

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ŞEHZADELİĞİNDEN TAHTTAN İNDİRİLİŞİNE
KADAR V. MURAD'IN BORÇLARI MESELESİ**

KEREM TURĞUT

2501150870

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ METİN ÜNVER

İSTANBUL 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : KEREM TURĞUT Numarası : 2501150870
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TARİH / YAKINÇAĞ TARİHİ Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜYESİ METİN ÜNVER
Tez Savunma Tarihi : 07.01.2019 Saati : 12:00
Tez Başlığı : " Şehzadeliğinden Tahttan İndirilişine Kadar V. Murad'ın Borçları Meselesi "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MAHİR AYDIN		Kabul
2- PROF. DR. DAVUT HUT		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ ŞAMİL MUTLU		Kabul
4- DR. ÖĞR. ÜYESİ METİN ÜNVER		Kabul
5- DR. ÖĞR. ÜYESİ ADEM KORKMAZ		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. BÜLENT BAKAR		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA TANRIVERDİ		

ÖZ

ŞEHZADELİĞİNDEN TAHTTAN İNDİRİLİŞİNE KADAR V. MURAD'IN BORÇLARI MESELESİ

KEREM TURĞUT

Sultan Abdülmecid'in ilk oğlu olan V. Murad, aynı zamanda Tanzimat Dönemi'nin de ilk şehzadesiydi. Bu sebeple babası tarafından Tanzimat'ın tüm özelliklerini yansıtacak şekilde diğer şehzadelerden farklı olarak özenle yetiştirildi. 1861'de Sultan Abdülmecid'in vefatıyla amcası Sultan Abdülaziz padişah olurken, V. Murad ise Veliaht ilan edildi. Bundan sonra şehzadelikinden beri düşkün olduğu sefahat dolu yaşantısını zaman zaman Kurbağalıdere Köşkü'nde devam ettirdi. Buradaki köşkte iktidara muhalif olan ve parlamenter sistemin gerekliliğini savunan Yeni Osmanlılar ile yoğun ilişkiler kurdu. 1870'lere gelindiğinde artık V. Murad, tamamen taht için mücadele eden bir veliaht oldu. Veliahdın etrafındakiler ise Yeni Osmanlılar olarak adlandırılan yenilik taraftarları ve mevcut yönetimden şikâyetçi devlet adamlarıydı.

Zaten harcamaları müsriflik boyutunda olan V. Murad, aralarında Yeni Osmanlılar'ın da bulunduğu, sürekli Murad'ın padişahlığının ve meşrutiyetin konuşulduğu meclislerin tüm yükünü çekmekteydi. Nihayet kaynaklarda geçen fakat şu anki çalışmalarla henüz belgelerle kanıtlanamayan, medrese öğrencilerine el altından dağıtılan paraların V. Murad tarafından temin edilmesiyle iktidar yolu açıldı ve yapılan darbeyle de padişah ilan edildi. Borçları sürekli olarak artış gösteren V. Murad'ın padişahlığı ise sadece üç ay sürdü. Elbette bu kadar kısa süren padişahlığı ne kendisine ne de borçlandığı kimselere fayda getirdi. Çünkü geçmişi 13-15 sene öncesine kadar uzanan birçok borcun geri ödemesi yapılamayacaktı. Bu çalışmada, özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi üzerinde yoğunlaşarak V. Murad'ın şehzadelik döneminden tahttan indirilişi sonrasına kadar uzanan borç ilişkileri izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: V. Murad, Borç, Padişah Borçları, Sultan Abdülaziz, Banker, Hristaki Zoğrafos, Köçeoğlu Agop.

ABSTRACT

THE ISSUE OF LOANS OF MURAD V FROM HIS PRINCEHOOD TO DETHRONEMENT

KEREM TURĞUT

Murad V, the first son of Sultan Abdülmecid was at the same time the first prince of the Tanzimat Era. Therefore, he was intensively raised by his father, dissimilarly to other princes, in a manner to incorporate all the specialities of the Tanzimat. Upon the demise of Sultan Abdülmecit in 1861, the reign of Sultan Abdülaziz began and Murad V was announced as the Crown Prince. After then he continued his debauched life that he was fond of since his principality in Kurbağalıdere Mansion. Here in this mansion he established close and intense relations with the Young Ottomans who were opponents and took a stand for the necessity of the parliamentary system. In early 1870's, Murad V became a crown prince fighting for the throne with his all heart and soul. Those around the prince were statesmen who were reform fans and protesters against the current government.

Murad V whose expenses were already at a level of lavishness, also paid for the assemblies during which Murad's sultanate and constitutional monarchy were discussed with the attendants among which were also the Young Ottomans. Eventually, the way for the throne was paved by the clandestine financial aids given to madrasah scholars by Murad V which is referred in the literature however so far is not a matter in deed and he was announced the Sultan by means of a coup staged. The reign of Murad V, debts of who were constantly growing, lasted only for 3 months. For sure, such a short-lived sultanate brought benefit to neither himself nor those who lent him money. Since many debts dating back to 13-15 years ago would never be refunded.

This study aims to describe the loan relations of Murad V from his principality to beyond his dethronement focusing particularly on the Ottoman Archive.

Keywords: Murad V, Loan, Sultan Loans, Sultan Abdülaziz, Moneylender, Hristaki Zoğrafos, Köçeoğlu Agop.

ÖNSÖZ

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde modernleşmenin başladığı devir olarak anılır. Bu yenileşme hareketi devletin tüm kademelerine sinmişken, bir de topluma nüfuz etti. Osmanlı toplumu artık Batı kültürünü yakından takip ederek günlük hayatında tatbik etmeye başladı. Halk, Batılı hayat tarzına ehemmiyet verirken yaptığı harcamaları da arttırmak zorunda kaldı. Özellikle saraylı kadınların yaptığı harcamalar ve gösterişli giyim tarzı, İstanbullu zengin ve önde gelen çevreler tarafından taklit edildi. Hanedan mensupları lüks ve sefahat dolu hayatlarıyla adeta birbirleriyle yarışlıyordu. Osmanlı hanedanı içinde görülen bu müsriflik, elbette V. Murad'ı da şehzadelikten itibaren etkilemeye başladı.

Sultan Abdülmecid'in ilk oğlu olan Murad Efendi, özenle yetiştirilmesi sonucu tam bir Avrupalı Osmanlı Şehzadesi idi. Giyim kuşamıyla dahi dikkat çeken büyük şehzadenin yemek sofralarında dahi alafranga hayatın izleri mevcuttu. Babasının vefat etmesiyle veliaht olan şehzade, artık tahtın vârisi olarak müsriflik ve gösteriş içindeki hayatına hız kesmeden devam etti. Kendisine tahsis edilen Kurbağalıdere Köşkü'nde yemekler ve eğlenceler düzenleyen Murad Efendi, taht için mücadele etmeye başladı. Şehzadeliği zamanında babası tarafından veliaht ilan edilmek istenmesi, Murad Efendi'nin amcası Sultan Abdülaziz'le arasını açmıştı. İkili birbirinden giderek uzaklaşınca, Murad Efendi tamamen Kurbağalıdere'ye çekilirken; Sultan Abdülaziz ise veliaht olan yeğenini baskı ve kontrol altında tuttu. Sultan Abdülaziz'in saltanatının sonlarına doğru Murad Efendi, etrafında toplanan yenilik taraftarlarının da desteğini alarak taht için faaliyette bulunmaya başladı. 19. Yüzyılın ikinci yarısında devlet siyasi olarak en buhranlı dönemini yaşarken, muhaliflerin ve yenilik taraftarlarının uğraşları da içerdeki hareketliliğin asıl sebebi oldu. İşte bu yenilik taraftarları, özellikle anayasal yönetime sıcak bakan Murad Efendi'yi geleceğin ideal padişahı olarak görerek onun propagandasını yapıyordu.

Bu tez, bursiyer olarak yer aldığım TÜBİTAK SOBAG-1001 projeleri arasında bulunan 114K883 numaralı “Osmanlı Devleti-Fransa İlişkilerinde Kriz: Malî, Siyasî, Diplomatik ve Hukukî Boyutlarıyla Lorando-Tubini Meselesi (1875-1902)” adlı projenin bir çıktısıdır. Proje kapsamında Osmanlı Devleti'nde finansal ilişkiler yürüten

Lorando ve Tubini ailelerinin Nafia ve Maliye nezaretlerine ayrı ayrı verdikleri borçların tahsil edilemeyişi sonrasında, meselenin Osmanlı Devleti ile Fransa'nın arasını açması ve nihayet Midilli Adası'nın işgal edilmesiyle sonuçlanması incelenmiştir. Burada söz konusu bankerler, 19. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin mali sistemi içinde ayrılmaz bir bütün olarak görüldüklerinden, bu bankerlerin finans çevreleriyle kurdukları ilişkiler dışında devletle olan bağları da aynı derece önem arz etmektedir. Bu çerçevede bazı Galata Bankerleri, padişahların özel sarrafı olarak hizmet verirken, iktidar mücadelesinde de taraf tutmuşlardır. Nitekim Lorando-Tubini ailelerinin verdiği borçların sürüncemede kalmasının asıl sebebi, II. Abdülhamid tarafından bu bankerlerin iktidar mücadelesinde taraf olmaları ve Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmelerinde rol sahibi olarak görülmeleri idi. Bu iktidar mücadelesi içinde veliaht Murad Efendi, Lorando-Tubini aileleriyle olmasa da Hristaki Zoğrafos ve Köçeoğlu Agop gibi sarraflarla yakın ilişkiler kurmuştu. Nihayet veliaht Murad Efendi'nin sarraflardan temin ettiği parayı softalara dağıttırması sonucu yaşanan Softalar Vakası ile Sultan Abdülaziz'in saltanatı sallanmaya başladı. Bundan 20 gün sonra ise Murad Efendi, yapılan darbe sonucu V. Murad olarak tahta çıkarıldı.

Yapılan proje içerisinde şekillenen bu tez konusunu bana tahsis eden, ayrıca tezin hazırlanma sürecinde desteklerini esirgemeyen, bilgisini, tecrübesini ve kaynaklarını paylaşan hocam Doç. Dr. Metin Ünver'e en önce teşekkür ederim. Ayrıca projede birlikte çalıştığımız, Osmanlı maliyesi hakkındaki değerli görüşleri ve katkılarını benimle paylaşan kıymetli Hocam Öğr. Gör. Murat Hulkiender'e teşekkürlerimi sunarım.

Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Mahir Aydın Hocamızın her zamanki değerli yönlendirmeleri ve kolaylaştırıcı yaklaşımı sayesinde oldukça verimli bir ortamda çalışabilmenin olumlu yönlerini tecrübe etmiş oldum. Değerli katkıları ve ayrıca tez savunma jürimde bulunarak verdiği destekleri için Hocamıza çok teşekkür ederim. Tez jürimde yer alıp, olumlu eleştirileri ve yönlendirmeleriyle beni motive eden kıymetli Prof. Dr. Davut Hut'a teşekkürü borç bilirim. Aynı şekilde, tez savunmamda bulunarak önemli görüşlerini benden esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Şamil Mutlu Hocama, ayrıca yine tez savunmamda verdiği tavsiyelerle yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Adem Korkmaz Hocama çok teşekkür ederim. Projede birlikte çalıştığımız

sevgili arkadaşım Semih Sefer'e destekleri için müteşekkirim. Nihayet uzun süren bu çalışma döneminde, maddi ve manevi olarak yardım ve güvenlerini benden esirgemeyen aileme, ayrıca en samimi destekçim Meryem Saatçi'ye her şeyden önce varlıkları için ne kadar teşekkür etsem yetmeyecektir.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
TABLolar LİSTESİ.....	IX
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEHZÂDELİĞİNDEN TAHTA ÇIKIŞINA KADAR V. MURAD'IN HAYATI VE İKTİDAR MÜCADELESİ

A) MURAD EFENDİ'NİN ŞEHZÂDELİĞİ.....	6
B) YENİ OSMANLILARLA İLİŞKİLERİ.....	13
C) SULTAN ABDÜLAZİZ'İN HAL 'İNE DOĞRU.....	26
D) SULTAN ABDÜLAZİZ'İN HAL 'İ.....	32
1. Talebe-i Ulûm Ayaklanması.....	32
2. Darbe Öncesi Vükelânın Durumu.....	34
E) V. MURAD'IN CÜLÛSU.....	38
1. Sultan Abdülaziz'in Âkıbeti.....	43
2. Hanedan Mücevherlerinin Yağmalanması.....	44
3. Sultan Abdülaziz'in Feriye Sarayı'na Nakli ve Vefâtı.....	48

İKİNCİ BÖLÜM

V. MURAD'IN SAĞLIĞI, TAHTTAN İNDİRİLİŞİ VE VEFÂTI

A) V. MURAD'IN SAĞLIK DURUMU VE TEDÂVİSİNE YÖNELİK ÇALIŞMALAR	53
B) V. MURAD'IN TAHTTAN İNDİRİLİŞİ.....	60
C) V. MURAD'IN ÇİRAĞAN SARAYI'NDA ZORUNLU İKÂMETİ.....	62

1. Çırağan Sarayı’nda V. Murad.....	62
2. V. Murad’ı Kaçırma Teşebbüsleri.....	64
D)YILDIZ MAHKEMESİ.....	76
E) V. MURAD’IN VEFÂTI.....	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

V. MURAD’IN GELİRLERİ VE HRİSTAKİ ZOĞRAFOS’TAN ALDIĞI BORÇLAR

A) TANZİMAT DÖNEMİ’NDE HANEDAN ÜYELERİNİN MADDİ DURUMU.....	89
1. Şehzade Murad Efendi’nin Maaşları.....	94
B) HRİSTAKİ ZOĞRAFOS’TAN ALINAN BORÇLAR.....	100
1. Şehzade Murad Efendi’nin Hristaki’den Şahsi Borçlanması.....	100
2. V. Murad’ın Borçlarına Karşılık Mücevherlerin Hristaki Zoğrafos’a Verilmesi.....	108
3. Mücevherlerin Geri Alınması.....	117

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

V. MURAD’IN YAPTIĞI MUHTELİF BORÇLANMALAR VE BORÇLARIN AKİBETİ

A) KÖÇEOĞLU AGOP’TAN ALINAN BORÇLAR.....	126
1. Borçların Verilme Dönemi.....	127
2. V. Murad’ın Borçları İçin Komisyon Kurulması.....	131
3. Borçların Ödenememesi ve Agop’un Tepkileri.....	135
4. Köçeoğlu Agop’un Devlet Nezdinde Yaptığı Müracaatlar.....	143
B) V. MURAD’IN YAPTIĞI ÇEŞİTLİ BORÇLANMALAR VE BORÇLARIN DURUMU.....	150
1. Kurbağalıdere Kasrı ve Diğer Kasırlar İçin Yapılan Borçlar.....	150
2. 1861-1873 Yılları Arası Muhtelif Borçlar.....	154

3. 1873-1890 Yıllarında Borçların Âkıbeti.....	157
4. II. Meşrutiyet Sonrası Borçların Vaziyeti.....	165
SONUÇ	173
KAYNAKÇA	181
EKLER	197

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo-1 : Murad Efendi'nin Hristaki Zoğrafos'tan aldığı 1 Yıllık Maaşların Miktarı

Tablo-2 : Murad Efendi'nin Hristaki'den 1869-1870 Yıllarındaki Şahsi Borçlanması

Tablo-3 : Murad Efendi'nin Annesi Şevkiefsar Kadın Efendi'nin 1870 Yılında Hristaki'den aldığı Borçlar

Tablo-4 : Murad Efendi'nin 1871 Yılında Hristaki'den Aldığı Şahsi Borçlar

Tablo-5 : Murad Efendi'nin 1872 Yılında Hristaki'den Aldığı Miktarlar

Tablo-6 : Murad Efendi'nin 1875'te Hristaki'den Aldığı Şahsi Borçlar

Tablo-7 : Murad Efendi için 1875'te Paris'ten Getirilen Fayton Masraflarının Tutarı

Tablo-8 : Köçeoğlu Agop'un Senet Mukabilinde V. Murad'a Verdiği Borçlar

Tablo-9 : Kurbağalıdere Köşkü İçin Yapılan Masrafların Tutarı

Tablo-10 : V. Murad'ın 1864'te Yaptığı Borçlar ve Harcamaların Listesi

KISALTMALAR

A.e. : Aynı eser

A.g.e. : Adı geçen eser

A.g.m. : Adı geçen makale

A.g.tez. : Adı geçen tez

A.mlf. : Aynı Müellif

A.y. : Aynı yer

Bkz. : Bakınız

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Ed. : Editör

Haz. : Hazırlayan

İA : Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi

KOCAV : Kültür Ocağı Vakfı

Nr. : Numara

s. : Sayfa

S. : Sayı

TTEM : Türk Tarih Encümeni Mecmuası

TTK : Türk Tarih Kurumu

Yay. : Yayınlayan

Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti'nin 1830'lardan itibaren başlattığı ıslahat programlarının uygulandığı ve bu ıslahatların yansıması olarak devlette ve toplumda başlayan değişimin görüldüğü devri ifade eder. Yapılan ıslahatlarla merkeziyetçilik çerçevesinde devletin otoritesini arttırmak ve Batılı devletler karşısındaki açığın kapatılması hedeflendi. Nitekim yeniliklerin önündeki en büyük engel olan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, çeşitli nezaretlerin kurulması, hükümete yardımcı olmak amacıyla belirli görevleri üstlenen meclislerin açılması, basın yayın işlerine önem verilerek ilk gazetenin çıkarılması, devlet memurluğunun yeniden düzenlenmesi ve kılık kıyafet yönetmeliğinin belirlenmesi gibi uygulamalar, devletin uzun yıllardır yaşadığı siyasi ve mali buhranları ortadan kaldırmaya yönelikti.

Bu dönemde devlet mülki olarak az evvel sayılan ıslahatlarla kendini yeniden yapılandırırken, Batı toplumundaki gelişmeleri de yakından takip ederek Batılılaşma sürecine girdi. Özellikle daha sonraları Yeni Osmanlılar olarak adlandırılacak yenilik taraftarlarınca yapılan propagandalar sayesinde bir taraftan Osmanlı toplumunda hürriyet ve meşrutiyet kavramları tartışılıyor, bir taraftan da Batıdan yapılan başta edebiyat olmak üzere çeşitli konulardaki tercümelerle toplum Batıya yönlendiriliyordu. Devlet ve devletle birlikte toplumun yaşadığı süreç Batılılaşma olarak nitelendirilirken, artık Osmanlı tebaası gündelik hayatını konuşmasıyla, giyimiyle ve sofrasıyla Avrupalı olarak düzenliyordu.¹

Avrupa kültürüyle olan yakınlaşma sonrasında Batı kültürünün üstünlüğü hızla kabul edildiği gibi tüm topluma tesir etmesi de o kadar hızlı oldu. Avrupalı hayat tarzını benimsemek o kadar önemliydi ki Batı tarzı giyinenlerle kendi kültürünü muhafaza edenler arasındaki çatışma dönemin karikatürlerinde dahi yansdı. Bu cümleye örnek olarak, alafranga ve alaturka tarzda giyinmiş iki insanın diyalogunu konu alan bir karikatürde, biri diğerkinin kıyafetlerini ahlaki olarak sorgularken, diğeri de buna karşılık öteki tarafın modernleşmeye ayak uyduramadığını iddia ediyordu.² Alafranga hayat tarzının gelişmesi, çoğunlukla gayrimüslim tebaanın yaşadığı Beyoğlu'nda

¹ Ali Akyıldız, "Tanzimat", **DİA**, C. 40, İstanbul 2011, s. 1-4, 8.

² M. Şükrü Hanioğlu, "Batılılaşma", **DİA**, C. 5, İstanbul 1992, s. 149-150.

birbiri ardına sıralanmış dükkânlara olan rağbeti arttırdı. Buradaki esnafın getirdiği ve özellikle Paris modasını yansıtan giyim ürünlerinin yanında gösterişli mefruşat gibi tüketim mallarının alınması konusunda hem Osmanlı toplumunun varlıklı aileleri hem de hanedan üyeleri adeta birbiriyle yarış içindeydi. Dönemin şahidi ve Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın eşi olan Melek Hanım'a göre tüketim ve israf o kadar ileriye ki saraylı kadınlar iki sene içerisinde dört defa dairelerindeki eşyaları yenilemekteydi.³ Cevdet Paşa'nın yazdığına göre, bu dönemde İstanbul'da görülen israfı etkileyen bir diğer etken de Mısırlı Kavala Hanedanı'na mensup kadınların lüks ve israf dolu yaşantılarını İstanbul'a taşımalarıydı. Zaten Batılılaşma adı altında tüketim alışkanlıklarını değiştiren İstanbul halkı ve saray mensuplarının, Mısırlı kadınları taklit etmeleriyle israfın önü alınamaz olmuştu. Saray kadınlarının lüks ve gösterişte öne geçme çabası ise hazineyi iyice zor duruma düşürdü.⁴

Yukarıda kısaca ifade edilen Osmanlı toplumundaki Batılılaşmayla birlikte görülen tüketim ve israfın olumsuz manada “*en büyük*” temsilcisi elbette hanedan mensuplarıydı. Tanzimat'la birlikte padişah başta olmak üzere hanedan üyelerine maaş tahsis edilmesine karar verilmişti. Mart 1840'ta başlayan bu uygulamaya göre artık padişah Hazine'den aylık 12.500 kese maaş almaktaydı. Hanedan mensuplarının maaşları da mevkilerine göre belirlendi. Ancak Sultan Abdülmecid döneminde saray halkının harcamaları, daha önce görülmemiş derecede yükseliş gösterdi. Bunun en büyük sebebi ise hanedan mensuplarının saraydan çıkarak dış dünyaya açılmalarıydı. Özellikle sahillere kurulmuş saray ve köşklere yaşayıp, dışarı açılan saray halkı, gösteriş ve sefahat dolu hayatlarını kendilerine tahsis edilen maaşlarıyla idame ettiremez oldu. Hanedan üyelerinin yaptığı harcamalara devlet hazinesinin dayanacak gücü kalmayınca, durumdan şikâyet eden Sultan Abdülmecid bizzat iki defa olmak üzere çıkardığı fermanlarla saray halkını ikaz etti. İsfraf boyutundaki harcamalarla mücadele etmek, ağabeyinden sonra tahta çıkan Sultan Abdülaziz'e düşünce, sarayla ilgili çıkarılan yeni kararlarla birlikte hanedan üyelerinin maaşları da gözden geçirildi. Fakat ne Sultan Abdülmecid ve ne de Sultan Abdülaziz dönemlerinde alınan tedbirler ve yapılan uyarılar fayda etti. Bundan sonra ise aşırı derecedeki harcamalara

³ Ali Akyıldız, **Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan**, Kapı Yayınları, İstanbul 2015, s. 28.

⁴ Cevdet Paşa, **Tezâkir 13-20**, Yay. Cavid Baysun, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 131-132.

yetişemeyen Hazine yılda 5 milyon lira açık vermeye başladı.⁵ Neticede israfın önü kesilemezken, devletin mali durumu da toparlanamamış oldu. Üstelik hazinenin uğraşmak zorunda olduğu meselelerin sadece hanedan üyelerine maaş çıkarmakla sınırlı olmadığını ve bu asırda Osmanlı Devleti'nin en buhranlı dönemini yaşadığını unutmamak gerekir.

Özetle Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıla değişim ve dönüşümle girerken, bu ıslahatların bir sonucu olarak Batılılaşma adı altında toplumun her zümresinde gözlenen tüketim alışkanlıklarının israf derecesine ulaşmasında hanedan üyeleri oldukça etkili rol oynamışlardır. Babası Sultan Abdülmecid devrinde rahat bir hayat geçiren şehzade Murad Efendi, meşrep olarak müsrif biri olarak nitelenmektedir. Annesi Şevkiefsar Kadın Efendi de müsriflikte diğer saray kadınlarından geri kalmamıştı. Nitekim bunun sonucunda, ikilinin harcamaları sürekli olarak aylık tahsisatlarının çok çok üstünde seyretti. Amcası Sultan Abdülaziz döneminde de veliaht Murad Efendi'nin harcamalarında bir değişiklik olmadı. Murad Efendi, kendi müsrif hayatının masraflarına bir de yenilik taraftarlarını yanında toplamasıyla verdiği yemeklerin ve düzenlediği toplantıların külfetini yükledi. Özellikle Sultan Abdülaziz'in saltanatının son yıllarına doğru, meşrutî sistemi savunan zümrenin bu yöndeki hayalleri Murad Efendi'nin padişahlığı etrafında şekillendi.

Bu noktada, tez konusunda Osmanlı Arşivlerinde yaptığımız çalışmalar sırasında gördüğümüz üzere, V. Murad'ın şehzadelik döneminde yaptığı harcamalar konusunda tutulan kayıtların dağınık bir halde olduğu söylenmelidir. Borç alırken düzenlenen senetler ve yapılan harcamalar için tutulan makbuzlar dışında, borçların toplu bir kaydı bulunmamaktadır. Ancak hazırlanan ve az sayıda bulunan defterlerin bir kısmı, V. Murad'ın tahta çıkışından sonra Köçeoğlu Agop ve Hristaki Zoğrafos tarafından saraya sunulurken, diğer kısmı ise kendisinin tahttan indirilmesinden sonra borçlarının tespit edilmesi için çalışan komisyonun çabalarıyla sonraki bir tarihte derlenmiştir. Dolayısıyla bu durum, arşiv belgeleri üzerinden V. Murad'ın yaptığı borçlanmaları takip etmeyi zorlaştırmıştır.

⁵ Arzu Terzi, "Hazîne-i Hâssa", *DiA*, C. 17, İstanbul 1998, s. 137-139.

Murad Efendi, amcası Sultan Abdülaziz'in kendisine uyguladığı baskıdan dolayı bir süre sonra Kurbağalıdere Köşkü'ne çekilecektir. Sultan Abdülaziz ve veliaht Murad Efendi'nin genel olarak yıldızının barışmadığı bilinirken, Murad Efendi saltanatını muhafaza eden amcasına karşı sürekli bir korku ve ihtiyat halindeydi. Osmanlı Devleti'nin iç dinamikleri sebebiyle çıkan isyanlar, mali burbanlar ve Avrupalılara karşı yürütölen Rus eksenli politika gibi meseleler hem toplumu huzursuz etmiş hem de devlet ricalini iki ayrı kutba ayırmıştı. Nihayet gidişattan şikâyetçi olan devlet adamları, yenilik taraftarlarından yükselen seslerden cesaret aldı ve Sultan Abdülaziz'i tahttan indirerek yerine V. Murad'ı padişah ilan etti. Ancak V. Murad'ın tahta çıkışı, umulanın aksine sorunların bitişı değil adeta başlangıcı oldu. Yeni padişah, veliahtlığı döneminde yaşadığı stresin de etkisiyle, tahta çıkarken yaşadığı heyecan dolu olayları kaldıramadı ve akıl sağlığını kaybetti. V. Murad'a yerli ve yabancı doktorların defalarca uyguladığı tedavilerden bir türlü netice alınamadı ve yeni padişah akıl sağlığını toplayamadığı için 93 gün sonra tahttan indirildi. V. Murad'ın yerine padişah ilan edilen II. Abdülhamid, eski padişahı Çırağan Sarayı'na gönderdi. V. Murad burada ölümüne kadar mahpus bir hayat sürdü. Çırağan'daki inziva günlerinde kendisine duyulan sevgi ve sempatinin bir tezahürü olarak üç defa kaçırılmak istendi. Bunların hiçbirinden netice alınamadıysa da V. Murad hakkında 1904'teki vefatına kadar hem yurtiçinde hem de yurt dışında hep övgü dolu yazılar yazıldı.⁶

V. Murad'ın veliahtlık yıllarında amcası Sultan Abdülaziz karşısında yaşadığı sıkıntılardan başlayıp, lider olarak görülmesi sonucu yenilik taraftarlarınca desteklenmesiyle devam eden gelişmeler ve ayrıca içki müptelalığı, büyük ölçüde V. Murad'ın kişiliğini ve ruh sağlığını etkilemiş olmalıdır. Bu sebeple, kendisinin şehzadelik yıllarında gördüğü rağbetin aksine Sultan Abdülaziz tarafından tecrit edilmeye ve hatta veliahtlıktan düşürölmeye çalışılması, meşrutiyetçilerle olan faaliyetleri, tahta çıkışından sonra akıl sağlığının bozulması gibi gelişmeler etrafında tezimizin ilk iki bölümünde V. Murad'ın hususi, siyasi ve sosyal hayatı ele alınmıştır. Şüphesiz, harcamalarının yoğunluğu, kendi mizacında bulunan müsriflikten kaynaklansa da belli bir süre sonra adeta önderi olduğı yenilik ve hürriyet

⁶ Cevdet Küçük, "Murad V", **DİA**, İstanbul 2006, C. 31, s. 183-185.

tarafklarlarına verdiği destek de V. Murad'a pahalıya mal olmaktadır. Bu sebeple V. Murad'ın yaptığı harcamalar, şahsî hayatından bağımsız olarak düşünölemez. Konunun açık bir şekilde anlaşılması için bu şekilde bir çerçeve çizildikten sonra, tezin son iki bölümünde V. Murad'ın para bulduğu kaynaklar, yaptığı borçlanmalar ve harcamalarının miktarı izah edilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEHZÂDELİĞİNDEN TAHTA ÇIKIŞINA KADAR V. MURAD'IN HAYATI VE İKTİDAR MÜCADELESİ

A) MURAD EFENDİ'NİN ŞEHZÂDELİĞİ

Sultan Abdülmecid'in büyük oğlu olarak 22 Eylül 1840'ta doğmuştur.⁷ Asıl adı Mehmed, mahlası ise Murad'dır. Annesi Şevkiefsar Kadın Efendi'dir.⁸ Rivayete göre erkek evlat isteyen Sultan Abdülmecid, *"İnşallah Cenâb-ı Hak muradımı ihsan eder"* diye dua ederdi. Bu sebeple ilk şehzadesinin adını Murad koymuştu.⁹ Sultan Abdülmecid, şehzadesi Murad'ın doğumu vesilesiyle Babıali'ye bunu ilan eden bir hatt-ı hümayûn gönderdi. Bu hatt-ı hümayûn şu şekilde idi: *"Hazret-i Hakk'ın ihsanına hamd ü sena olsun. İşbu Pazartesi günü saat 10.00'da gülistan-ı sulb-i şahanemden bir şehzadem dünyaya geldi"*.¹⁰

⁷ Cevdet Küçük, "Murad V", **DiA**, İstanbul 2006, C. 31, s. 183. Cevdet Paşa da *Tezâkir*'de Murad Efendi'nin doğumunu *"256 senesi Recebinin yirmi beşinde tevellüd etmiştir"* şeklinde yazmıştır. Cevdet Paşa, **Tezâkir 13-20**, Yay. Cavid Baysun, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 144. Ahmed Saib ise *"Selâtin ve hânedân-ı Osmanîyye içinde fezâil ve kemalât-ı insaniyye ile pîraste olan ve o nisbette dahi mesâib-i duhrun en bed-terine uğramış bulunan bedbaht Sultan Murad-ı nâmurad malûm olduğu üzere 1256 senesi Eylül'ünün yirmi birinde tevellüd etmiştir"* şeklinde doğum tarihini verir. Ahmed Saib, **Târih-i Sultân Murad-ı Hâmîs**, Hindiye Matbaası, Mısır 1326, s. 7.

⁸ Konuyla ilgili literatüre "Şevkefza" Kadın Efendi olarak girmişse de, mühründen yola çıkılarak isminin doğrusunun "Şevkiefsar" olduğu anlaşılmıştır (Bkz: Arzu Terzi, **Saray Mücevher İktidar**, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 37; Ali Akyıldız, **Haremin Padişahı Valide Sultan**, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 374. Ayrıca mührü için bkz: Ek-9) Şevkiefsar Kadın Efendi, Sultan Abdülmecid'in ikinci kadınıdır. Bu pâyeye Tirimüjgan Kadın Efendi'nin 1852'de vefat etmesiyle yükseldi. Sultan Abdülaziz'in padişah olmasından sonra Pertevniyal Valide Sultan ile iyi geçinemedi. Veliaht olan oğlunun en kısa sürede tahta çıkmasını istiyordu. Hırslı olarak bilinen Şevkiefsar Kadın Efendi, sürekli olarak Sultan Abdülaziz ve Valide Sultan aleyhinde çabaladı. İleride görüleceği gibi sarayda mücevher yağmasının müsebbibi oldu. Çırağan Sarayı'na kapatıldıklarında da hırsını dizginleyemedi ve buradan kaçırılmak için türlü girişimleri teşvik etti. V. Murad'ın padişahlığı süresince sadece 93 gün Valide Sultan olarak kalabildi ve tahttan indirilen oğluyla birlikte Çırağan Sarayı'nda gözetim altında tutuldu. Geri kalan ömrünü mahpus bir şekilde geçirmek zorunda kalan Şevkiefsar Kadın Efendi, 17 Eylül 1889'da vefat edince Yeni Cami'deki türbesine defnedildi. M. Çağatay Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, TTK Yayınları, Ankara 2001, s. 141-142.

⁹ Ziya Şakir, **Çırağan Sarayı'nda 28 Sene Beşinci Murad'ın Hayatı**, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011, s. 29-30.

¹⁰ Necdet Sakaoğlu, "Murad V", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. V, İstanbul 1994, s. 510.

Murad Efendi, Osmanlı Sarayı'nda âdet olduğu üzere şehzadeliğinde pek çok hocadan iyi bir eğitim aldı. Ferid Efendi ve Ömer Efendi'den Türkçe, Şeyh Hafız Efendi'den Arapça dersleri gördü. Matematik, hendese, resim derslerine de başkaca hocalarla devam etti. 14 yaşında Edhem Paşa ile başladığı Fransızca eğitimini daha sonra Mösyö Garde ve Kamil Paşa ile sürdürdü. Fransız Edebiyatını kendi dilinden takip edebilecek kadar Fransızcasını geliştirdi. Şehzade Murad Efendi ayrıca Gotelli Paşa ve Mösyö Lombardi adlı iki İtalyan hocadan müzik dersleri aldı ve kısa zamanda Türkçe besteler yapmaya başladı.¹¹

Murad ve Hamid efendiler yaşça birbirlerine yakın olduklarından şehzadelik zamanlarında aynı hocalardan ders almış ve birlikte çalışmışlardı. Sultan Abdülmecid'in oğulları arasında Fransızcaya ve Avrupa kültürüne en çok meyli bulunan Murad Efendi iken Abdülhamid Efendi onun kadar hevesli değildi. Ahmed Saib'in anlatımına göre Murad ile Hamid her türlü birbirlerinden ayrıdır. Ahmed Saib, Murad Efendi'yi yakışıklı, meraklı, zeki ve herkesin ilgisini kazanmış bir şehzade olarak anlatırken Hamid Efendi için bunların tam tersini zikreder. Burada yapılan betimlemelerde Ahmed Saib'in II. Abdülhamid'e olan düşmanlığı unutulmamalıdır.¹² Şehzadeliği boyunca sarayda ilgi odağı olan Murad Efendi, 13-14 yaşlarında geçirdiği ağır bir rahatsızlık sonrasında daha durgun hareket eder olmuşken, hafıza konusunda da sıkıntı çekmeye başladı. Sultan Abdülmecid'in vefatına kadar sarayda iyi bir hayat yaşadı.¹³

Babası Sultan Abdülmecid'in 1861'deki vefatıyla tahta amcası Sultan Abdülaziz çıktı ve Murad Efendi de en büyük şehzade olarak *Veliahd-ı Saltanat* oldu. Sultan Abdülaziz, biat töreninden sonra Dolmabahçe Sarayı'nda huzuruna çağırdığı şehzadelere “*Size bir veçhile sıkıntı çektirmem. Pederinizin zamanında ben nasıl gezdim ise siz de öylece padişah-zâdeliğe yakışacak surette gzymelisiniz...*” dedi. Ayrıca Murad Efendi'ye hitaben “*Benden sonra tahta sen geçeceksin, çalışıp kesb-i terbiye ve malumat etmelisin...*” diyerek oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'yi de onlara

¹¹ Ahmed Saib, a.g.e., s. 8-9.

¹² Ahmed Saib, **Sultan II. Abdülhamid ve Saltanatının İlk Yılları**, Yay. Adem Kara, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 49-50.

¹³ Ziya Şakir, a.g.e., s. 35.

emanet etti. Daha sonra kendi oturduğu veliahtlık dairesini Murad ve Hamid efendilere tahsis etti. Murad Efendi'ye ayrıca kendi vapurunu da vermişti.¹⁴

Vaziyetin bu şekilde devam etmemesiyle veliaht ile padişahın arası açılmaya başladı. Aslında, Sultan Abdülmecid zamanında saray halkının aşırı müsrifliğinden şikâyet eden bir grup devlet adamı bir an evvel Abdülaziz'in tahta çıkmasını isterken, müsrifliğin devam etmesini ve sefahat içinde hayatlarını garanti altına almak isteyen diğer grup ise Murad Efendi'nin padişah olmasından yanaydı. Murad Efendi'nin validesinin bazı sefaretlere dahi müracaat ederek bu husus hakkında destek topladığı, hatta halk arasında Murad Efendi'nin padişah olacağı dedikodusunun dillendiği, o zaman henüz veliaht olan Abdülaziz'in dahi kulağına gitmişti. Bundan sonra içi rahat etmeyen Abdülaziz'in durumundan faydalanmak isteyen bazı devlet adamları, bu dedikodularla birlikte kendilerini Abdülaziz Efendi'nin yanında göstererek ona yaranma yolunu seçti. Bazı devlet adamları, ortalıkta dolanan lafların çoğunun dedikodu olduğu ve veraset üzere tahta çıkacağı nasihatiyle içine su serpmeye çalışmışsa da gerek Abdülaziz'in ve gerekse annesinin içine düşen evham ancak tahta geçtiklerinde son bulacaktı.¹⁵ Bu olayla başlayan Sultan Abdülaziz ve Murad Efendi arasındaki soğukluk, aşağıda ve daha ileride açıklanacağı gibi başka hadiselerle katlanarak artacaktı.

Sultan Abdülaziz'in Mısır ve Avrupa seyahatlerine Murad ve Hamid efendiler de katıldılar. Murad Efendi, aldığı eğitim ve mizacı sayesinde 1867'de amcası Sultan Abdülaziz'in yanında gittiği Avrupa seyahatinde Avrupalı hükümdarların ve siyasi çevrelerin ilgi odağı oldu. Fransa ve Alman İmparatorlarının teveccühünü kazandı. Murad Efendi'nin gördüğü bu ilgiden rahatsızlık duyan Sultan Abdülaziz, onu seyahat tamamlanmadan İstanbul'a göndermek istediye de Mehmed Emin Âli ve Fuad paşaların, bu hareketin Avrupalılar nezdinde kötü etkiler bırakabileceği yollu tavsiyeleriyle bu fikrinden vazgeçti.¹⁶

Fransa İmparatoru III. Napolyon'un 1867 Paris Milletlerarası Sanayi Sergisi'ne davetiyle başlayan Avrupa seyahati, İngiliz Kraliçesi Victoria'nın Sultan

¹⁴ Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s. 146.

¹⁵ Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s. 134-136.

¹⁶ Ahmed Saib, **a.g.e.**, s. 9-10.

Abdülaziz'i Londra'ya davet etmesiyle iyice şekillendi ve padişah bu gezide Fransa, İngiltere, Prusya, Belçika ve Avusturya'ya uğradı. Sultan Abdülaziz'in yanında seyahate eşlik edenler arasında saray halkından oğlu Yusuf İzzeddin Efendi, Abdülhamid ve Murad efendiler, Başmabeynci Cemil ve Başkâtip Emin beyler, ayrıca Hariciye Nazırı Fuad Paşa, Hariciye Teşrifatçısı Kamil Bey, Divan-ı Hümayun Tercümanlarından Arifi Bey, Hariciye Nezareti Kâtibi Ali Fuat Bey de bulunuyordu.

21 Haziran 1867 Cuma günü çıkılan seyahat, Ortaköy Camii'nde yapılan selamlık töreninden sonra padişah ve maiyetindekilerin içinde bulunduğu Sultaniye Vapuru'nun hareketiyle başladı. 29 Haziran'da Toulon Limanı'na varıldı. Sultan Abdülaziz 11 Temmuz'a kadar burada kaldı. Osmanlı padişahına büyük bir misafirperverlik gösterildi. Adına resmigeçitler yapıldı ve imparator ile karşılıklı hediyeler ihsan edildi. III. Napolyon'un Veliht Murad Efendi'yi görmek istemesi üzerine salona çağırılmasıyla, onu selamlamak için ayağa kalkan imparatora eşlik etmek zorunda kalan Sultan Abdülaziz, bu harekete mecbur kalmasına çok öfkelenildi. Fransa'dan sonra İngiltere'ye geçildi. Burada on iki gün kalan Sultan Abdülaziz'e tüm Londra bizzat gezdirildi. Sultan Abdülaziz ayrıca büyük İngiliz donanmasının bulunduğu tersaneyi de ziyaret etti. Veliht Murad Efendi, İngiltere'de de ilgi ve sempati toplamıştı. Özellikle İngiltere veliahdıyla samimiyet kurdu. Hatta kraliçenin kızlarından birisini Murad Efendi ile evlendirmek istediği konuşuluyordu. Sultan Abdülaziz, kulağına gelen bu haberi hoş karşılamadı. 7 Ağustos 1867'ye kadar süren Avrupa seyahati, Sultan Abdülaziz'i epey etkilemişti. Öte yandan Murad Efendi bu seyahat boyunca Avrupalıların sempatisini, amcasının ise öfkesini kazanmıştı.¹⁷

Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati sırasında Murad Efendi'nin kurduğu ilişkiler, onun Osmanlı Hanedanı içerisinde ilk Mason hanedan mensubu ve sonrasında ilk Mason padişah olarak tanınmasına giden süreci de başlattı. Veliht Murad Efendi'nin Mason localarına dâhil olmasındaki en büyük etken, İngiltere veliahdı Prens Edward idi. Avrupa seyahatindeyken tanıştığı Prens Edward, daha sonra Murad Efendi'ye bir mektup gönderdi. Mektupta *“Buradaki mülakatınız sırasında size gizli bir cemiyetten bahsetmiştim ve bu cemiyet hakkında da bazı izahat vermiştim. Hatta*

¹⁷ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, **Sultan Aziz Hayatı-Hal'i-Ölümü**, TBMM Milli Saraylar Yayınları, İstanbul 2011. s.43-55.

sizin de bu cemiyete dâhil olmanızın çok münasip olacağını söylemiştim. O zaman alelade bir tavsiyeden ibaret olan bu teklifimi şimdi size daha kuvvetle tavsiye ediyorum. Bu hususta size müracaat vuku bulacaktır. Sakın reddetmeyiniz.” yazıyordu. Bunun üzerine Murad Efendi, Midhat Paşa aracılığıyla 20 Ekim 1872’de Fransız Büyük Maşrıkı’na bağlı Prodos Locası’nda Scalieri tarafından tekris edildi. Bu merasim, Prodos Locası Hatibi Doktor Louis’in Kadıköy’deki evinde, özel olarak hazırlanan bir odada yapıldı. Prodos Locası, 28 Mart 1868’de kurulmuştu. Locanın yeni başkanı 1870 yılı sonuna doğru Scalieri oldu. Bahsedilen 20 Ekim günü akşam yedide yapılan tekris töreninde de Murad Efendi’yi tekris eden Üstad-ı Muhterem Scalieri idi. Locaya alınacak isim, veliaht sıfatını taşıdığı için tören gizli olarak ve bazı değişiklikler içerecek şekilde düzenlendi. Scalieri, bu tören için sadece güvendiği bazı üyelere haber vermişti. Üstat Scalieri’nin Murad Efendi’yi tekris ettiği törende 1. Nazır Ragıp Efendi, 2. Nazır Hilmi Efendi, Kâtip Ahmet Bey, Muhakkik Seyit Bey, Tören üstadı Joseph Macarius, Çırak Tefvîk Bey, Çırak Nuri Bey, *L’Union d’Orient Locası* üyelerinden üstat Dr. Jean Scalieri ve Giorgio Plati ve hatip Luis Amiable bulunuyordu. Tekris töreni gece yarısına kadar sürdü.¹⁸ Murad Efendi’nin hem Avrupa’da tanıştığı hem de İstanbul’da temas ettiği çevreler sayesinde bu teşkilata mensup birçok üst düzey ahababı olmuştu.¹⁹ Prodos Locası’nın bağlı olduğu Fransız Büyük Maşrıkı Başkanı ise gönderdiği tebrik mektubunda, “*Türkiye tahtının vârisinin tekrisine büyük kıymet verdiğini*”, ayrıca “*veliahdın kendi localarında tekris edilmesinin de kendileri için bir gurur kaynağı olduğunu*” söylüyordu.²⁰

Süleyman Kâni İrtem, Sultan Abdülaziz devrinde birbirinin ardına kurulan Mason localarına dikkat çekerek, bu localara mensup epey bir devlet adamının bulunduğundan bahseder. Murad Efendi’nin dâhil olduğu Prodos locasında vaktiyle Fuad Paşa’nın da bulunduğunu, Ahmet Vefik, Midhat, Tunuslu Hayreddin paşalar ve Ziya, Namık beylerin de bu localarda yer aldığını zikreder. Prodos, Ser-Muhabbet,

¹⁸ Ahmet Kısa, “**Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey Komitesi 1876-1878**”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s. 10-12.

¹⁹ Semih Tezcan, İsmail İşmen, **İlk Türk Masonları ve Sultan Murat V**, Mimar Sinan Yayınları, İstanbul 1998, s. 51-53. İleride padişah olacak Murad Efendi’nin biat törenine Cleanthi Scalieri de katılmıştı. Zaten V. Murad’ı, daha sonra başına gelenlerden kurtarmak için yine Scalieri seferber olacaktı. **A.e.** s. 53.

²⁰ Süha Umur, “Belgelere Göre 5. Murad’ın Masonluğu”, **Tarih ve Toplum**, S. 38, İstanbul 1987, s. 38.

İtalia Risorta, Etolie de Bosphore gibi locaları da 19. Yüzyılın aktif locaları arasında gösterir.²¹ Murad Efendi'nin tekris edildiği Prodos locasının 1868'de kurulduğunu belirten Süha Umur, 1856-1876 yılları arasında sadece İstanbul'da elliden fazla locanın açıldığını kaydeder. Bu localara başlarda sadece Gayrimüslim üyeler kabul edilirken, daha sonra tüm halka hitap edecek şekilde hedefleri genişletilmişti.²²

Murad Efendi'nin tekris edilmesinden sonra hatip Louis ilk dersi Fransızca olarak verdi. Daha sonra Prodos Locası Sekreteri Ahmet Bey tarafından da Türkçe ders verildi. Murad Efendi bu locada 8 Aralık 1872'de çıraklık ve üstadlık derecelerine yükseldi. Sonraları Murad Efendi'nin yine aynı locada 18. Dereceye yükseldiği söylenir.²³

Avrupa seyahati sırasında yaşanan yukarıdaki gelişmeler üzerine dönüşte Veliaht Murad Efendi sürekli baskı ve gözetim altında tutuldu. Bu baskı ve gözetim neticesinde daha kapalı bir hayat tarzı benimsemek zorunda kalan Murad Efendi, Kurbağalıdere'deki köşküne çekildi.²⁴

Sultan Abdülaziz 1861'de tahta çıktıktan sonra Kadıköy Kurbağalıdere'deki kendine ait çiftliği ve içindeki köşkü Veliaht Murad Efendi'ye tahsis etmişti. Sultan Abdülaziz'in buradaki asıl maksadının Murad Efendi'yi İstanbul'dan ve devlet ricalinden uzak tutmak olduğu bilinmektedir. Murad Efendi, *Veliahd-ı Saltanat* olarak geçirdiği 15 senenin büyük bir kısmında bu çiftlikte ikamet etti ve sadece kış soğuklarını atlatabilmek için nadiren Dolmabahçe Sarayı'nda kendisine ve Abdülhamid Efendi'ye verilen Veliaht Dairesi'ne çekildi.

Sultan Abdülaziz saltanatı boyunca yaşanan bazı gelişmeler ve kulağına gelen duyumlar nedeniyle Veliaht Murad Efendi'den giderek soğumaya başlamış ve hatta bu soğukluk biraz daha ileri giderek onu sevmez hale gelmişti. Aslında veliahdın Kurbağalıdere Köşkü'ne gönderilmesi, Avrupa seyahatlerinde padişahın yanında götürülmesi ve veliahtlığın Yusuf İzzettin Efendi'ye geçirilerek değiştirilmek

²¹ Süleyman Kâni İrtem, **Bilinmeyen Abdülhamid Hususi ve Siyasi Hayatı**, yay. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2003. s. 29-30.

²² Süha Umur, **a.g.e.**, s. 36.

²³ **A.e.**, s. 56-57.

²⁴ Ahmed Saib, **a.g.e.**, s. 9-10.

istenmesi gibi olayların gerçek sebebi bu soğuklukla birlikte Sultan Abdülaziz'in saltanatından şüphe etmesiydi. Üstelik Veliahdın, Kurbağalıdere'ye çekildiğinden beri, Yeni Osmanlılar başta olmak üzere yenilik ve meşrutiyet taraftarlarıyla kurduğu yakınlık Sultan Abdülaziz'in endişelerini desteklemekteydi. Nitekim tüm yenilik yanlıları memleketin selameti için Veliahd Murad Efendi'nin biran önce tahta çıkmasında hemfikir görünüyordu. Osmanlı Hanedanı içinde hürriyet ve meşrutiyete en çok meyleden Murad Efendi olmuştu. Şinasi ve Namık beyler bu sebeple veliahtla sık sık görüşmekteydi. Bilhassa Namık Kemal, veliahdın kültürlü, bilgili ve Avrupa fikri hayatını yakından takip eden hürriyetçi bir şehzade oluşunu her fırsatta ve her ortamda dile getirirdi. Normal olarak bunlardan Sultan Abdülaziz'in de haberdar olduğu söylenebilir. Sultan Abdülaziz, Yeni Osmanlılardan bazılarını sürmüşse de veliahta dokunmamış, nihayet Ziya ve Namık beyler Murad Efendi'nin en yakınları olarak kalmıştı. Murad Efendi, Sultan Abdülaziz'in hal'ine yakın zamanlarda Ziya Bey ve Doktor Kapolyon vasıtasıyla Midhat Paşa ile mektuplaşmaktaydı. Midhat Paşa ise devletin geleceğiyle ilgili ümidi Murad Efendi'de görmekteydi. Sultan Abdülaziz'in son zamanlarında yaşanan gelişmeler, bilhassa softalar ayaklanması ve Mahmud Nedim Paşa'nın politikaları sebebiyle halk Sultan Abdülaziz aleyhine dönmüş ve sonunda veliahdın tahta çıkmasını bekler olmuştu.²⁵

Murad Efendi, Kurbağalıdere Köşkü'nde geçen vaktini belli bir zaman sonra, kendisini sık sık ziyaret eden Namık Kemal ve Ziya Bey gibi Yeni Osmanlılara mensup kimselerle, artık Sultan Abdülaziz'in yönetiminden şikâyet etmekte olan muhaliflerle ve meşrutî bir yönetim savunanlarla geçirmeye başladı. Yeni Osmanlılar Cemiyeti arasında Murad Efendi'ye en yakın isim Namık Kemal'di. Ebuzziya Tevfik başta olmak üzere cemiyetten bazıları veliahtla diyalog kurmaya imtina ederken Namık Kemal, Murad Efendi'yi Kurbağalıdere'de en çok ziyaret edendi. Midhat Paşa ise Bağdat Valiliği'nden istifa edip geldiği İstanbul'da, muhaliflerle açıktan ilişki kurmamaya dikkat ediyordu. Kendisi de muhalif olarak görülen Midhat Paşa, hükümeti eleştiren gazetecilerle ve onları destekleyen veliaht ile yan yana anılırsa

²⁵ Mustafa Cezar, Midhat Sertoğlu, **Mufasssal Osmanlı Tarihi**, Güven Yayınevi, İstanbul 1972, C. VI, s. 3233.

gözden düşeceğinin farkındaydı.²⁶ Aynı şekilde veliaht da göze batmak istememekteydi. Nitekim bu süreçte Murad Efendi, hususi doktoru Kapolyon vasıtasıyla Midhat Paşa ile gizli olarak mektuplaşmayı tercih etti. Artık iyiden iyiye Abdülaziz'in yönetiminden hoşnutsuzluk duyanlar veliaht Murad Efendi'yi padişah olarak görmek istiyorlardı.²⁷

B) YENİ OSMANLILARLA İLİŞKİLERİ

1867'de Belgrad Ormanı'nda yapılan bir piknikte buluşan altı genç* Yeni Osmanlılar adı altında kurulmasına karar verdikleri cemiyetlerinin asıl gündemini Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması meselesi olarak belirlemişti. Bu grup, devletin çöküşündeki sorumluluğu Âli ve Fuad paşalara yüklüyor ve Avrupa'da eğitim alırken kazandıkları tecrübelerine ve gözlemlerine binaen anayasanın ilan edilip meclisin kurulmasını savunuyorlardı. Bu toplantıda alınan kararlar imparatorluğun mutlakiyet olan yönetimini meşrutiyete çevirmek için gayret edeceklerdi ve böylece Âli Paşa'nın başını çektiği Babıali'nin nüfuzuna son verilecekti. Ayrıca bu zümre, başından beri veliaht Murad Efendi ile temas halindeydi.²⁸ Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin asıl amacı olan anayasanın ilanı ve parlamentonun teşkili fikirlerini hayata geçirmeleri için onlara yardım eden grup ise *erkân-ı hal* ve *erkân-ı erbaa* olarak bilinen ve Sultan Abdülaziz'i tahttan indiren cunta idi.²⁹ Bu cunta sayesinde yapılan darbeden sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri, 8 Haziran 1876'da Şeyhülislam'ın konağında yapılan toplantıya katılarak meşrutiyeti konuşma fırsatı buldu.³⁰ Sultan Abdülaziz'i tahttan indiren darbe heyetinin askeri kanadında bulunan ve darbe esnasında Murad Efendi'yi dairesinden alarak biat törenine götüren Süleyman Paşa da 1867'deki kuruluşunda Yeni

²⁶ Ebuzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar Tarihi**, Haz. Şemseddin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973, s. 437-439.

²⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Murad V", **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi**, C. VIII, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s. 647-648.

* Bu altı genç Mehmed Bey, Nuri Bey, Reşad Bey, Namık Kemal, Âyetullah Bey ve Refik Bey idi.

²⁸ Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, Çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 17-20.

²⁹ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 33-34.

³⁰ Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, s. 83-84.

Osmanlılar Cemiyeti'ne üye olmuştu. Hatta 35. Hücre reisi olarak cemiyette görev aldı.³¹

Mısır'daki veraset hakkı elinden alınan Mustafa Fâzıl Paşa, üstüne bir de Avrupa'ya sürülmesinin ardından Osmanlı yönetimi aleyhinde çalışmaya başlamıştı. Bunun yanında Fâzıl Paşa, karşılaştıkları baskı ve aleyhlerinde alınan tutuklama kararlarına karşılık Ziya, Namık Kemal ve Ali Suavi'yi Paris'e davet etti. Aslında aralarında fikir birliği olmayan Fâzıl Paşa ve Osmanlı topraklarında yenilik yapılmasını savunan bu aydınlar, tamamen çıkar ilişkisi çerçevesinde bir arada durabilmişti. Fâzıl Paşa'nın tek amacı kendisi için iyi bir mevki temin edebilmekken, Yeni Osmanlılar ise meşrutiyet ve parlamenter sistemin yanında memleket için reform yapılmasını savunuyordu. Nitekim Sultan Abdülaziz'e yakınlaşıp, İstanbul'da görev almayı garantileyen Fâzıl Paşa İstanbul'a gelince, cemiyete olan para yardımını kesti. Oysa cemiyet tüzüğü'nün 13. Maddesinde yıllık 300.000 frangı cemiyete tahsis edeceğini kabul eden yine kendisiydi.³²

Hüseyin Çelik, Ali Suavi'nin yazılarından alıntılarla *"toplantıda kanlı-yaşlı kararlar alındığı"* sözüne ithafen gizli olan 9. maddenin, gerekirse amaç uğruna silah ve zor kullanılacağı şeklinde olması gerektiğini savunmuştur.³³ Fakat bu gizli maddenin veliahd-ı saltanat ile bağlantı kurarak birlikte hareket etmek şeklinde değerlendirilmesinin daha uygun olacağı belirtilmiştir. Cemiyet üyeleri, Avrupa'da çıkardıkları gazetelerle Osmanlı Hükümeti'ni eleştirmeyi aksatmadı fakat aralarında tam anlamıyla fikir birliği sağlanamadığında bazı üyeler kendi yollarına devam etti. Nitekim Âli Paşa 1871'de vefat edince Sadarete getirilen Mahmud Nedim Paşa'nın çıkardığı genel afla Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensupları tek tek yurda dönmeye başladı. 1872 Temmuz'unda ise cemiyetin destekçilerinden Midhat Paşa Sadarete getirilince, artık onun önderliğinde toplanıp, veliaht Murad Efendi'nin padişah yapılması ve meşrutiyetin ilanı gibi iki önemli konuda yoğunlaştılar.³⁴ Avrupa sürgününden dönen Yeni Osmanlılar, Sultan Abdülaziz'in daha sert ve baskıcı

³¹ Kemal Beydilli, "Süleyman Hüsnü Paşa", **DİA**, C. 38, İstanbul 2010, s. 90.

³² Hüseyin Çelik, "Mustafa Fazıl Paşa ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin Tüzüğü", **Tarih ve Toplum**, C. 18, S. 108, İstanbul 1992, s. 326-328.

³³ Hüseyin Çelik, **a.g.m.**, s. 327.

³⁴ Kemal Beydilli, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", **DİA**, C. 43, İstanbul 2013, s. 432.

idaresiyle karşılaştı. Bundan sonra zaten dağılmış ve güç kaybetmiş olan cemiyet üyeleri, taşrada kendilerine verilen memuriyetleri kabul edip tamamen muhalif olmaktan uzaklaştılar. Ancak bunlar arasında Ebuzziya Tevfik ve Namık Kemal İstanbul'da kaldı ve onların hamiliğini de yaptığı yardımlar ve gizliden kurduğu bağlantılarla Veliaht Murad Efendi üstlendi. Namık Kemal'in Murad Efendi ile olan tanışıklığı, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kuruluş zamanlarına tekabül eder. Zaten cemiyetin kuruluş tüzüğündeki gizli dokuzuncu maddenin bu bağlantıyla ilgili olduğu fikrinin ağır basması için ortada organik bir bağlantı gerekmektedir. Nitekim anılarını yazdıran II. Abdülhamid de amcasının saltanata geçişinden kısa süre sonra kurulan "*cemiyet-i fesâdiye*"nin içinde Namık Kemal'in adını zikrederken bu cemiyetin *manevi öncüsü ve maddi destekçisi* olarak ağabeyi Murad Efendi'yi göstermektedir.³⁵ Bu konuya yeri gelince uzun uzun dikkat çekeceğiz.

Veliaht Murad Efendi'nin, Bağdat valiliğinden dönen Midhat Paşa'ya tanışma vesilesiyle gönderdiği mektubu yerine ulaştıran ise Ebuzziya Tevfik'ti. Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik'e getirdiği mektubu Midhat Paşa'ya götürmesini istedi. Ebuzziya, Midhat Paşa'nın yanına gittiğinde, Namık Kemal'in el yazısı ve Murad Efendi'nin imzasını taşıyan mektubun, veliahdın Midhat Paşa ile tanışmak istediği için gönderildiğini anlamıştır. Böylece meşrutiyet taraftarı Midhat Paşa ile yenilik isteyenlerin öncü olarak gördükleri Murad Efendi tanışmış oldu.³⁶

Yeni Osmanlıların yeniden geldikleri İstanbul'da basın yoluyla yaptıkları eleştirel yayınlar yine hükümetin tepkisini çekince, bu sefer bir süre önce kendilerinin affını sağlayan Mahmud Nedim Paşa tarafından sürgüne gönderildiler. Tam bu sırada Sadaret değişikliği oldu ve Midhat Paşa Sadrazamlığa tayin edildi. Fakat sanılanın

³⁵ Ömer Faruk Akün, "Nâmık Kemal", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 365, 367-368. Mithat Cemal Kuntay ise veliahtla Namık Kemal'in tanışmasını şu rivayetle anlatır. Abdülmecid'in ilk şehzadesi olan Murad Efendi doğduğunda, annesi oğluna elmaslı bir hırka giydirmiştir. İleride bu hırkayı Murad Efendi, lalası Süleyman vasıtasıyla Galata'da İstegan adındaki birine rehin verdirip 400.000 kuruş borç alır. Daha sonra borcun ödenip hırkanın geri alınması için gidildiğinde ise İstegan, borcun vaktinde ödenmediği için hırkayı sattığını söyler. Bunun üzerine Murad Efendi, hırkasını alabilmek üzere dava açar ve mahkemeye sunulacak yazıların Tasvir-i Efkâr muharriri tarafından yazılmasını ister. İşte bu muharrir Namık Kemal'dir. Murad Efendi, Namık Kemal'in mahkeme için yazdıklarını beğenince artık Kurbağalıdere Köşkü'nde kendisinden edebiyat okumaya başlar ve ikilinin dostluğu bu vesileye dayanır. Mithat Cemal Kuntay, **Namık Kemal-Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, C. 1, s. 79.

³⁶ Ebuzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar Tarihi**, s. 435-436.

aksine Mahmud Nedim Paşa'nın aldığı kararı bozmayan Midhat Paşa, sürgün kararlarını onayladı ve Namık Kemal'i 9 Ağustos 1872'de Gelibolu'ya gönderdi. Midhat Paşa'nın özgürlük taraftarı olarak bilinirken, Namık Kemal'i sürgüne göndermekte ısrar etmesi ise, Namık Kemal ve Veliaht Murad Efendi'nin kurduğu yakınlık ve bu yakınlığın Sultan Abdülaziz aleyhinde bir hazırlığa doğru yol aldığı, bu teşebbüsten doğacak sıkıntıların kendi sadrazamlığı döneminde yaşanmasıyla kendisinin de başı ağrıyacağı şeklinde değerlendirdiği için yaptığı düşünülmektedir.³⁷

Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeler arasında en temkinlisi Ebuzziya Tevfik idi. Ebuzziya Tevfik kendisinin Murad Efendi ile görüşmediğini, hatta Namık Kemal'i dahi veliaht şehzade ile görüşmenin tehlikeli ve dedikodulara mahal verecek bir konu olduğuna dair uyardığını belirtir. İçinde bulunduğu cemiyet sebebiyle kendisinin Murad Efendi ile görüştüğüne inanılıyorsa da kendisi bunu reddetmektedir. Ebuzziya Tevfik, sürekli olarak Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerinden sadece Namık Kemal'in Murad Efendi taraftarı olduğunu ve onun dışında birkaç üyenin daha veliaht ile görüştüğüne, bu görüşmelerin büyük bir maksadının olmadığı ve kendisi gibi birçok kimsenin de veliahtla münasebetinin bulunmadığını söyler. Namık Kemal'in veliaht şehzade ile olan münasebeti dolayısıyla kendilerinin de böyle bir yakınlığı olduğu izlenimi oluştuğunu belirtir. Nitekim Ebuzziya Tevfik, Midhat Paşa ile olan görüşmesinde cemiyetin hedefleri ve cemiyetle ilgili, kendilerinin meşrutiyet yanlısı devrimci bir kuruluş olduklarını ve kimseyi tahttan indirmek veya kimseyi tahta çıkarmak gibi bir niyetlerinin olmadığını söylemişti.³⁸ Yazdıkları yazılarla hükümeti eleştiren cemiyet üyeleri, bunlar mukabilinde sürgünden sürgüne gönderilirken taht değişikliği gibi büyük bir olay için elbette ellerinden hiçbir şey gelmemiştir. Fakat Namık Kemal, Ziya Bey, Ali Suavi ve Şinasi Efendi gibi önde gelenlerin veliaht ile süren temaları, ilerde tahta çıkacak padişah adayıyla meşruti bir yönetim konusunda birlik sağlamak ve yenilik taraftarlarını tek çatı altında toplayıp nüfuz elde etmek içindi.³⁹

³⁷ Ömer Faruk Akün, **a.g.e.**, s. 367-368.

³⁸ Ebuzziya Tevfik, **a.g.e.**, s. 437, 532.

³⁹ Kemal Beydilli, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", **DİA**, s. 432.

Ebuzziya Tefvik, cemiyet içinde Murad Efendi ile en çok samimiyetin Namık Kemal tarafından kurulduğunu yazmaktadır⁴⁰. Namık Kemal Avrupa'ya gitmek zorunda kaldığında, Murad Efendi kendisine para gönderdi. Yine Namık Kemal sürgün edildiğinde ise İstanbul'da kalan ailesine Murad Efendi tarafından her ay para temin edildi. Ayrıca Mithat Cemal Kuntay, Namık Kemal'in veliahda edebiyat okutmasındaki asıl amacın, meşruti idare için ideal bir padişah yetiştirmek olduğunu söyler.⁴¹

Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati dönüşünde, Veliht Murad Efendi'yi baskı ve denetim altında tutmaya çalıştığından yukarıda bahsedilmişti. Murad Efendi, amcasının kurduğu baskıdan kurtulmak için vaktinin çoğunu saraydan ve dolayısıyla padişahın gözünden uzakta Kurbağalıdere'deki çiftliğinde geçirdi. Burada hem Yeni Osmanlılarla hem de yenilik taraftarı İstanbullu aydınlarla olan münasebetlerini sürdürdü. Özellikle Namık Kemal ve Ziya Bey'le özgürlük, anayasa gibi konuları tartışan toplantılar düzenledi. Murad Efendi'nin İstanbul'da hatırı sayılır bir çevresi vardı. Mason locasına dâhil olduğundan mason arkadaşları mevcuttu. Beyoğlu'ndaki alafranga çevrelerle olan temaslarından dolayı yabancı birçok aydın Murad Efendi'ye sempati besliyordu.⁴² Murad Efendi'nin bu çevresi II. Abdülhamid'in de ilgisini çekmiş olacak ki Besim Efendi'ye yazdırdığı anılarında Kurbağalıdere'deki toplantılardan bahsetmektedir. II. Abdülhamid'e göre Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa, Köçeoğlu Agop, Hristaki Efendi, Ziya ve Namık Kemal beyler, Şinasi Efendi, Ahmet Beyzade Mehmed Bey, Ali Suavi, Murad Efendi ile diyalog içindeydi ve Mütercim Rüşdü Paşa'nın oğluyla birlikte Rıza ve İbrahim paşalar da toplulukla irtibat halindeydi. Ayrıca yine II. Abdülhamid, “*Kurbağalıdere'de Murad Efendi, dairesine gelen Scalieri, Hristaki, Agop, Rıza Paşa, Namık Kemal ve Doktor Kapolyon ile sabahlara kadar iyş ü işret ve fesat planları tertip ederlerdi*” demektedir. Murad Efendi'nin yenilik taraftarlarıyla buluştuğu mekânlar Bebek sırtlarında bulunan

⁴⁰ Ebuzziya Tefvik, **a.g.e.**, s. 437.

⁴¹ Mithat Cemal Kuntay, **a.g.e.**, s. 80, 90, 257. Ayrıca Mithat Cemal, Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bolayır'dan aktardığına göre lala Süleyman Efendi her ay veliaht Murad Efendi namına 13 lira getirirdi. Her ay getirilen bu paranın 15 lira olduğunu fakat Süleyman Efendi'nin 2 lirayı kendi cebine ayırdığını söyler Bu yardım bir süre sonra gelmemeye başlar çünkü Abdülaziz, Yeni Osmanlılarla olan temaslarından rahatsız olduğu için veliahdın parasını keser. **A.e.**, s. 80, 318.

⁴² Necdet Sakaoğlu, “Murad 5”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C. 2, Yayın Yönetmeni Ekrem Çakıroğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 248.

Nispetiye Kasrı, Kurbağalıdere'deki Muradiye Köşkü⁴³, Köçeoğlu Agop'un Üsküdar'daki bağı ve Madam Flori'nin köşküydü. Murad Efendi'nin başını çektiği toplantılara maddi olarak Hristaki Zoğrafos ve Köçeoğlu Agop'un yardım ettiğini belirten II. Abdülhamid "*Hristaki ve Köçeoğlu Agop dahi daima gerek malen ve gerek bedenen velhasıl maddeten ve manen bu efkâra hizmet eylemişlerdir*" diyerek cemiyetin finans kaynağına dikkat çekmiştir.⁴⁴ Murad Efendi, Abdülhamid Efendi'nin kendi saflarında olmadığını, hatta aksine amcaları Sultan Abdülaziz tarafında olduğunun farkında olacaktı ki kardeşini de kasten yanında tuttu. Kurbağalıdere'deki toplantıların ifşa edilmesinden çekindiği için kardeşi Abdülhamid'i de davet ederek bunun önüne geçmeyi amaçladı. Böylece Abdülhamid Efendi şahit olduğu bu toplantıları amcasına yetiştiremeyecekti. Ayrıca Murad Efendi, Namık Kemal'i Abdülhamid konusunda uyarıyordu ve onun varlığında sudan şeylerin konuşulmasını veya Osmanlı tarihinden bahsedilmesini istemişti.⁴⁵ Abdülhamid Efendi ise kendisine karşı ihtiyatlı davranıldığının farkındaydı ve bu yüzden toplantılara katılmasına rağmen hiçbir konuda ağzını açmaz ve sohbete dâhil olmazdı. Namık Kemal de vaziyeti anlamış olacak ki daha sonraları oğluna bu toplantılardan şu şekilde bahsetmişti: "*Bizim korktuğumuz adam Şehzade Abdülhamid efendi idi. Öyleyken Aziz'i atıp Murad'ı padişah yapmayı konuşurken Şehzade Hamit Efendi'yi de beraber bulundururduk. Onu içimize almasak Yeni Osmanlılar'ın teşebbüsünü ele verirdi. Halbuki Murad Efendi bize tembih etmişti, Hamid Efendi'ye karşı ihtiyatlı davrandık*".⁴⁶ Üstelik Abdülhamid Efendi, saltanat aleyhinde yapılan teşebbüsten haz etmediği ve aslında tahta yönelik bir beklentisinin olmadığı için toplantılarda

⁴³ Beşinci Murad'ın Yeni Osmanlılarla gizli toplantılar düzenlediği bu köşk, veliahdın mimariye olan ilgisinden dolayı ciddi tadilatlardan geçirilmiş ve içi özenle tefriş edilmişti. Kurbağalıdere'deki köşkün diğer adları ise "Fikirtepe Köşkü, Muradiye Köşkü, Büyük Köşk ve Kurbağalıdere Sarayı" idi. Davut Hut, "Veliahd Murad-Yeni Osmanlılar ilişkisinde Fikirtepe V. Murad Köşkü", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 20, Kültür Ocağı Vakfı, İstanbul 2009, s. 106, 109.

⁴⁴ İbnülemin Mahmud Kemal, "Abdülhamid-i Sâni'nin Notları", **TTEM**, S. 90, İstanbul 1926, s. 60-64; "Abdülhamid-i Sâni'nin Notları", **TTEM**, S. 92, s. 158. II. Abdülhamid'in fesat tertip ettiklerinden kastı, bu toplantılarda amcası Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi için plan yapılmasıydı. Ayrıca II. Abdülhamid, biraderi Murad Efendi'nin çok fazla içki tüketmesiyle ilgili Namık Kemal'e şu ikazda bulunmuştu: "*Kemal Bey, iyi bil ki biraderimin manen sebep-i mevdi olacaksın, o kadar içkiye teşvik etme*". Metin Hülagü, **Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri; Hususi Doktoru Âtîf Hüseyin Bey'in Hatıraları 1909-1918**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 140.

⁴⁵ Mithat Cemal Kuntay, **a.g.e.**, C. 2, s. 717.

⁴⁶ **A.e.**, s. 259

yaşananları ara ara amcası Sultan Abdülaziz'e aktarmaktaydı. Reşad Efendi (V. Mehmet Reşat), kardeşi Abdülhamid'in laf taşımalarıyla ilgili şu bilgileri vermektedir: *"Bir gün de Şehzade Abdülhamid Efendi ile beraber Sultan Aziz'in huzuruna çıktık. Hamid Efendi büyük birader Murad Efendi'nin Sultan Aziz'i ne suretle fasl u mezemmet (arkasından konuşmak) etmekte olduğunu nakletti. O da bana 'sen de işittin mi?' diye sordu. Ben cevaben 'Biraderin ağzından efendimizin senâsından başka bir şey işitmedim' dedim. Dışarı çıkınca Hamid Efendi 'Tû senin suratına beni terzil ettin (rezil ettin)' dedi".*⁴⁷

Mason locasıyla edindiği çevreler, Yeni Osmanlılar ile olan ilişkileri, özgürlük ve yenilik taraftarlarıyla kurduğu temaslar neticesinde Murad Efendi'nin, epey kalabalık olan çevresinin maddi yükünü de çekmek zorunda kaldığı tahminden uzak bir durum değildir. Zira Murad Efendi'nin Kurbağalıdere'de verdiği gayet kalabalık, içkili, sazlı-sözlü meclislerin israf ve harcamalarını karşılamak için hazineden aldığı veliahtlık maaşından kat kat fazlasına ihtiyacı vardı. Yukarıda bahsedildiği gibi Beyoğlu'nun meşhur iki bankerinin veliahda bu derece yardımda bulunmalarının sebebi de bu olmalıdır. Nitekim iki banker de farkındaydı ki yüksek faizle borç temin ettikleri kişi geleceğin padişahıydı ve bunun anlamı, şimdi temin edilen paralar ilerde fazlasıyla devlet garantisi altında kendi ceplerine dönecekti. Murad Efendi'nin, Tanzimat boyunca saray halkının birçoğu gibi müsrif ve keyfine düşkün olması bu borçlanmalarının miktarını arttırmaktaydı. Kurbağalıdere Köşkü'nde yaz ayı boyunca her gün, Murad Efendi'nin başkanlık ettiği oturumlar, davetler ve yemekler organize ediliyordu.⁴⁸

Buraya kadar olan kısımda, Veliaht Murad Efendi'nin verdiği iktidar mücadelesinde ona destek olanların kimliklerini anlatmaya çalıştık. Bu destekçiler arasında Namık Kemal, Ziya Bey ve Şinasi gibi fikir adamlarıyla birlikte Köçeoğlu Agop, Hristaki Zoğrafos ve Moroğlu Mıgırdıç gibi güçlü bankerler de bulunmaktaydı. Veliahda ait Kurbağalıdere Köşkü başta olmak üzere Nispetiye Kasrı gibi mekânlarda

⁴⁷ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 266.

⁴⁸ Murad Efendi Kurbağalıdere'de verdiği davetlerde Avrupalı tarzda giyiniyor, alafranga hayat tarzını sofrasına kadar yansıtıyor ve yemek boyunca müzikler çaldırıyordu. Davetlere kardeşleri ve diğer hanedan mensuplarıyla birlikte İstanbullu zengin ve soylu kimseler de katılıyordu. Necdet Sakaoğlu, "Murad V", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. V, İstanbul 1994, s. 510.

yapılan toplantılara katılan bu kişilerin profilleri incelendiğinde, Murad Efendi'nin padişahlığa giden yolda hem münevverlerin fikrî beyanlarına hem de sarraf ve banker gibi sermaye sahiplerinin maddi desteklerine ihtiyaç duyduğu ortaya çıkmaktadır.

Murad Efendi, gerek devlet adamlarıyla ve gerekse yenilik taraftarlarıyla kurduğu bağlantılardan amcası Sultan Abdülaziz'in rahatsızlık duyduğunun farkındaydı. Bu sebeple bir taraftan sarayı kontrol altında tutarken, diğer yandan da vasıtalı olarak kurduğu ilişkilerini el altından yürüttü. Murad Efendi'nin asıl amacı, Sultan Abdülaziz'in kendisine duyduğu şüpheyi en aza indirmektir. Nitekim Midhat Paşa ile Murad Efendi arasındaki gizli haberleşmeler Hristaki Zoğrafos, Kapolyon ve Şair Ziya Bey vasıtasıyla yapılıyordu. Murad Efendi'nin Namık Kemal'le mektuplaşması ise Karabet Ağa aracılığıyla idi. Murad Efendi, temaslarını gizlilikle yürütürken saraydan ve amcasından haber almayı da ihmal etmedi. Sultan Abdülaziz'in başmabeyncisi Ziver Bey, Murad Efendi'ye saraydan haber taşımaktaydı. Murad Efendi adına çalışan Ziver Bey'in haber getirdiği günlerden birine şahit olan ve o dönem için saltanatla ilgili meselelere mesafeli yaklaşan Abdülhamid, biraderi Murad Efendi'nin *"Anlat bakalım Ziver Bey, ne var ne yok, bizim amca bugün de neler yaptı"* diye sormasına ve biraderinin hoşuna gidecek şeyler duymasına epey şaşırmıştı.⁴⁹

Veliaht Murad Efendi'nin tahta çıkması için kendisini teşvik eden fikir adamlarının varlığı kadar aslında onu sıkıştıran bir diğer etken daha vardı. Bu faktör ise özellikle Avrupa seyahati dönüşünde Abdülaziz'in veraset sistemini değiştirmek istemesiydi. Aslında veraset usulü değişikliği ilk defa Sultan Abdülmecid tarafından gündeme getirilmişti. Sultan Abdülmecid, veliaht olan kardeşi Abdülaziz Efendi yerine büyük oğlu Murad Efendi'yi veliaht ilan etmek istedi. Kendisinden sonra tahta oğlunun çıkmasını isteyen Abdülmecid, bu fikrini o zamanki İngiliz Sefiri Sir Stratford Canning'e açtı fakat destek bulamadı. Canning, bunun İngiltere tarafından kabul edilmeyeceğini belirttiyse de Fransız Sefiri onunla aynı fikirde değildi ve veraset değişikliğini kabul edeceklerini söyledi. Bundan başka Sultan Abdülmecid, kardeşini

⁴⁹ Ali Ergenekon (Yay. Haz.), **Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 50; Mahmud Celaleddin Paşa, **Mir'ât-ı Hakikat**, Tercüman Yayınları, İstanbul 1979, s. 159; Mithat Cemal Kuntay, **a.g.e.**, s. 262.

İstanbul'dan uzaklaştırmak için Trablusgarp Valisi olarak göndermeyi dahi düşündü. Sultan Abdülmecid'in ani ve erken ölümü, onun bu planını gerçekleştirmesini engellemiş oldu. Fakat bundan sonra devlet ricali ikiye bölündü ve Serasker Rıza Paşa önderliğindeki grup Murad Efendi'yi padişah olarak görmek isterken, Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa ve Kaptanıderya Mehmed Ali Paşa'nın içinde bulunduğu taraf da Abdülaziz Efendi'nin yanında durdu. Tüm bunlar karşındaysa Abdülaziz'in yaptığı ilk şey, tahta çıkışının hemen ardından Serasker Rıza Paşa'yı görevinden uzaklaştırmak oldu. Sultan Abdülaziz'in padişahlığıyla veliahtlığa Murad Efendi gelmişti. Fakat bu sefer de Sultan Abdülaziz, vakti geldiğinde verasetten düşürülme teşebbüsünü unutmadığını gösterip oğlu Yusuf İzzettin Efendi'yi veliaht yapmak istemişti.⁵⁰ Sultan Abdülaziz, veraset sistemini değiştirmek istediğinde Rus Sefiri İgnatiyef'in dışında kimseden destek bulamadı. İgnatiyef ise özellikle Sultan Abdülaziz'in son zamanlarında Osmanlı politikasına iyice tesir etmiş Rus nüfuzunun devam etmesi için bu değişikliği gerekli gördüğünden padişahın arkasında durdu. Sultan Abdülaziz veraset sistemini değiştiremeyince, bu sefer Murad Efendi üzerinde baskı kurarak onu veliahtlıktan uzaklaştırmaya zorladıysa da başarılı olamadı. Murad Efendi'yle birlikte tüm kardeşlerinin Dolmabahçe Sarayı'nda ikametini emretti. Böylece Murad Efendi'nin üzerinde daha kolay baskı kurabilecekti.⁵¹ Ayrıca Sultan Abdülaziz'in veraset usulünü değiştirmeyi düşünmesiyle Yeni Osmanlılar da önderleri Murad Efendi için harekete geçti. Bu minvalde Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa, Sultan Abdülaziz'e bir mektup yazarak bu değişikliğin zararlarından bahsetti. Daha sonra bu mektup çoğaltılarak gizlice halka dağıtıldı. Ziya Paşa da boş durmadı ve "*Verâset-i Saltanat-ı Seniyye*" adlı risalesinde meşru vârisinin Murad Efendi olduğunu ve bu değişiklik meselesinin olumsuz tesirleri olacağını anlatmaya çalıştı.⁵²

⁵⁰ Hakan T. Karateke, "Who is the Next Ottoman Sultan? Attempts to Change the Rule of Succession During the Nineteenth Century", **Ottoman Reform and Muslim Regeneration, Studies in Honour of Butrus Abu-Manneh**, eds. Itzhak Weismann and Fruma Zachs, I.B. Tauris, London 2005, s. 39-41. Ayrıca Sultan Abdülmecid, kendisinden sonra padişah olarak görmek istediği Murad Efendi'nin üzerine titriyor, tüm törenlerde gayet alımlı ve Avrupalı tarzdaki kıyafetleriyle büyük şehzadesini yanında tutuyordu. Nitekim Murad Efendi'nin bu görselliği bile Avrupalı çevrelerin sempatisini kazanmaya yetmişti. Necdet Sakaoğlu, "Murad 5", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C. 2, s. 247.

⁵¹ Tevfik Nureddin, **Sultan Aziz'in Hal'i ve İntihârı**, Karabet Matbaası, İstanbul 1324, s. 11-12.

⁵² Haluk Y. Şehsuvaroğlu, **Sultan Aziz Hayatı-Hal'i-Ölümü**, s. 58-59.

Ziya Paşa, adı geçen risalede madde madde veraset meselesinden ve bunun doğuracağı sıkıntılardan bahseder. Devletin içerde ve dışarda yaşadığı buhranları, hazinenin memurların ve hanedan mensuplarının maaşlarını ödeyemeyecek durumda olmasından başlatıp, piyasadaki durgunluktan dolayı ticaretten bereket bulamayan halkın elindeki parayı da vergi ödemekle harcadığına kadar getirir. Ek olarak devletin yaşadığı bütçe sıkıntısının orduya kadar yansıdığı ve bu sebeple mühimmat depolarının boş olduğu, aniden çıkacak bir savaş için devletin ne asker ne donanma ve ne de teçhizat toplayacak durumunun olduğunu ifade eder. Dolayısıyla devlet ve halk böyle bir bunalımdayken, zaten usanmış halkın veraset meselesi yüzünden hanedan üyeleri arasında yaşanacak karışıklığı kaldıracak durumda olmadığına dikkat çeker. Ziya Paşa'nın yazdığı bir diğer nokta ise, Sultan Abdülaziz'in saltanatının ilk yıllarında veraset usulünü değiştirmeye yönelik bir fikri olmadığıdır. Hatta bizzat kendisi veliahtken, ağabeyi Sultan Abdülmecid'in kulağına gelen verasetin değiştirilmesi yönündeki söylentileri kafasına çok taktığından şikâyet ettiğine şahit olduğunu belirtir. Ziya Paşa'nın risalesindeki iddiası, Sultan Abdülaziz'in aklına veraset sisteminin değiştirilmesi ve kendisinden sonra oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'nin tahta çıkarılması fikrinin, kendi çıkarlarını muhafaza etmek için Âli ve Fuad paşalar tarafından getirildiğidir. Nitekim mektupta yazılana göre Âli Paşa, Mustafa Fazıl Paşa'ya beslediği husumetten dolayı onun hakkında *"Fazıl Mustafa Paşa'nın elinden Mısır verasetini almak benim için iki saat kadar sarf-ı vakit etmeye mevkuftur"* demiştir. Ayrıca zaten Mısır verasetinin değiştirilmesini de siyasi bir mesele olarak niteleyen Ziya Paşa, meselenin bir fermanın alınıp diğerinin verilmesi kadar basit olduğunu söyler. Neticede Ziya Paşa, devletin içinde bulunduğu durum ortada iken böyle bir değişikliğin gündeme gelmesini zararlı bulur ve aklen ve şer'an icrasının mümkün olmadığını yazar. Bu meselenin Âli ve Fuad paşalar tarafından kendi çıkarlarını muhafaza etmek için gündemde tutulduğunu da belirtir.⁵³ Ziya Paşa'nın bu risalesi, Murad Efendi'nin verasetten düşürülmek istenmesini halka duyurmuş oldu. Mektubun bir diğer etkisi ise, halkın Yeni Osmanlılara duyduğu sempatiyi artırırken, Âli ve Fuad paşalara karşı da halk nezdinde muhalefet oluşturmaya yardımcı oldu.⁵⁴

⁵³ Ziya Paşa, **Verâset-i Saltanat-ı Seniyye**, Dersaadet 1326, s. 7-10, 17, 23-25, 28.

⁵⁴ Haluk Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s. 59.

Murad Efendi, Sultan Abdülaziz'in bu dönemde kendisine uyguladığı baskıdan dolayı Kurbağalıdere Köşkü'nde ancak kısa süreler kalabilmek için izin alabiliyordu. Burada düzenlediği toplantılara devam etti ve yine en çok uğrayanı Namık Kemal oldu. Veliaht Murad Efendi, Osmanlı tebaasından herkesle iyi ilişkiler kurmuştu. Ayrıca Beyoğlu'ndaki yabancılarla da temas halindeydi. Böylece Avrupa'daki siyasi atmosferi daha kolay takip edebiliyordu.⁵⁵ V. Murad'ın gelini, Selahaddin Efendi'nin eşi Cemile Hatgil'in anlattığına göre Sultan Abdülaziz, veliahdın Kurbağalıdere Köşkü'nde bulunmasından rahatsızlık duyduğunda, on beş günden fazla kalmasına müsaade etmeyerek Dolmabahçe'deki veliaht dairesine getirtirdi.⁵⁶ Sultan Abdülaziz'in veliaht Murad Efendi'ye pek fazla itimat etmediği, Avrupa seyahatine çıkarken onu yanında götürmesiyle iyice gün yüzüne çıktı. Çünkü seyahat planı yapılırken, geride kimin kalıp vekâlet edeceği sorusu Abdülaziz'i çok düşündürdü. Sultan Abdülaziz'in bu şüphesinin kaynağı ise Murad Efendi'nin Yeni Osmanlılar ile temas halinde olması, yenilik taraftarlarına sempati duyması, İstanbul'da birçok seveninin olması gibi unsurlardı. Nitekim yokluğunda veliahdın tahta çıkacağından korkmaktaydı. Bu sebeple orta yolu bulmaya çalışan Âli Paşa'nın tavsiyesiyle Murad Efendi seyahate dâhil edildi.⁵⁷

Murad Efendi'nin Avrupa seyahatinde topladığı sempatiye olduğu kadar onun Yeni Osmanlılarla kurduğu diyalogundan da rahatsızlık duyan Sultan Abdülaziz, gözüne batan veliahdın özgürlük imkânlarını kısıtladı, borçlanmasını yasakladı ve dairesinden çok sık ayrılmamasını tembihledi. 1870'e gelindiğinde artık Murad Efendi'nin meşrutiyet taraftarlarıyla iç içe oluşu ne kadar arttıysa, Abdülaziz'in kısıtlamaları da o kadar arttı. Murad Efendi ile Yeni Osmanlılar için bardağı taşıran son damla ise bir tiyatro oyunu oldu. Yeni Osmanlıların başını çektiği ve Murad Efendi'nin hâmilliğini üstlendiği meşrutiyet taraftarları giderek güçleniyor ve taraftar kazanıyordu. Sultan Abdülaziz karşıtı olanlar, halkı kendileri gibi Abdülaziz aleyhine çevirmek için her türlü vasıtaya başvurdu. *İbret* ve *Gayret* gazetelerinde bu minvalde yazılar yazılırken, özellikle Gedikpaşa ve Bağlarbaşı tiyatrolarında "*Vatan Yahut*

⁵⁵ Ahmed Saib, *Târih-i Sultân Murad-ı Hâmis*, s. 9-11.

⁵⁶ Mithat Cemal Kuntay, *a.g.e.*, s. 296.

⁵⁷ Nihat Karaer, *Paris Londra, Viyana; Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2012, s. 51.

Silistre” başta olmak üzere türlü oyunlar oynatıldı ve yabancı basınla dahi işbirliğine geçilerek bazı yayınların daha geniş kitlelere uzanması sağlandı. Namık Kemal’in *“Vatan yahut Silistre”* adlı oyunu ilk kez 1 Nisan 1873’te Güllü Agop’un Gedikpaşa’daki tiyatrosunda sahnelenince, zaten epeydir Yeni Osmanlılardan öğrendikleri fikirlerle içleri durulmayan halk galeyana geldi. Salonu tamamen dolduran izleyiciler oyunun da etkisiyle coşkulu bir şekilde oyuna ve yazarı Namık Kemal’e ilgi gösterdiler. Bu yoğun ilgi karşısında oyun iki gün sonra yani 3 Nisan’da tekrar oynandı. Bu gösterimde de ortalık coşku ve heyecan kaynıyordu. Nitekim Namık Kemal sahneye davet edildi ve *“yaşasın vatan, yaşasın millet!”* sesleriyle alkışlandı. Sahneden inince de gösteriler devam etti ve yine *“yaşasın vatan!”* nidalarıyla *“Allah muradımızı versin!”* ve *“muradımızı isteriz!”* sesleri yükselmeye başladı. Oyunun içinde de defalarca geçen *“murad”* ve *“muradımızı isteriz!”* nidaları halk tarafından Sultan Abdülaziz’in yerine Veliht Murad Efendi’nin istendiği şeklinde algılandı. Bundan sonra Namık Kemal ve İbret gazetesinden yazı arkadaşları Nuri, Ebuzziya ve Ahmed Midhat tutuklandı ve ardından sürgüne gönderildi. Tiyatronun daha sonra başka yerlerde sahnelenmesi ve Güllü Agop’un tiyatrosuna ceza verilmemesi gibi gelişmeler göz önünde tutulduğunda, Sultan Abdülaziz’in bu oyunu bahane ederek veliaht ile yakın temasları bulunan özgürlük taraftarları ve muhalif yazarları İstanbul’dan uzaklaştırmak istediği anlaşılmaktadır. Daha sonraki gösterimler için oyundaki *“murat”* ifadelerine dikkat edilmesi şart koşuldu. Böylece halkın tepkisinden çekinen Sultan Abdülaziz, Namık Kemal’i Magosa’ya sürerken, Murad Efendi’nin üzerindeki baskısını arttırdı. Aslında Sultan Abdülaziz tiyatroyu bahane ederek meşrutiyet taraftarlarını sürgüne gönderirken şunun farkındaydı. Halkın heyecan içinde *“yaşasın vatan yaşasın kemal”* nidalarıyla *“muradımızı isteriz”* söylemleri o kadar güçlüydü ki bu nümayişler Abdülaziz’i tahttan indirip Murad’ı padişah yapmak için belki de en etkili silah olarak kullanılabilirdi. Üstelik bu dönemde İngiltere’nin İstanbul’daki Sefiri Elliot’un dahi gözlemleri, bu durumun haklılığını ispatlamaktaydı: *“Halk arasında iyiden iyiye meşruti bir yönetim arzusu yayılır olmuştur. Artık herkes fikrini gizlemeden açıktan açığa meşrutiyeti övmekte, paşalardan kayıkçılara, hamallara kadar halk düşüncesini beyan etmekteydi. Abdülaziz’in baskısı ve kontrolüne rağmen meşrutiyet yanlıları Murad Efendi ile*

*temaslarını sürdürüyor ve onun cülus etmesiyle meşrutiyetin geleceğini biliyorlardı”.*⁵⁸

Bundan sonra Murad Efendi ve taraftarları kesin olarak harekete geçme kararı aldı. Sultan Abdülaziz’in hal’inden bir sene evvel Mısırlı Halim Paşa, Veliht Murad Efendi namına bir-iki milyonluk bir istikraz için Avrupa’ya gönderildi fakat eli boş geldi. Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa ise tüm malı ve mülkünü Yeni Osmanlılar için sarf ettikten sonra, 2 Aralık 1875’te borç içinde vefat etmişti.⁵⁹

Dışarıdan para bulamayacaklarını anlayan Murad Efendi taraftarları, Sultan Abdülaziz’in hal’inden altı ay önce Mütercim Rüşdü Paşa ve Halim Paşa’nın kefaletiyle veliaht namına bu sefer Galata bankerlerine müracaat etti ve bu paranın temin edilmesi işini Hristaki’ye yükledi. Aslında bankerler içinde Hristaki Zoğrafos epey meşhur olmasına rağmen bu işin altından kendi başına kalkamayacağının farkındaydı. Bu sebeple banker George Zarifi’ye başvurarak durumu anlattı. Zarifi ise bu istikraz işini Hristaki ile birlikte üstlenecekti fakat veliahdın gösterdiği teminat Galata’da yetersiz görüldüğünden kefil olması için Abdülhamid Efendi’ye müracaat etti. Zarifi, Abdülhamid Efendi’nin çiftliğine gitti ve *“Birâder-i âlileri sarrafânımızdan bir milyon liralık bir istikrâz akdi tasavvurunda bulunuyorlar ve bu babda Galata sarrafânına müracaat eylediler. Bu akçeden yedlerine yüzde kırk nisbetinde bir kısmı ancak geçebileceklerdir. Bir takım teminatta dahi bulunuyorlar. Sarrafân ise bu teminatı kâfi görmüyorlar. Bir hal vukuunda akçeleri zâyî ‘’ olabilir, meblağ-ı mezbûrun tediyesi kefaletini deruhde eder misiniz? Eğer eder de söz verirsiniz sarrafân bu akçeleri vereceklerdir”* diyerek bunun gizli tutulmasını rica etti. Abdülhamid Efendi ise *“Ben maaşımla idare olunmaktayım. Bu akçeyi biraderim belli ki gayrimeşru bir surette sarf edecektir. Anladığıma göre amcamın aleyhinde sarf olunacak olan eşya meblağı hiçbir veçhile tasdik edemem...”* cevabını verdi.⁶⁰ Abdülhamid’in kefil olmayı kabul etmemesiyle ondan beklediğini bulamayan Murad

⁵⁸ Sir Henri Elliot, *İntihar mı İmâte mi? Yâhud Vak’a-yı Sultan Aziz*, Naşiri: Kitapçı İlyas, İstanbul (t.y.), s. 17; Ömer Faruk Akün, “Nâmık Kemal”, *DİA*, C. 32, s. 368; Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, Kavram Yayınları, İstanbul 1978, s. 126; Mithat Cemal Kuntay, *a.g.e.*, C. 2, s. 157-158; İbnülemin Mahmud Kemal, “Abdülhamid-i Sâni’nin Notları”, *TTEM*, S. 90, s. 63.

⁵⁹ Şit Tufan Buzpınar, “Mustafa Fâzıl Paşa”, *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 301.

⁶⁰ İbnülemin Mahmud Kemal, “Abdülhamid-i Sâni’nin Notları”, *TTEM*, S. 90, s. 64-66.

Efendi taraftarları, çabalarından vazgeçmemiş olacak ki daha sonra Hristaki'nin veliaht namına temin ettiği paraların medrese öğrencilerine el altından dağıtılmasıyla başlatılan talebe-i ulum isyanı sonrasında Murad Efendi'nin padişahlık için önü açılacaktı.

C) SULTAN ABDÜLAZİZ'İN HAL'İNE DOĞRU

Âli Paşa'nın vefatıyla sadarete 8 Eylül 1871'de Mahmud Nedim Paşa atandı.⁶¹ Yusuf Kamil Paşa, "*Sadaretin inhilâli Âli Paşa'nın vefatıyladır.*" diyerek sadrazamın vefatı üzerine, özellikle Mahmud Nedim Paşa'nın yaptıklarıyla ve ileride yaşanacaklarla ilgili böyle bir önsezi ile konuşmuş ve adeta geleceği görmüştü.⁶²

Mahmud Nedim Paşa kendinden önceki paşaların aksine Avrupa eksenli siyaseti terk ederek Rusya'ya meyletti. Bunda, söz konusu dönemde Avrupa kamuoyunda oluşan kesif Osmanlı aleyhtarlığı da etkiliydi. Bu durumu Rusya'nın menfaatleri için iyi kullanan Rus Sefiri İgnatiyef olmuştur. Rusya lehinde gidilen siyaset çerçevesinde halk arasında Mahmud Nedim Paşa'ya Nedimov denilmeye başlanmıştı. Selefî Âli Paşa'nın sarayın masraflarını dizginleme politikasını da değiştirerek genelde Sultan Abdülaziz'in arzularına uygun hareket etmeye çabaladı.⁶³

Mahmud Nedim Paşa, malî durumu düzeltmek bahanesiyle memur maaşlarına müdahale etti. 1871 Vilayet Nizamnâmesi ile vilayet teşkilatında değişiklik yaptı ve yeni vilayetlerin teşkilini sağladı. Taşra ve merkezdeki memurların yerlerini değiştirdi. Aslında Mahmud Nedim Paşa'nın yapmak istediği başta kendisine muhalif olan Tanzimatçıları merkezden uzaklaştırarak kendisini garanti altına almaktı. Bundan nasibini Midhat Paşa da alacaktı.⁶⁴

Serasker Hüseyin Avni Paşa, Maliye Nazırı Şirvanizade Rüşdü Paşa, Zabtiye Nazırı Hüsnü Paşa, İşkodra Valisi İsmail Paşa ve Mabeyn Başkâtibi Emin Bey,

⁶¹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, C. 1, s. 268.

⁶² İbnülemin Mahmud Kemal, "Sultan Abdülaziz'e Dair", **TTEM**, S. 86, İstanbul 1341, s. 177.

⁶³ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C. 1, s. 273.

⁶⁴ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **a.g.e.**, s. 274.

Mahmud Nedim Paşa tarafından görevlerinden ve İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Ayrıca Yusuf Kamil ve Mütercim Rüşdü de görevden uzaklaştırılan paşalar arasındaydı⁶⁵.

Mahmud Nedim Paşa'nın hazineyi zarara sokması, İgnatıyef'in tesiri altında kalması, vilayetlerde yaptığı değişikliklerin ortalığı iyice karıştırması zaten Sultan Abdülaziz'i rahatsız etmeye başlarken onu sadarettten düşüren asıl olay ise padişaha yalan yollu verdiği para sözü oldu.⁶⁶

Mahmud Nedim Paşa, sadarette kalabilmek için Sultan Abdülaziz ve sarayın bitmeyen isteklerine cevap vermeye çalışıyordu. Nitekim bunun için Sultan Abdülaziz'e sunduğu hesap defterinde, işin aslı öyle olmadığı halde hazinenin 500.000 lira fazlası olduğunu söyledi. Sultan Abdülaziz bu paradan 100.000 lirasını kendisi için istedi. Mahmud Nedim Paşa parayı bulmak için epey uğraştıysa da netice alamadı. Köçeoğlu Agop vasıtasıyla Avrupa'dan talep ettiği 10 milyon liralık borç anlaşması kabul edilmemişti. Durumu kurtarmak için hazine tahvilleri çıkarıldı ve bunların iki banka vasıtasıyla kırıdırılması yoluna gidildi. Bu tahvil işinden ise banker Tubini'nin aldığı yüksek komisyon yine Mahmud Nedim Paşa'nın başını ağrıttı. İşte bundan sonra Mahmud Nedim, padişaha karşı mahcup olmamak için Midhat Paşa'nın valisi olduğu Bağdat'tan 100.000 lira fazla talep edilebileceğinden padişaha bahsetti. Bu durum üzerine, Midhat Paşa valilikten istifa ederek İstanbul'a geldi.⁶⁷

Mahmud Nedim Paşa, Midhat Paşa'nın İstanbul'da bulunmasının kendisi için sakıncalı olduğunun farkındaydı. Bu yüzden Midhat Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak için Edirne Valiliğiyle görevlendirilmesini sağladı. Hakikaten Midhat Paşa, Bağdat dönüşü İstanbul'da iyi karşılanmış, hatta Mahmud Nedim Paşa'nın faaliyetlerinden rahatsız olanlar onun konağında toplanır olmuştu. Midhat Paşa, Edirne'ye gitmeden önce padişahı ziyaret etti. Burada padişaha Mahmud Nedim Paşa'nın yanlışlarından bahsetmesiyle, Sultan Abdülaziz'in ondan duyduğu

⁶⁵ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, "Sultan Abdülaziz'e Dair", **TTEM**, s. 177; Ali Akyıldız, "Mahmud Nedim Paşa", **DiA**, C. 27, İstanbul 2003, s. 374-375.

⁶⁶ Haydar Kazgan, **Galata Bankerleri**, Tarihçi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014, s. 136-137.

⁶⁷ Haydar Kazgan, **a.g.e.**, s. 135.

rahatsızlığı iyice kendi lehine çevirmeyi başaran Midhat Paşa, 31 Temmuz 1872’de ilk Sadaret görevine atandı.⁶⁸

Midhat Paşa’nın ilk işi, kendisi gibi taşraya gönderilmiş devlet adamlarını İstanbul’a getirmek oldu. Haydar Efendi, Hüsnü, Rasim ve Cevdet Paşa yeniden görevlere getirilen paşalardı. Hüseyin Avni ve Şirvanizade Rüşdü Paşa da atfedildiğinden İstanbul’a gelenler arasındaydı. Midhat Paşa, kabinesini oluşturduktan sonra, Mahmud Nedim Paşa’yı iyice padişahın gözünden düşürmek için bütçe meselesini gündeme getirdi. Biraz yukarıda bahsedilen 500.000 lira bütçe fazlası, Midhat Paşa’nın kurduğu komisyonla tahkik edildi. Mahmud Nedim Paşa, bu paranın 100.000 lirasını saraya gönderirken, 350.000 lirasıyla da Sultan Abdülaziz’in istediği gibi İngiltere’den bir zırhlı sipariş etmişti. Tahkikat sonucu görüldü ki bütçe fazlasının aksine ortada bir bütçe açığı mevcuttu ve bu açık 3.000.000 lira kadardı.⁶⁹ Komisyonun çalışmasıyla, devletin yaptığı 10 Milyon İngiliz Sterlini tutarındaki bir borçlanma için aracılık yapan Osmanlı Bankası Müdürü Tubini’ye 100.000 lira verildiği tespit edildi. Tubini’ye verilen bu miktar için padişah iradesine rastlanmadığından, Mahmud Nedim Paşa rüşvetle suçlanarak ifadesine başvuruldu. Mahmud Nedim Paşa verdiği ifadesinde, paranın yarısının krediyi almakta yardım eden bankerlere dağıtıldığını, yarısının ise padişaha gönderildiğini belirtti. Mahmud Nedim Paşa’nın kabinesinde bulunanlar, ağız birliği yaparak konuyu inkâr ederken, Tubini ise uygun şartlarda yapılan kredi anlaşması sebebiyle kendisine 5.000 liralık bir ikramiye verildiğini söyledi. Neticede paranın Mahmud Nedim Paşa’dan tazmin edilmesine karar verilmişti fakat padişah, işin aslını bildiği için kendisini affetti. Bu işten Mahmud Nedim Paşa kadar etkilenen diğer isimse banker Tubini oldu. Daha sonra *ikramiye* olarak nitelendirdiği bu rüşvet işi, aleyhine açılan bir davaya da konu olunca Tubini’nin adı lekелendi.⁷⁰ Bundan sonra, Mahmud Nedim Paşa’yı kötülemeye giden Midhat Paşa’nın bütçe araştırma işi, padişah tarafından şüphıyla karşılanır oldu. Kendisini oyaladığını düşünen Sultan Abdülaziz, sarayın müsriflikle itham

⁶⁸ Adem Korkmaz, “Midhat Paşa’nın Hayatı İdari ve Siyasi Faaliyetleri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016. s. 277.

⁶⁹ Adem Korkmaz, *a.g.tez.*, s. 278, 284-285.

⁷⁰ Andreas David Mordtmann, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar, Siyasi, Sosyal ve Biyografik Manzaralar*, Pera Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 86-87;

edilmesinin kulağına gelmesiyle, daha önce huzurunda birkaç hoş gitmeyen davranışına şahit olması, Mısır Hidivi'ne verilecek fermanla yaşanan sorun ve bir takım sıkıntılar sebebiyle Midhat Paşa'yı 19 Ekim 1872'de seksen günlük görevinden azletti.⁷¹

Midhat Paşa azledildikten sonra, yukarıda bahsedildiği gibi yenilik taraftarlarıyla kurduğu ilişkiler çerçevesinde Murad Efendi ile yakınlaşmaya başladı. Murad Efendi ile düzenlenen toplantılara katıldı. Bu toplantılarda Murad Efendi'nin sarraflarından Hristaki Zoğrafos ve Köçeoğlu Agop gibi bankerler de bulunuyordu. Nitekim ileride görüleceği gibi Midhat Paşa, Hristaki Zoğrafos vasıtasıyla dağıttığı paralarla İstanbul'un karışmasını ve rakibi Mahmud Nedim Paşa'nın sadareten düşürülmesini sağlayacaktı. Bankerlerin bu hareketi finanse etmelerinin en büyük sebebi ise Murad Efendi'den büyük miktarda alacaklı olmalarının yanında hem hükümete hem de padişaha verdikleri borçları yeni düzenle, Murad Efendi'nin padişahlığı garantisi altında temin etmektir.⁷²

Mahmud Nedim Paşa, 26 Ağustos 1875'te ikinci defa sadarete getirildi.⁷³ Hersek İsyanı, Bulgaristan'daki olaylar ve Selanik vakası Mahmud Nedim'in bu sadaretinde uğraştığı ciddi meseleler arasındaydı. İlk başta, ekonomiyi güçlendirip olaylara daha etkili bir şekilde müdahale etmeyi hedefledi. Bunun içinse bütchedeki 5.000.000 liralık açığı kapatmak amacıyla borçların faizlerinin yarıya indirilmesini planladı.⁷⁴ Zira dış borçlarla elde edilen paraların iyi değerlendirilememesi, saray masraflarının önüne geçilememesi, iç borçların ödenmesine ilişkin bir planın yapılmaması gibi sebepler sonunda devlet iflasa sürüklenmişti.

1874-1875 yılının bütçe geliri 25.104.928 lira olarak belirlenmesine rağmen, aynı sene içinde ödenmesi gereken borç taksitleri de 30.000.000 lira şeklinde ilan edilmişti. Bunun anlamı şuydu: tüm gelir toplamı dahi borçları ödemeye yeterli gelmiyordu. Çünkü tüm gelir imkânsız bir şekilde borçlara tahsis edilse bile ortada

⁷¹ Adem Korkmaz, **a.g.tez.**, s. 288-289.

⁷² Haydar Kazgan, **a.g.e.**, s. 140.

⁷³ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C. 1, s. 285.

⁷⁴ Ali Akyıldız, **Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum**, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 161-162; Ali Akyıldız, "Mahmud Nedim Paşa", **DİA**, C. 27, s. 375.

5.000.000 liralık bir açık mevcuttu. İflasın 1875'te olmasının sebepleri ise açık veren ekonomiye ek olarak aynı yıl görülen mahsulün azalması ve hükümetin halka yiyecek dağıtmak zorunda kalması, buna bağlı olarak vergilerin beklenen düzeyde toplanamaması, Bosna'da çıkan isyanın Balkanlarda yayılması şeklinde sayılabilir.⁷⁵

Az evvel bahsedilen, kuraklık sebebiyle hükümetin halka yardım temin etmek zorunda kaldığı bahsini burada biraz açmak yerinde olacaktır. Osmanlı Devleti, 1873-1875 yılları arasında Orta Anadolu'da yaşanan, can ve mal kaybına sebep olacak kadar güçlü etki bırakan kıtlıkla mücadele etmek zorunda kalmıştı.

1873 yılında etkisini göstermeye başlayan kıtlık, Orta Anadolu'da Ankara, Kastamonu, Bursa ve çevresi, Konya ve çevresi, Sivas ve İzmit'te şiddetli bir şekilde yaşanmıştı. Yağmurun yağmaması, ekinlerin kuruyup yanması, su az olduğu için değirmenlerin çalışmaması gibi sıkıntılarla mücadele eden halk, yaşadığı sıkıntılara yönelik devletten yardım beklerken hem kendi canlarını hem de hayvanlarının canlarını kurtarabilmek için büyük çaba sarf etti. Zahiresiz kalan bölge halkı, ektiklerinden de bir şey elde edemeyince evlerinde bulunan bakır eşya gibi para edecek eşyalarını satarak iâşe temin etmeye çalıştı. Yazın yağmayan yağmur kuraklığa sebep olurken, kışın da şiddetli geçmesiyle iyice perişan olan Orta Anadolu halkından bazıları başka bölgelere göç etti. Kendilerini geçindiremezken bir de hayvanları beslemekte güçlük çekenler ise bunları ederinden daha ucuz fiyattan satmak zorunda kaldı.⁷⁶

Hükümete gelen kuraklık ve kıtlığın verdiği zararlardan bahseden telgraflarda ölümlerin dahi yaşandığı yazıyordu. Olayın ciddiyetini fark eden Osmanlı Hükümeti, kıtlıkla mücadele için bir komisyon kurulmasına karar verdi. Bu komisyonun yaptığı çalışmalar ve devletin aldığı kararlar çerçevesinde, iâşeleri temin edilemediği için kıtlığın görüldüğü sene redif askerlerinin celp edilmemesi, Ankara'ya tahıl yardımı yapılması, bölge halkına zahire alabilmeleri için fon tahsis edilmesi, zahire kıtlığı görüldüğü için tahıl ihracatının yasaklanması, durumu idare edemeyen ve kendi çıkarları için kullanan yerel idarecilerin ise örnek olması bakımından cezalandırılması gibi tedbirlere başvuruldu. Sultan Abdülaziz de Orta Anadolu'daki sıkıntı çeken halka

⁷⁵ Faruk Yılmaz, **Osmanlı Borçları Tarihi (Duyun-u Umumiye)**, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s. 49.

⁷⁶ Yener Bayar, **"1873-1875 Orta Anadolu Kıtlığı"**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakıncağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 9, 49, 75.

ulaştırılması için bu komisyona 5.000 liralık bir bağışta bulundu.⁷⁷ Neticede Orta Anadolu halkını üç sene boyunca huzursuz eden kıtlık, can ve mal kaybına sebep olarak bölgeden çekildiğinde, Osmanlı Devleti'nin zaten bunalım içinde olan maliyesine de en az bölge halkına verdiği zarar kadar etki bırakmıştı.

Temelde uzun süredir sendeleyeyen Osmanlı ekonomisini kısmen ayakta tutan borçlanmalar, birçok faktörün etkisiyle 1875 yılında nihayet yetersiz gelmişti. Moratoryumun ilan edilmesi ve ödemelerin durdurulması fikri, tüm bu olumsuzluklara rağmen, vergi gelirlerine güvenildiği için Avrupa karşısında tamamen kötü bir imaja sahip olmayan Osmanlı Devleti'nin bu imajını sarsmakla kalmayıp, elbette Avrupa piyasasını da menfi yönde etkileyecekti. Az önce bahsedilen bütçe açıkları ve Osmanlı Devleti'nde görülen sosyal ve siyasi buhranlar, yeni bir borç antlaşmasının yapılmasına engel teşkil ediyordu. Nihayet Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, Midhat Paşa'nın da içinde bulunduğu komisyona incelettiği kararları Sultan Abdülaziz'e onaylattı. Böylece 6 Ekim 1875'te moratoryum resmen ilan ediliyor ve borçlanma ödemeleri durduruluyordu.⁷⁸

6 Ekim'de ilan edilen kararname ile 1875 senesinin mali açığı 5 milyon lirayı geçtiği, hatta yeniden bir araştırma yapılsa bu rakamın artacağı itiraf edilmekte, bir çözüm üretilmeye çalışılmaktaydı. Buna göre açığı kapatmak ve borçları ödeyebilmek için yeni bir borç antlaşması yapmak, ekonomiye daha fazla zarar vermekten başka bir işe yaramayacaktı. Sürekli borçlanma yolu ile piyasadaki tahvillerin değerleri azalmış, alacaklılar mağdur duruma düşmüşken Osmanlı Devleti, bu sermaye sahiplerinin zararlarının artmasını kesinlikle istememekteydi. Teminat olarak gümrük gelirlerinin, tuz ve tütün vergilerinin, Mısır vergisinin ve yeterli olmazsa ağnam resmi gelirinin gösterileceği beyan edildi. Bu teminatlara karşılık tüm borçların faizlerinin yalnızca yarısını beş yılda, diğer yarısının ise on yıllık bir sürede ödeneceği duyuruldu.⁷⁹

Mahmud Nedim Paşa'nın faiz ödemelerini yarıya indirmesi, Osmanlı Devleti ile Avrupalıların arasını açmışken, Hersek İsyanı ve Balkanlardaki gelişmeleri de

⁷⁷ A.g.tez., s. 46, 69, 83, 87.

⁷⁸ Cevdet Küçük, Tevfik Ertüzün, "Düvün-ı Umûmiyye", DİA, C. 10, İstanbul 1994, s. 58-62.

⁷⁹ Özge Varol, "II. Abdülhamid Dönemi'nde Düvün-ı Umumiye İdaresi'nin Kuruluşu ve İşleyişi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2007 Yılı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 50-51.

Mahmud Nedim Paşa'nın İgnatiyev'in etkisinden kurtulamayıp onun yönlendirmesiyle halletmeye çalışması, neticede Osmanlı Devleti'nin aleyhine, Rusya'nın ise Balkanlardaki planlarını kolaylaştıracak şekilde *Andrassy Notası*'nın kabul edilmesiyle sonuçlandı. Hersek İsyanı ile başlayan hareketlilik giderek Balkanlarda yayılmaya başladı ve Bulgarları da harekete geçirdi. İsyancıların yakalanan elebaşları yine İgnatiyev'in müdahalesiyle serbest bırakıldı. Selanik'te ise Fransa ve Almanya konsoloslarının öldürüldüğü Selanik Vakası yaşandı. Midhat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa ise kendisinden çok çektikleri Mahmud Nedim Paşa'yı sadareten düşürebilmek için bütün bu gelişmeleri fırsat olarak görmekteydi.⁸⁰ Nitekim bu fırsat, Softalar Vakası olmuştur. Talebelerin el altından kışkırtılmaları sonucu Mahmud Nedim Paşa'yı Sadaret'ten indiren ve Sultan Abdülaziz'in hükümdarlığına gölge düşüren bu hadise, ayrıca Murad Efendi için tahtın önünü açacaktı.

D) SULTAN ABDÜLAZİZ'İN HAL'İ

1. Talebe-i Ulûm Ayaklanması

Mahmud Nedim Paşa'nın düzenli borç ödemelerine dair çıkarttığı kararlar sonucu Avrupalı devletlerle arası açılmış olan Osmanlı Devleti, Hersek İsyanı ve Balkanlardaki gelişmelerde Avrupalıların desteğini bulamayıp, aleyhindeki Andrassy Notası'nı kabul etmeye mecbur kaldı. Hersek İsyanı ise Bulgarlara sıçramış, ayrıca Selanik'te Fransa ve Almanya konsoloslarının öldürüldüğü Selanik Vakası yaşanmıştı. Tüm bu gelişmeleri Mahmud Nedim Paşa'yı makamından düşürmek için fırsat olarak değerlendiren Midhat ve Hüseyin Avni paşalar harekete geçti. Veliaht Murad Efendi'nin sarrafı olan Hristaki'den alınan paralar, medrese öğrencilerine el altından dağıtılarak talebelerin isyan etmesi sağlandı. 10 Mayıs 1876'da sayıları üç dört bini bulan Fatih, Süleymaniye ve Bayezid medreselerinin öğrencileri ayaklandı. Talebelerin başlarında Şirvanizâde Ahmed Hulusi ve Gürcü Şerif Efendi gibi tanınmış ulema bulunuyordu. Bunlardan cesaret alan halk da nümayişe katıldı. Toplanan öğrencilerin asıl amacı Sadrazam ve Şeyhülislamın değiştirilmesi olduğundan, gösteri

⁸⁰ Ali Akyıldız, "Mahmud Nedim Paşa", *DİA*, C. 27, s. 375.

boyunca bir taşkınlık yaşanmadı. Mahmud Nedim Paşa, olayı asker sevkiyle bastırmak istedi ancak bunu Serasker'e kabul ettiremedi. Ardından Bursa Valisi Hüseyin Avni Paşa'yı İstanbul'a çağırdı. Fakat olaylar Mahmud Nedim Paşa'nın istediği gibi gelişmedi.⁸¹

Bu esnada Sultan Abdülaziz, Hersek İsyanı ve Bulgaristan'daki olaylar sebebiyle üzüntü duymuş ve dinlenmek için Ayazağa Çiftliği'ne çekilmişti. Fakat nümayişi haber alır almaz Yıldız Sarayı'na döndü. Gösteriler Babıali, Seraskerlik ve Meşihat kapısı önünde devam ederken saray önüne kadar yayıldı. Bunun üzerine Sultan Abdülaziz, Midhat Paşa taraftarı olduğunu bildiği Başmabeynci Hafız Mehmed Bey ile Seryaver Halil Paşa'yı talebelerin yanına gönderip isteklerinin kabul edileceğini bildirdi. Sonunda Başmabeynci Hafız Mehmed Bey gelip Mahmud Nedim Paşa'dan Sadaret mührünü aldı.⁸²

Mahmud Nedim Paşa'nın ardından Sadarete Mütercim Rüşdü Paşa getirildi. Sultan Abdülaziz, Rüşdü Paşa'ya Sadaret mührünü verirken, *"sizi halk istediğinden*

⁸¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 14. Aslında bu siyasi atmosfer yaşanırken özellikle İstanbul'daki halk tedirginlik içindeydi. Mahmud Nedim Paşa ile Rus Sefiri İgnatiyev'in işbirliği içinde oldukları, Sultan Abdülaziz'in buna müsaade ettiği, Moskofların İstanbul'a gelecekleri ve Müslümanların Hristiyanları öldürmek üzere silahlandığı dedikoduları yayılıyordu. İşte bu söylentilerin kaynağı olan İgnatiyev'in istediği oldu ve Gayrimüslim ahali panikle dükkânlarını kapatıp evlerine çekildi. Bu esnada patlak veren talebelerin nümayişinde ise Gayrimüslimlere yönelik hiçbir taşkınlık yaşanmamıştı. Cuma günü yapılan açıklamada Sadarete Midhat veya Mütercim Rüşdü Paşa'nın, Meşihate ise Hasan Hayrullah Efendi'nin getirileceği söylenince öğrenciler amaçlarına ulaşarak gösteriyi sonlandırmıştı. İbnülemin'in yayınladığı II. Abdülhamid'in notlarında ise Abdülhamid'e göre olay şu şekilde olmuştu: *"Cemiyet-i fesâdiye-i mezkûre ifsâdâtının bir semere-i seyyiesi olmak üzere birtakım câhil ve hâcegân beyninde kadr ü haysiyeti mefkûd asker kaçkını yobaz makulesi birer mecidiyeye toplanarak Âgah Efendi namında bir leim gibi birçok müfsidler in riyaseti tahtında Yıldız Sarayı pişgahına tecemmü ile Mamud Nedim Paşa ile Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin azillerini talep eylemişler ve husûl-i matlûblarına muvaffık olmuşlar idi"*. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, "Abdülhamid-i Sâni'nin Notları", **TTEM**, Sayı 91, İstanbul 1926, s. 91-93; Ahmet Mithat Efendi, **Üss-i İnkılâp**, Dergah Yayınları, İstanbul 2013, s. 142.

⁸² Mustafa Cezar, Midhat Sertoğlu, **Mufasssal Osmanlı Tarihi**, C. VI, s. 3205. Abdülaziz meselenin kapanmasıyla arzuları yerine gelen talebeye Hafız Mehmed Bey'i göndererek tüm ilmiye ricaline hitaben şu nutku söylemiştir: *"Devletin şevket ve satvetini ve mukaddes haklarını yükseltmek ve muhafaza etmek azm-i kavisiyle bir misli görülmemiş donanma yaptırdım; kara kuvvetlerinin takviyesi maksadıyla ordulara nev icat top, tüfek ve mühimmat aldırđım; maksad-ı şâhânem memlekette huzur ve âsâyişin devamı ve memleket imarı iken bazı ulemanın tefevvuhata cüretleri layık-ı takbih ve muaheze ise de bu kere afve nail oldular; lakin mücaseretleri halinde devlet düşmanları için hazırladığım silahları onlara çeviririm."* İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 15.

memur ettim” demişti. Aslında *Softalar Vakası* gibi bir ayaklanma yüzünden Sadaret değişikliği yapıldığını ve ortalık yatıştığında Mütercim Rüştü Paşa’nın iktidarda kalamayacağını söylüyordu.⁸³ Sultan Abdülaziz aleyhinde faaliyet gösteren paşalar, nihayet Softalar Vakasıyla amaçlarına ulaşmıştı. Mütercim Rüştü Paşa’nın ardından Seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa, Şeyhülislamlığa Hasan Hayrullah Efendi ve Meclis-i Vükela memuriyetine de Midhat Paşa getirildi. Bundan sonra kabinede yer alan bu vükela heyeti, *erkân-ı erbaa* veya *erkân-ı hal*’ olarak anılacaktı ve Sultan Abdülaziz’i tahttan indirmek için harekete geçecekti.⁸⁴

2. Darbe Öncesi Vükelânın Durumu

İlk seraskerliği zamanında, saltanatın ve sarayın ırz ve namusuna dokunan bazı uygunsuz harekette bulunan ve bunlar Valide Sultan’ın kulağına gidince İstanbul’dan uzaklaştırılan Hüseyin Avni Paşa, bunun üzerine Sultan Abdülaziz’e düşmanlık beslemeye başladı. Hatta bir ara Sultan Abdülaziz’i Alemdağı Kasrı’na çekildiği bir sırada askerle ortadan kaldırmayı planladı. Fakat padişah burada sadece bir gece kalıp tekrar saraya döndüğü için planını gerçekleştirilemedi.⁸⁵ Hüseyin Avni Paşa padişahı zehirlenme teşebbüsünde de bulundu. Eczacıbaşı Faik Bey’i Londra’ya göndererek kokusuz bir zehir getirtti ve zehri Sultan Abdülaziz’in şerbetine koyarak bu meseleyi halletmek istedi. Padişahın içeceklerini yaverlerine tattırma alışkanlığından dolayı bu fikrini de hayata geçiremedi. Artık Hüseyin Avni Paşa için kesin bir şekilde darbe yapılarak Sultan Abdülaziz’in tahttan uzaklaştırılması dışında bir yol kalmamıştı.⁸⁶

Hüseyin Avni Paşa, 15 Şubat 1874’te Seraskerlik uhdesinde kalacak şekilde Sadarete atandı. Böylece devlet yönetimini tamamen elinde bulundurmaya çalışan Hüseyin Avni Paşa, hasımlarının yaptığı çalışmalarla 25 Nisan 1875’te görevden alındı. Bundan sonra eski Serasker, kendine muhalif olanları ortadan kaldırmadan önemli mevkilerde uzun süre duramayacağına kanaat getirdi ve Aydın Valiliği ile görevlendirildiği sırada, hastalığını bahane edip kaplıcalarda tedavi göreceğini söyleyerek Avrupa’ya gitti. Hüseyin Avni Paşa’nın asıl amacı Sultan Abdülaziz’in

⁸³ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. 1, s. 110.

⁸⁴ Ali İhsan Gencer, “Hüseyin Avni Paşa”, *DİA*, C. 18, İstanbul 1998, s. 526.

⁸⁵ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir’ât-ı Hakikat*, s. 154-156.

⁸⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 22.

tahttan indirilmesiyle ilgili temaslarda bulunmaktı. Gittiği Paris ve Londra’da kurduğu temaslara özellikle İngilizlerden hal’ meselesiyle ilgili destek bulabilmişti.⁸⁷

Mahmud Nedim Paşa’nın uğraşları sonucu evinde oturmakta olan Midhat Paşa da hal’ işine destek vermeye pek yatkındı. Midhat Paşa görevinden alındığı sıralarda konağına çağırdığı Ziya Bey gibi hürriyet taraftarlarıyla sohbetlerde bulunmakta, Hristaki ve Kapolyon vasıtasıyla da Veliaht Murad Efendi ile gizlice haberleşmekteydi.⁸⁸ Midhat Paşa, dördüncü isim olarak hal’ işine dâhil olmuştu ve asıl niyeti diğer üç zat gibi padişaha olan nefret değil, memleket için kurtuluş olarak gördüğü meşrutiyetin tesisini sağlamaktı. Zaten bu düşüncesini tatbik için az evvel söylendiği gibi İstanbul’daki aydınlarla temaslarda bulunuyor ve İngiliz Sefiri Elliot’tan da fikirler alıyordu.⁸⁹

Mütercim Rüşdü Paşa, Sultan Abdülaziz zamanında çoğu günlerini mazuliyetle geçirmişti. Bu sefer Sadarete getirilişi halkı yatıştırmak amacıyla idi. Uzun süre bu makamda kalamayacağını anlayınca, konumunu muhafaza etmek için Hüseyin Avni Paşa ile ittifaka razı oldu.⁹⁰ Yine Mütercim Rüşdü Paşa, uzun süre göreve getirilmeyişinin sebebi olarak Sultan Abdülaziz’i göstermiş ve içine düştüğü sıkıntılardan bahsederken konağına gelen Atıf Bey’e solmuş mefruşatı işaret ederek *“Süferaya ziyafet vermek lazım gelse sofrta takımı bile yok. Evvel her türlü eşya mevcut iken efendimizin saye-i seniyyelerinde bu hale geldim.”* demişti.⁹¹ Sultan Abdülaziz ile Mütercim Rüşdü Paşa’nın hisleri karşılıklı olacak ki Abdülaziz de paşa hakkında *“Bu adam her şeye itiraz eder de devlete yarayacak bir iş olsun meydana koymamıştır. Benim ecdadım bu gibilerin akıyla hareket etmiş olsaydı Konya Ovası’nda koyun*

⁸⁷ Ali İhsan Gencer, “Hüseyin Avni Paşa”, **DİA**, C. 18, İstanbul 1998, s. 526.

⁸⁸ Mahmud Celaleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 155, 159.

⁸⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 26. 1867-1877 yılları arasında İstanbul’da görev yapmış olan İngiliz Elçisi Elliot’un V. Murad ile şehzadelik yıllarından diyalogu mevcuttu. Sultan Abdülaziz’in hal’i işinde de Midhat Paşa ve darbe ekibiyle temas halindeydi. Aynı şekilde Elliot, daha sonra V. Murad’ı Çırağan Sarayı’ndan kaçırmak için teşebbüste bulunacak olan Cleanthy Scalieri ile de darbeye ilgili görüşmekteydi. Bu bağlantı içinde Namık Kemal dahi mevcuttu ve Scalieri, Elliot ve Namık Kemal’in Murad Efendi’yi desteklemelerindeki en önemli etkenlerden biri, malum olduğu üzere her birinin mason locasına mensup olmasıydı. Hüseyin Çelik, “Sultan V. Murad ile ilgili İngiliz Gizli Belgeleri”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ayrı Basım, İstanbul 1993, s. 173-174.

⁹⁰ Mahmud Celaleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 150-160.

⁹¹ İbnülemin Mahmud Kemal, “Hatıra-yı Âtîf”, **TTEM**, S. 84, İstanbul 1341, s. 46.

sürüleriyle hayme-nişin olmaktan kurtulamazdık. Birâderim Abdülmecid Han merhumun asrında yetişmiş olduğundan iktizâ-yı hale göre istihdam ediliyor.” diyerek paşadan memnun olmadığını belirtiyordu.⁹²

Hasan Hayrullah Efendi, 11 Haziran 1874’te getirildiği ilk şeyhülislamlık vazifesinden Hüseyin Avni Paşa yüzünden azledilecekti. Meclis-i Vükelâ’da yapılan bir görüşme sırasında Osmanlı Bankası’nın imtiyazının genişletilmesi konuşulurken, Sadrazam ve Seraskerliği uhdesinde bulunduran Hüseyin Avni Paşa ile ters düştü. Bu tarihten sonra ikilinin arası Sultan Abdülaziz meselesine kadar düzelmedi. Sultan Abdülaziz’in cülusunun 13. yılı münasebetiyle düzenlenen tören için *Basiret* gazetesinde yazılan bir yazı hakkında itirazda bulunan şeyhülislamın bu itirazı, Hüseyin Avni Paşa tarafından padişahın aleyhine yönelik olduğu şeklinde çarpıtılınca Hayrullah Efendi azledildi. Bu şekilde azledilmesi Sultan Abdülaziz’e kin beslemesine sebep olmuştu.⁹³

Talebe-i Ulûm Ayaklanması’ndan sonra, 12 Mayıs 1876’da yeni kabineyi kurma yetkisi Mütercim Rüşdü Paşa’ya verilince, onun tavsiyesi üzerine Şeyhülislamlığa Hasan Hayrullah Efendi getirildi. Darbeyi planlayan paşaların bu iş için fetvaya ihtiyacı vardı. Bunun için de Sultan Abdülaziz’in teveccühünü kazanmış olan Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi’den yardım alamayacaklarını biliyorlardı. Neticede Hasan Hayrullah Efendi işe dâhil edilerek hal’ fetvası meselesi de çözülmüş olacaktı. Gemişte yaşananlardan dolayı Hüseyin Avni Paşa itiraz etse de Rüşdü Paşa’nın ısrarı ve başka çare olmadığından Hayrullah Efendi böylece ekibe dâhil edilmiş oldu.⁹⁴

Midhat Paşa darbe yapılmadan önce, kötü giden yönetimle ilgili Sultan Abdülaziz’in annesi Pertevniyal Valide Sultan’a bir layiha vermiş ve bu layihada, idarenin düzeltilmesi, birtakım yeniliklerin yapılması ve hürriyet ve eşitliğe önem

⁹² Mehmed Memduh, **Mi’rât-ı Şuûnât**, Ahenk Matbaası, İzmir 1328, s. 65.

⁹³ İbrahim Akkurt, **Fetvanın Gücü İki Padişah’ı Tahtından İndiren Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, s. 39-42

⁹⁴ **A.e.**, s. 45-48. Softalar vakasından sonra Hasan Hayrullah Efendi Şeyhülislamlığa gelince Sultan Abdülaziz memnuniyetsizliğini Mabeyn Başkatibi Atıf Bey’e şöyle ifade etmişti: “*Hayrullah Efendi bizim dairede iken müfsid imam derlerdi. Rüşdü Paşa’nın tavsiyesiyle şimdi Şeyhülislam nasb eyledik. Allah vere bir halt etmeseydi.*” Mehmed Memduh, **Mi’rât-ı Şuûnât**, s. 65.

verilmesinden bahsetmişti. İkaz niteliğinde olan bu layihadan ve Midhat Paşa'nın anlattıklarından Sultan Abdülaziz'e bahsetmeye çekinen Valide Sultan'ın bu tavrı yüzünden hal' işine kesin olarak karar verilmiştir.⁹⁵

Midhat Paşa, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilme sebeplerini sarayın aşırı müsrif olması, Abdülaziz'in baskıcı ve keyfi idaresi, Mahmud Nedim Paşa tarafından yapılmış ve haksız görülen sürgünler, hazinenin iflasını açıklaması, yine Nedim Paşa vesilesiyle Rus yanlısı siyasette ısrar edilmesi olarak belirtiyordu. Ayrıca az evvel bahsedilen layihasının padişaha ulaşamamasında da Sultan Abdülaziz'in kibir ve azametinin etkili olduğunu ekliyordu. Tüm bunlara ilaveten hal' gibi büyük bir işin, birkaç vükelanın şahsi çıkarları için yapılamayacağını, böyle bir hareketin ancak yönetimden hoşnut olmayan halkın da desteğiyle yapılabileceğini vurguluyordu.⁹⁶

Hüseyin Avni Paşa, askerin desteği olmadan hal' gibi büyük ve riskli bir işi üstlenemeyeceğinin farkındaydı. Bu yüzden destek bulabilmek için Darü's-Şûrâ-yı Askerî Reisi Redif Paşa'ya planından bahsedip yardım istedi. Redif Paşa da bu işe dâhil olmayı kabul edince, yanlarına çekebilmek için görüştüğü Askeri Mektepler Nazırı Süleyman Paşa'dan olumlu cevap aldı. Böylece hal' işinin askeri kanadı tamamlanmış ve askeri okulların öğrencileri Süleyman Paşa'nın emrinde toplanmış oldu. Süleyman Paşa, memlekette yaşanan iç ve dış gelişmelerden rahatsızlık duyuyordu. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle tesis edilecek meşruti bir yönetimle bu sıkıntıların sona ereceğine olan inancı dolayısıyla darbeye katılmayı kabul etmişti.⁹⁷

Hal' erkânı olarak anılan dörtlü, darbe planını hazırlamak için sık sık Babıali'de, Midhat Paşa'nın Beyazıt'taki konağında ve Hayrullah Efendi'nin Kuruçeşme'deki konağında toplanıyordu.⁹⁸

Süleyman Paşa, sarayı kuşatacak askere cephane tedarik ederken, hal' planı Murad Efendi'ye bildirildi. Plana göre kuşatılan saraydan çıkacak olan Murad Efendi,

⁹⁵ Midhat Paşa'nın siyasi faaliyetleri ve burada bahsedilen layiha konusu için bkz: Adem Korkmaz, **"Midhat Paşa'nın Hayatı İdari ve Siyasi Faaliyetleri"**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016, s. 315-319.

⁹⁶ Midhat Paşa, **Tabsıra-i İbret**, Naşiri; Ali Haydar Midhat, İstanbul 1325, Hilal Matbaası, s. 250-259.

⁹⁷ Kemal Beydilli, "Süleyman Hüsnü Paşa", **DİA**, C. 38, s. 90.

⁹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 26-29.

Seraskerliğe gidecekti. Fakat Midhat Paşa'ya gelip bilgi veren Ziya Bey: "*Murad Efendi zannederim ki bu sureti kabul etmezler*" dedi. Ardından Murad Efendi'nin doktoru Kapolyon da veliahdın isteklerinde diretti ve veliahdın kendi kendine Seraskerliğe gitmesinin Avrupa nazarında da hoş karşılanmayacağını söyledi. Veliahdın "*ben bir kere saraydan alındıktan sonra artık bir daha içeri giremem*" demesi üzerine Murad Efendi'nin dairesinden askerle alınıp götürülmesine karar verildi.⁹⁹

E) V. MURAD'IN CÜLÛSU

Değişik tarihlerde yapılan toplantılarla nihayet darbe günü olarak 30 Mayıs Salı gününde karar kılınmıştı. Ancak hal' için planlanan günden bir gün evvel, yani Pazartesi günü Sultan Abdülaziz, Seraskerliğe gönderdiği bir yaverle Hüseyin Avni Paşa'yı yanına istedi. Hüseyin Avni Paşa saraya çağrılmasını, darbe planının açığa çıktığı şeklinde yorumlamış ve panik olmuştu. "*İşlerim var, yarın gelirim*" diyerek saraya gitmedi. Daha sonra telaşla yalısına gidip darbe heyetiyle irtibat kurmak üzereyken, ikinci bir yaverle yine saraya çağırıldı. Serasker, bu yavere de "*Şam'dan dört tabur redif askeri geldi. Yarın Selimiye'ye çıkmaları lazım, o işi bitirip yarın gelirim*" deyip yaveri gönderdi. Yalısına giderken yanına aldığı Redif ve Süleyman paşalarla aşırı telaş içinde ve darbenin ifşa olduğu korkusuyla bu işin biran evvel neticelenmesi için hemen harekete geçme kararı aldı. Bundan sonra herkes görev yerine dağıldı; Süleyman Paşa Taşkısla'ya giderken, Hüseyin Avni Paşa da Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa ve Şeyhülislam Efendi'ye bizzat planın değiştiğini haber vermek üzere yola koyuldu. Ayrıca başyaveri olan Miralay Mustafa Bey'i Kayserili Ahmed ve Midhat paşalara haber vermek için gönderdi. Kayserili Ahmed ve Hüseyin Avni Paşa'nın aldığı karara göre, dairesinden alınan Murad Efendi'ye Seraskerlikte biat edilecek ve Beyazıt yangın kulesinden verilen işaretle cülusu bildirmek için gemilerden ve Harbiye'den toplar atılacaktı. Bahriye Nazırı Kayserili Ahmed Paşa da Beşiktaş önünde duran zırhlıya gidecek ve askeri saraya sevk edeceklerdi. Donanmadan inen askerlerin sandallarla saray bahçesine girip, buradaki muhafızları

⁹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 31.

etkisiz hale getirmeleri sağlanacaktı. Saraydan direniş gelirse donanmadan top atılması istenmişti. Ayrıca, yaşanacak hengâme içinde Sultan Abdülaziz olayı fark eder de Derviş Paşa'yı Seraskerliğe tayin edip, müdahaleyi emreder diye Derviş Paşa'nın evi dahi askerle abluka altına alındı. Ek olarak Haliç köprüleri bu ihtimali önlemek için açık tutulacaktı. Nihayet tüm hazırlıklar tamamlanıp asker ve donanma hazır edildikten sonra tüm işi üstlenen Hüseyin Avni Paşa, yalısına getirdiği Şeyhülislam Hayrullah Efendi ve Sadrazam Rüştü Paşa'yı Seraskerliğe göndererek Murad Efendi'nin karşılanma görevini onlara havale etti. Midhat Paşa da konağı Bayezid'de bulunduğundan bu ikiliyle birlikte Seraskerlikte beklemekteydi.¹⁰⁰

Hal' işinin ne şekilde ve ne zaman yapılacağı Veliaht Murad Efendi'ye önceden gizlice haber verilmişti. Fakat Hüseyin Avni Paşa telaşla darbe gününü değiştirip erken harekete geçilince, plan değişikliğinden Murad Efendi'nin haberi olmadı. Bu yüzden sarayın kendisinden habersizce aniden asker tarafından kuşatılmasını aleyhine bir hareket olarak algıladı ve Sultan Abdülaziz'in planı öğrendiğini düşündü. Bu sebeple paniğe kapılarak şuuruyla ilgili ilk darbeyi almış oldu.¹⁰¹

29-30 Mayıs 1876 gecesi Süleyman Paşa, sarayı kuşattıktan sonra yanına aldığı askerlerle birlikte veliahdın dairesine doğru hareket etti. Burada daireden içeri giren paşa, askerleri iki sıra olarak dizdirip harem kapısına yöneldi. Bu esnada Süleyman Paşa, Harbiye'de hazırlanırken, üzerine rütbesine ters olacak şekilde binbaşı üniforması giymiş ve paşalara has sırmalı kılıcını takmamıştı. Harem kapısındaki memurlara seslenerek *“kapıyı açın, efendimizi isterim”* demiş ve onların tedirgin bakışlarıyla karşı karşıya kalmıştı. Bunu görünce sözlerini tekrarladı ve *“Çabuk olunuz, efendimize haber veriniz, dışarı teşrif etsinler”* dedi. Harem ağaları kendisini tanımayıp üstündeki üniformaya göre tarif ederek Murad Efendi'ye *“bir binbaşı sizi istiyor”* demişti.¹⁰²

¹⁰⁰ Ahmed Saib, **Vak'a-yı Sultan Abdülaziz**, Hindiye Matbaası, Mısır 1326, s. 203-204; Mahmud Celaleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 167-168.

¹⁰¹ Mahmud Celaleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 170.

¹⁰² Süleyman Paşa, **Hiss-i İnkılab Yahut Sultan Abdülaziz'in Hal'i ile Sultan Murad-ı Hamis'in Cülusu**, Tanin Matbaası, İstanbul 1326, s. 34-35.

Aslında Murad Efendi'nin akıl sağlığını yerle bir eden en etkili olay işte bu sırada yaşananlardı. Murad Efendi, hal' heyetine dâhil olan Süleyman Paşa'yı şahsen tanıımıyordu. Zaten böyle bir şeye o hengâme arasında pek de lüzum yoktu. Çünkü Midhat ve Hüseyin Avni paşalarla dahi darbe kadar ciddi bir meseleyi ancak mektuplar vasıtasıyla haberleşerek planlayabilmişlerdi. Şimdi kapıda kendisini alıp götürmek isteyen bir binbaşı vardı. Oysa onu saraydan alıp biat törenine götürecek kişinin paşa olması gerekiyordu. Saray askerler tarafından ablukaya alınmış, içerde olaylardan habersiz olan saray memurları telaş ve panikle kaçışmakta ve tanımadığı bir binbaşı Murad Efendi'yi götürmek istemekteydi. Tüm bunları Murad Efendi darbe planının Sultan Abdülaziz tarafından haber alındığı şeklinde yorumladı. Murad Efendi, annesi Şevkiefsar Kadın Efendi ve Lala Süleyman Ağa, içeri gelecek şahsı beklemiş, Lala Süleyman Ağa, Süleyman Paşa'yı tanıyınca biraz olsun rahat bir nefes almışlardı.

Süleyman Paşa'nın eşlik ettiği Murad Efendi, kapıda ve yol boyunca dizilen askerleri selamlayarak dışarı çıktı, bir faytonla yanlarına gelen Hüseyin Avni Paşa tarafından alınıp götürüldü.¹⁰³

Dolmabahçe Camisi'nin önünden arabadan inilip Sirkeci'ye gidilmek üzere kayığa geçilecekken, Murad Efendi tekrar korkuyla birlikte aklını oynatma seviyesine geldi. Murad Efendi bu haldeyken, kayıkla Sirkeci'ye inildi ve buradan arabayla Seraskerliğe geçildi. Seraskerlik'te telaş ve alelacele bir şekilde biat töreni icra edildi. Tören, önce hal' için fetvanın var olup olmadığını soran ve daha sonra ikna olmuş gibi görünen Şerif Abdülmuttalib Efendi'nin biat etmesiyle başladı ve diğerleri de onu takip etti.¹⁰⁴ Hüseyin Avni Paşa'nın gönderdiği haber ve Beyazıt Kulesi'nden gelen işaretlerle gemilerden biat topları atılmaya başlandı.¹⁰⁵

V. Murad'ın biat töreni, Seraskerlik binasının Bayezid'den girişte, sol tarafta bulunan köşkte yapılmıştı. Taht değişikliği işi gizli tutulduğundan buradaki ilk törene

¹⁰³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 46-47. Süleyman Paşa'nın gelip Murad Efendi'yi almak için "Efendimizi isterim" dediği sırada Murad Efendi, telaşla kardeşi Abdülhamid Efendi'ye bir tezkire ile "Birader beni götürüyorlar. Lakin nasıl ve ne için gittiğimi bilmiyorum. Evlad ve iyelim evvel Allah sonra sana emanet" yazıp gönderdi. Süleyman Paşa, **a.g.e.**, s. 39.

¹⁰⁴ Basiretçi Ali Efendi, **İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme**, Hüseyin Enver Matbaası, İstanbul 1325, s. 52.

¹⁰⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 48-49.

tüm devlet erkânı katılamadı. Sultan Abdülaziz'in hal'i için alınan fetva okundu ve bu fetvada padişahın cinnet geçirdiği, devlet işlerinden ise anlamadığı belirtiliyordu. Bazı devlet adamları ise Sultan Abdülaziz'in öldüğünü sanarak biat törenine gelmişti. Veliaht Murad Efendi, nihayet uğruna epey çaba sarf ettiği Osmanlı tahtını Sultan Murad-ı Hâmis olarak elde etmişti. O gün biat töreni devam ederken, top atışlarından sonra meseleyi anlamaya çalışan halk, Sultan Abdülaziz yerine V. Murad'ın cülus ettiğini idrak edince, yoğun bir kalabalık oluşturarak Bayezid Meydanı'nda yağmura aldırış etmeden toplanıp kutlamalar yaptı.¹⁰⁶

Seraskerlikteki biat töreni bitince yeni padişahın Dolmabahçe Sarayı'na gitmesi gerekiyordu. Bunun için önce tahttan indirilmiş eski padişah Sultan Abdülaziz Topkapı Sarayı'na nakledildi. Asıl biat töreni, V. Murad'ın gelişiyle Dolmabahçe Sarayı'nda yapıldı.¹⁰⁷ Cülus münasebetiyle gelenek olduğu üzere tüm eyaletlere cülusun ilanı için şu telgraf gönderilmişti: *"Mukadderat-ı ilâhiyyeden olarak bu kere ittifak-ı umumî ile Sultan Abdülaziz hazretlerinin hal' ile vâris-i meşru-ı saltanat olan Sultan Murad-ı Hâmis hazretleri bugün taht-ı Osmanî'ye cülus buyurmuşlardır. Cenab-ı Hak cümleye müteyemmen ve mesûd eyleye. Bu veçhile hemen ilân oluna"*.¹⁰⁸

Dolmabahçe'deki biat töreninden sonra, sarayda birtakım gelişmeler yaşandı. Sadullah Paşa Ticaret Nazırlığında iken, 31 Mayıs 1876 sabahı Çengelköy'deki yalısına gelen bir tezkire, Başkitâbete getirildiğini bildiriyordu: *"Derhal kayığa binip saraya gittim. Bir gün evvel câlis-i taht-ı Osmanî olan Sultan Murad-ı Hâmis'in Başkâtiplik hizmetine tayin edildiğimi söylediler."* Aslında V. Murad kendi isteği üzerine Başkâtipliğe Ziya Paşa'yı atamıştı. Fakat malum olduğu gibi Sultan Abdülaziz'in indirilmesinden itibaren saraydaki her işe *erkân-ı hal'*in karar vermesi neticesinde ancak yirmi altı saat kadar vazifesinde durabilen Ziya Paşa'nın yerine Sadullah Paşa getirildi.¹⁰⁹ Sarayda karşılaştığı Hüseyin Avni Paşa'ya hitaben bu

¹⁰⁶ Cevdet Küçük, "Murad V", **DİA**, s. 184; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 50.

¹⁰⁷ Mahmud Celaledin Paşa, **a.g.e.**, s. 175.

¹⁰⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sultan Abdülaziz Vak'asına Dair Vak'anüvis Lütü Efendi'nin Bir Risalesi", **Belleken**, S. 28, Ankara 1943, s. 359.

¹⁰⁹ Diğer bir rivayete göre, Hüseyin Avni Paşa'nın sarayda yönetimi ele almasından sonra Ziya Paşa, başkâtipliğe getirilir getirilmez hürriyetperver yeni padişahın Yeni Osmanlılar mensuplarını affedeceğini düşündüğünden, başta Namık Kemal gibi sürgündekilerin affı konulu iradeyi Sadrazam

görevden affını isteyen Sadullah Paşa ise “*Ne söylüyorsun? Böyle lakırdıların şimdi sırası mı?*” cevabıyla mecburen V. Murad’ın saltanatı boyunca görevine devam etti. V. Murad, hizmetindekilerden bazılarına yaverlik verdiyse de buna müdahale eden Hüseyin Avni Paşa “*biz böyle kavletmedik*” demişti. Yine mabeyne yaptığı atamalar iptal edildi ve erkân-ı vükela, “*Sultan Murad kendi kendine böyle işler yapacak mı?*” dedi. Bundan sonra darbe heyeti, Mabeyn Müşirliğine Damad Nuri Paşa’yı, Başmabeynciliğe Topkapı Sarayı Hazine Kethüdası Ethem Efendi’yi, İkinci Mabeynciliğe de Seyyid Bey’i tayin etti.¹¹⁰ Darbe heyetinde bulunan Hüseyin Avni, Mütercim Rüşdü, Midhat paşalar ve Hayrullah Efendi birkaç gün sarayda kalmış ve tüm işleri kendileri üstlenmişti. Bu heyet, saraya dair işleri bile yeni padişaha bırakmamış ve onu tehdit ederek kendi kararlarını uygulatmıştı. Saray için yaptığı görevlendirmelerin bozulduğunu gören V. Murad, Mabeyn’e verdiği emirle artık bu heyete danışmadan karar çıkarılmamasını istedi. Görüldüğü gibi, darbe heyeti tarafından tahta çıkarılan V. Murad’ın padişahlıkta sadece ismi bulunmaktaydı ve ne devlet işlerinde ne de saray içinde kendi hizmetinde bulunanların atamalarında söz sahibiydi.¹¹¹

V. Murad tahta çıktığında, öteden beri gelenek olduğu üzere ilan edilen hatt-ı hümayunun hazırlanması sırasında, darbe heyetinin arasındaki ihtilaf da gün yüzüne çıkmıştı. Midhat Paşa’nın meşrutiyet arzusu, Rüşdü ve Avni paşalar tarafından ötelenecekti. Sadullah Bey’in kaleme aldığı hatt-ı hümayunun müsveddesi, Hüseyin Avni Paşa’nın da baskısıyla Mütercim Rüşdü Paşa tarafından değiştirildi ve içinde geçen halkın beklentilerini karşılayacak hürriyet ve meşrutiyete dair cümlelerin üstü çizildi.¹¹²

Mütercim Rüşdü Paşa’ya iletmekte biraz aceleci davrandığı için azledildi. Abdullah Uçman, “Ziyâ Paşa”, **DİA**, C. 44, İstanbul 2013, s. 476.

¹¹⁰ Mehmet Galip Bey, **Sadullah Paşa Yahud Mezardan Nidâ**, Yay. Nazir Akalın, Dergah Yayınları, İstanbul 2003, s. 93.

¹¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 52, 116-117.

¹¹² Ali Akyıldız, **Sürgün Sefir Sadullah Paşa, Hayatı İntiharı, Yazıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 39.

1. Sultan Abdülaziz'in Âkıbeti

30 Mayıs sabahı henüz güneş doğmadan yapılan operasyonla Dolmabahçe Sarayı kuşatılmıştı. O gece sarayda nöbetçi bulunan İkinci Mabeynci Fahri Bey, diğer yaverlerden Hüsnü Bey tarafından telaşla uyandırılınca hemen vaziyeti idrak etti. Daha sonra toparlanınca durumu Sultan Abdülaziz'e haber vermeye gitti. Gece vakti kendisini uyandıran Fahri Bey'e "*bu vaziyet nedir*" diye sonra Sultan Abdülaziz, aldığı cevap üzerine giyinip dışarı çıktı. Sarayda bulunanlar korku ve telaşla başlarına gelenlerle ilgili bağırıp-çağırırken nihayet Sultan Abdülaziz'in saraydan tahliye edilme haberi geldi. Hüseyin Avni Paşa'nın emriyle, eski padişahın saraydan çıkarılmadıkça V. Murad'ın Dolmabahçe'ye gelemeyeceği haber edildi. Bunun için Cevher Ağa, Süleyman Paşa tarafından çağırılarak durumu tahttan indirilmiş Sultan Abdülaziz'e bildirmesi istendi.¹¹³

Sultan Abdülaziz bu vaziyet üzerine toparlandıktan sonra yanına III. Selim'in palasını aldı ve annesi, iki oğlu, kadın efendileri olmak üzere 11 kişi ve 5 harem ağasıyla Dolmabahçe sahilinden kayıkla Sarayburnu'na doğru hareket etti. Kayığa bindirildikleri sırada hem eski padişah hem de ailesi ağır hakaretlere maruz kaldı. Yağan yağmurla epey ıslanan heyet, bu şartlar altında Topkapı Sarayı'na götürüldü ve burada Hünkâr Sofası denilen odaya nakledildi. Sultan Abdülaziz, III. Selim'in şehit edildiği dairede kötü şartlar altında tutulmasından oldukça müteessir oldu.

Sultan Abdülaziz'in Dolmabahçe'den çıkarken uğradığı hakaret ve Topkapı Sarayı'nda yaşadığı çaresizliklerden V. Murad'ın haberi yoktu. Zaten tahta çıkmak dışında amcasına düşmanlık beslemeyen V. Murad, Dolmabahçe'de kendisine hiçbir şey için müsaade edilmeyen darbe heyetinin elindeydi ve onların emirleriyle hareket ediyordu.

¹¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 56. Cevher Ağa ve Fahri Bey celp edildikten ve Süleyman Paşa'yla görüşükten sonra Redif Paşa'yı gördüler ve burada Redif Paşa kendilerine gayet sert bir şekilde "*Git Valide Sultan'a haber ver. Millet Sultan Aziz'i tahttan indirip, Sultan Murad'ı padişah ettiler, validesiyle Abdülaziz Han hazırlansınlar, eğer dünyada biraz daha ömür sürmek isterlerse hemen Topkapı Sarayı'na gitmeleri muktezidir*" demişti. İşin aslı, hal' heyetinde Midhat ve Süleyman Paşa dışındaki herkesin Sultan Abdülaziz'e nefret beslemesi idi ve bu hareket bir intikam olarak planlanmıştı. Yalnız bu iki paşa, memleketin refahını meşrutiyette gördüklerinden darbe işine teşebbüs etmişlerdi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sultan Abdülaziz Vak'asına Dair Vak'anüvis Lütfi Efendi'nin Bir Risalesi", **Belleten**, s. 363.

2. Hanedan Mücevherlerinin Yağmalanması

Sultan Abdülaziz'i tahttan indiren darbe ekibi, yönetimi ele aldıktan sonra doğrudan eski padişaha ait mal varlığını talan etmeye yöneldi. Sultan Abdülaziz'e ait mücevher, demiryolu tahvili, hisse senedi ve nakitlere el konuldu ve bazıları Maliye Hazinesi'ne gönderildi. Saltanat sistemi içinde, Osmanlı tahtında hangi sebeple olursa olsun taht değişikliği meydana geldiğinde, padişaha ait bütün mal varlığı yeni padişaha devredilirdi. Bunlar ne eski padişahın çocuklarına verilebilir ne de yeni padişahın izni olmadan başka bir yere nakledilebilirdi. Çünkü bu mal varlığının padişahın şahsına değil, padişahlık kurumuna ait olduğu kabul edilirdi.¹¹⁴ Fakat 1876 ihtilalinde görülüyor ki Sultan Abdülaziz'in vefatına kadar geçen süreç boyunca, darbe heyetinin herhangi bir kural veya uygulamaya hiçbir mensubiyeti yoktu. Bu vaziyet Sultan Abdülaziz'in mal varlığının yağmalanmasında da öyle olmuştu.

Dönemi anlatan kaynaklarda Sultan Abdülaziz'e ait mal varlığıyla ilgili görüş birliğinin olmadığı görülüyor. Nitekim Midhat Paşa daha sonra mahkeme için verdiği ifadesinde yedi milyon liralık konsolid, iki üç yüz bin kuruş nakit, sandıklara saklanan mücevherlerden ve alınan nakit arasından kırk beş bin lira kadar cülus atıyyesi dağıtıldığından bahsetmiştir.¹¹⁵ Süleyman Kani İrtem'e göre, 7.400.000 liralık esham, 3.600 adet demiryolu tahvili ve 85.000 liralık nakte el konulmuş ve 700-800.000 lira kıymetindeki mücevher ise Hristaki'ye verilmiştir.¹¹⁶ Mahmud Celaleddin Paşa'ya göre 7.399.665 liralık esham, 3106 adet demiryolu tahvili 85.000 lira nakit para Sultan Abdülaziz'in hareminden çıkan mal varlığıydı. Ayrıca bu 85.000 liranın cülus bahşişi olarak dağıtıldığını da belirtir.¹¹⁷ Ziya Şakir'e göre, haremde sekiz sandık altın ile dört sandık tahvilat ve bu sekiz sandıkta 5.120 okka altın bulunmuştu.¹¹⁸ II. Abdülhamid'in iddialarına göre, Sultan Abdülaziz'in hazinesinde 4 milyon lira nakit ve 6 milyon lira kıymetinde tahvil bulunmuştu. Ayrıca II. Abdülhamid'in diğer bir

¹¹⁴ Arzu Terzi, **Saray Mücevher İktidar**, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 78-80.

¹¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat ve Rüşdü Paşaların Tevkiflerine Dâir Vesikalar**, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 90-91.

¹¹⁶ Süleyman Kâni İrtem, **Sultan Abdülaziz ve Bir Seraskerin İhtilali**, yay. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2004, s. 310.

¹¹⁷ Mahmud Celaleddin Paşa, **Mi'rât-ı Hakikat**, s. 185-186.

¹¹⁸ Ziya Şakir, **Çırağan Sarayı'nda 28 Sene Beşinci Murad'ın Hayatı**, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011, s. 142.

iddiası ise Sultan Abdülaziz'in mal varlığının bir kısmıyla V. Murad'ın borçları ödenmiş, geri kalanı ise Sadullah Bey, Midhat Paşa, Nuri ve Mahmud paşalarla Hüseyin Avni Paşa arasında paylaşılmıştı. İstanbul'da yayın yapan yabancı gazeteler de Sultan Abdülaziz'in mal varlığı ve mücevherleri meselesine kayıtsız kalmamıştı. Courrier d'Orient, Journal de Constantinople ve Phare du Bosphore gazetelerinin yaptığı haberlere göre Sultan Abdülaziz'in hareminden 8 milyon liralık nakit, 5 milyon liralık esham ve birçok mücevher çıkmıştı.¹¹⁹

Feriye Sarayı'na nakline olur verilen eski padişah Sultan Abdülaziz, yazdığı bir tezkire ile V. Murad'dan birtakım isteklerde bulundu. Bu talepler, sarayda tutulan elbiselerinin kendilerine gönderilmesiyle, yine kendi ve evlatları için ayırdığı mücevherlerin iadesi idi. Sultan Abdülaziz'e istediği elbiseler iletiliyse de ne nakit ne de mücevher gönderilebilmişti. Çünkü bunlar, V. Murad'ın annesi Şevkiefsar Valide Sultan tarafından müsadere edilmişti.¹²⁰

Abdülaziz hanedanına ait mücevherlere el konulmasında, V. Murad'ın validesi Şevkiefsar Valide Sultan'ın hırs ve intikam dolu hareketi neticesinde bu işe girildiğine dair genel olarak kaynaklar hemfikirdir. Taht değişikliği yapılır yapılmaz darbe heyeti, Sultan Abdülaziz ve ailesine ait herkesin mücevher ve her türlü eşyalarına el konulmasına emretti.¹²¹ Damad Nuri Paşa'nın da iştirakiyle Sultan Abdülaziz ve mensuplarına ait ne varsa el konulmuş, hatta bu vaziyet hem Topkapı Sarayı'na hem de Feriye Sarayı'na nakledildikleri sırada devam etmişti.¹²² Nitekim Sultan Abdülaziz'in haremine mensup kadınların üstleri başları aranmış ve beş-on paralık akçeleri, mücevherleri ve birkaç liralık saatlerine varıncaya kadar hepsine el konuldu.¹²³ Sultan Abdülaziz'e ait mal varlığının nasıl hor kullanıldığıyla ilgili en çarpıcı ifadeler ise o vakit Mabeyn Başkâtibi sıfatıyla her şeye şahit olan Sadullah Paşa'dan gelmekteydi: "*Cülûs tebriklerinin hadd ü hesabı yok idi. Yüzlercesi geliyor, yüzlercesi gidiyordu. Büyük büyük tepsiler içinde bazısı altın saat, bazısı murassâ*

¹¹⁹ Ali Akyıldız, **a.g.e.**, s. 48-49.

¹²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, s. 64-66.

¹²¹ Mahmud Celaleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 179.

¹²² Süleyman Kâni İrtem, **a.g.e.**, s. 309-11.

¹²³ İbnülemin Mahmud Kemal, "Abdülhamid-i Sâni'nin Notları", **TTEM**, Sayı 92, s. 155-156.

yüzük veya başka bir kıymetli şeyi hâvî bulunan mahfazalar bu tebrikçilerin önünden geçirilerek herkes de bir tanesini alıp cebine indiriyordu...’’¹²⁴

Sultan Abdülaziz’in hal‘ edilip yerine V. Murad’ın cülus ettirildiğinin birinci gününde darbe heyeti Dolmabahçe Sarayı’na geldi. Sultan Abdülaziz ve ailesine ait ne kadar para veya mücevher varsa hepsine el koydu. Kıymetli eşyalar toplandıktan sonra harem dairelerindeki odalara mühürlendi. Ardından Sultan Abdülaziz’e ait demiryolu tahvilatıyla konsolitler hazinenin darlığı sebebiyle Maliye Hazinesi’ne gönderildi. Sarayda bulunan darbe heyeti, eski padişahın mücevher ve mal varlığına el koyduktan sonra Midhat Paşa başkanlığında bir heyet kurdu. Bu heyette Damat Mahmud, Damat Ethem, Damat Nuri paşalar, Said ve Hüsnü efendiler bulunuyordu. Heyet, mücevherlerin sayımını yaptıktan sonra değerlerini tespit etti ve tek tek defterlere kaydetti. Sayımı biten mücevherler sandıklara koyuluyor ve bu sandıklar da mühürleniyordu. Mühürlü sandıkların defterleri ise Nuri Paşa’ya teslim edilmişti. Bundan sonra heyetin haberi olmadan bir gün Nuri Paşa, sandıklardan birkaç mücevher aldı ve bunları bozdurdu. Komisyon başkanı olan Midhat Paşa bunu duyunca, kendisini çağırdı ve izahat istedi. Nuri Paşa ise, V. Murad’ın kılıç alayı için kullanılacak sorguç ve kılıç yaptırılmak üzere mücevherleri aldığını belirtti. İşin aslı, Sultan Abdülaziz’in mal varlığında gözü olan yeni Mehd-i Ulyâ-yı Saltanat Şevkiefsar Valide Sultan, Nuri Paşa delaletiyle bu hazineden alabildiği kadarını almaya çalışıyor ve tutulan kayıt defterini de yine Nuri Paşa’yla ortadan kaldırıyordu. Mücevherlerin gasp edildiğini gören ve mücevherler için kurulan komisyona başkanlık eden Midhat Paşa, bu işe dâhil olamayacağını beyan ederek başkanlıktan çekildi.¹²⁵

¹²⁴ Mehmet Galip Bey, **a.g.e.**, s. 94.

¹²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 68-69; Mahmud Celaleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 185-186. Ahmet Lütfi Efendi’nin Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilişini anlattığı risalesinde de mali sıkıntılara çare olması umidiyle Sultan Abdülaziz’in konsolid ve demiryolu tahvillerinin Nuri Paşa eliyle önce Bâb-ı Âli’ye getirildiği, daha sonra buradan Maliye Hazinesi’ne gönderildiği yazılıdır. Fakat bu para alacaklarına binaen Osmanlı Bankası tarafından istenince, adı geçen bankaya teslim edilmişti. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Sultan Abdülaziz Vak’asına Dair Vak’anüvis Lütfi Efendi’nin Bir Risalesi”, **Belleten**, s. 365-366.

Kalan mücevherlerin ise ne gibi bir akıbeta uğradığı, ilerde “*V. Murad’ın Borçlarına Karşılık Mücevherlerin Hristaki Zoğrafos’a Verilmesi*” başlıklı bölümde anlatılacaktır.

Sultan Abdülaziz’e ve ailesine ait mal varlığının bir kısmı talan edilip bir kısmı da mühürlenerek saklandıktan sonra, darbe heyetinin ikinci bir yağması daha oldu. Sultan Abdülaziz dönemini anlatan ve onun tahttan indirilişini konu alan eserlerin hemen hemen hepsinde, padişah hal’ edildikten sonra sadece haremde bulunan mücevherlerin değil, ayrıca *Istabl-ı Âmire*’de bulunan padişaha ait hayvan ve eşyaların da yağmalandığı yazılıdır.¹²⁶ Yönetimi tamamen ele alan darbeci ekip, hal’ işine karışan ve yardım edenlere bir nevi sus payı olarak dağıtmak için saray ahırını olan *Istabl-ı Âmire*’den at, fayton ve koşum takımı gibi padişaha ait mallara el koymuştu. Özellikle Nuri Paşa’nın girişimiyle *Istabl-ı Âmire*’de bulunan ve “*rikâb-ı şâhâneye mahsus*” yani sadece padişaha özel, başka hiç kimse tarafından binilemeyen ve binilmesi saygısızlık sayılan Sultan Abdülaziz’in atları da el konulup dağıtılan varlıklar arasındaydı.¹²⁷

Nitekim Yıldız Mahkemesi’nin ardından bir ay bile geçmemişken padişaha sunulmak üzere takdim edilen bir belge ise bu konuyla ilgisi bakımından dikkat çekicidir. 19 Temmuz 1881 tarihli belgeye göre, V. Murad tahta çıktıktan sonra saraydaki işleri üzerine devralan Damat Nuri Paşa delaletiyle, darbe heyetine *Istabl-ı Âmire*’den at, fayton ve koşum takımı verilmişti. *Istabl-ı Âmire* Kethüdası imzasıyla hazırlanan defterde “*beyan olunduğu üzere mahlu’ Hüdâvendigâr-ı sâbık Sultan Murad Han Hazretlerinin müddet-i saltanatlarında ve muhtellü’ş-şuur hengâmında ekserisi Nuri Paşa’nın emriyle Istabl-ı Âmire’den ihraç olunup malumat alabildiğim eşyanın cinsi ve miktarıyla hayvanâtın ta’dâdını mübeyyin ol zaman hafî olarak zabt eylemiş olduğum defter...*” ibaresiyle kimlere nelerin verildiği yazılmıştır. Anlaşıldığına göre Sultan Abdülaziz’i tahttan indiren cunta, idareyi eline aldıktan sonra ve özellikle V. Murad’ın sıhhatinin bozulmasını da fırsat bilerek istedikleri miktarda at ve faytonu kendilerine tahsis etmişlerdi. Defterde ayrıca sarayda çalışan

¹²⁶ Süleyman Kani İrtem, *Sultan Abdülaziz ve Bir Seraskerin İhtilali*, s. 311; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Sultan Abdülaziz Vak’asına Dair Vak’anüvis Lütü Efendi’nin Bir Risalesi”, *Belleten*, s. 364.

¹²⁷ Yılmaz Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s. 137.

görevlilerle daha başka devlet erkânına tahsis edilen eşyaların kaydı da bulunmaktadır. Bu deftere göre Sadrazam Mehmet Rüşdü Paşa'ya 1 fayton, 2 fayton hayvanı, 1 koşum takımı ve 1 sim rikab; Şeyhülislam Hayrullah Efendi'ye 1 kupe araba, 2 araba hayvanı, 1 sim rikab ve 1 koşum takımı; Midhat Paşa'ya 1 kupe araba, 2 araba hayvanı, 1 sim rikab ve 1 koşum takımı; Hüseyin Avni Paşa'ya 1 kupe araba, 2 araba hayvanı, 1 sim rikab ve 1 koşum takımı; Mâbeyn-i Hümayûn Başkâtibi Sadullah Bey'e 1 Osmanlı takımı ve 1 sim rikab; Nuri Paşa'ya 1 kupe araba, 1 fayton, 5 fayton hayvanı, 1 sim rikab ve 1 Osmanlı takımı, ayrıca Kapudan Kayserili Ahmet Paşa ve Redif Paşa'ya da birer binek hayvan verilmişti.¹²⁸

3. Sultan Abdülaziz'in Feriye Sarayı'na Nakli ve Vefâtı

İçinde bulunduğu vaziyetten fazlasıyla rahatsızlık duyan Sultan Abdülaziz, bu duruma bir son verilmesi için yeni padişah V. Murad'a 31 Mayıs 1876'da Sultan-ı Mahlu imzasıyla bir mektup yazdı.¹²⁹

Sultan Abdülaziz'in Topkapı Sarayı'ndan yeni padişaha gönderdiği bu mektup gazetelerde yazıldığı zaman, onun hal' fetvasında bulunan "*muhtellü's-şuur*" yani "*akıl sağlığı bozuk*" maddesinin halk ve darbeye katılan asker tarafından sorgulanmasına sebep olmuştu. V. Murad, bu mektubu aldıktan sonra amcası Sultan Abdülaziz'e bir mektupla cevap verdi.¹³⁰ Sadullah Bey'e yazdırdığı söz konusu

¹²⁸ BOA, Y.PRK.HH, 8/24 (7 Temmuz 1297/19 Temmuz 1881).

¹²⁹ "Evvla cenab-ı Allah'a badehu atebe-i şevketlerine sığınırım; cülûs-ı hümayûnlarını tebrik ile beraber hizmet-i millete sarf-ı mesai etmiş isem de hoşnudî hâsıl edemediğimi beyan ve zat-ı şâhânelerinin hoşnudî-i milleti müstelzim olacak hayırlı işlere muvaffakiyetini temenni ederim. Devletin îtilây-ı şan ve muhafazasına vesile-i müstakille olabilecek alât ve esbabı cenab-ı mülûkânelerine âmade etmiş olduğumu feramûş buyurmazlar ümidindeyim; kendi elimle silahlandırđım asker beni bu hale getirdiğini dahi tahattür buyurmalarını tavsiyeye ibtidar ederek müriüvvet ve insaniyet sıkılmışlara yardım etmek meziyetini gösterdiğinden bulunduğum tenkinây-ı ıstıraptan halâs ile bir mekân-ı mahsus için inayet-i şehriyârilerini rica ederim ve saltanat-ı Âl-i Osman'ı Abdülmecid Han Hazretlerinin hanedanına terk eylerim." İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sultan Abdülaziz Vak'asına Dair Vak'anüvis Lütfi Efendi'nin Bir Risalesi", **Belleten**, s. 366-367.

¹³⁰ "Tezkire-i aliyyenizi kemal-i dikkat ve rikkat ile mütalâa eyledim. Hakkımda şayan buyurulan eltâf-ı celilelerine teşekkürden başka diyeceğim yoktur; mücerret mukadderat-ı ilahiyeden olan şu hal üzerine hakk-ı âlilerinde müterettib-i zimmet-i fütüvvet ve müriüvvet ne ise icrasını diriğ etmeyeceğime kalb-i âlileri şahadet eder. Âram buyurulan mahallin hal-i harabisine gelince buna vukuf-ı sahih olmayarak mücerred hazır bu mahal idüğü haber verilmesine mebni ihtiyar olunmuş ise de şimdi ona bir çare aranılmakta olduğu gibi sair suretle esbâb-ı huzur ve âramişlerine dahi bez-i mesai olunacağını te'mine ibtidar ederim", Haluk Şehsuvaroğlu, **Sultan Aziz Hayatı-Hal'i-Ölümü**, s. 122.

mektubu Ethem Bey vasıtasıyla eski padişaha gönderir ve onu rahatlatacak birtakım ifadelerin de şifahen iletilmesini istedi.¹³¹

Sultan Abdülaziz kendisine gelen bu mektup ve sözlerle biraz olsun rahatlayabildi ve kışın Ortaköy, yazın ise Beylerbeyi Sarayı'nda kalmasının uygun olacağına karar verdi. Fakat sarayda kalan vükela heyeti, Beylerbeyi Sarayı'nın korunmasının zor olacağına kanaat getirerek Sultan Abdülaziz'in yalnızca Feriye Sarayı'nda kalmasını uygun buldu. Feriye Sarayı'na nakline olur verilen Sultan Abdülaziz, yukarıda bahsedildiği gibi yazdığı diğer bir tezkire ile V. Murad'dan birtakım isteklerde bulundu. Bu talepler, sarayda tutulan elbiselerinin kendilerine gönderilmesiyle, yine kendi ve evlatları için ayırdığı mücevherlerin iadesi idi. Nihayet 2 Haziran 1876'da eski padişah Sultan Abdülaziz, yanındakilerle beraber Topkapı Sarayı'ndan alınarak Feriye'ye nakledildi. Sultan Abdülaziz gelmeden önce alınan önlemlerle eski padişahın kalacağı dairenin düzenlemeleri yapılmış, kapıları ayarlanmış ve giriş-çıkışı asker tarafından denetim altına alınmıştı. Feriye Karakol Komutanı olarak İzzet Bey atandı, fakat Sultan Abdülaziz'in muhafaza işini Hüseyin Avni ve Kayserili Ahmed paşalar üstlendi. Sarayları karadan Hacı Râşid, denizden ise Arif paşalar korumakla görevliydi. Askerin izni olmadan saraya kimse girip çıkamıyor ve kimseyle görüşmeye izin verilmiyordu.¹³²

Sultan Abdülaziz'e tahsis edilen bölüm üç katlıydı ve en üstteki harem kısmında eski padişah kalıyordu. Fahri Bey dışında yabancı erkek bulunmayan Abdülaziz ekibinin dışarıyla bağlantısı tamamen kesilmişti. Ayrıca bu kısmın selamlık bölümünde de karakol kumandanı İzzet Bey bulunuyordu.¹³³

Vükela heyeti, Sultan Abdülaziz'in yanında bulunan III. Selim'e ait palanın alınmasına karar verdi. Ayrıca Sultan Abdülaziz'in hizmetine verilen Reyhan, Nazif, Rakım ve Kenan Ağalarla V. Murad'ın Kurbağalıdere'deki çiftliğinde uzun süre onun hizmetinde bulunan Pehlivan Mustafa, Boyabatlı Hacı Mehmed ve Cezayirli Mustafa ise 100'er lira aylıkla eski padişahı muhafaza için görevlendirildi. Bu hizmetliler saraya getirilmiş fakat Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan harem

¹³¹ İbnülemin Mahmud Kemal, "Hatıra-yı Atıf", **TTEM**, s. 51.

¹³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, s. 62-67.

¹³³ **A.e.**, s. 72-73.

ağalarının alınmasına izin verirken diğer üç kişinin saraya alınmasına izin vermemiştir.¹³⁴

Mahlû padişah Sultan Abdülaziz, Topkapı sarayına götürülürken yaşadığı olaylar ve sarayda kendisine yönelik kötü muamele karşısında üzüntü yaşamıştı ve sürekli olarak öldürüleceğinden şüphe etmekteydi. Feriye Sarayı'na naklinden sonra da uğradığı hakaretlerden müteessir olan Sultan Abdülaziz, “*Acaba bizi telef mi edecekler?*” şüphesiyle tedirginlik içinde akıbetini beklemekteydi. En sonunda 4 Haziran Pazar sabahı Kur'an okumak için çekildiği odasında, kalfalar tarafından iki kolundaki bilekleri kesilmiş olarak bulundu. Herkes olanı biteni anlamaya çalışırken Fahri Bey doktor bulmak için karakol kumandanı İzzet Bey'i bulmaya gitti. Bu sırada saraydan gelen bağırışları yangın veya başka bir olay olarak değerlendiren İzzet Bey, yanına aldığı silahlı askerlerle olay yerine geldi. İzzet Bey, cariyeleri sakinleştirip odalarına gönderirken, sarayın denizden korunmasıyla memur Arif Paşa da olay yerine ulaştı. Odaya giren İzzet Bey ve Arif Paşa, önce henüz hayatta olan Sultan Abdülaziz'in bileğindeki kanamanın durdurulmasını emrettiler. Bunun için askerle birlikte saraya gelen Pehlivan Mustafa Çavuş, kanayan bileğin üzerine bakır onluk koyarak yarayı bağladı. Bundan sonra anormal bir şekilde, doktor yardımıyla müdahale ve tedavi edilmesi gerekirken Arif Paşa'nın emriyle pencereden koparılan perdeye konulan Sultan Abdülaziz karakola götürüldü. Burada da henüz hayatta olan Sultan Abdülaziz, askerlere mahsus olan samanlarla doldurulmuş minderlerin üzerine bırakılıp üstü örtüldü.¹³⁵

Saraya çağırılan Doktor Marko Paşa, yanındaki Doktor Kara Todori ve Kastro ile birlikte cesedi muayene ettiler. Gelen doktorlar Sultan Abdülaziz'in vefat ettiğini görüp olaya şahit olanları dinledi. Burada Sultan Abdülaziz'in bileklerini kestiği makası istemeleri üzerine Hüseyin Avni Paşa, İzzet Bey'den bu makasın bulunmasını talep etti ve kanlar içindeki makas kendisine getirildi. İlk beş doktor, cenazeyi incelemek isterken Hüseyin Avni Paşa müdahale ederek, bunun padişah cenazesi olduğunu ve cesedin her tarafını açamayacağını söyledi. Bu vaziyet içinde yazılan

¹³⁴ İbnülemin Mahmud Kemal, “Sultan Abdülaziz'e Dair”, **TTEM**, s. 192.

¹³⁵ Fahri Bey, **İbretnümâ-Mabeynci Fahri Bey'in Hatıraları ve İlgili Bazı Belgeler**, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 15-17.

raporun yetersiz olduğu görülünce yeniden muayene için doktorlar getirildi ve kapsamlı bir rapor düzenlendi.

19 doktorun yaptığı inceleme sonucu, kendilerine gösterilen makasın ölüme sebebiyet verebileceği kanaatiyle Sultan Abdülaziz'in bu makasla kendisini yaraladığı, doktorlar geldiğinde cesedin karakolda üstü örtülü bir şekilde bulunduğu, Sultan Abdülaziz'in sol bileğinde 5 cm uzunluğunda ve 3 cm derinliğinde, sağ bileğinde ise 2,5 cm uzunluğunda yara olduğu ve vaziyetin intihar olduğunu belirten rapor yazılmıştı. Bu rapor düzenlendikten sonra vükela heyeti, cesedi Feriye Sarayı'nda gasletmek ve hızlıca defnetmek istedi fakat bu usulü V. Murad kabul etmedi. Padişah cenazelerinde adet olduğu üzere Topkapı Sarayı'nda gasledilmesini irade buyurdu ve Sultanahmet Camisi vaizi Ömer Efendi tarafından Topkapı Sarayı'nda gasledilen cenaze kefenlenip II. Mahmud Türbesi'ne defnedildi.¹³⁶

Sultan Abdülaziz'in vefat şekli bazı devlet adamları tarafından intihar, bazıları tarafından da katil şeklinde yorumlandı. Aslında bu iki zıt fikre sahip olanların zihinlerini şekillendiren tek faktör, olayın siyasi boyut ve yankıları idi. Sultan Abdülaziz, öldüğü tarihten Yıldız Mahkemesi yapılana kadar intihar etmişti. Fakat mahkeme sonrasında katledildiğine kanaat getirilmişti. İttihatçıların iktidara gelmesiyle ise vefat meselesi tekrar intihar şeklinde propaganda edildi. İttihatçıların asıl niyeti, Sultan Abdülaziz'i tahttan indirme işine karışmış olan ve meşrutiyetin babası olarak gördükleri Midhat Paşa'yı bu olayın dışında tutmaktır.¹³⁷

Tarihi kaynaklar da bu iki görüş arasında ayrılmaktadır. İbnülemin Mahmud Kemal¹³⁸ ile Abdurrahman Şeref Efendi¹³⁹, ne katil ne de intihar demeyip sadece vakanın ayrıntılarıyla birlikte gelişimini anlatırlar. Ahmed Saib¹⁴⁰, Atıf Bey¹⁴¹ ve Süleyman Kani İrtem¹⁴² olayın intihar olduğunu savunanlar arasındadır. Ahmed Lütfi

¹³⁶ Abdurrahman Şeref, "Sultan Abdülaziz'in Vefatı- İntihar Mı Katil Mi?", **TTEM**, S. 83, İstanbul 1340, s. 322-323.

¹³⁷ Yılmaz Öztuna, **a.g.e.**, s. 197-199.

¹³⁸ İbnülemin Mahmud Kemal, "Sultan Abdülaziz'e Dair", **TTEM**, S. 86, İstanbul 1341.

¹³⁹ Abdurrahman Şeref, "Sultan Abdülaziz'in Vefatı", **TTEM**, S. 83, İstanbul 1340.

¹⁴⁰ Ahmed Saib, **Târih-i Sultân Murad-ı Hâmis**, Hindiye Matbaası, Mısır 1326.

¹⁴¹ İbnülemin Mahmud Kemal, "Hatıra-yı Atıf", **TTEM**, S. 84. İstanbul 1341.

¹⁴² Süleyman Kani İrtem, **Birinci Meşrutiyet ve Sultan Abdülhamid**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2004.

Efendi¹⁴³ ve Yılmaz Öztuna¹⁴⁴ ise cinayet fikrini kabul etmektedir. Ayrıca darbe heyetiyle el altından iş birliği içinde olan dönemin İstanbul'daki İngiliz Sefiri Elliot da Sultan Abdülaziz'in vefatını intihar olarak yazmıştır.¹⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı konu hakkındaki kapsamlı eseri *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*'nde olayın intihar olduğuna inandığını belirtir¹⁴⁶. Mahmud Celaleddin Paşa ise *Mirat-i Hakikat*'te olayın cinayet olduğunu açıkça söylemek yerine, darbe heyetinin yeterli tetkikatı yaptırmaması üzerinde yoğunlaşır.¹⁴⁷ Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılab*'da padişah gibi yüce bir zatın cinayetle öldürülmesinin yakışsız kalacağını düşünerek intihar demenin daha uygun olduğunu söyler.¹⁴⁸

¹⁴³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sultan Abdülaziz Vak'asına Dair Vak'anüvis Lütfi Efendi'nin Bir Risalesi", **Belleten**, S. 28, Ankara 1943.

¹⁴⁴ Yılmaz Öztuna, **Bir Darbenin Anatomisi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.

¹⁴⁵ Sir Henry Elliot, **İntihar Mı İmâte Mi? Yâhud Vak'a-yı Sultan Aziz**, Naşiri Kitapçı İlyas, İstanbul.

¹⁴⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, TTK Yayınları, Ankara 2000. Ayrıca Uzunçarşılı, II. Abdülhamid'in Yıldız Mahkemesi öncesinde cinayet fikrine yakın olan devlet adamlarını toplayıp yanına aldığını belirtmiş ve bunlar tarafından verilen jurnalleri de yayınlamıştır. **A.e.**, s. 139-148.

¹⁴⁷ Mahmud Celaleddin Paşa, **Mirat-ı Hakikat**, s. 175-181.

¹⁴⁸ Ahmed Midhat Efendi, **Üss-i İnkılap**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013. s. 149 vd.

İKİNCİ BÖLÜM

V. MURAD'IN SAĞLIĞI, TAHTTAN İNDİRİLİŞİ VE VEFÂTI

A) V. MURAD'IN SAĞLIK DURUMU VE TEDÂVİSİNE YÖNELİK ÇALIŞMALAR

V. Murad'ın tahta çıkması ve sonrasında yaşanan yukarıda bahsi geçen olaylar, aslında başından sonuna kadar yeni padişahın yaşadığı sinir bozukluğunun sebepleriydi. Ancak bunlara kısaca tek tek değinmekte fayda vardır. Yukarıda bahsedildiği gibi V. Murad'ın veliahtlığı zamanında, amcası Sultan Abdülaziz ile ilişkileri çok defa problemli yürümüştür. Sultan Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzettin Efendi'yi veliaht olarak ilan etmek istemesi, V. Murad'da bir can korkusunun oluşmasına zemin hazırladı. Daha sonraları Sultan Abdülaziz tarafından sürekli baskı altında tutulan V. Murad, kendini iyice içkiye ve eğlenceye vererek yalnızlaştı. Softalar Vakası sonrası Sultan Abdülaziz, V. Murad'ın hiçbir yere çıkmamasını tembihlemişti. Bu gelişmeler üzerine ruhsal sıkıntıları had safhaya ulaşan V. Murad, en büyük darbeyi Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilme gününün bir gün erkene alınıp kendisine haber verilememesiyle aldı. Araştırmacılar, Sultan Abdülaziz'in hal'inin planlanandan bir gün erkene alınarak yapılmasının, bunun sonucunda saraydan gece vakti alınıp alelacele götürülmesinin yol açtığı sinir bozukluğunun tahta çıkar çıkmaz, yani daha biat töreninde ruhsal bunalımı gözle görünür bir hale geldiği görüşündedirler.¹⁴⁹

Şehzadeliği zamanından beri içkiye olan düşkünlüğü, V. Murad'ın aklı melekelerini kaybetmesindeki en büyük sebeplerden biri olarak gösterilmektedir. Bazı kaynaklarda, V. Murad'ın şehzadelik ve veliahtlık zamanlarından beri çok uzun bir müddet yanında bulunan Seyid Bey'in, V. Murad'ı içki ve sefahate alıştırdığı yazılıdır. Ayrıca V. Murad'ın padişah olmasıyla Seyid Bey, ikinci mabeynci olarak görevlendirilir.¹⁵⁰ II. Abdülhamid'e göre ise, ağabeyi V. Murad'ı içki ve sefahate

¹⁴⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Beşinci Sultan Murad'ın Tedâvisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar", **Belleken**, S. 38, Ankara 1946, s. 318.

¹⁵⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları**, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 135

alıştıran Namık Kemal idi.¹⁵¹ V. Murad'ın şehzadelik yıllarında başladığı aşırı içki tüketimi yüzünden sinirleri zarar gördü ve bu yıpranma, tahta çıkarılmak için saraydan alındığı gece yaşadığı heyecan verici olaylara fazla tepki vermesi ve bunları kaldıramamasına sebep oldu. Daha biat töreni yapılırken ellerindeki titreme ve yüzündeki anlamsız gülümseme halleri, törene katılanlar tarafından görülebilecek kadar ciddi boyuttaydı.¹⁵²

V. Murad'ın akıl sağlığını etkileyen diğer olay ise amcası Sultan Abdülaziz'in vefat haberini almasıydı. Tahta çıkışının beşinci gününde, sabah kahvaltısını yaptığı bir sırada Sultan Abdülaziz'in vefat haberini alan V. Murad, tamamen kontrolünü kaybetti. Elindeki kaşığı atıp sofradan kalkan yeni padişah istifra etmeye başladı. Damat Nuri Paşa, V. Murad'ın amcasının vefat ettiği haberini almasını daha sonra Yıldız Mahkemesi'ndeki ifadesinde şu şekilde anlatmıştır: *"Sultan Murad taam buyuruyorlardı. Bendeleri de karşılarında bulunduğum halde Seyid Bey gülerek gelip, 'Sultan İbrahim'in türbesine gömülecek zat, Allah sizlere ömür versin vefat etti' demesiyle Sultan Murad'ın elinden çatalı düşüp 'Aman bu ne haldir. Git şunu anla' diyerek bayıldı... Avdetimde 'Paşa tahkik ettin mi, bu nasıl haldir' dediğinde ufak bir yara aldığı istima' ederek hekim Marko Paşa'nın götürülmesini tenbih eylediğimi arz ettim. 'Aman durma kendin git. Allah aşkına olsun tedavisine dikkat olunsun, aman bir şeyi olmasın. Umum millet bunu benden bilirler' dedi".*¹⁵³ Bu sırada Midhat Paşa, Babıali'de toplanan meclise iştirak etmek için buraya gittiğinde kendisine gelen haberde, V. Murad'ın hadiseyi kaldıramayıp fenalaştığı söylenince, padişahı yatıştırmak için hemen yanına gitti.¹⁵⁴ Sultan Abdülaziz'in vefat ettiği günlerde, V. Murad'ın kendisini iyi hissetmediğinden yapılamayan kılıç alayı için 7 Haziran 1876

¹⁵¹ Metin Hülagü, **Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri; Hususi Doktoru Âtîf Hüseyin Bey'in Hatıraları 1909-1918**, s. 140.

¹⁵² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, s. 118. Dönemin İngiliz Sefiri Elliot, V. Murad'ın içkiye olan düşkünlüğünü eserinde şu şekilde anlatmıştır: *"Sultan Murad hafifü'l-meşreb ve cesaretsiz bir adam olup vakia sonraları bu had-i i'tidalden ziyade içki içmek âdetini terk eylediyse de Abdülaziz, hal'inden bir ay evvel müşarünileyhi pek sıkı sıkıya taht-ı tevkife aldığı cihetle öldürüleceğinden korkarak evvelkinden daha ziyade şampanya ve konyak isti'maline başlamış idi".* Sir Henri Elliot, **İntihar mı İmâte mi? Yâhud Vak'a-yı Sultan Aziz**, s. 32-33.

¹⁵³ İbnülemin Mahmud Kemal, "Sultan Abdülaziz'e Dair", **TTEM**, s. 193-194; Mehmed Memduh, **Mir'ât-ı Şuûnât**, s. 95.

¹⁵⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat ve Rüşti Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar**, s. 88.

Perşembe gününe karar verilmiş, teşrifat için tertibat yapılmış, hatta padişah bizzat programa müdahale etmiş ve tören dönüşünde babası Sultan Abdülmecid'in türbesine uğrayacağını da belirtmişti. Fakat amcası Abdülaziz'in vefat haberiyle V. Murad'ın vaziyetindeki kötüye gidiş, bu törenin iptal edilmesine neden oldu.¹⁵⁵

V. Murad, tahta çıkarılmak için saraydan alınırken yaşadığı olaylardan hemen sonra amcasının vefatıyla iyice sarsılmış, artık gözle görülür derecede sinir bozukluğu yaşarken, ruh sağlığına etki eden son olay Çerkes Hasan Vakası olmuştu.

Sultan Abdülaziz'in dördüncü kadını Neş'erek Kadın Efendi'nin kardeşi olan Çerkes Hasan, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve öldürülmesiyle ilgili en büyük sorumlunun Hüseyin Avni Paşa olduğuna inanıyordu. Bu sebeple onu öldürmeyi planladı. Sultan Abdülaziz'in ölümünden on iki gün sonra yani 15 Haziran 1876'da Çerkes Hasan, vükela toplantısının yapıldığı Midhat Paşa'nın konağını bastı. Konakta toplanan vükela, devletin iç ve dış meselelerini görüşmekteydi. Konakta ev sahibi olarak Midhat Paşa, Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Tophane Müşiri Rıza Paşa, Bahriye Nazırı Kayserili Ahmed Paşa, Maliye Nazırı Yusuf Paşa, Maarif Nazırı Cevdet Paşa, Ticaret Nazırı Halet Paşa, Said Efendi, Mahmud Bey ve Memduh Bey bulunuyordu. Çerkes Hasan, konağa dalarak Hüseyin Avni ve Raşit Paşa ile birlikte iki yaveri öldürdü. Bu olay, Çerkes Hasan'ın yakalanıp sorguya alınması ve daha sonra ise 17 Haziran 1876'da asılmasıyla sonuçlandı.¹⁵⁶ Hüseyin Avni Paşa ise Süleymaniye Camii avlusuna defnedildi.¹⁵⁷ Bu dehşet dolu olayın konumuz açısından sonucu, V. Murad'ın muhafazasına dair güvenlik önlemlerinin artırılmasıdır. Sarayın etrafına ilaveten dört bölük asker yerleştirilirken, saraya girip çıkanlar da sıkıca denetlenmeye başlandı.¹⁵⁸ Bundan sonra vükelanın uğraşmak zorunda kaldığı en önemli mesele, V. Murad'ın akıl sağlığı oldu.

Daha amcasının vefatını sindiremeyen V. Murad, bir de Hüseyin Avni Paşa ve daha başka kimselerin suikastla öldürüldüğünü duyunca yaşadığı buhran iyice cinnet haline döndü. Artık tamamen yemeden içmeden kesilmiş, uzun süreler dalıp giderek

¹⁵⁵ Ali Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa Hayatı, İntiharı, Yazıları*, s. 42.

¹⁵⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çerkes Hasan Vak'ası", *Bellekten*, S. 33, Ankara 1945, s. 89, 95-96, 105.

¹⁵⁷ Ali İhsan Gencer, "Hüseyin Avni Paşa", *DiA*, s. 527.

¹⁵⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 107-108.

kendi kendine konuşmaya başlamıştı. V. Murad'ın en çok sayıkladığı sözler ise “*kan istemem, padişahlık istemem*” oldu.¹⁵⁹ V. Murad, zaten dağılıp giden sinirlerinin etkisiyle artık kendi canından şüphe etmeye başladı. Durumu tamamen kötüye giden padişahın içini ferahlatmak için sarayın güvenliği arttırıldı fakat V. Murad'ın akıl bozukluğunun önü bir türlü alınamadı.¹⁶⁰ Yeni Padişahın Çerkes Hasan'ın düzenlediği suikasttan sonra yaşadığı sıkıntılar yüzünden sinirlerinin bozulması sonucunda saraydan çıkamaması ve Cuma Selamlığı'nın iptal edilmesi ise dönemin basınına şöyle yansdı: “*Cuma gecesi vâki olan faci'a-yı müdhişe, fevkalâde teessür-i şâhâneyi mûcib olduğundan, yevm-i mezkûrda Cuma alayı icra olunamamıştır*”.¹⁶¹

Görüldüğü gibi V. Murad, yaşadığı olayları kaldıramamış ve akıl sağlığı iyiden iyiye kötüye gitmeye başlamıştı. V. Murad'ın en yakınlarında olan ve Başkâtipliğini yapan Sadullah Paşa'ya göre, V. Murad'ın akıl sağlığıyla ilgili ilk ciddi belirti, cülusunun üçüncü günü Ayasofya'da yapılan Cuma selamlığında görülmüştür. Bu sırada vükela heyeti, tüm gayretini bir taraftan yeni padişahın durumunu düzeltmeye ayırırken diğer taraftan da dedikodularla kaynayan halkı yatıştırmak için uğraştı. Saraydan çıkarılmayan padişah için halka bir şeyler söylemek zorunda olan vükela heyeti, amcasının vefatıyla çok müteessir olduğu ve bu üzüntüyle sırtında *şirpençe* çıktığı için padişahın yataktan kaldırılamadığını açıkladı. Halk tarafından dedikoduya mahal vermemek için Cuma selamlığının yapılmasını zaruri gören vükela, askerden korkup tepki veren V. Murad'ı, başka olumsuzluk yaşanmaması için yakın olan Dolmabahçe Camisi'nde selamlığa çıkardı. Cülusunun onuncu gününe tesadüf eden ikinci selamlıkta, V. Murad'da cami merdivenlerinden inerken çıkmak, çıkarken inmek ve ata ters binmek gibi davranışlar görüldü.¹⁶²

¹⁵⁹ Tevfik Nureddin, **Sultan Murad'ın Cülûsu ve Hal'i**, Karabet Matbaası, İstanbul 1324, s. 11-12.

¹⁶⁰ Ahmet Mithat Efendi, **a.g.e.**, s. 174.

¹⁶¹ **Sabah Gazetesi**, 20 Haziran 1876, nr. 99, s. 1.

¹⁶² Ali Akyıldız, **a.g.e.**, s. 40; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, s. 119-122. Padişahın sırtında şirpençe, yani çiban çıktığı yollu yalan haber ise gazetelerde şu şekilde yayınlatılmıştı: “*Zât-ı Hazret-i Padişâhînin cism-i âlilerinde çıkan çibandan, evvelki gün icra olunan amelîyyat-ı cerrâhiyye üzerine, kesb-i ifâkat etmekte oldukları maa'l-memnuniyye haber alınmıştır. Ancak bugün dahi Cuma selamlığı icra olunamayacaktır*”. **Sabah Gazetesi**, 24 Haziran 1876, nr. 103, s. 1.

Hüseyin Avni Paşa'nın suikast sonucu öldürülmesiyle tüm iş Mütercim Rüşdü ve Midhat Paşa'ya kalmıştı. İki paşa artık V. Murad'ın tedavisini zaruri görünce doktora başvurdu. Doktor Türk Emin Paşa ve Salih Efendi'nin tedavisi ve tavsiyesiyle yeni padişahın Yıldız Kasrı'nda oturtulmasına karar verildi. Burada V. Murad'da akıl sağlığı bozukluğu emareleri iyice görülür hale geldi; havuza atlayıp, huzura gelen nazırları öpüp kucakladı. Bu sebeple kılıç alayı düzenlenemedi. V. Murad, huzura gelen Mütercim Rüşdü Paşa karşısında, üstünde geceliğiyle karyoladan atlayıp *“Paşa ben iyiyim”* demiş ve ardından baş ağrısından şikâyet etmişti. Bu durum sadrazamı kaygılandırınca padişahın tedavisine yoğunlaşan vükela heyeti, doktorların deniz havası iyi geleceği yollu tavsiyeleriyle V. Murad'ı vapurla Marmara Denizi'nde gezdirdi.¹⁶³

Midhat ve Rüştü paşalar, yukarıdaki çabalar işe yaramayınca bu sefer V. Murad'ı tedavi ettirebilmek için zaten hususi doktoru olan Kapolyon'a başvurdu. Kapolyon, padişahın baş ve boyun bölgelerine yönelik uyguladığı sülük tedavisiyle hastanın sağlığını iyileştirmek şöyle dursun, V. Murad'ın akıl ve bünyesinin daha da sarsılmasına, ayrıca kan kaybıyla güçten kesilmesine sebep olmuştu. İşe yaramayan tedavinin ardından, gazetelerde Kapolyon imzalı ve V. Murad'ın hastalığını içeren bir raporun yazıldığı görüldü. Vükela heyeti, padişahın sağlık durumunu gizli tutmaya çalışırken bu hamleyle sarsıldı. Tevfik Nureddin, V. Murad'ın cinnet halinde olduğunu söyleyen bu raporu neşretmesi ve gazetelerde yayımlanması karşılığında Kapolyon'un yüzbinlerce lira götürdüğünü iddia eder.¹⁶⁴

Bu sırada V. Murad'ın annesi Şevkiefsar Valide Sultan, oğlunun rahatsızlığı boyunca devlet işlerine müdahil oldu ve Mabeyn'e gelen Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa başta olmak üzere diğer devlet adamlarıyla müzakerelerde bulundu. Sadullah Paşa, Başkâtiplik vazifesindeyken şahit olduğu, Valide Sultan'ın oğluna olan düşkünlüğüyle ilgili şunları anlatır: *“Ne kadar olsa kadınlık ve daha doğrusu analık iktizasından olacak ki, oğlunun hastalığından bahs açıldıkça, yanar yıkılır ve iktisâb-*

¹⁶³ Necdet Sakaoğlu, “Murad 5”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 2, s. 249.

¹⁶⁴ Tevfik Nureddin, *a.g.e.*, s. 12-13; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Beşinci Sultan Murad'ın Tedâvisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar”, *Bellekten*, s. 323.

*ı afiyet etmesi esbabını taharri ederken gözlerinden yaşlar akıtarak cümlemizi dilhûn eder idi”.*¹⁶⁵

V. Murad’ın tahta çıkmasından sonra, kendisinin başta Hüseyin Avni Paşa olmak üzere vükela heyetinin tazyikiyle, veliahtlığı döneminde ilişki kurduğu dostlarıyla görüştürülmediğinden bahsetmiştik. Artık Hüseyin Avni Paşa’nın hayatta olmadığı ve V. Murad’ın da akıl sağlığını kaybettiği için dermansız bir şekilde sarayda vakit geçirdiği zamanlarda, 19 Haziran 1876’da sürgünden dönen Namık Kemal, nihayet yeni padişah olan eski dostuyla görüşme fırsatı bulabildi. Namık Kemal için bu görüşmenin ayrı bir önemi olmalıdır çünkü uğruna sürgünlere gittiği ve birlikte ihtilal planları yaptığı eski dostu, şimdi padişah olarak Osmanlı tahtındaydı. Fakat Namık Kemal, huzuruna çıktığı yeni padişahla yaptığı görüşmede umduğunu bulamadı. Çünkü yıllardır tanıdığı V. Murad, tahta çıkışından beri yaşadığı olayların etkisiyle aklını oynatmıştı. Namık Kemal başta olmak üzere diğer yenilik taraftarlarının yeni padişaha bel bağladığı ve anayasal rejime onun sayesinde geçebilmeyi umdukları bir ortamda, şimdiki manzaraya göre bu pek mümkün değildi. Zira artık akıl sağlığını kaybetmiş V. Murad için tedavi aranırken, henüz meşrutiyete sıra gelmemişti. Görüşme sırasında akıllı bir gelip bir giden V. Murad, Namık Kemal’i görünce elbette hatırladı ve içinde bulunduğu durumdan şikâyet ederek “*Kemal Bey, biz böyle mi olacaktık?*” dedi. Ardından kendini kaybeden yeni padişah, gördüğü halüsinasyonlarla sayıklamaya başladı. V. Murad şuurunu kaybettiğinden beri titremeler, uykusuzluk, sayıklama, iştahsızlık ve terleme gibi durumlar yaşıyordu. Ayrıca sarayda böceklerin, farelerin dolaştığını iddia ediyordu.¹⁶⁶

V. Murad’ın sağlığı bu şekilde devam ederken vükela heyeti, Doktor Kapolyon’un tedavisi de işe yaramayınca, gerek İstanbul’dan ve gerekse yurtdışından başka hekimlere başvurarak kesin bir tedavi aramaya başladı. Avrupa’dan getirilen Doktor Pana tarafından 26 Temmuz 1876 tarihinde düzenlenen raporda, V. Murad’ın sinirlerinin tamamen bozulduğu belirtildi. Ayrıca tedavisine yönelik, padişahın bünyesini rahatlatmak için sık sık banyo yaptırıldığı ve sakinleşmesi için de bahçe yürüyüşlerine çıkarıldığı yazıyordu. Sülük tedavisiyle yorgun düşen bünyesini

¹⁶⁵ Mehmet Galip Bey, **a.g.e.**, s. 96.

¹⁶⁶ Mithat Cemal Kuntay, **Namık Kemal-Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında**, C. 2, s. 717.

güçlendirmek için yeme-içmesine dikkat edildiği de diğer sayılanlar arasındaydı. Bu tedavinin kesin çözüm getirmemesiyle, yaklaşık bir hafta sonra 1 Ağustos 1876'da V. Murad, Doktor Akif Paşa ve Kapolyon tarafından yeniden muayene edildi. Bu tedavi sırasında hazırlanan raporda ise, V. Murad'ın hangi süreçlerden geçerek bu vaziyete geldiğine vurgu yapılarak etkili bir tedavinin belirlenmesi amaçlanmıştı. Buna göre V. Murad, veliahtken gördüğü baskılarla birlikte, Talebe-i Ulûm Vakası'ndan sonra dışarı çıkmasının yasaklanması, kendisinde bir suikast şüphesi oluşmasına neden olmuş ve yirmi beş gün boyunca bu tedirginlikle yaşamıştı. Bundan sonra, aniden saraydan alınıp cülus ettirilmesi sırasında paniğe kapılmış ve sinirleri daha da yıpranmıştı. Tahta çıkışının beşinci günü amcası Sultan Abdülaziz'in vefat haberi kendisine verilince, bundan aşırı derecede etkilenmiş ve fenalaşmaya başlamıştı. Daha sonraki günlerde hayali bazı şeyler görüp duyduğunu ve bunlardan korktuğunu söyler olmuştu. Raporda iki doktor da ağır bir şekilde akıl hastalığına yakalanan V. Murad'ın tedavisinin çok zor olduğunu söylüyordu.¹⁶⁷

Vaziyetin ciddiyetini fark eden vükela heyeti, İngiliz Sefiri Henry Elliot'un tavsiyesiyle Viyana'dan akıl hastalıkları profesörü olan Doktor Leidesdorf'u çağırdı. Avusturyalı doktor 13 Ağustos 1876 tarihli raporunda, V. Murad'ın yaşadığı uykusuzluk ve yorgunluk ile durumunun her gün daha kötüye gittiğini, bunun için bulunduğu ortamdan alınarak Viyana'daki kendi kliniğinde hükümdar sıfatı olmaksızın üç ay kadar sürecek bir tedaviyle iyileşebileceğini belirtti. Fakat Rüşdü ve Midhat paşalar, o anki siyasi atmosferde bunu kabul edemediler. Bu vaziyet üzerine halk arasında ise *"Padişahsız yönetim, Rüşdü Paşa'nın hoşuna gitti"* tarzında söylentiler dolaşmaya başladı.¹⁶⁸

Doktor Monceri tarafından düzenlenen başka bir raporda da V. Murad'ın uzun bir tedavi süreci sonrasında kendine gelebileceği söylendi. Vükela heyetinin anladığı, V. Murad'ın uykusuzluk ve yorgunluk yüzünden sinir bozukluğu hafiflemediği ve bulunduğu ortamdan uzaklaştırılıp ciddi ve aynı zamanda uzun sürecek bir tedaviyle

¹⁶⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Beşinci Sultan Murad'ın Tedâvisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar", **Bellekten**, s. 323-325.

¹⁶⁸ Necdet Sakaoğlu, "Murad 5", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C. 2, s. 249; Tevfik Nureddin, **Sultan Murad'ın Cülûsu ve Hal'i**, s. 14.

sağlığına kavuşacağıydı. Hal böyle olunca V. Murad'ın uzun ve zorlu bir süreç sonrasında tedavi edilmesi için ne içerde ve ne de dışarda böyle bir vaziyet mevcut değildi. Bu sırada ulema arasında “*imamü'l-müminin cinnet halinde olduğundan Cuma namazı kılınmaz*” yollu şikâyetler yükseldi. Artık ne halk arasındaki dedikoduları yatıştırabilen ne de padişahı iyileştirebilen Rüştü ve Midhat paşalar, vaziyeti önce V. Murad'ın validesine açarak çaresiz olduklarını belirttiler. Daha sonra ise Veliaht Abdülhamid Efendi ile görüştüler. V. Murad'ın akıbetiyle ilgili son toplantı, 29 Ağustos 1876'da Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin Kuruçeşme'deki yalısında Midhat ve Rüştü paşaların da katılımıyla yapılan toplantıydı. Burada vükela heyeti, “*makam-ı saltanatta fikr-i müstakime sahip ve reşit bir halifenin bulunması vaciptir. Hükm-i şer-i şerif bunu icap eyler. Vakıa bütün millet şu hale teessüf eylerse de takdir-i ilahiye tedbirle mukavemet mümkün değildir*” diyerek artık kesin olarak V. Murad'ın saltanatta kalamayacağını şer'î olarak da beyan ediyordu.¹⁶⁹

B) V. MURAD'IN TAHTTAN İNDİRİLİŞİ

V. Murad'ın akıl sağlığını kaybetmesinden sonra tüm planları bozulan vükela heyeti, yeni padişahın tedavisine yönelik yapılanlardan da netice alamayınca taht değişikliğini zaruri gördü. Topkapı Sarayı avlusunda geniş bir *Meclis-i Umumi* toplandı. Burada ulemadan alınan fetvayla birlikte V. Murad'ın akıbetine dair alınan karar ilan edilecekti. Törene katılan ve şehzadelikten beri V. Murad'a yakınlığı bulunan Ziya Paşa, Namık Kemal, Midhat Paşa ve Sadullah Paşa'nın yüzleri hiç gülmüyor ve kalabalıktan uzaklaşıp kendi aralarında konuşmalar yapıyorlardı. Sadullah Paşa ile Namık Kemal aralarında anlaşarak, Mustafa Fazıl Paşa tarafından Sultan Abdülaziz'e sitem ve eleştiri içeren mektubu yayınladıklarından beri V. Murad'ı padişah olarak görebilmek için birlikte çalışmıştı. Bu yüzden ikili, V. Murad'ın tahttan indirildiğini haber veren fetvayı gözleri yaşlı olarak dinledi. Fetva Emini Kara Halil Efendi tarafından yazılan ve altında Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'nin imzası bulunan hal' fetvası şöyleydi:

¹⁶⁹ Ahmet Mithat Efendi, **a.g.e.**, s. 175-176; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 329; Ali Akyıldız, **a.g.e.**, s. 43.

“İmamü ’l-müslimin cünûn-ı mutbik ile mecnun olmağla imametden maksud fevt olsa uhdesinden akd-i imamet münhal olur mu? Beyan buyrula. El-cevap: Allahu âlem olur”.

Görüldüğü gibi V. Murad’ın tahttan indirildiğini beyan eden fetvada, kendisi için “cünûn-ı mutbik” yani daimi cinnet ve akıl hastası tabiri kullanılmıştır. İslam hukukuna göre cünûn, “söz ve fiillerin nadir haller dışında normal cereyan etmesini engelleyen akıl bozukluğu” şeklinde ifade edilir. Akıl bozukluğunun uzun sürmesi ise “cünûn-ı mutbik” olarak adlandırılır. İslam âlimleri, akıl bozukluğunun uzun süreli yani mutbik olarak kabul edilmesinde ise, hastalığın bir ay kadar sürmesini esas almışlardır. Ayrıca cünûn, ehliyet yetkisini kaybettiğinden ve yaptığı irade açıklamaları hukuki olarak hükümsüz olduğundan, cünûn bir kimsenin davranışlarından doğacak sebep ve sonuçları kavrayamadığı kabul edilir ve sorumluluktan uzak tutulur. Dolayısıyla hükümet etme yetkisine de sahip değildir.¹⁷⁰ V. Murad, tahta çıkış tarihi olan 30 Mayıs 1876’dan 31 Ağustos’a kadar geçen üç ay boyunca gördüğü tedavilerle şifa bulamamış ve akıl sağlığını toplayamamıştı. Böylece doktorlar tarafından verilen raporlarla, V. Murad’ın akıl sağlığı düzelmediği için artık devlet reisliği görevini icra edemeyeceği beyan ediliyordu.

31 Ağustos 1876’da Topkapı Sarayı avlusunda toplanan Meclis-i Umumi’de alınan işte bu karar üzerine 93 günlük padişah V. Murad tahttan indirilerek yerine II. Abdülhamid getirildi. V. Murad’ın tahttan bu şekilde azledilmesinin ardından, sevenleri tarafından eski padişahın yaşadıklarına atfen şu beyitle tarih düşülmüştü:

“Doksan üçte doksan üç gün pâdişah-ı dehr olup

Göçtü uzlet-gâhına Sultan Murad-ı nâ-murad”¹⁷¹

Dönemin şahitlerinden Mahmud Celaleddin Paşa, “*Mirat-ı Hakikat*” adlı eserinin “*İbret*” adlı bölümünde, V. Murad’ın akıbetiyle ilgili ve ayrıca onu tahta çıkarabilmek

¹⁷⁰ İbrahim Kâfi Dönmez, “Cünûn”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 125-127.

¹⁷¹ Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s. 44; Mithat Cemal Kuntay, *a.g.e.*, C. 2, s. 721; İbrahim Akkurt, *a.g.e.*, s. 90; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, Sekizinci Baskı, İstanbul 2010, s. 262; Süleyman Kani İrtem, *Bilinmeyen Abdülhamid Hususi ve Siyasi Hayatı*, Yay. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2003, s. 28; Mehmed Memduh, *Hal’ler İclâslar*, Matbaa-yı Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1329, s. 133.

için Sultan Abdülaziz'i hal' edenler hakkında yorum yaparak V. Murad'ın yaşadıklarını şöyle özetler:

*“Abdülaziz Han öldürüldükten bir hafta sonra Hüseyin Avni Paşa, Meclis-i Vükela toplantısının yapıldığı bir sırada Çerkes Hasan tarafından öldürülünce, eski padişahın hal' ve katli işinde birinci derecede dahli bulunan bu zat için ‘Katili, ölümle müjdeleyiniz’ hadisi zahir oldu. Ayrıca Abdülaziz'in hal' fetvasında, kendisinin mutellü’ş-şuur olduğu için tahttan indirildiği yazılmıştı fakat bu iftiradan başka bir şey değildi. Nitekim Sultan Murad'ın henüz biat töreninde oynayan sinirleri nihayet tamamen iflas edince, amcasına atılan bu iftira kendi bedeninde tecelli etmiş oldu. Böylece ‘Kardeşi için kuyu kazanı, Allah o kuyuya düşürür’ hadisiyle de ilahi adalet yerini buldu”.*¹⁷²

C) V. MURAD'IN ÇIRAĞAN SARAYI'NDA ZORUNLU İKÂMETİ

1. Çırağan Sarayı'nda V. Murad

V. Murad'ın yalnızca 93 gün süren saltanatına 31 Ağustos 1876'da son verildiğinde, II. Abdülhamid'in emriyle eski padişah V. Murad'ın Çırağan Sarayı'nda oturmasına müsaade edildi. Burada annesi Şevkiefsar Kadın Efendi, kendi haremi, çocukları ve onların eşleri de kendisiyle birlikte ikamet ettirildi. V. Murad'ın akıl sağlığı yerine gelmediği için tedavisine devam edilerek doktorlardan raporlar alındı. Böylece V. Murad'ın Çırağan Sarayı'nda 28 yıl sürecek hapis hayatı başladı.¹⁷³

Çırağan Sarayı'na gönderilen V. Murad'ın sağlığıyla ilgili, 1876 yılının Eylül ayında farklı doktorlar tarafından yapılan tedavilerle toplamda üç rapor düzenlendi. Bunlardan ilki 13 Eylül 1876'da Doktor Akif Paşa ve Kapolyon tarafından yazılan rapordur. Bu rapora göre, V. Murad'da daha önce gözlemlenen rahatsızlıkların devam ettiği ve iyileşmesinin zor olduğu yazılıydı. Ardından 20 Eylül 1876'da sekiz doktor tarafından düzenlenen raporda V. Murad'ın sayıkladığı, kendisini öldürmeye çalıştığı, hayal gördüğü, fare gibi bazı hayvanlar gördüğünü iddia edip korktuğu, uykusuzluk

¹⁷² Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e., s. 194.

¹⁷³ Cevdet Küçük, “Murad V”, *DİA*, s. 185.

yaşadığı, bakışlarının donuk olduğu, kendisine verilen ilaç ve içecekleri reddettiği belirtilmekteydi. Hemen ardından 24 Eylül 1876'da verilen diğer bir raporda ise yine aynı durumun devam ettiği belirtilerek, iyileşme sağlansa bile eski padişahın akli melekelerine sahip olamayacağı, ayrıca ne kendi ne de devlet işlerini idare edecek vaziyette bulunduğu yazılıydı. Bu rapor, V. Murad'ın tedavisine yönelik son rapor olarak kabul edilir. Anlaşıldığına göre II. Abdülhamid, ağabeyi V. Murad'ın ruh sağlığının kötü olduğunu, iyileşmesinin zaman alacağını ve iyileşse bile bunun tamamen olmayacağını öğrendikten sonra, aklı melekeleri yerinde olmayan bir zatın padişahlığa tekrar getirilemeyeceğine kanaat getirmiş ve biraderini Çırağan Sarayı'nda kendi kaderiyle baş başa bırakmıştı. II. Abdülhamid'in bu raporu yazdırmasındaki asıl amaç, eski padişahdaki şuur bozukluğunun kalıcı olduğunu ilan ettirip, saltanatını sağlama almaktır.¹⁷⁴

V. Murad, halk tarafından seviliyor olmasından dolayı ve ayrıca Mason localarının uğraşlarıyla, Çırağan Sarayı'na kapatıldığı seneler boyunca hiç unutulmadı ve sürekli gündemde oldu. Zaten V. Murad'ın sağlığı için içerde annesi Şevkiefsar Kadın Efendi uğraşırken, dışarda da eski padişahın sevenleri ve Masonlar hareket halindeydi. Şevkiefsar Kadın Efendi, oğlunun tedavisi için artık doktorlardan umidi kesince, dışarıdan başvurduğu hocalar ve mollalar vesilesiyle şifa aramaya başladı. V. Murad için muska hazırlatmak, onu okutmak, elbiselerini tütsületmek ise başvurduğu yöntemler arasındaydı. Şevkiefsar Kadın Efendi'nin yazdığı mektupları yerlerine ulaştırma, ayrıca tütsülü çamaşırları ve muskaları saraya getirme işlerini yine V. Murad'a mensup Mehmed Bey yapmaktaydı. Mektupların adresi ise hamallar kethüdası Hafız Emin Efendi idi ve Uzunçarşılı'nın belirttiğine göre kendisinin Nakşibendî tarikatı mensubu olduğu zannedilmekteydi. Şevkiefsar Kadın Efendi'nin mektuplarından anlaşıldığına göre, başka isimlerden de medet umulmuş, fakat netice alınamadığı için Hafız Emin Efendi'ye başvurulmuştu. 15 Aralık 1876'dan başlayan Şevkiefsar Kadın Efendi'nin toplamdaki dokuz mektuplarından sonuncusu 1877 yazına kadar uzanıyordu. Şevkiefsar Kadın Efendi'nin farklı tarihlerde gönderdiği mektuplardan V. Murad'ın sağlığının günden güne daha iyiye gittiği anlaşılmaktadır.

¹⁷⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Beşinci Sultan Murad'ın Tedâvisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar", **Belleten**, s. 331-334.

Eski Valide Sultan, kendisine verilen tavsiyelere uyduğundan, bunlar sayesinde oğlunun uyku düzeninin normale döndüğünden ve yine oğlunun hayal görmeyi bıraktığından bahsediyordu. Annesi Şevkiefsar Kadın Efendi'nin mektuplarında, V. Murad'ın sağlığı daha iyiye giderken, eski padişahın bazen oturup içinde bulunduğu hal yüzünden ağladığı ve Çırağan Sarayı'nda hapis tutulmasından çok büyük üzüntü duyduğundan bahsedilmektedir. Ancak yine de V. Murad, tüm işlerini kendisi halledebilecek kadar toparlayamamıştı.¹⁷⁵ Çırağan Sarayı'na kapatılan V. Murad'ın hastalığına bazen doktorlar bazen de hocalar vasıtasıyla çözüm aranırken, dışarıda eski padişahı hapis hayatından kurtarıp tekrar padişah yapmak isteyen taraftarlarınca bir dizi teşebbüslerde bulunuldu.

2. V. Murad'ı Kaçırma Teşebbüsleri

V. Murad'ı Çırağan'dan kaçırmaya yönelik ilk faaliyet, kadın kıyafetleriyle saraya sızmaya çalışan bir ekip tarafından yapıldı. V. Murad'ın hayatta olmasından cesaret alan taraftarları, onun sağlıklı olduğuna dair propaganda yaparak tekrar tahta çıkması için zemin hazırlamaya çalışıyordu. II. Abdülhamid ise hem Sultan Abdülaziz'in hem de V. Murad'ın hal' edilmelerine dâhil olmuş Mütercim Rüşdü Paşa ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin görevde bulunmalarından çekinmekteydi. Bu şüphelerini bertaraf edebilmek için V. Murad'ı yeniden muayene ettirmeye karar verdi. Atıf Paşa, Mepyo, Monçeri ve Kapolyon'a yaptırılan muayene sonrası V. Murad'ın hasta olduğu anlaşılmış ve ortak bir raporla bu durum onaylanmıştı. Bundan sonra II. Abdülhamid, V. Murad taraftarlarından bazılarını yakalattı ve *“Sizin biçâre biraderimin ahval-i sıhhiyesi hakkında mugayir-i hakikat haberler işâa etmiş olduğunuzu işittik. Sizi ayıplamam, kendisinden öteden beri iyilik gördüğünüz için şimdi sadakat göstermeniz ve şifâyâb olmasını arzu etmeniz tabiidir; onun iyi olmasını ben de can ve gönülden arzu ederim; fakat verdiğiniz haberler doğru değil, anın için sükût etseniz daha iyi edersiniz.”* yollu ikazlarıyla bu propagandaları ortadan kaldırmayı amaçladı. Fakat II. Abdülhamid'in bu çabası sonuç vermedi ve V. Murad taraftarları tekrar harekete geçti. Bunlardan bazılarının planı, V. Murad ve oğlu Selahaddin Efendi'yi Avrupa'ya kaçırmak ve burada V. Murad'ın hal'inin şeriata

¹⁷⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 335-343.

mugayir olduğunu ve II. Abdülhamid'in padişahlığı gasp ettiğini ilan etmektir. Bu planı tertipleyen ve saraya girip V. Murad ile görüşen ise İngiliz Sefareti Baştercümanı'nın kardeşi idi. Önceleri Çırağan Sarayı ile gizlice görüşmeler yapıldıktan sonra Şehzade Kemaleddin Efendi'nin iki kalfası arasına çarşaf giyerek karışıldı ve Çırağan Sarayı'na girildi. Sarayda bir gece kalınmıştı ve V. Murad ile kaçmak için plan hazırlanmıştı.¹⁷⁶

Burada yapılan plan neticesinde, sarayın karşısına bir İngiliz gemisinin yanaşması ve geminin gelişiyle V. Murad'ı kaçırarak kişilerin Çırağan'a girmesi, ardından gece gemiden fenerle gelen bir işaretle, içerdekilerin V. Murad'ı alıp rıhtıma giderek buradan da bir sandalla gemiye geçilmesine karar verildi. Midhat Paşa'nın rivayetine göre ise V. Murad, İngiliz vapuruna değil, bir Rus vapuruna bindirilecekti. Diğer bir rivayete göre kaçırma planı V. Murad'a değil de oğlu Selahaddin Efendi'ye yönelikti. Selahaddin Efendi önce Rus Sefaretine daha sonra da Rusya'ya kaçırılacak ve burada kendisine beylik verilecekti. Plan mucibince kadın kılığındaki iki kişi, Şevkiefsar Kadın Efendi'yi görmek bahanesiyle saraya gelmiş, fakat eski Valide Sultan'ın meşgul olduğu söylenince beklemek zorunda kalmışlardı. Burada bekledikleri esnada yakınlarında duran bir arabadan şüphelenen saray muhafızları, araba içindekilerden birinin kaçırma planına dâhil bulunan İstavridis olduğunu anlayınca hepsi birden tutuklandı. Uzunçarşılı, elde ettiği belgeler ışığında bu üç rivayetten doğru olanının Midhat Paşa'nın rivayeti olduğunu aktarır. Yine onun kanısına göre bu kaçırma teşebbüsünü bizzat tertip eden Damat Mahmud Paşa'dır. Mahmud Paşa'nın bu tertibatı II. Abdülhamid'in gözüne girmek için hazırladığını belirtir.¹⁷⁷

Şahıslar sorgulandıktan sonra tutuklanmış ve İstavridis, Namık Kemal ve Teodor Kasap ile aynı yere hapsedilmişti. Son olarak Uzunçarşılı, 13 Aralık 1876 tarihli bir ilanı, konuyla ilgisi bakımından aktarır:

“Geçenlerde bazı bedhâhan tebdil-i kıyafetle Çırağan Saray-ı Âlisi'ne dühul kasdı için ol canibe azimetleri istihbar olunması üzerine ahz ü tevkif olunup icrâ-yı tahkikat ile merkumlar istintak edildikte keyfiyyet mahz-ı isabet olduğu anlaşılarak

¹⁷⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Beşinci Murad ile Oğlu Salâhaddin Efendi'yi Kaçırarak İçin Kadın Kıyafetinde Çırağan'a Girmek İsteyen Şahıslar”, **Belleten**, S. 32, Ankara 1944, s. 589-590.

¹⁷⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 591-593.

merkum müfsitler hakkında mücazat-ı lâzime derdest-i icra bulunmuş olmağla beyan-ı hale ibtidar kılındı.”

Özet olarak V. Murad ve oğlu Selahaddin Efendi kaçırılmak istenmiş ve bunun için yapılan plana göre Çırağan Sarayı'na kadın kıyafetinde girilmesine karar verilmişti. Bu teşebbüsün ya planlandıktan sonra Damat Mahmud Paşa'ya haber verildiği veya bizzat paşanın bu işi tezgâhladığı ve böylece II. Abdülhamid'in gözüne girmek istediği söylenmektedir. Bu kaçırma teşebbüsünden hemen sonra, V. Murad'ın annesi Şevkiefsar Kadın Efendi'nin konuya dair olan bir mektubunda da bu girişimin kurmaca olduğu ima edilmektedir. Ayrıca mektuptaki ifadelerden V. Murad'ın henüz iyileşmediği anlaşılmaktadır.¹⁷⁸

V. Murad'ın kaçırılmasına yönelik ikinci teşebbüs, Ali Suavi'nin düzenlediği *Çırağan Baskını* olarak bilinen hadisedir. Çırağan Sarayı'na kapatıldıktan, özellikle 1877'den sonra V. Murad ve annesi Şevkiefsar Kadın Efendi dışarıyla kurdukları temaslarla saltanat hırslarının önüne geçememiş, ya yeniden tahta çıkabilmek için çabalamış veya bunu başaramazlarsa Avrupa'ya kaçmayı arzulamıştı. II. Abdülhamid'in aldığı önlemler sonucu Çırağan Sarayı korunmaktaydı, fakat sarayın kontrolü pek sıkı tutulmuyordu. Bu sebeple saray mensupları ve muhafızlar vasıtasıyla dışarıyla iletişim kuruluyor, sarayın suyolundan gizlice giriş-çıkış yapılıyordu. Bu sıralarda II. Abdülhamid, aldığı jurnaller ve yaptırdığı yoklamalar neticesinde İstanbul halkı arasında V. Murad taraftarlarının çoğunlukta olduklarının ve Midhat Paşa'nın da hâlâ şöhretini koruduğunun farkındaydı. Aynı şekilde masonlar da V. Murad'ın hastalığı için manevi, saraydan çıkarılması içinse maddi uğraşlar içindeydi.¹⁷⁹

Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyesi olan Ali Suavi, çeşitli devlet görevlerinden sonra Şehzadebaşı Camii'nde verdiği vaazlar ile popüler oldu. Bundan sonra Muhbir gazetesinde yazmaya başladı. İstanbullu yenilik taraftarlarının fikirlerini destekleyen Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın, Sultan Abdülaziz'i eleştiren Fransızca mektubunun tercümesini de yine bu gazetede yayımlayan Ali Suavi idi. Bu yazıdan sonra gazete bir ay kapatılırken Ali Suavi de Kastamonu'ya sürüldü. Daha sonra Avrupa'ya kaçan Ali

¹⁷⁸ A.g.m., s. 594-595.

¹⁷⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ali Suavî ve Çırağan Sarayı Vakası", *Belleten*, S. 29, Ankara 1944, s. 71-73.

Suavi, Namık Kemal ve Ziya Paşa ile buluşarak Paris'e geçti. Paris'te cemiyetin aldığı karar doğrultusunda Londra'ya giderek Osmanlı hükümeti aleyhindeki yazılarına, burada Muhbir gazetesini yeniden çıkartarak devam etti. Avrupa'da değişik yerlerde gazetesini çıkarıp yazılar yayımlamaya devam eden Ali Suavi, II. Abdülhamid'in affıyla Ekim 1876'da İstanbul'a dönebildi. Önceleri II. Abdülhamid'in gözüne girip *Mekteb-i Sultani*'de müdürlük yaptı. Fakat hakkında çıkan dedikodular sebebiyle görevinden alındı.¹⁸⁰

Son görevi Mekteb-i Sultani müdürlüğünden de azledilince II. Abdülhamid'den iyice yüz bulamaz olan Ali Suavi, V. Murad'ı tekrar padişah yapmak fikrine yoğunlaştı ve topladığı taraftarlarla bu fikri Üsküdar'daki yalısında görüşmeye başladı. Bu esnada Çırağan'a girmeden önce halkı da yanına çekebilmek için medrese ve camilerde yönetim aleyhine propagandalar yaptırdı. Bu propagandalar için uğraşan İbrahim ve Osman adında iki talebe ise Çırağan vakasından dört gün önce tutuklanmıştı. Ali Suavi, Çırağan Sarayı'nı basmak için yanına topladığı kimseleri Rumeli muhacirleri arasından seçti. Bu muhacirlere, Kırcaali tarafında Bulgarlara karşı direnmekte olan Müslümanlara yardım etmek için kurduğu cemiyetin, buraya hareketinden önce padişahın hediye ve duasını almak için Çırağan'da toplanacaklarını söyledi.¹⁸¹

Ali Suavi, Basiret gazetesinde yayımlanması için ve ayrıca yapacağı teşebbüsü İstanbul halkına haber verebilmek amacıyla uşak vasıtasıyla bir yazı gönderdi. 19 Mayıs 1878 tarihli Basiret gazetesinde çıkan yazı, olayı üstü kapalı olarak şu şekilde yazıyordu:

“Herkes ve hep evrâk-ı havâdis hâl-i hâzırın tehlikesinden bahsetmektedirler. Hakk-ı acizânemde mevcut olan emniyet-i ammeye mebni söyleyeceğim şeyi herkesin dinleyeceğine şüphem yoktur.

¹⁸⁰ Abdullah Uçman, “Ali Suâvi”, *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 445-446.

¹⁸¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 77-79.

Müşkilât-ı hâzıra pek büyüktür, lakin çaresi pek kolaydır. Yarınki nüshânızda bu çareyi kısacık şerh ve beyan edeceğim. Bugün bu mektubum, yarınki neşre enzâr-ı umumiye celp içindir."¹⁸²

Bu gazete yazısı, ertesi gün olacak vakanın habercisiydi. Nitekim Ali Suavi, ertesi gün Çırağan Sarayı'na doğru hareket etti.

20 Mayıs 1878'de beraberindeki 250 kişilik grupla Çırağan Sarayı'na baskın düzenleyen Ali Suavi, bir kısım muhacirlerle birlikte Kuzguncuk'tan kayıklarla saray rıhtımına gelmiş ve bir kısım muhacir de Mecidiye Camii önünde toplanıp, buradan saraya hareket etmişti. Saraya giren iki grup da nöbetçilere hücum edip silahlarını alıp, kapı ve pencerelerden bina içine girdi. Harem dairesine giren Ali Suavi, ortalığı yatıştırmak için söylediği birkaç sözle birlikte V. Murad'ın yerini sordu. Dönemin gazetelerinde çıkan haberlere göre, Ali Suavi saraya girdiğinde saray uşaklarından bazıları kendisine yol göstermişti. Anlaşıldığına göre içerden kurulan irtibatla saraydaki bazılarınin olaydan haberi vardı ve bunlar Ali Suavi'nin direniş görmeden hareme kadar girip V. Murad'la buluşmasına yardım etmişti. Bu esnada Selahaddin Efendi telaşla babasının yanına çıkarak vaziyeti anlattı. V. Murad, oğluna gelenlerin kim olduğunu sormuş, gelenlerin muhacirler olduğu ve başlarında birisinin bulunduğu cevabını alınca annesi Şevkiefsar Kadın Efendi'yle dairesinden çıkarak Ali Suavi ile buluşmuş oldu. Suavi ve yanındakiler kendisini selamladı ve V. Murad'ı dışarı çıkarmak için harekete geçtiler. V. Murad'ın eline bir tüfek verildi ve sağ koluna Ali Suavi girdiği halde, "*Sultan Murad çok yaşa*" nidalarıyla harem dairesinden aşağıya indirildi. Bu sırada V. Murad'ın elbiseleri hazır vaziyette bulunması ise olaydan haberdar olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Ali Suavi ve yanındakiler Çırağan Sarayı'na girmeden önce Dilaver Ağa, Mecidiye Camii önünde toplanan muhacirlerin haberini alıp, tedbir amaçlı saraydaki bir zabite söylemiş ve bu zabıt de altı askerle olay yerine hareket etmiş fakat yetişememişti. Bunun üzerine Dilaver Ağa'nın emriyle bu askerler kapı önünde sıralandı ve içerdekilerin çıkışını engellemek üzere

¹⁸² Hüseyin Çelik, **Ali Suavî**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 41.

vazifelendirildi. Bu esnada karakola haber göndermek de unutulmadı ve neticede Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa yanındaki askerlerle birlikte saraya girdi.¹⁸³

Daha sonra gelen takviye kuvvetlerin de sarayın giriş-çıkışlarına yerleştirilmesi üzerine Hasan Paşa, yanına aldığı askerlerle üst kata doğru hareket etti. Bu esnada Dilaver Ağa kendisine “*Aman yetişin, Sultan Murad Hazretlerini götürüyorlar*” deyince derhal harem dairesine yöneldi. Vaziyeti gören Hasan Paşa, V. Murad’ın sağında bulunup “*yaşa Sultan Murad*” diye bağırان şahsın, yani Ali Suavi’nin elebaşı olduğunu fark etmesiyle kendisine yaklaştığı sırada bir sopa ile başının sol tarafına vurarak Suavi’yi yere serdi. Ali Suavi’nin yere düşmesiyle kaçışmaya başlayan muhacirleri yakalamak için harekete geçen askerler, camları kırıp atlamaya kalkışan birkaç muhaciri silahla vurup öldürmüşlerdi. İçerde vaziyet bu şekilde devam ederken, dışarıda bekleyen muhacirler de yaşananlar sonucunda kaçışmaya başlamıştı. Gerek içeride ve gerek dışarıda, askerin müdahalesiyle bazı muhacirler öldürülerek ve bazıları da yaralanarak etkisiz hale getirildi. Yaşanan bu olayda Ali Suavi dâhil olmak üzere yirmi bir kişi öldü ve otuz kişi de yaralandı. Hadise yerli basında elbette ki etraflıca yer bulamamıştı, ancak İstanbul’da yayın yapan *Levand Herald* gazetesi olayı detayıyla nakletmiştir.¹⁸⁴

Tekrar Çırağan Vakası’nda yaşananlara dönersek, Ali Suavi yere düşünce paniğe kapılan V. Murad, yanına gelen birkaç kalfanın da yardım etmesiyle en yakında bulunan hazine odasına saklanmıştı. Olayın yatışması ve etraftaki cesetlerin kaldırılması sonrasında V. Murad’ın dışarıya çıkması için uğraşıldı fakat yaşananlar üzerine eski padişah hemen dışarı çıkmak istemedi. Daha sonra odadan çıkınca II. Abdülhamid’in emriyle Yıldız Sarayı’na götürüldü. V. Murad’ın oğlu Selahaddin Efendi de Ali Suavi’nin ölümüyle paniğe kapılıp dışarı kaçmıştı. Olay sırasında on yedi yaşında olan şehzade, pencereden dışarı atlayarak sarayın rıhtımına doğru yöneldi. Sahilde demirli Mesudiye zırhlısında bulunan Hasan Hüsnü Paşa ise sesleri duyunca rıhtıma geldi ve burada Selahaddin Efendi ile karşılaştı. Vaziyeti kendisine

¹⁸³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 80-82.

¹⁸⁴ *A.e.*, s. 83-85.

sorduktan sonra şehzadeyi güvenliği için zırhlıya gönderdi ve daha sonra yine saraydan gelen emirle babasının yanına Yıldız Sarayı'na nakletti.¹⁸⁵

Çırağan Sarayı'nda yaşanan bu olay bastırılıp ortalık yatıştırılana kadar İstanbul halkı da büyük bir telaş yaşadı. Olaydan haberdar olmayan halk, 93 Harbi sonrasında Rusların İstanbul'a girdiklerini zannetti. Kapalıçarşı, Galata ve Mahmutpaşa'daki dükkânlar kapatıldı. Çırağan Vakası bastırıldıktan sonra olay hakkında tahkikat başlatıldı, fakat Ali Suavi'yle birlikte olay yerinde bulunan cemiyet üyeleri de öldürüldüğünden cemiyet hakkında pek etraflı bilgi toplanamadı. Ayrıca Ali Suavi, olay öncesinde eşine başarısız olduğu takdirde evde bulunan belgeleri yakmasını söylemişti. Nitekim bu yüzden Suavi'nin evinde yapılan aramalardan da bir sonuç alınamadı. Ali Suavi'ye yakınlığıyla bilinen birkaç kişinin sorgulanması sonucunda olayla ilişkileri bulunan Hafız Nuri Bey'in idamına ve diğer birkaç zatın sürgününe hükmedildi. Ayrıca Suavi'nin yazısını yayımladığı için Basiret gazetesi kapatıldı ve sahibi Ali Efendi de Kudüs'e sürüldü. Çırağan Sarayı'nda V. Murad'ın hizmetinde bulunan kilercibaşı, aşçıbaşı ve daha birkaç ağa ise görevinden alındı.¹⁸⁶

Çırağan Vakası, Mabeyn Müşiri Eğinli Said Paşa'nın önce padişahın gözünden düşmesine, daha sonra ise görevinden azledilmesine sebep oldu. Eğinli Said Paşa'nın gözden düşmesinin nedeni, Ali Suavi'yi saraya takdim eden kişinin kendisi olmasından dolayı şüpheleri üstüne çekmesiydi. II. Abdülhamid, olaydan duyduğu rahatsızlık dolayısıyla Eğinli Said Paşa'ya sitem dolu sözler söyleyip, diğer devlet adamlarının yanında Eğinli Said Paşa'nın sadık olmadığından bahsetti. Eğinli Said Paşa'nın azline sebep olan asıl mesele ise, Çırağan Vakası hakkında Levant Herald Gazetesi'nde imzasız olarak yayımlanan bir mektup olmuştur. Mektupta II. Abdülhamid eleştirilirken, V. Murad'dan ise övgüyle bahsediliyordu. İddialara göre mektup, Scalieri tarafından gazeteye gönderilmiş ve yayımlanması için tehditte dahi bulunulmuştu. Gazetenin sahibi, Eğinli Said Paşa'ya gelerek mektubu yayımlaması için tehdit edildiğinden bahseder. Eğinli Said Paşa ise kendisine sadece mektubun neşredilmesini söyler. Neticede mektubun sıradan bir kişi tarafından yazıldığına kimse inanmazken, gazete kapatılır ve gazetenin sahibine ise ülkeyi terk etmesi söylenir.

¹⁸⁵ A.e., s. 88-87.

¹⁸⁶ A.e., s. 91-97.

Zaten gözden düşen Eğinli Said Paşa, bir de Levant Herald Gazetesi'nin sahibiyle bulunan yakınlığı üzerine görevinden azledilerek İstanbul'dan uzaklaştırılır. Bundan önce II. Abdülhamid, Eğinli Said Paşa'ya mektubun yayımlanmasına neden engel olmadığını sormuşsa da “*haberim yoktu*” cevabını almıştı.¹⁸⁷

V. Murad'ı kaçırmaya yönelik üçüncü ve son teşebbüs ise *Cleanthi Scalieri-Aziz Bey Komitesi* tarafından gerçekleştirildi. V. Murad'ın hastalığından kurtulduğu söylenerek taraftar toplanmaya çalışılsa da yaşanan gelişmeler gösterdi ki İstanbul'da V. Murad taraftarları zaten epey bir çoğunluk teşkil ediyordu.¹⁸⁸ Cemiyet, Scalieri tarafından V. Murad'ın tahttan indirilişinden çok geçmeden, 1876 Eylül'ünde kurulmuştu.¹⁸⁹ Üyelerini eski padişaha mensup kimselerle bazı memurlar oluşturuyordu fakat devlet büyüklerinden kimse bu cemiyete dâhil değildi.

Cemiyetin başkanı, İstanbul *Prodos Mason Locası* üstad-ı azamı Cleanthi Scalieri idi. V. Murad'la olan yakınlığı, onun veliahtlığı dönemine kadar uzanmaktaydı. Bu yakınlığın asıl sebebi V. Murad'ın mason olmasıydı. Fransız Maşriki'nin masonluğa davet için V. Murad'a gönderdiği mektubu kendisine Scalieri getirmişti. Hatırlanacağı gibi zaten Scalieri, V. Murad'ın Masonluğa giriş töreninde kendisini tekris etmişti. Masonlar, V. Murad Çırağan'a kapatıldıktan sonra da ondan ümidi kesmedi. Nitekim V. Murad hakkındaki tüm bilgiyi Avrupalı masonlara ileten de bizzat Scalieri idi. Masonlar eski padişahın güvende olmasını temenni ediyordu. Bunlar içinde İngiliz veliahdı, bir doktor göndererek V. Murad'ın sağlık durumunu öğrenmeye çalıştı. Saraya gizlice sokulan bu doktorun tetkikine göre V. Murad'ın iyi olduğu haberini alabildi. Daha sonraları İngiliz veliahdı, V. Murad'ın vaziyeti için zaman zaman İngiliz sefaretinden bilgi almaktaydı.¹⁹⁰

Scalieri, V. Murad'ın kurtarılması için İngiliz Sefiri Henry Layard'a da müracaat etmişti. Scalieri kendisini, önceki sefir Elliot'un tanıdığı ve güvendiği biri olarak anlatırken, Layard'a İran maslahatgüzarı Malkum Han aracılığıyla geldiğini de

¹⁸⁷ Burhan Çağlar, *İngiliz Said Paşa ve Günlüğü (Jurnal)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2010, s. 38-44.

¹⁸⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi”, *Belleken*, Ankara 1944, S. 30, s. 247.

¹⁸⁹ Ahmet Kısa, “*Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey Komitesi 1876-1878*”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s. 7.

¹⁹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 249-250; Ahmet Kısa, *a.g.tez.*, s. 12.

ifade etti. Malkum Han ile Elliot yine masonlukları hasebiyle tanışıyorlardı. Scalieri, Layard'a kendisinin V. Murad'ın annesi ve dostları tarafından gönderildiğini söyledi. Yanında getirdiği mektubu da Layard'a teslim etti. V. Murad'ın annesi Şevkiefsar Kadın Efendi'nin yazdığı bu mektuba göre, tekrar padişah olabileceğinden endişe edilen V. Murad, mevkilerini muhafaza için II. Abdülhamid'i dolduran bazı devlet adamları tarafından öldürölmek istenmekteydi. Bunun için eski padişahın saraydan kurtulması konusunda Layard'dan yardım bekleniyordu. Scalieri, Layard'a V. Murad'ın sağlığına kavuştuğunu ve isterse kendisiyle bir görüşme dahi ayarlayabileceğini söyledi. Doktor raporları kasıtlı olarak olumsuz nitelikte yazılmıştı, Avusturyalı Leidesdorf ise rüşvetle olumsuz rapor tanzim etmişti. Tüm bunları Layard, İngiltere'ye rapor ederek bilgi verdi. Bu raporda açıkça görülüyor ki Layard, Scalieri ve V. Murad'ın annesinin teklifini reddetti. V. Murad'ın canına yönelik bir tehlikenin bulunmadığını ve yapabileceği herhangi bir şeyin olmadığını ilettil. Böylece Scalieri ve beraberindekiler, Layard'ın ve dolayısıyla İngiliz elçiliğinin desteğini alamadılar. Daha sonra İngiltere'den Layard'a gelen telgrafta da Layard'ın bu tavrı onaylanıyordu.¹⁹¹

V. Murad tahttan indirildikten sonra, Aziz Bey ve Scalieri arasındaki temaslar artmaya başlamıştı. Bu ikili, aldıkları karar doğrultusunda V. Murad ile olan bağlantılarını koparmamak için Çırağan'da eski padişahı gizlice ziyaret etti. Nakşibend Kalfa ise, saraydan çıkarılmasına rağmen müntesibi olduğu V. Murad'a bağlılığını bozmadı ve yine eski padişahın hizmetlilerinin yanında kalıp, komitenin yaptığı toplantılara katıldı. Oğlu tahttan indirildikten sonra pes etmeyen Şevkiefsar Kadın Efendi, yaptığı planlar doğrultusunda yıllardır yanlarında çalışan ve güvendiği bazı saray görevlilerini, bunlardan memnun olmadığını bahane ederek saraydan çıkarttı. Daha sonra bu görevliler, hem sarayın dışarıyla olan bağlantısını sağladı hem de eski padişahın saraydan kaçırılması için çalışmalar yürüttü.¹⁹² Komite üyeleri arasında V. Murad'ın annesi Şevkiefsar Kadın Efendi'nin cariyelerinden Nakşibend Kalfa, cemiyetteki tek kadın üyeydi. Hastalığını bahane edip, tedavi olmak için II.

¹⁹¹ Hüseyin Çelik, "Sultan V. Murad ile ilgili İngiliz Gizli Belgeleri" **Türklük Araştırmaları Dergisi**, Marmara Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ayrı Basım, İstanbul 1993, s. 175, 179.

¹⁹² Ahmet Kısa, **a.g.tez.**, s. 19-20.

Abdülhamid'in onayını aldıktan sonra saraydan çıktı ve V. Murad'ın kaçırılması için çaba sarf etti. Komitenin bir diğer üyesi, Şurayı Devlet Tanzimat Dairesi muavinlerinden Ali Şefkati Bey idi. Ali Şefkati, Scalieri ile birlikte saraya su yolundan girdi ve V. Murad ile görüştü. Cemiyetin ikinci başkanı ise Aziz Bey idi. Aziz Bey, Evkaf Nezareti'nin memurları arasındaydı. Cerrahpaşa'daki evinde komite üyeleri ile toplanıp V. Murad'ın saraydan çıkarılması ve yeniden tahta geçmesi meselelerini konuşuyorlardı. Diğer bir üye Maliye Nezareti memurlarından Muhtar Bey'di. Evi Çırağan Sarayı'nın suyollarına yakın bulunduğundan Çırağan'a girecekler Muhtar Bey'in evinde toplanıp, buradan Çırağan'a geçiyordu. Cemiyetin bir başka üyesi Tevfik Bey, veliahtlığı zamanında V. Murad'a intisap etmişti ve musikişinas olduğu için veliahdın Kurbağalıdere'deki musiki âlemlerine iştirak ederdi. Diğer üye Hüseyin Bey, Çırağan Sarayı'na kapatılana kadar sekiz sene V. Murad'a hizmet etti. Cemiyet üyesi Esat Efendi, değişik odalarda kâtiplik yapıyor, Vakıf ve İstiklal gazetelerinde de yazılar yazıyordu. Esat Efendi, Çırağan Vakası'na sebep olan Ali Suavi'nin cemiyetine de mensuptu. Diğer üye Nuri Bey, aynı şekilde bu komiteyle birlikte Ali Suavi cemiyetine de dâhildi. Cemiyet üyelerinden Hacı Hüsnü Bey, hafiye olarak cemiyete yerleştirilmişti. Vacit Bey, Şevkiefsar Kadın Efendi'nin Kahvecibaşısı İbrahim Efendi, Doktor Agâh Efendi, Ruhi Molla Bey, İsmail Bey, Haydarlı Nuri Bey, Ahmed Rıza Efendi ve Mustafa Asım Efendi de cemiyetin üyeleri arasındaydı. Hacı Bekir Efendi, Filibeli Abdurrahim, Abdullah, Mustafa Efendi de komite üyelerindendi. Ayrıca Scalieri'nin yeğeni olan Mihal de cemiyetin ayak işlerini yapıyordu. Ortaköy Camisi hatibi Mehmed Efendi ise II. Abdülhamid'e suikast düzenlemesi için cemiyete dâhil edildi. V. Murad'ın hal'inden az zaman sonra kurulan cemiyetin hedefi V. Murad'ı tekrar hükümdar yapmaktı. Bu uğurda Cleanthi, Paris'e gitmiş ve oradan getirilen doktor Çırağan Sarayı'na gizlice sokularak V. Murad'ın tedavisi için uğraşmıştı.¹⁹³

Komite üyeleri, sarayla gizlice haberleşerek mektuplarını korucular, su yolcuları ve cariyeler vasıtasıyla V. Murad ve annesine ulaştırdı. V. Murad mektuplarında *“benim bulunduğum hal felakettir ve bulunduğum mahbesten halas edin, artık tahammülüm kalmadı ve sizden başka dahi halimi söyleyecek kimse*

¹⁹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 251-260.

kalmadı”, “Ben pek ıstıraptayım, çiftliğe gideyim içim sıkılıyor, benim buradan halasımın çaresi yok mudur?” gibi cümlelerle bunaltısını anlatmaya çalışıyor ve mektuplarını “*Garip dostunuz Murad*” veya adının baş harfi olan “*mim*” harfiyle sonlandırıyordu. Aynı şekilde Şevkiefsar Kadın Efendi de oğlu için “*Gayret edin oğlumu buradan çıkarın*” şeklinde Scalieri ve bazı hoca efendilerden yardım talep ediyordu. Mektuplardan anlaşıldığı üzere eski Valide Sultan’ın dışarıyla haberleşmesi 1878 Mayıs’ına kadar kesilmeden devam etti. Mektuplaşma dışında bizzat Scalieri ve Ali Şefkati Bey su yolunu kullanarak Çırağan Sarayı’na girmiş ve V. Murad ile görüşmüşlerdi.¹⁹⁴

Komite çoğunlukla, Scalieri’nin Beyoğlu’ndaki evinde toplanıyordu. Burada alınan karara göre komitenin hedefi, II. Abdülhamid’i kuşatmak, Yıldız Taburu Kumandanı Halil Ağa’yı ele geçirmek ve V. Murad’ı saraydan çıkarıp biat etmektir. Bu işi başarmak için askerin desteğini şart görüyorlardı. Nüfuzlu devlet adamlarını cemiyete dâhil etme işini Nakşibend Kalfa üstlendi. Nakşibend Kalfa bu amaçla Mütercim Rüşdü ve daha başka paşalara başvurdu fakat yüz bulamadı. Mekke Emiri Şerif Hüseyin’e de müracaat edildi. Ancak V. Murad’ın annesinin gönderdiği mektubu emir daha açmadan işe bulaşmayacağını beyan etti. Görülüyor ki cemiyet üyeleri, devlet erkânından kimseyi yanlarında bulamadı. Ayrıca komite II. Abdülhamid’e suikast düzenleyip onu öldürmeyi dahi düşündü fakat bu fikrini fiile geçiremedi.¹⁹⁵

Komitenin maddi kaynağı bulunmadığından, kendi başlarına idare etmeleriyle birlikte Çırağan Sarayı’ndan da destek almaktaydılar. Nitekim saraydan komiteye iki bin lira kadar yardımda bulunulmuştur. Komite üyeleri ayrıca V. Murad’ın propagandasını yapmak için Ortaköy, Beşiktaş, Fatih, Beyazıt, Laleli ve Aksaray’da duvarlara beyannameler de yapıştırmaktaydı¹⁹⁶.

Komite ilk ciddi teşebbüsünü Şubat 1878’de gerçekleştirdi ve V. Murad’ı su yollarından girerek saraydan kaçırmayı planladı. Plan doğrultusunda V. Murad’ın

¹⁹⁴ Ahmet Kısa, **a.g.tez.**, s. 31-32; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 267.

¹⁹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 261-262, 272.

¹⁹⁶ Bu beyannamelerin birinde ise şu manzume yazılıydı: “*Yeter ayyuka çıktı tık tık artık / Çık ey bigâne meşrep çık çık artık / Neden çıkmazsın artık geldi saat / Kapıdan perdeden bakmak mı adet / Bırakmazlar seni bir lahza rahat / Çık ey bigâne meşreb çık çık artık.*” İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 270-271.

saraydan alınıp Aziz Bey'in evine getirilmesine karar verilince tüm komite üyeleri, getirdikleri eşyalarla bu evde eski padişahın rahat edeceği bir oda hazırladı. Daha sonra ortaya atılan fikirlerle Bab-ı Seraskeri'ye, Topkapı'da Kubbealtı'na veya Meclis-i Hass'a gidilerek biat için uğraşılacaktı fakat bu planlar pek akla yatmamakta olup başarısız olacağı da aşikârdı. Fakat Scalieri'nin asıl niyeti, eski padişahı buradan alıp Avrupa'ya kaçırmaktı. Yapılan sorgulamalarda kendisinden başka hiçbir üyenin bu plandan haberdar olmadığı anlaşıldı. V. Murad'ı suyu aracılığıyla saraydan çıkaracak isim Scalieri idi. Fakat suyuolcuları ve saraydaki bazı görevlilerle kurduğu temaslar sonrasında, böylesine riskli bir iş için kimseyle anlaşma sağlayamadı. Bu teşebbüsün sonuçsuz kalmasıyla, sarayın suyuolları kapatıldı ve artık komite üyeleri başka bir yol aramak zorunda kaldı. Aynı tarihlerde Scalieri bizzat saray rıhtımından bir defa, sarayın Ortaköy tarafındaki zayıf parmaklıklarından da bir defa olmak üzere iki teşebbüste daha bulunduysa da V. Murad bu teklifleri kabul etmeyince netice alamadı. 20 Mayıs 1878'deki Ali Suavi olayından sonra Çırağan Sarayı'nın güvenliği arttırılınca komitenin işi iyice zorlaştı. Buna ilaveten, V. Murad Çırağan'dan alınarak, tedbir için bir süreliğine Yıldız Sarayı'ndaki Malta Köşkü'ne getirildi.¹⁹⁷

Nihayet 8 Temmuz 1878'de Aziz Bey'in evinde yaptıkları bir toplantı esnasında yapılan baskın üzerine komitenin planları suya düştü. II. Abdülhamid'in talimatıyla yapılan bu baskında Scalieri, Ali Şefkati ve Nakşibend Kalfa dışındaki tüm üyeler yakalandı. Scalieri ve Nakşibend Kalfa Atina'ya, Ali Şefkati ise Napoli'ye kaçtı. Bu üyelerin evlerine yapılan baskınlarda ciddi bir bilgi veya belgeye ulaşamadı. Üç aydan fazla süren mahkeme ve sorgu sürecinden sonra komite üyeleri aldıkları cezalarla 31 Ekim 1878'de ceza mahallerine sevk edildi.¹⁹⁸

Böylece V. Murad'ı kaçırpı yeniden tahta çıkarmak isteyenlerce düzenlenen bu girişim de sonuçsuz kaldı. V. Murad'ın saray içindeki zaten hapis şeklinde geçen hayatı iyice baskı altına alındı ve bir süreliğine buradan çıkarılıp Yıldız Sarayı'na nakledildi. II. Abdülhamid, Çırağan'ın güvenliğini arttırdı ve İstanbul başta olmak üzere V. Murad taraftarlarıyla ilgili gizlice tahkikatlar yapılmasını sağladı. Ara ara Çırağan Sarayı'na gönderdiği doktorlarla kardeşinin akıl sağlığında düzelme

¹⁹⁷ Ahmet Kısa, **a.g.tez.**, s. 37-43.

¹⁹⁸ **A.y.**, s. 44, 47-50; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 280-282.

olmadığıyla ilgili raporlar yazdırıp, V. Murad taraftarlarını yıldırmaı denedi. Ali Şefkati tutuklandıktan sonraki ifadesinde, bir görüşme sırasında eski padişahın bazen doğru konuşurken bazen de mantıksızca davrandığını söylemiştir. Anlaşıyor ki zaten o sıralarda V. Murad henüz iyileşememişti. Ancak eski padişahın sonraları tamamen iyileştiği bilinmektedir.¹⁹⁹

V. Murad tahttan indirilip Çırağan Sarayı'na kapatıldıktan sonra, sevenleri tarafından yukarıda zikredilen üç farklı teşebbüsle saraydan kaçırılmak istendi. Ancak bu üç girişimden de netice alınamamıştı. V. Murad'ın sevenleri tarafından yapılan bu teşebbüslerin asıl amacı, eski padişahı yeniden tahta çıkarabilmektir. Görüldüğü gibi akıl sağlığıyla ilgili yaşadığı sorunlar yüzünden tahttan uzaklaştırılan V. Murad'dan sevenleri ümidi kesmemişti. Bu hadiselerin yaşanmasında, eski padişahın bağlı olduğu çevreler ve onu sevenler tarafından yapılan girişimlerle V. Murad'ın tekrar padişah yapılmak istenmesi kadar, Osmanlı Devleti'nde meşruti bir yönetim görmek isteyenlerin bu hedeflerine ulaşmak için eski padişaha umut bağlamaları da etkili olmuştur.

D) YILDIZ MAHKEMESİ

V. Murad, akıl sağlığını kaybedince kendisini iktidara getirmek için uzun süre çaba sarf edenler tarafından tahttan indirilmiş ve yerine II. Abdülhamid getirilmişti. II. Abdülhamid, kendinden önceki iki padişahın kaderiyle oynayan bu zümrenin adeta kucağında tahta çıktığının ve kendisine de baskı yapılarak yönetimi ellerinde tutmak istediklerinin farkındaydı. Önceleri yeni padişah olan II. Abdülhamid, darbe heyetiyle iyi geçinmeye çalıştı. Özellikle 93 Harbi sonrasında artık ipleri eline almak için harekete geçti. Siyasi ortama ayak uydurarak hareket eden II. Abdülhamid, darbeci vükelaya karşı kendisine yakın olan devlet adamlarını desteklemeye başladı. Artık iyice hâkimiyet sağlayınca, amcasını tahttan indiren zümreyi bir bir görevden uzaklaştırdı. Said Paşa'nın başkanlığındaki kabineye Mahmud Nedim Paşa Dâhiliye, Cevdet Paşa ise Adliye Nazırı olarak atandı ve Midhat Paşa aleyhindekiler iktidara

¹⁹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 268.

getirildi. Daha sonra ise darbeci vükelanın yakalanması ve sorgulanması için harekete geçti. Sultan Abdülaziz'in intihar etmediği, aksine öldürüldüğüne dair aldığı jurnallerle bu konu hakkında tahkikat açtırdı ve işe dahli bulunan herkesin sorgudan geçirilmesine karar verdi.²⁰⁰

II. Abdülhamid, aldığı jurnallerle özellikle Midhat Paşa aleyhinde kışkırtılırken, nihayet Mahmud Celeddin Paşa, Sultan Abdülaziz'in hizmetinde bulunmuş olan Pervinfelek Hanım'ın ifadesine göre Abdülaziz'in intihar değil de katledildiğini beyan eden bilgiyi II. Abdülhamid'e sununca, artık bu işin peşini bırakmayan padişah harekete geçti. II. Abdülhamid aldığı duyurular üzerine amcasının katledildiğine kanaat getirip yaptırdığı tahkikatlarla zanlılar tespit edilince artık tutuklama ve sorgulama aşamasına geçilecekti. Bundan sonra Mahmud Celeddin Paşa, Mabeynci Ragıp Bey ve sorgu hakimi Fındıklılı Mehmed Efendi'nin hazırladıkları ariza ile kesin olarak Sultan Abdülaziz'in katledildiğine kanaat getirildi ve şüpheliler tutuklanmaya başlandı. Böylece Sultan Abdülaziz'in ölümünde birinci derece sorumlu bulunan Pehlivan Mustafa, Boyabatlı Hacı Mehmed ve Ceyazirli Mustafa, Abdülaziz'in ikinci mabeyncisi Fahri Bey, Mütercim Rüşdü ve Midhat paşalar, V. Murad'ın ikinci mabeyncisi Seyid Bey, karaağalar Reyhan ve Ragıp Ağa, Feriye karakolu kumandanı İzzet Bey ve Binbaşı Ali ve Necip beyler tutuklanıp Yıldız'da sorgulandılar.²⁰¹

II. Abdülhamid, amcası Sultan Abdülaziz'in öldürülmesinde *âmir-i mücbir* olarak gördüğü ağabeyi V. Murad'ı, kendi iktidarı için tehlikeli gördüğünden Yıldız Mahkemesi sürecinde fetva alıp şer'î olarak ortadan kaldırmak için zemin aramaktaydı. Nitekim bu çerçevede ağabeyi için kısas lazım geleceği iddiası ve *âmir-i mücbir* olduğuna binaen sarayda topladığı ilmiye heyeti Şeyhülislam Üryanizade Ahmed Esad, Ahmed Halid, Seyfeddin, Necip, Abdullah, Şakir, Mahmud ve Hayrullah efendilerden fetvalar almıştı. Bu fetvalar V. Murad başta olmak üzere Sultan Abdülaziz'in ölümünde iştiraki bulunan herkesi kapsamaktaydı. II. Abdülhamid, aldığı fetvalarla tekrar padişah yapılmasından çekindiği ağabeyi V. Murad'ı ortadan

²⁰⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat ve Rüşdü Paşaların Tevkiflerine Dâir Vesikalar**, s. 1-2.

²⁰¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, 157-158, 161-165.

kaldırmak istediye de bunu yapamadı. Bunun yerine V. Murad mensuplarını İstanbul'dan çıkarmak ve Çırağan Sarayı'nın güvenliğini arttırmakla yetindi.²⁰²

Sultan Abdülaziz'in intihar değil de katledilmesiyle ilgili sorgulamaları yapan heyet sorguların sonunda, V. Murad ve annesinin emriyle Abdülaziz'in katledildiği, Damat Nuri ve Mahmud paşalara emri getirenin Mabeynci Seyid Bey olduğu, Pehlivan Mustafa, Hacı Mehmed ve Cezayirli Mustafa'nın Fahri Bey tarafından Feriye'ye alınarak burada Pehlivan Mustafa intihar süsü vermek için Abdülaziz'in önce sol sonra sağ bileğini kestiği, Hacı Mehmed ve Cezayirli Mustafa ise bu esnada maktulü zapt ettiği, Ali ve Necip isimli iki askerin bu şahıslar içerideyken kapı önünde nöbet beklediği ve bu üç kişiye dört harem ağasının eşik ettiği tespit edildi. Ayrıca tüm yönetim ellerinde bulunan Rüşdü, Midhat ve Hüseyin Avni paşalar ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin haberi olmadan böyle büyük bir olayın yapılamayacağı ve yine bu heyetin olayla ilgili gerekli ve yeterli tahkikatı yaptırmadıklarına karar verildi.²⁰³ Burada şunu hatırlatmak gerekmektedir. V. Murad tahta çıktıktan beş gün sonra, amcası Sultan Abdülaziz'in vefat haberini kahvaltı yaparken aldığı sırada, korku ve paniğe kapılarak baygınlık geçirmişti. Çünkü o vakte kadar olaydan haberi yoktu. Daha önce V. Murad'ın amcasına herhangi bir düşmanlığı olmadığından bahsetmiştik. Zira tek derdi tahta çıkabilmek olan V. Murad, amcasının öldürülmesiyle ilgili bir fikre sahip olmadığı için böyle bir şeyin emrini de vermemişti. Burada II. Abdülhamid'in emriyle başlayan Yıldız Mahkemesi sürecinde, V. Murad'ın suçlu bulunmak istendiği için sorgular sonrasında annesiyle birlikte fail olarak zikredildiği unutulmamalıdır.

Tüm sanıklar İstanbul'a getirildikten sonra sıra hal' heyetinde bulunan Midhat ve Rüşdü paşalara gelmişti. İzmir'de bulunan Midhat Paşa, Damat Nuri ve Mahmud paşaların tutuklandıklarını gazeteden öğrendikten sonra sürekli teyakkuz halindeydi. Midhat Paşa'nın Avrupa'ya kaçmasından şüphe edilerek harekete geçildi ve onun tutuklanmasıyla görevli Hüsnü Bey, gece saat üç civarlarında Midhat Paşa'nın konağını kuşatmak üzere hazırlık yaparken, durumu fark eden Midhat Paşa, arka sokaktan kaçmış ve Fransız Konsolosluğu'na sığınmıştı. Midhat Paşa'nın konsolosluğa kaçmasının ardından Adliye Nazırı Cevdet Paşa İzmir'e gönderildi.

²⁰² A.e., s. 152-155.

²⁰³ A.e., s. 236-237.

Burada Midhat Paşa'ya gayet dokunaklı ve yaptığıının ayıplanacak bir durum olduğunu belirten bir telgraf yazdı. Ardından Midhat Paşa, Cevdet Paşa'dan mahkemenin adil ve açık yapılacağına dair aldığı telgraf ve garanti üzerine teslim olmayı kabul etti.²⁰⁴

Midhat Paşa, Cevdet Paşa'ya verdiği ifadesinde Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle ilgili devletin iyi idare olunmadığı, Mahmud Nedim Paşa'nın ikinci sadareti zamanında halkın alınan kararlardan iyice rahatsızlık duyduğu, Rusya eksenli siyasetin hoşla gitmediği ve padişahın keyfine düşkün halinden şikâyet edildiği noktalarına dikkat çekti. Ayrıca Sultan Abdülaziz'in öldürülmesiyle suçlanmasına ise Abdülaziz'in vefat ettiği gün Babıali'de meclis toplanacağından, buraya gittiğinde Said Efendi'den vakayı öğrendiğini ve Sultan Abdülaziz'in kol bileklerini keserek intihar ettiğini duyduğunu söyledi. Midhat Paşa sorgusunda, darbeyi yapan ekibin hal'den sonra üç gün kadar sarayda kaldıklarını da belirtti. Ayrıca Sultan Abdülaziz'e ait yedi milyon konsolid ve iki üç yük kadar akçenin kimseye sorulmayarak götürüldüğünü, daha sonra yine Abdülaziz'e ait mücevherlerin saklandığı sandıklardan Nuri Paşa'nın kimseye danışmadan bir miktar mücevher alarak keyfi olarak kullanıldığını da ekledi. Yine Sultan Abdülaziz'e ait mal varlıkları içinden askere sus payı olarak 45 bin lira kadar cülus atıyyesi dağıtıldığını hatırlıyordu.²⁰⁵

Mütercim Rüşdü Paşa ise bulunduğu Manisa'dan mahkeme sorgulaması için önce İzmir'e getirilmişti. Burada kendisinin prostat hastalığıyla birlikte yatalak olmasına binaen, merkeze çekilen telgraf ve alınan doktor raporuyla İstanbul'a götürülemeyeceğine karar verildi ve sorgusu İzmir'de yapıldı. Mütercim Rüşdü Paşa kendisine sorulan 180 soruya geçiştirme cevaplar vermiş, olayın üstünden beş sene geçtiğini, kendisinin hasta ve yaşlı olduğunu bahane ederek hemen hemen her soruya *"bilmiyorum"* veya *"hatırlamıyorum"* şeklinde karşılık vermişti. Mütercim Rüşdü Paşa'nın ifadesinde verdiği en sağlıklı bilgi, V. Murad'ın akıl hastalığıyla ilgiliydi. Rüşdü Paşa, V. Murad'ın tahta çıkışından bir hafta sonra yapılan Cuma selamlığında padişahın ahvalindeki değişikliklerin görünür olduğunu ve selamlık sonrasında

²⁰⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat ve Rüşdü Paşaların Tevkiflerine Dâir Vesikalar**, s. 5-13, 22-30.

²⁰⁵ **A.e.**, s. 52, 88, 90-91.

merdivenlerden çıkarken inmek, inerken de çıkmak ve ayrıca ata ters binmek gibi davranışlarda bulunduğunu söyledi.²⁰⁶

Mahkeme için ayrıca tutuklular dışında başka kimselerin ifadelerine de başvurulmuştu. Bunlar arasından Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan, Abdülaziz'in büyük oğlu Yusuf İzzeddin Efendi başta gelirken diğerleri ise özellikle Abdülaziz'in hizmetinde bulunan saray görevlileri ve kalfalardan ibaretti. Ayrıca Sultan Abdülaziz'in ölüm raporunu yazan Doktor Marko ve Doktor Kastro'nun da ifadeleri alındı.²⁰⁷

Mahkeme heyetinin elinde bulunan ithamnamede yer alan maddeler, olayın intihar değil de cinayet olduğu yönündeydi. Bu iddianamede bulunan maddeler arasında dikkat çekici olanlar ise şöyleydi: V. Murad'ın uzun süre hizmetinde çalışan Hacı Mehmed, Pehlivan Mustafa ve Cezayirli Mustafa'nın 100'er lira gibi yüksek bir maaşla aylığa bağlanmalarının şüpheli bulunması, Sultan Abdülaziz'in karşı koymamasına yönelik yanında bulundurduğu III. Selim'e ait palanın elinden alınması, odaya girildiğinde Sultan Abdülaziz'de henüz hayat eseri varken müdahale edilmeyip alelacele karakola götürülmesi, doktorların yazdığı raporda makasın cinayet aleti olabileceğine dair kesinlik bulunmaması, yukarıda adı geçen üç şahsın Sultan Abdülaziz'i öldürdüklerini itiraf etmeleri ve şer'î ilamın yalnızca görgü tanıklarının ifadelerine göre, cenaze görülmeden yazılması.²⁰⁸

Yıldız Mahkemesi, Yıldız Köşkü önünde, bahçeye kurulan büyükçe bir çadır içinde yapılmış ve 27 Haziran 1881'de başlayıp 29 Haziran'da bitecek şekilde üç gün sürmüştü. Mahkeme heyeti başkanı Ali Sürûrî, ikinci başkan Hiristo Forides Efendi idi. Mahkemeye İstanbul'da bulunan bazı sefirler ve sefaret görevlileri, yabancı ve yerli gazete muhabirleri, bakanlar, devlet görevlileri ve kalabalık bir dinleyici heyeti katıldı. Üç gün süren duruşmalarda yapılan suçlamalar ve savunmalar neticesinde

²⁰⁶ A.e., s. 101-116, 121-122. Mütercim Rüşdü Paşa'nın ifadesinde verdiği tüm sorular ve cevaplar için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat ve Rüşdü Paşaların Tevkiflerine Dâir Vesikalar**, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 119-167.

²⁰⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, s. 201-207.

²⁰⁸ Mahkemedeki ithamnâmenin tam metni için bkz. Fahri Bey, **İbretnümâ-Mabeynci Fahri Bey'in Hatıraları ve İlgili Bazı Belgeler**, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara 1989, "İthamnâme ve Mazbata" Kısmı s. 84-120.

Pehlivan Mustafa, Hacı Mehmed ve Cezayirli Mustafa bizzat katil olduklarından; Midhat, Damad Nuri ve Mahmud paşalarla Binbaşı Necip ve Ali beyler ise fail-i müsterek yani cinayet ortağı sayılarak idam cezasına; Seyid ve İzzet beyler ise muin-i katil sıfatıyla yani cinayete yardım ettiklerinden onar sene kürek cezasına çarptırıldı.²⁰⁹

Bu kararlar neticesinde sadece Midhat Paşa kararı temyize götürmüştü ve zaten onun temyizi de reddedilmişti. Damat Nuri ve Mahmud paşalar ise II. Abdülhamid'e sundukları arzlarla kendilerinin suçsuz olduğunu ve Sultan Abdülaziz'in ölüm emrinin V. Murad'ın annesi ile Hüseyin Avni Paşa'dan geldiğini yazmışlardı fakat henüz kararlarda bir değişiklik olmamıştı. Damat Nuri ve Mahmud paşalar kendilerini aklamak için suçu V. Murad'ın validesi ve Hüseyin Avni Paşa'ya atınca bu sefer II. Abdülhamid, Midhat Paşa'ya Murad Efendi'nin cinnetiyle ilgili bir sual sordurdu. Nuri Bey'in Midhat Paşa'ya getirdiği padişahın sorusunda, kendisinden yemin ederek Murad Efendi'nin cinnetinin hangi gün başladığına cevap vermesi isteniyordu. Midhat Paşa da ettiği yemin üzerine, 3 Haziran Cumartesi günüyle, 4 Haziran Pazar yani Sultan Abdülaziz'in vefat ettiği günlerde V. Murad'da bazı sinir bozuklukları gözlemlendiği ve nihayet kesin cinnet halinin cülusunun haftası olan 6 Haziran Salı günü olduğunu söylemişti.²¹⁰

II. Abdülhamid, bu gelişmeler üzerine Yıldız'da olağanüstü bir heyetin toplanmasını istedi. Bu heyete yöneltilen sorular ve heyete sunulan bilgiler ışığında Sultan Abdülaziz'in vefatının ne surette olduğu, V. Murad'ın mı emrettiği yoksa paşalar tarafından mı buna karar verildiği, buna göre cezaların ne surette verileceği gibi sorulara cevap aradı. 21 Temmuz 1881'de toplanan heyet, V. Murad'ın akıl sağlığı sebebiyle sorgu edilemediğini, Damat paşaların ifadeleri, cinayeti işleyenlerin V. Murad'a mensubiyetleri, yine cinayeti işleyenlere verilen 100'er lira maaş gibi unsurları göz önünde bulundurarak cinayetin V. Murad'ın ve annesinin bilgisi doğrultusunda yapıldığına karar verdi.²¹¹

²⁰⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, 227-229, 234-235, 307.

²¹⁰ II. Abdülhamid, iktidarına karşı tehdit olarak gördüğü V. Murad'dan bahsederken hiçbir zaman padişahlığına atfen "Sultan" ifadesini kullanmaz ve ağabeyine "Murad Efendi" olarak hitap ederdi. **A.e.**, s. 309-313.

²¹¹ **A.e.**, s. 321-326.

II. Abdülhamid'in Yıldız'da topladığı fevkalade meclis, cezaların oy çokluğuyla onanmasına karar vermişti. Fakat II. Abdülhamid, verilen cezaların Avrupa nazarında ve iç kamuoyunda olumsuz etkiler bırakacağını düşünerek tüm idam cezalarını müebbet hapis cezasına çevirdi. II. Abdülhamid'i bu kararı almasına sevk eden birçok önemli etken bulunmaktaydı. İstanbul'daki yabancı devlet elçileri, İran Sefiri öncülüğünde II. Abdülhamid'e başvurmuş ve cezaların hafifletilmesini istemişti. Yine Times Gazetesinde, Yıldız Mahkemesi ve mahkemenin işleyişi hakkında yazılan bir yazı da padişahın fikrinde etkili olmuştur. Ayrıca Sultan Abdülaziz'in cenazesini muayene edip rapor veren doktorlar da padişahı cezaların iptalini talep etti. Özellikle İngilizler, sergilediği diplomasi ile önce böyle bir meseleye müdahil olamayacaklarını söylerken, İstanbul'daki sefirleri aracılığıyla da padişahın geniş merhamet ve affından şüphe etmediklerini belirterek, aslında cezaların hafifletilmesinden yana olduklarını gösterdi. Verilen cezalar müebbet hapse çevrilip mahkûmlar İzzettin Vapuru ile Taif'e gönderilirken, yapılan mahkeme sonucu oğlu Sultan Abdülaziz'in kanının yerde kalmadığını düşünen Pertevniyal Valide Sultan ise II. Abdülhamid'e gönderdiği bir mektupla teşekkürlerini ilettiler.²¹²

E) V. MURAD'IN VEFÂTI

V. Murad tahttan indirildikten sonra yukarıda bahsedildiği gibi üç defa gerek kendi taraftarları ve gerekse mason cemiyetlerinin uğraşlarıyla kaçırılmak istenmişti. Bu girişimler ise II. Abdülhamid'in tedirgin olmasına yol açmış ve V. Murad'ın korunmasıyla ilgili tedbirlerin artırılmasına neden olmuştu. Kendi saltanatını güçlendirmek isteyen II. Abdülhamid, özellikle Midhat Paşa'nın Taif'te öldürülmesiyle V. Murad taraftarlarının desteksiz ve ümitsiz kaldığının farkındaydı. Fakat yine de V. Murad'ın Çırağan Sarayı'nda sıkı kontrol altında olması için tüm tedbirleri almaktan geri durmadı. Nitekim aldığı jurnal ve ihbarlar sayesinde V. Murad'ı kaçırma teşebbüslerinden bazılarını önceden haber alıp bunların önüne

²¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 329-336; Ali Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa, Hayatı İntiharı, Yazıları*, s. 45.

geçmek için tertibat alması, Çırağan Sarayı ve V. Murad için emrettiği sıkı tedbirlerin fayda getirdiğinin delilleri idi.²¹³

Saltanatı boyunca V. Murad hakkında yazılan yazılar ve ortalıkta dolaşan söylentiler yüzünden II. Abdülhamid'in evhamı bir türlü dinmek bilmemiştir. V. Murad'ın kaçırılma teşebbüsleri ve hem içerde hem de dışarda sevenleri tarafından yazılan yazılar, II. Abdülhamid'de bir saltanat korkusunun oluşmasına sebep olmuştu. II. Abdülhamid'in bitmeyen tedirginliğini bertaraf etmek için, ayrıca muhtemelen onun gözüne hoş görülmek için verilen jurnallerin birinde, V. Murad hakkında kamuoyunun yeniden tahkik edildiği bildirildi. Bu tahkikat neticesinde hâsıl olan kanaate göre, V. Murad'ın bir kere o hale düşmesinden sonra iyileşse bile kendisine ne padişahlık verilebilirdi ne de bunun için destek bulabilirdi. Bu hakikatin ise umumca katiyen mukarrer ve malum olunduğu yazıyordu. Hatta halk, devlet ve millet yapacaklarından ümit-var olduğu II. Abdülhamid'den yanaydı. Bunun aksini düşünüp V. Murad'dan medet umanlar ise onun saltanatı zamanında mevkilerini yitirmiş ve yine V. Murad'ın saltanatından istifade etmeye çalışan birkaç kişiden ibaretti. Zaten Sultan Abdülaziz'i indirip V. Murad'ı padişah yapanlar da vükeladan malum dört kişiydi ve ne halkın ne de askerin bu işten haberi ve beklentisi vardı.²¹⁴

II. Abdülhamid, ağabeyi eski padişah V. Murad'la ilgili duyduğu tedirginliklerde haklı olacak ki taraftarları, Londra'da yayınlanan *Westminster* gazetesinde, V. Murad'ın sağlığına kavuştuğunu yazarak II. Abdülhamid'i eleştiriyorlardı.²¹⁵ Aynı sene yine başka gazetede V. Murad için "*Muhib-i hürriyet olmak cinayetinden dolayı mahbusda keffâret veren Sultan Murad-ı Hâmis, tavsifi gayr-i kabil bir ihanetin kurbanı olmuştur*" şeklinde başlayan yazıda V. Murad'ın hastalığının II. Abdülhamid için bir bahaneden başka bir şey olmadığı söyleniyordu.²¹⁶ Yine V. Murad taraftarları, Viyana'da çıkan *Extrablatt* adlı gazetede eski padişahın

²¹³ İsmail Hakki Uzunçarşılı, "Beşinci Sultan Murad'ın Tedâvisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar", **Bellekten**, s. 343.

²¹⁴ BOA, Y.EE, 23/30 (4 Zilkade 1294/10 Kasım 1877).

²¹⁵ BOA, Y.PRK.TKM, 36/32 (1 Cemaziyelahir 1313/ 19 Kasım 1895).

²¹⁶ BOA, Y.PRK.TKM, 35/50 (1 Rebiulevvel 1313/ 22 Ağustos 1895).

sağlığına kavuştuğu propagandası yapıyor ve V. Murad'ın vefat ettiği şeklinde kasten yayılan asılsız haberleri yalanlıyorlardı.²¹⁷

V. Murad'ın Çırağan Sarayı'ndan kurtarılması için Masonların yaptığı toplantılar dahi gazetelere yansımıştı. *Hygiene Pratique de la Science Libre* Gazetesi, 29 Eylül 1889 tarihli nüshasında bu toplantılardan biri hakkında şu haberi yayımladı: “Yıldız Sarayı'nda Malta Köşkü'nde mahpus ve farmason cemiyetine mensup olan Padişah-i Osmaniyân Murad-ı Hâmis'i himaye maksadıyla teşkil eden heyet-i ittihadiye azasına önümüzdeki teşrinievvelin birinci günü saat sekizde “½ locasında” (metinde böyle geçmektedir) gayet mühim bir içtima vukuu bulacağı ilan etmeliğimiz rica olunmuştur işbu içtima ancak mektup ve ilamât-ı farkiye (üçnokta) haiz ve hâsıl olan zevat kabul edilecektir ve bu iş de olup bitmiştir”.²¹⁸ Aynı Şekilde 1890'lar boyunca V. Murad lehinde ve II. Abdülhamid aleyhinde yazılan tüm yazıların yurda sokulması yasaklanmıştı. Yine bu yazılarda, II. Abdülhamid'in saltanatı V. Murad'dan gasp ettiği, Murad'ın sağlığına kavuştuğu ve bu sebeple yeniden padişah olması gerektiği gibi II. Abdülhamid için “zararlı” konulardan bahsedilmekteydi.²¹⁹

II. Abdülhamid, yaşanan kaçırma teşebbüslerinden sonra Çırağan Sarayı'nı yasaklı bölge ilan etmişti. V. Murad burada öldürülme ve zehirlenme korkusuyla ilaç almaktan çekinerek yaşamaya mecbur oldu. Üstelik V. Murad, Çırağan Sarayı'na kapatıldığı ilk sene yapılan tedaviler dışında, başka doktorlara görünememişti.²²⁰ Nitekim II. Abdülhamid'in sürgün günlerinde doktoru olarak vazifelendirilen Atıf Hüseyin hatıratında, II. Abdülhamid'in ağabeyi V. Murad'la Çırağan'da kaldığı yıllar boyunca ilgilenmediğini, hatta ihmal ettiğini iddia etmektedir.²²¹

Çırağan Sarayı'nda geçen 28 sene boyunca V. Murad, ilk üç-dört senesini hastalık içinde geçirdi fakat daha sonra akıl ve beden sağlığına kavuştu. Çırağan Sarayı'nda geçen vaktinin büyük bölümünde V. Murad, münzevi bir hayat yaşamak

²¹⁷ BOA, Y.A.HUS, 234/20 (7 Recep 1307/27 Şubat 1890).

²¹⁸ BOA, Y.A.HUS, 229/52 (26 Eylül 1305/29 Eylül 1889).

²¹⁹ V. Murad'ın lehinde yazılıp II. Abdülhamid'in zararlı olduğu için yurda girişini yasakladığı diğer yazı ve gazeteler için bkz. BOA, Y.PRK.TKM, 28/67; Y.PRK.ASK, 92/73; Y.A.HUS, 306/93 (29 Zilhicce 1310/14 Temmuz 1893- 16 Safer 1312-19 Ağustos 1894).

²²⁰ Necdet Sakaoğlu, “Murad 5”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C, 2, s. 250.

²²¹ Metin Hülagü (yay haz.), *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri: Hususi Doktoru Âtîf Hüseyin Bey'in Hatıraları 1909-1918*, s. 78, 122.

zorunda kaldı. Ancak vefatına yakın bir zamanda duyduğu haber üzerine epey üzülmüş ve bu üzüntüyle şeker hastalığı artmıştı. V. Murad'ın üçüncü zevcesi Şayan Kadın'dan olan kızı Hatice Sultan'ın, Kemaleddin Paşa ile olan gönül ilişkisi, nihayet eski padişahın kulağına gidince bu durumdan etkilenecek çok üzüldüğü söylenir. Hadiseden müteessir olan V. Murad, sonunda üzüntüden artan şeker hastalığı yüzünden yatağa düştü.²²²

Hastalığı giderek artan V. Murad'ın durumu başlarda saraydan gizli tutuldu ve tedavi için lazım olan ilaçlar oğlu Selahaddin Efendi adına sipariş edildi. Yapılan tedavi işe yaramayıp durum daha da kötüye gidince kendisi de hayattan ümit kesen V. Murad, Selahaddin Efendi'nin bu durumdan mesul tutulmaması için durumun II. Abdülhamid'e bildirilmesini istedi. Bunun üzerine Çırağan Sarayı doktoru olan Rıza Paşa tedavi için eski padişaha gönderildi. Yaklaşık yirmi senedir Çırağan Sarayı'na doktor olarak atanmış bulunan Rıza Paşa, V. Murad'ı ölümüne yakın bir zamanda ilk defa muayene edebilmişti. Rıza Paşa'nın da uyguladığı tedavi işe yaramayınca II. Abdülhamid, Etfal Hastanesi Sertabibi İbrahim Paşa'yı bu iş için görevlendirdi. İbrahim Paşa'nın muayenesinden de anlaşıldı ki V. Murad'ın durumu artık son raddeye ulaşmış ve yapılacak hiçbir şey kalmamıştı. Nitekim muayeneden bir kaç gün sonra, 29 Ağustos 1904'te V. Murad vefat etti.²²³ V. Murad'ın vefat etmesi üzerine oğlu Selahaddin Efendi, babasının vefatını II. Abdülhamid'e bildirdi ve ağabeyini kaybeden padişaha taziyelerini ilettili.²²⁴

Eski padişah V. Murad'ın vefatı yine İbrahim Paşa'nın yazdığı bir raporla II. Abdülhamid'e bildirildi. Ardından II. Abdülhamid, görevlendirdiği İbrahim Paşa, Aleksandros, Ahmed Sudi ve Mehmed İzzet Bey tarafından eski padişahın cenazesini muayene ettirip ölüm raporunu yazdırdı.²²⁵

²²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Beşinci Sultan Murad'ın Tedâvisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar", **Belleten**, s. 344.

²²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 344-349.

²²⁴ BOA, Y.EE, 22/77 (17 Cemaziyelahir 1322 – 29 ağustos 1904).

²²⁵ Doktorların tetkikiyle verilen rapor ise şu şekildeydi: "*Bugünkü pazartesi günü saat sekiz buçukta irtihal-i dar-ı naim eylemiş olduğunu mübeyyin işbu rapor-ı abidanemiz bi't-tanzim takdim kılındı*". BOA, Y.EE, 22/76 (17 Cemaziyelahir 1322/29 Ağustos 1904).

Daha sonra V. Murad'ın vasiyeti, oğlu Selahaddin Efendi tarafından padişaha bir arz ile bildirildi. Selahaddin Efendi ertesi gün yazdığı yazıyla, “*Şevket-simât efendimizden vasiyet buyurdukları üzere kendilerinin Yahya Efendi türbesi civarında tedfinine müsaade-i hümayûnlarının erzan buyurulması*” şeklindeki vasiyeti II. Abdülhamid'e iletti ve babasının Yahya Efendi Türbesi'ne defnedilmesini II. Abdülhamid'den talep etti.²²⁶ Fakat II. Abdülhamid, duyduğu bazı endişeler üzerine bu vasiyete riayet etmedi ve Yeni Cami'de annesinin türbesine defnedilmesini emretti.

Sadarete gönderilen bir ilanla da vefat haberinin gazetelerle duyurulması isteniyordu. Nitekim V. Murad'ın vefat ettiğini resmi ağızdan ilan eden yazı şöyleydi: “*Hakan-ı sâbık Sultan Murad Hazretlerinin bir hayli vakitten beri mübtelâ olduğu şeker hastalığıyla dünkü Pazartesi günü hulûl-ı ecel-i mev'ûduyla irtihal eylemiş ve vuku'-ı vefâtı nezd-i âlide teessüf-i azamîyi mûcib olmuş ve na'aş-ı mağfîret-nakşının Yeni Cami-i Şerifi kurbünde Vâlîde-i muhteremleri türbesine defni hususuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhi şeref-sudûr buyurulmuştur. Cenâb-ı Hakk rahmet buyursun*”.²²⁷ Sadarete gönderilen bu ilanın tüm gazetelerde resmen derç ve ilan ettirilmesi ve hiçbir şekilde bir yanlışlığa mahal verilmemesi de Dâhiliye Nazırı ve Matbuat Müdüriyeti'ne özellikle tembih olundu.²²⁸

Vefatının ertesi günü Çırağan Sarayı rıhtımından alınan cenazesi Topkapı Sarayı'na götürüldü ve burada Yahya Efendi Tekkesi Şeyhi tarafından gasledildi. Ardından cenaze namazı kılındı ve Yeni Cami'de annesi Şevkiefsar Kadın Efendi'nin yanına defnedildi.²²⁹ Basiretçi Ali Efendi, Sultan Abdülaziz'in cenazesinin padişah cenazelerinde âdet olduğu gibi Topkapı Sarayı'nda hazırlanıp II. Mahmud Türbesi'ne götürülerek defnedilirken, V. Murad'ın sessiz ve gizli denebilecek şekilde defnedilmesine dikkat çeker. V. Murad'ın cenazesiyle ilgili “*Sultan Murad'ın ne şekilde nakil ve defin edildiği hatırlanınca, Abdülhamid'in nasıl bir insan olduğu da anlaşılır*” şeklinde yaptığı hatırlatmayla, II. Abdülhamid'in ağabeyinin cenazesini adeta gizlercesine hızlı ve sessizce kaldırmak istediğini vurgular.²³⁰

²²⁶ BOA, Y.EE, 22/79 (18 Cemaziyelahir 1322/30 Ağustos 1904).

²²⁷ BOA, Y.PRK.BŞK, 72/108 (17 Cemaziyelahir 1322/29 Ağustos 1904).

²²⁸ BOA, İ.HUS, 120/42 (17 Cemaziyelahir 1322/29 Ağustos 1904).

²²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 350-353; Cevdet Küçük, “Murad V”, *DİA*, s. 185.

²³⁰ Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme*, s. 53.

V. Murad'ın vefat haberi resmen tebliğ edildikten sonra Fransa ve Belçika sefaretleri, taziyelerini II. Abdülhamid'e ilettiler.²³¹ Ayrıca V. Murad'ın taraftarları, vefatının ertesi gününde yurtdışında yazdıkları yazılarla eski padişahın yokluğundan duydukları derin üzüntüyü ifade etmekteydi. Vefat eden eski padişahın, 28 sene boyunca Çırağan Sarayı'nda hapis tutulmasından duydukları rahatsızlığı da yine bu taziye haberine eklemeyi ihmal etmemişlerdi. Nitekim V. Murad'ın vefatından sonra taraftarları tarafından yazılan yazılardan biri şu şekilde idi: “ *Bundan birkaç sene akdem Boğaziçi'nden geçen yolcular Çırağan Sarayı dil-güşâsı yakınından geçtikleri zaman beyaz mermerden ibaret surları içinde pencerelerden biri önünde bir zatın oturup etrafa nazar-endâz olduğunu görürlerdi. Saray pişgâhında daimi suretle bir Türk ganbotu bulunduğundan mezkûr saraya daha ziyade takarrüble bu zatı pek yakından görmek mümkün olmadığından erbâb-ı merak anı uzaktan tarassud etmeye mecbur kalırlardı. İşte bir mahbûs gibi âlem-i hariciyeden tecdid edilerek taht-ı muhafazada bulundurulmuş bu zat birkaç gün mukaddem vuku'-ı vefatı iş'ar olunan Sultan Murad-ı Hâmis idi. Şimdi öyle bir zaman gelmiştir ki artık anı Çırağan Sarayı pencerelerinde görmek mümkün değildir...*”²³²

V. Murad, tahta çıkarken yaşadığı olayları kaldıramaması sonucu yaşadığı şuur bozukluğu sebebiyle yalnızca 93 gün tahtta kalabilmişti. Fakat meşrutiyet taraftarları ve yenilikçiler nezdinde bıraktığı tesir, tahtta durduğu süreden çok daha fazlaydı. Çünkü şehzadelik zamanlarında, Avrupalı tarzda giyinerek katıldığı törenlerde görsel olarak dahi sempati toplayan V. Murad, çevresine karşı gösterdiği nezaket ve yenilikçilerin fikirlerine duyduğu saygı hasebiyle meşrutiyetçiler arasındaki şöhretini arttırmıştı. Onun kardeşlerinden, yurt dışında bulunan devlet adamlarına kadar herkes, açık fikirli oluşu ve zekâsının farkındaydı. Nitekim V. Murad'ın küçük kardeşi Sultan Vahdettin, ağabeyi hakkında “*Biz sekiz biraderdik; içimizde en değerlisi Sultan Murad idi. Onu terazinin bir tarafına ve bizleri diğer tarafına koysalar onun bulunduğu taraf ağır çeker*” demiştir.²³³ Sofralarında müzik çalınarak yemek verilen V. Murad, piyano çalmak konusunda yetenekliydi, ayrıca beste yapıyordu. V. Murad'ın torununun oğlu

²³¹ BOA, Y.A.HUS, 477/158 (27 Cemaziyelahir 1322/8 Eylül 1904).

²³² BOA, Y.PRK.TKM, 48/3 (22 Ağustos 1320/31 Ağustos 1904).

²³³ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s. 273.

olan Ali Vasıb Efendi de büyük dedesinin hem bestekâr hem de iyi piyano çaldığını yazmaktadır. Ayrıca yine naklettiği bilgilerde V. Murad'ın, üzerinde “*İmparatorluk Prensi Mehmed Murad Efendi'ye*” yazan Fransız *Errard* marka bir de meşhur piyanosu vardı.²³⁴

V. Murad'ın hürriyet taraftarı olduğu halk ve aydınlar arasında bilinmekteydi. V. Murad'ın müsrifliği, onun hürriyetperver oluşuyla gölgede kalıyordu. Bu sebeple padişah olması halkın yüzünü güldürmüştü. Taraftarları V. Murad'ı “*Sultan Murad Hazretleri, son derece güzel, yakışıklı, hüsn-i ahlak sahibi, halim, selim, şefik ve pek ziyâde rakikü'l-kalb bir padişah idi*” şeklinde tanımlıyordu.²³⁵

Buraya kadar V. Murad'ın şehzadeliginden itibaren çalkantılı sosyal ve siyasi hayatını, kişisel ilişkilerini, sağlığını ve kısa süren saltanatına giden siyasi gelişmeler ile akabinde yaşadıklarını ele aldık. İki bölüm halinde ele alınan tüm bu olaylar şüphesiz, bundan sonra yine iki bölüm halinde incelenecek olan normalin üzerindeki maddi sarfiyatının ve borç ilişkilerinin tam olarak anlaşılabilmesi bakımından önemlidir. Şüphesiz veliahtlığında kardeşleri diğer şehzadelere göre sürdüğü alafranga ve sosyal yaşam tarzı, siyasi gayelerinin, bu amaçla tesis ettiği ilişkiler onun finansal durumu üzerinde etki edecektir. Bu konular gelecek bölümlerde ele alınacaktır.

²³⁴ Ali Vasıb Efendi, **Bir Şehzadenin Hâtırâtı: Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İşittiklerim**, Haz. Osman Selahaddin Osmanoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 48, 93-94.

²³⁵ Tevfik Nureddin, **Sultan Murad'ın Cülûsu ve Hal'i**, s. 2-4.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

V. MURAD'IN GELİRLERİ VE HRİSTAKİ ZOĞRAFOS'TAN ALDIĞI BORÇLAR

A) TANZİMAT DÖNEMİ'NDE HANEDAN ÜYELERİNİN MADDİ DURUMU

Osmanlı Devleti, II. Mahmud devrinde ciddi ve köklü reformlarla yüzünü batıya dönerken, mülki olarak adeta yeniden yapılanma dönemine girdi. II. Mahmud, ıslahatların önündeki en büyük engel olan Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra, merkez teşkilatta yaptığı değişiklikleri bir bir hayata geçirdi. Saray teşkilatı içerisindeki silâhdarlık kaldırıldı ve sır kâtipliği yerine Mabeyn Başkâtipliği tesis edildi. Ardından Mabeyn Müşirliği kuruldu. Babıali yeniden yapılandırıldı ve Hariciye, Dâhiliye, Maliye, Ticaret ve Evkaf gibi nezaretler teşkil edildi. Ayrıca Meclis-i Vâlâ, Meclis-i Vükela gibi meclisler kuruldu. Matbuata önem verilerek ilk gazete olan Takvim-i Vekâyi çıkarıldı. Kılık kıyafet yönetmeliğiyle devlet memurlarına Avrupai tarzda ceket ve pantolon giymeleri söylendi. Bununla birlikte memuriyet sistemi de elden geçirilerek rütbe ve kademeler yeniden belirlendi.²³⁶

II. Mahmud, az evvel sayılan ıslahatlarla devletteki yenileşme hareketini başlattığında aslında Osmanlı Devleti, en karışık dönemlerinden birini yaşıyordu. II. Mahmud bir yandan ıslahatları yaparken, diğer taraftan da Osmanlı-Rus Savaşı (1809-1812), Sırp İsyanı (1804-1817), Rum İsyanı (1821-1829), Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1826), Navarin Baskını (1827), Cezayir'in Fransızlar tarafından işgali (1830), Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın İsyanı (1831-1839) gibi ciddi problemlerle uğraştı. Bütün bu meselelerle birlikte ıslahatlara ara vermeden devam edilmesi ise mali durumu iyice çıkmaza götürüyordu. Zaten bahsedilen bu problemlerin ağır yüküyle birlikte yürüttüğü ıslahat programlarını tek tek takip etmesi sonucunda düştüğü sağlık

²³⁶ Ali Akyıldız, "Tanzimat", *DiA*, C. 40, İstanbul 2011, s. 1-2.

sorunları sebebiyle vefat eden II Mahmud'un başlattığı reformları devam ettirmek oğlu Sultan Abdülmecid'e kalacaktı.²³⁷

Tanzimat'tan itibaren devletin tamamında yapılan düzenlemelerden mali sistem de nasibini aldı. Merkeziyetçilik anlayışı etrafında devlet hazineleri tek kalemde birleştirildi ve yeni hazinenin adı Maliye Hazinesi oldu. Tanzimat'la geçilen yeni sistemde bir bütçe oluşturmak isteyen devlet yönetimi, padişahın özel gelirlerinin özel masraflarını karşılamadığını fark etti. Bunun çözümü için padişaha ait gelirlerin Maliye Hazinesi'ne aktarılmasına karar verilirken, bir de padişahlık kurumuna maaş tahsis edilmesi gündeme geldi. Çünkü padişahın yaptığı bazı harcamalar devlet hazinesi tarafından ödense dahi padişaha ait gelirler giderleri karşılayamıyordu. Bu sebeple beş adet çiftlik istisna tutularak padişahlık kurumuna ait her türlü emlak ve çiftlik benzeri gelirlerin Maliye Hazinesi tarafından idare edilmesine karar verildi. Padişaha ait gelirler Hazine'ye aktarılırken, daha önce Darphane'ce idare edilen bazı mukataa gibi gelirlerle birlikte özellikle yine gelirleri padişahlık kurumuna ait olan *"maden-i hümayun hasılatı"* da hazineye terk edildi. Alınan bu kararla birlikte, Mart 1840'tan başlayacak şekilde padişaha maaş tahsis edildi ve bu miktar aylık 12.500 kese olarak belirlendi. Padişaha ait bu maaşın, yine padişah tarafından yapılan Matbah-ı Âmire masraflarını, Enderûn-ı Hümayun ve Darbhane-i Âmire personellerinin maaşlarını, saraylarda yapılacak tadilat masraflarını, yeni yapılacak binaların masraflarını ve verilecek hediyelerin masraflarını karşılaması düşünüldü. Ayrıca padişahla birlikte diğer hanedan mensuplarına da maaş tahsis edildi. Örnek olarak Valide Sultan için aylık 755 kese ödenecekken, şehzadelere ise 255 kese maaş verilecekti. Maliye Hazinesi, her ay belirlenen miktardaki parayı Ceyb-i Hümayûn Hazinesi'ne gönderiyor, padişah başta olmak üzere tüm hanedanın maaşları bu tahsisattan yapılırken, sarayın bütün masrafları da yine bu kanalla ödeniyordu. 1847'de ise maaşların ödendiği bu hazineye Ceyb-i Hümayun yerine Hazîne-i Hâssa denilmesi kabul edildi.²³⁸

²³⁷ Kemal Beydilli "Mahmud II", *DiA*, C. 27, İstanbul 2003, s. 353-356.

²³⁸ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Y.y'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, Ankara 1986, s. 289-290; Arzu Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 17-20.

Sultan Abdülmecid döneminde, Beşiktaş'taki saraylarda yaşayan ve İstanbul'un dört bir yanında bulunan köşkler vasıtasıyla dış dünyaya açılan saray halkının masrafları da aynı miktarda açılmaya başladı. Sarayda yapılan israfın büyüklüğünden dolayı halk arasında türlü dedikodular yayılırken bunlardan rahatsızlık duyan padişah, Darüssaade Ağası'nı hareme gönderip *"Akıllarını başlarına toplasunlar. Artık aşırıp taşırdılar. Tekdir şöyle dursun anları âdetâ döğdürürüm."* diye tehdit yollu haber yolladı. Bundan sonra Sultan Abdülmecid yazdığı hatt-ı hümayunla, *" herkesin tahsisatıyla idare olunarak andan fazla bir gûne masrafları vuku' bulmasına kat'â rızamız olmadığından"* diyerek saray mensuplarına masraftan kaçınmalarını ve kendi gelirleriyle iktifa etmelerini tembihledi. 1858 Ağustos'undaki bu uyarının ardından yine aynı ay içerisinde çıkarılan ikinci hatt-ı hümayunla, saraya yapılan teslimat ve borçlanmalar için hanedan üyelerine maaşlarından başka para tahsis edilmeyeceği bildirildi.²³⁹ Sultan Abdülmecid'in bu ihtar ve fermanları, saray tarafından yapılan harcamaların ciddiyetini gözler önüne sermesi ve birincil kaynak olması bakımından dikkat çekicidir.

Sultan Abdülmecid'in ikazlarına ve hatta ilan ettirdiği hatt-ı hümayunlara rağmen dinmek bilmeyen borçlanmalar yüzünden devlet ricali de görevlerinden olmaktadır. Nitekim Refia Sultan'ın 60.000 keselik borcunu duyunca, saraylıların harcamalarından iyice rahatsız olan Sultan Abdülmecid, mecliste toplanan devlet adamlarının hepsini azarladı. Ardından Refia Sultan'ın kethüdasını atamış olan Kaptanıderya Damat Mehmet Ali Paşa'ya bu borçlanmanın hesabını sorduktan sonra kendisini görevden aldı. Damat Mehmet Ali Paşa'yla birlikte saraydaki harcamaları dizginleyemedikleri için diğer damatları ve ayrıca sultanların kethüdalarını da azletti. Padişahın saraydaki israfın önüne geçememesindeki en önemli sebeplerden biri de bizzat kendi zaafı idi. Çünkü Sultan Abdülmecid'in *"meftun olduğu"* ikbali Serfirâz Hanım'ın yaptığı borçlanmalar, Refia Sultan'ınkinden de fazlaydı. Özellikle Serfirâz Hanım'ın yaptığı harcamalar diğer saraylı kadınları da altta kalmamak için tahrik

²³⁹ Cevdet Paşa, **Tezâkir 13-20**, s. 52-53. Aynı şekilde Cevdet Paşa, Sultan Abdülmecid dönemindeki israfâta dikkat çekerek Kırım Harbi sonrasında saray mensuplarının dış dünyayla olan temaslarının arttığını ve harcamalarda çok ileri gittiklerini söyler. Cevdet Paşa'nın yazdığına göre II. Mahmud zamanında saray halkı 1.000 kese aylıkla iktifa ederken, Sultan Abdülmecid döneminde bu miktar 20.000 keseye ulaşmıştı. **A.e.**, s. 8.

ediyordu ve saraylı kadınlar israf konusunda adeta birbirleriyle yarışa tutuşmuştu. Cevdet Paşa, Sultan Abdülmecid dönemindeki bu israfât için *“kadınların ve sultanların etmekte oldukları borçlara ise cihanın altunu bir yere gelse kifâyet etmiyeceği derkâr idi”* demektedir.²⁴⁰

Sultan Abdülaziz’in tahta çıkışından hemen sonra, Sultan Abdülmecid döneminin kronik sorunu olan sarayın israfât derecesindeki harcamalarını dizginleyebilmek için bir dizi düzenleme yapıldı. Bu düzenlemelerle birlikte sarayda altın ve gümüş kullanımı yasaklanırken, saray personeli içinden gereksiz görülenler görevlerinden alındı. Saray halkının maaşlarında indirim yapıldı. Ayrıca 1861’de hanedan mensupları Maliye Hazinesi’nden maaş almaya başladı. Saray harcamalarını dizginlemeye çalışan ve Babıali’nin otoritesini muhafaza eden Âli ve Fuad paşaların vefatından sonra, padişahın gözüne girmek isteyenlerin etkisiyle israf ve harcamalar yine artış gösterdi. Böylece alınan tedbirlerin işe yaramaması sonucunda Sultan Abdülaziz döneminde de saray masrafı kontrol edilemeyecek derecelere ulaştı. Yapılan saray ve köşklerin maliyeti de hazineyi zor durumda bırakıyordu. Gösteriş ve sefahat içinde yaşayan saray mensuplarının harcamalarıyla neticede kabul edilmiş bir bütçe bulunmasına rağmen yılda beş milyonu bulan bütçe açığı çıkıyor ve bu açığa mukabil bütçe tanzim edilemiyordu.²⁴¹

Sarayda görülen bu harcamanın asıl sebebi ise Tanzimat’la başlayan yenileşme hareketiyle birlikte devlet ve toplumun yüzünü tamamen Batıya dönmesi idi. Devlet memurlarının kılık kıyafetine yönelik yapılan değişimin yanında, Batı medeniyetinin üstünlüğü kabul edilince değişim tüm toplumda gözlenir oldu. Giyim tarzının değişmesi, Fransızca konuşmanın ve dolayısıyla Avrupa kültürünün sarayda ve varlıklı aileler arasında yaygınlaşmasıyla saray harcamaları da değişen bu düzen içinde sürekli artış gösterdi. Neticede dizginlenemeyen tüketim ve harcamalarla en çok borçlanma saray mensupları tarafından yapılıyordu.²⁴² Dönemin hanedan üyeleri maaşlarıyla idare edemeyince, özellikle Galata’da bulunan sarraflara maaş kırdırma

²⁴⁰ A.e., s. 51, 54, 59, 64-65.

²⁴¹ Arzu Terzi, “Hazîne-i Hâssa”, *DiA*, C. 17, İstanbul 1998, s. 138-139.

²⁴² Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015, s. 120-122.

yolunu seçerken, ayrıca yine bu bankerlerden borç almaya başladı. Bir dönem, bankerler arasında saraya en büyük nakit sağlayan Aristide Baltazzi oldu. Ayrıca Köçeoğlu Agop, George Zarifi ve Hristaki Zoğrafos da saraylılara borç temin eden bankerler arasındaydı. Sarayda nakit sıkıntısı yaşanınca, Zarifi, Kamondo, Pysichari ve Hoca Maksud'dan 20.000 kese kadar bir borçlanma yapılması gündeme geldi. Alınacak miktarın faiz yükü ciddi boyutlara ulaşacağı için, miktar olabildiğince küçültülmeye çalışıldı ve nihayet adı sayılan bankerlerden aylık %1 faizle 12.300 keselik borç talep edildi. Borcun ödenmesinde sıkıntı çıkınca, bankerlerle yeniden masaya oturuldu ve ödeme belli bir program ve mukaveleye bağlanarak mesele çözüldü. Yukarıda bahsedildiği gibi hanedan mensuplarına aylık maaş tahsis edilmişti. Fakat burada da görüldüğü üzere saray halkı maaşıyla iktifa edemediğinden, harcamalarını Galata bankerlerinden sağlanan borçlarla kapatmaya çalışıyordu. Tedahülde kalan maaşlarını alamayan saray efradı, harcamaları için para kaynağı olarak sarraflardan borçlanırken, yaptıkları alışverişleri senetler vasıtasıyla yapıyor ve yüklü miktarda nakdi bir anda sarf etmemiş oluyordu. Maliye Hazinesi'nin nakit ihtiyacı için yardımına önceleri Dersaadet Bankası, daha sonra ise Osmanlı Bankası gibi kurumlar yetiştirse de hem devletin giderlerine hem de saray mensuplarının harcamalarına cevap veremeyen hazine, ilk alınan borcun ödeme tarihinin gelmesiyle tamamen tılandı. Bundan sonra borçların önü arkası kesilmediği gibi saray harcamaları da aynı surette devam etti.²⁴³

Hanedan mensuplarının maaşlarını hazineden düzensiz almalarının yanında bir de yapılan harcamalarda bütçelerine riayet etmeden aşırı boyutlarda para sarf etmelerinden dolayı neredeyse her hanedan üyesi kendisine Galata sarraflarından bir banker bularak şahsi banker edinmişti. Hanedan mensupları vaktinde alamadıkları maaşları için ellerindeki senetlerle Galata sarraflarına gidiyor ve kesilen komisyondan dolayı maaşlarını daha düşük bir miktardan temin ediyordu. Sarraflar ise ellerindeki bu senetlerle hazineye başvurup gerek vakti geldiğinde veya gerek daha sonraları bu meblağı tahsis etmeye çalışıyorlardı. Böylece maaş tahsisi yapılana kadar şehzade ve sultanlar paralarını önceden alabilirken, hazineden ödeme yapılmadığında ise senetleri

²⁴³ Murat Hulkiender, **Bir Galata Bankerinin Portresi: George Zarifi (1806-1884)**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkez, İstanbul 2003, s. 22-24.

ellerinde bulunduran bankerlere borçlu konuma düşüyorlardı. Hanedan üyeleri, maaşlarını kırdırdıkları Galata sarraflarından bir de yüksek faizle borç almaktaydı. O dönemin piyasasında %4-5 faiz uygulanarak yapılan borçlanmalar için hanedan mensupları, bankerlerden %45'e kadar varan faizlerle borçlanmayı kabul etmekteydi.²⁴⁴ Buradaki manzaraya göre, yüksek faizle alınan borçların maliyeti külfetli, hazineden alınan ve zaten borçları ödemeye yetmeyen maaşlar ise düzensizdi. Böylece saray halkı önü alınamayan harcamalar, yüksek faizli borçlar ve düzensiz aldıkları maaşlarla adeta mali olarak sürekli bir kısır döngü içinde borç batağında yüzmekteydi.

1. Şehzade Murad Efendi'nin Maaşları

Bilindiği gibi Abdülhamid Efendi'nin bankeri George Zarifi iken, Murad Efendi'nin bankeri ise Hristaki Zoğrafos idi. Hristaki Zoğrafos'un tam olarak hangi tarihten itibaren Murad Efendi'nin şahsi bankeri olduğunu tespit edemedik. Ancak elimizdeki belgelerden anlaşıldığına göre Murad Efendi ile Hristaki Zoğrafos, 1860-1861'den itibaren birlikte çalışmaktadır.²⁴⁵ Özellikle Murad Efendi'nin 1861'de veliaht olması göz önüne alınırsa, harcamalarının da bu tarihle birlikte artış göstermesi en doğal olgudur. Hristaki'nin devletle olan ilişkisi, devlet dairelerine et tahsis etmesiyle başlamış, daha sonra ise hazinenin iltizam işlerine dâhil olmasıyla devam etmişti.²⁴⁶ Ardından Hristaki, 1864'te kurulan Şirket-i Umûmiye-i Osmanî'nin ortaklarından biri oldu. Aristide Baltazzi, Mısırlıoğlu Boghos ve Kamondo kurulan yeni bankanın ortaklarından bazılarıydı. 1872'de Viyana merkezli olarak kurulan Credit Austro-Turgue Bankası'nın başkanı da Hristaki'ydi. Hristaki'nin yanında bu bankanın kuruluşunda Zarifi de yer almaktaydı. 1873'te İtibâr-ı Sınâi Şirket-i Şarkiyesi ve Dersaadet Duhan Rejisi'nin kurucuları arasında yine Zarifi ve Hristaki yer aldı. Buradan anlaşılan; Hristaki'nin devlete borçlar temin edip, dış

²⁴⁴ Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s. 29-31.

²⁴⁵ BOA, Y.EE. 22/64, leff 4 (İbtidâ-yı Temmuz 1277 ila Gâye-i Şubat 1282/13 Temmuz 1861 ila 4 Mart 1867). Bu kayıta Murad Efendi'nin 1861-67 ve 1867-69 yılları arasındaki tahsisatı içinden Hristaki Efendi üzerinden aldığı meblağ gösterilmektedir.

²⁴⁶ Mehmed Memduh, *Mir'at-ı Şuunat*, s. 94. Mehmed Memduh'un yazdığına göre Hristaki, Bâlâ rütbesine sahipti.

borçlanmalarda da aracılık ettiğine göre, güvenilir bir banker olarak görüldüğü olmalıdır.²⁴⁷

Aşağıda açıklanacağı üzere hazinenin içinde bulunduğu vaziyetten dolayı Murad Efendi'nin maaşında belli bir düzenlilik gözlemek imkânsızdır. Nitekim bu düzensizlik sadece Veliaht Murad Efendi'nin maaşına has olmayıp, tüm hanedan üyeleri ve hatta memurları da kapsamaktaydı. Murad Efendi'nin maaş hesabı, arşiv belgeleri arasında bulunan kayıtlar içinde en nizami olarak Hristaki Zoğrafos'un tuttuğu hesaplar üzerinden takip edilmektedir.

Murad Efendi'nin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki tasnif edilmiş belgelerden ulaşabildiğimiz en erken tarihli maaş kaydı 1861 Nisan'ına denk gelmektedir. Bu kayda göre Murad Efendi'nin 125.000 kuruş olan aylık maaşından Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında ödeme yapılmadığı anlaşılmaktadır.²⁴⁸ Birazdan görüleceği gibi bazen artan bazen azalan maaşını her zaman hazineden alamayan Murad Efendi'nin borçlanmasının bir sebebi de zaten budur. Nitekim Murad Efendi, bir süredir hazineden maaş alamadığı için Harem-i Hümayun Masârifât Nazırı Kemal Efendi, Maliye Nezareti'ne bir yazı yazarak Murad Efendi'nin tedahülde kalan maaşlarından 100.000 kuruşluk bir ödeme yapılmasının gerekli olduğunu söylüyordu.²⁴⁹ Bunun üzerine Sadaret'e başvuran Maliye Nezareti, ödemenin Hazîne-i Hâssa sergisinden yapılması için izin aldı ve 21 Temmuz 1861'de Murad Efendi'ye gerekli ödeme yapıldı.²⁵⁰

Murad Efendi'nin 1866 Kasım'ında maaşı yine 125.000 kuruştur. Fakat 1868'de maaşı 95.083 kuruşa indirilir.²⁵¹ 1870 Mart'ında Murad Efendi'nin maaşı 95.000 kuruşa sabitlenmiştir. 25 Aralık 1870'ten sonra maaşına yapılan 30.000 kuruşluk zam sonrasında yeniden 125.000 kuruş almaya başlar. 13 Mart 1871'de yani mali yılbaşında 15.000 kuruşluk azalma sonucu Veliaht Murad Efendi'nin maaşı

²⁴⁷ Murat Hulkiender, *a.g.e.*, s. 59-60, 71-72, 81.

²⁴⁸ BOA, İ.DH. 484/32626 (7 Recep 1278/8 Ocak 1862).

²⁴⁹ BOA, A.MKT.NZD. 358/73 (10 Muharrem 1278/18 Temmuz 1861).

²⁵⁰ BOA, A.MKT.NZD. 358/76; A.MKT.NZD. 359/42 (13 Muharrem 1278/21 Temmuz 1861).

²⁵¹ BOA, Y.EE. 22/14 (9 Zilhicce 1286/12 Mart 1870). Defterdeki kayda göre 1 Osmanlı Lirası 105 kuruşa denk gelmektedir. Böylece Murad Efendi'nin aylık maaşı lira hesabıyla 905,5 liraya tekabül eder. Arzu Terzi, *Saray Mücevher İktidar*, s. 40.

110.000 kuruş olur.²⁵² Ayrıca Murad Efendi'nin 1869 yılından kalan takriben 18 aylık maaşına karşılık olarak 1.996.328 kuruşluk hazineden alacağı mevcuttur.²⁵³ 12 Mart 1870 tarihinde Murad Efendi, kendisine ödenecek maaşına ait yukarıdaki miktardan 1.419.847 kuruşluk, yani bir senelik maaşına denk gelen kısmının doğrudan Hristaki Zoğrafos tarafına havale edilmesini istemiştir.²⁵⁴ Bu arada Murad Efendi'nin hazineden 125.000 kuruş maaş aldığı dönemlerde, kardeşleri Abdülhamid ve Reşad efendiler 100.000'er kuruş, Kemaleddin Efendi 40.000 kuruş, Burhaneddin Efendi 35.000 kuruş, Nureddin Efendi 30.000 kuruş, kız kardeşleri Cemile Sultan 125.000 kuruş ve Refia Sultan ise 100.000 kuruş maaş almaktaydı.²⁵⁵

Murad Efendi ile bankeri olan Hristaki arasında maaş hesabı üzerine tutulan bir defter bulunuyordu. Bu defter kuruş hesabıyla tutulmuştur. Çünkü yukarıda görüldüğü gibi Veliaht Murad Efendi hazineden kuruş üzerinden maaş almaktaydı. Murad Efendi, Maliye Hazinesi'nden alacağı maaşlara karşılık her ay düzenlenmiş senetleri Hristaki'ye veriyor ve böylece maaş tarihi gelmeden, maaşını hazineden önce Hristaki Efendi'ye kırdırıyordu. Hristaki'nin tuttuğu hesaba göre, Murad Efendi'ye ödeme yaptığı tarihten, maaşı hazineden tahsil edebildiği tarihe kadar yüzde 1 faiz ve yarım komisyon işletmekteydi.²⁵⁶

Murad Efendi'nin aldığı maaşlarına dair bir hesap yapılır ve bu hesap maliyeye sunulur. Murad Efendi'nin Maliye'ye sunduğu bu hesap pusulasına göre 13 Temmuz 1861'den 12 Mart 1867 tarihine kadar Murad Efendi'nin maaş olarak alacakları için aylık 125.000 kuruşluk maaşından 68 ay tutarı olan 8.500.000 kuruş kendisine ödenmiştir. Yine bu hesap pusulasında 13 Mart 1867'den 11 Kasım 1869 tarihine kadarki maaş olarak alacakları için aylık 95.083 kuruşluk maaşından 32 aylık tutarı olan 3.042.656 kuruş kendisine ödenmiştir. Toplamda 11.542.656 kuruşa ulaşan ve Hazine'den teslim aldığını söylediği maaşlarından 8.831.162 kuruşunu, çeşitli giderler için harcadığı miktar olarak belirtti. Yine bu hesapta yazdığına göre, Murad Efendi'nin

²⁵² BOA, Y.EE. 22/68, leff 1 (12 Nisan 1287/24 Nisan 1871). Arzu Terzi, **a.g.e.**, s. 59.

²⁵³ BOA, Y.EE. 22/14 (9 Zilhicce 1286/12 Mart 1870).

²⁵⁴ BOA, Y.EE. 22/14 (9 Zilhicce 1286/12 Mart 1870). Arzu Terzi, **a.g.e.**, s. 40.

²⁵⁵ BOA, MAD.d. 10629, leff 4-leff 5. (10 Nisan 1288/22 Nisan 1872).

²⁵⁶ BOA, Y.EE. 22/69, leff 1 (31 Kanunuevvel 1291/12 Ocak 1876); BOA, Y.EE. 22/64 leff 1-3 (1 Kanunisani 1287/1 Ocak 1872).

borçları için maaş hesabından Mıgırdıç'a verilen miktar 800.000, Hristaki Efendi'ye verilen ise 1.391.411 kuruştur. Ayrıca maaşından ödenecek senede tabi 190.116 kuruşluk kısım da hesap edildiğinde Murad Efendi'nin Hazine'den maaş olarak kalan alacağı toplam 430.017 kuruş şeklinde hesaplanmıştır.²⁵⁷ Burada Murad Efendi'nin maaşının 125.000 kuruştan 95.083 kuruşa indirildiği görülmektedir ki bu değişimin devlet hazinesinin içinde bulunduğu zorluklardan kaynaklandığı unutulmamalıdır.

Hristaki'nin tuttuğu kayıtlardan görüldüğü ki Murad Efendi ile sarrafı Hristaki Zoğrafos arasında iki ayrı borç hesabı mevcuttu. Bunlardan birincisi Murad Efendi'nin şahsi borçlarına dair hesaplardı. Bu hesaplar lira üzerinden tutuluyordu, çünkü aşağıda izah edileceği üzere genelde borçlar lira olarak temin edilmekteydi. Bu şahsi borçlanmaların miktarı ilerde tablolarla gösterilecektir. İkinci hesap ise Veliaht Murad Efendi'nin hazineden aldığı maaşlarıyla ilgili tutulan maaş hesabıydı ki bu da hazinenin maaşları kuruş üzerinden ödemesinden dolayı kuruş olarak hesaplanmaktaydı. Murad Efendi, kendi maaş senedini Hristaki'ye veriyor ve karşılığında Hazine maaşları yatırmadan önce parasını Hristaki'den alabiliyordu. Hristaki ise elinde bulunan ve ayrıca yılsonu topluca hesabını yaptığı bu senetlerle Maliye Hazinesi'ne gidip parasının tahsilini yapıyordu. Az evvel bahsedildiği gibi Hristaki, bu maaşları aylık %1 faiz ve yarım komisyon hesabıyla işletmekteydi. Dolayısıyla aylık 1,5 ve yıllık ise %18 faiz, Murad Efendi'nin Hristaki üzerinden aldığı maaş borçları için yürütülmekteydi. Bu faiz hesabının ise aşırı yüksek olduğu vurgulanmalıdır. Hatta Murad Efendi'nin 95.000 ila 110.000 kuruşluk aylık maaşı göz önüne alındığında yaptığı muhtelif borçlanmaların çok ciddi rakamlara ulaştığı görülür. Murad Efendi, Hristaki'ye verdiği maaş senetleriyle ondan sadece hazineden müterakim maaşlarını almıyor, bunlara ilaveten ileri tarihli maaşlarını da önceden tahsil ediyordu.

Nitekim aşağıdaki tabloda 1872 yılında Hristaki'nin hazırladığı deftere göre Murad Efendi'nin maaş hesabı olarak Hristaki'den aldığı ileri tarihli maaşlar görülmektedir.²⁵⁸ Buradaki tablodan ortaya çıkan sonuç şu olmalıdır ki Murad Efendi,

²⁵⁷ BOA, Y.EE. 22/64, leff 4 (30 Teşrinievvel 1285/11 Kasım 1869).

²⁵⁸ BOA, Y.EE. 22/64, leff 2 (1 Kanunusani 1287/1 Ocak 1872).

geliriyle giderlerini dengeleyemediği için hem ileri tarihli maaşlarını Hristaki'den henüz vakti gelmeden alıyor hem de yine Hristaki'den borçlanma talep ediyordu.

Tablo-1: Murad Efendi'nin Hristaki Zoğrafos'tan aldığı 1 Yıllık Maaşların Miktarı (Kuruş)		
	Ana Para	Yıllık %12 Faizi
24 Nisan 1871 Tarihli Senet ile Alacaklı Olunan Miktar	1.388.387	119.401
20 Mayıs 1871 Tarihinde 1871 Ağustos Maaşı için Verilen	110.000	8.507
13 Haziran 1871 Tarihinde 1871 Eylül Maaşı için Verilen	110.000	7.663
18 Temmuz 1871 Tarihinde 1871 Ekim Maaşı için Verilen	110.000	6.380
27 Ağustos 1871 Tarihinde Kasım 1871 Maaşı için Verilen	110.000	5.317
21 Eylül 1871 Tarihinde 1871 Aralık Maaşı için Verilen	110.000	4.070
14 Ekim 1871 Tarihinde 1872 Ocak Maaşı için Verilen	110.000	3.227
17 Kasım 1871 Tarihinde 1872 Şubat Maaşı için Verilen	110.000	2.017
12 Aralık 1871 Tarihinde 1872 Mart Maaşı için Verilen	110.000	1.100
Ara Toplam	2.268.387	157.682
11 Ağustos 1871'den 8 Kasım 1871 tarihine kadar Hazine'den Murad Efendi'nin maaşları için Hristaki'ye Ödenen	710.000	22.196
Ödenen Miktar Tenzil Olunduktan Sonra Toplam Alacak	1.693.873	135.483

Bu tabloda görüldüğü gibi Murad Efendi, maaş senetlerini Hristaki'ye kırdırarak maaşlarını Hazine'den önce Hristaki üzerinden almakla kalmıyor, ayrıca ileri tarihli maaşlarını da henüz vakti gelmeden yine Hristaki'den temin ediyordu. Nitekim yukarıdaki tabloda, Ağustos ayına ait maaşını Mayıs'ta, Eylül ayına ait maaşını ise Haziran'da Hristaki'den aldığı ve karşılığında senet tanzim edildiği görülmektedir. Ayrıca maaş hesabı üzerinden yapılan bu borçlanma için Hristaki Efendi'ye 1870-1872 yıllarına ait maaş hesabı olarak Hazine'den 1.558.387 kuruş ödeneceği, yine kendisi tarafından hazırlanan pusulaya şerh düşülmüştür.²⁵⁹

1874 yılına gelince ise Murad Efendi'nin Hristaki'ye kırdırdığı maaşlarına karşılık toplamda 1.040.000 kuruşluk borcu kalmıştı. Ayrıca %1 faiz ve yarım komisyon hesabıyla 187.200 kuruş da faizi bulunuyordu. Hristaki Efendi, bu borç için ayrı bir senet düzenledi ve bu senedi Murad Efendi'ye imzalattı. Yine bu hesabı lira olarak da tanzim etti ve 96.740 lira olan bu senedi Murad Efendi'ye imzalattı. Anlaşıldığına göre borçların sürekli ileri bir tarihe devrettiğini gören Hristaki, ileride kuruş ve lira arasında doğabilecek farkı ortadan kaldırmak için böyle bir uygulamaya gitmişti.²⁶⁰ Hesap defterinin nihayetinde, Murad Efendi'nin faiziyle birlikte toplam 2.442.150 kuruşluk bir borcu mevcuttu. Defteri tanzim eden Hristaki, Murad Efendi'nin maaş miktarını, hangi aya ait olduğunu, ödenme tarihlerini ve işlettiği faizleri tek tek sıralamıştır. Ayrıca Hristaki, Murad Efendi'nin maaş senetleriyle başvurduğu Hazine'den aldığı toplam meblağı da yazmıştı ve buna göre Murad Efendi'nin maaşlarına karşılık 897.217 kuruş Hristaki'nin eline geçmiştir. Dolayısıyla yukarıdaki toplamdan bu para düşüldüğünde Murad Efendi'nin maaş borcu 1.544.933 liraya indi. Ayrıca defterde görülüyor ki Murad Efendi'nin annesi Şevkiefsar Kadın Efendi'nin de 189.855 kuruşluk maaş hesabından borcu bulunuyordu.²⁶¹

Nihayet Hristaki, Murad Efendi'nin maaş hesaplarını toplayarak 1.734.818 kuruşluk meblağı listeledikten sonra maaş senetlerinin de kaydını yaparak, elinde

²⁵⁹ BOA, Y.EE 22/64, leff 2 (1 Kanunusani 1287/1 Ocak 1872).

²⁶⁰ BOA, Y.EE. 22/67, leff 4 (25 Muharrem 1292/3 Mart 1875).

²⁶¹ BOA, Y.EE. 22/69, leff 1 (31 Kanunuevvel 1291/12 Ocak 1876).

1.495.000 kuruşluk senet olduğunu belirtir. Buradaki farkı hesap ederek ayrıca bir senet hazırlar ve 239.818 kuruşluk senedi yine imzalayıp deftere kaydeder.²⁶²

B) HRİSTAKİ ZOĞRAFOS'TAN ALINAN BORÇLAR

1. Şehzade Murad Efendi'nin Hristaki'den Şahsi Borçlanması

Yukarıda izah edilen hesaplar, Murad Efendi'nin Hristaki Zoğrafos ile maaş üzerinden yapılan alacak verecek ilişkisiydi. Murad Efendi, maaş senedini Hristaki'ye vererek Hazine'ye başvurmadan maaşını temin ediyordu. Ayrıca ileri tarihli maaşlarını da yine Hristaki'den istediği vakitte talep edebiliyordu. Bu bölüm ise Murad Efendi'nin maaş alacakları dışında şahsi olarak Hristaki'den yaptığı borçlanmaları ihtiva etmektedir. Murad Efendi ve annesinin Hristaki Zoğrafos'tan aldıkları şahsi borçlara dair en ayrıntılı bilgileri Hristaki'nin tanzim ettiği defterlerden alabilmekteyiz. Buna göre; Murad Efendi ve annesinin 15 Aralık 1869'dan 18 Haziran 1870 tarihine kadar Hristaki Zoğrafos'tan istikrazda bulundukları toplam borç miktarı 27.394 liradır. Bunun 19.490 lirası Murad Efendi'ye aitken, 7.904 kûsur liralık kısmı ise annesi tarafından alınmıştır. Alınan borçlarla ilgili hazırlanan detaylı tablo aşağıda yer almaktadır.²⁶³

Tablo-2: Murad Efendi'nin Hristaki'den 1869-1870 Yıllarındaki Şahsi Borçlanması (Lira Hesabıyla)	
15 Aralık 1869	560
10 Ocak 1870	1.440
7 Mart 1870	1.000
30 Nisan 1870	500
4 Mayıs 1870	1.000
7 Mayıs 1870	1.000
11 Mayıs 1870	1.000
24 Mayıs 1870	2.000

²⁶² BOA, Y.EE. 22/69, leff 4 (6 Haziran 1286/18 Haziran 1870). Arzu Terzi, a.g.e., s. 49.

²⁶³ BOA, Y.EE 22/64, leff 5 ila leff 25 (12 Ramazan 1286/16 Aralık 1869-15 Recep 1287/11 Ekim 1870).

30 Mayıs 1870	1.300
2 Haziran 1870	1.500
9 Haziran 1870	700
14 Haziran 1870	3.742
18 Haziran 1870	3.348
23 Ağustos 1870	150
10 Ekim 1870	250
Toplam	19.490 lira

Murad Efendi'nin annesi Şevkiefsar Kadın Efendi, Maliye Hazinesi'nden kendisine her ay verilen 20.080 kuruşluk maaşının Haziran 1869'dan Ocak 1870'e kadarki 8 aylık toplamı olan 160.640 kuruşluk meblağı aşağıdaki tabloda bulunan alacaklarından dolayı Hristaki'ye devretmiştir. Hristaki ise bu miktardan 1.200 liralık kısmı borçlarından dolayı Mösyö Vecare'ye vermiştir.²⁶⁴

Tablo-3: Murad Efendi'nin Annesi Şevkiefsar Kadın Efendi'nin 1870 Yılında Hristaki'den aldığı Borçlar (Lira)	
17 Mart 1870	200
2 Nisan 1870	1.500
11 Mayıs 1870	500
12 Mayıs 1870	1.000
16 Mayıs 1870	1.000
23 Mayıs 1870	1.000
9 Haziran 1870	300
15 Haziran 1870	200
18 Haziran 1870	952
26 Eylül 1870	952
29 Ekim 1870	300
Toplam	7.904 lira

²⁶⁴ BOA, Y.EE. 22/64, leff 8 (4 Zilhicce 1286/7 Mart 1870). Şevkiefsar Kadın Efendi'ye ait borç senetleri.

Murad Efendi'nin 13 Ocak 1871 tarihi itibariyle Hristaki Zoğrafos'a ödeyeceği kalan borç miktarı 34.983 lira 73 kuruşa çıkmıştır.²⁶⁵ Bunun ödenmesi için Rumi yılbaşı olan 1871 Mart ayı başlangıcından itibaren Murad Efendi'nin aylık maaşından 15.000'er kuruş karşılık olarak gösterildi. Ayrıca gereğinin yapılması için senet hazırlanarak Maliye Hazinesi'ne verildi.²⁶⁶ Böylelikle borçlarına karşılık Murad Efendi'nin 1871 senesi Ağustos ayına kadarki maaşından 15.000'er kuruş ile toplamda 810.000 kuruş Hristaki'ye bırakıldı.²⁶⁷

Murad Efendi'yle birlikte annesinin de maaş hesabı olarak Hristaki'ye borçları mevcuttu. Şevkiefsar Kadın Efendi tarafından Hristaki Zoğrafos'a takdim edilen senede göre 12 Ocak 1872 tarihi itibariyle Şevkiefsar Kadın Efendi'nin maaş hesabı üzerinden toplam borcu 2.096.573 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bu miktar 19.967 kûsur liraya tekabül etmektedir.²⁶⁸

Hristaki ayrıca 13 Ocak 1872'de dökümünü yaptığı borç hesabında ise bir önceki sene olan 1871 yılına ait V. Murad'a verdiği borçları şu şekilde listeledi:²⁶⁹

Tablo-4: Murad Efendi'nin 1871 Yılında Hristaki'den Aldığı Şahsi Borçlar (Lira)		
	Ana Para	%12 Hesabıyla İşleyen Faiz
3 Temmuz 1871 Tarihine Kadar Alınan Borç Miktarı ve Faizi	15.000	945
18 Kasım 1871 Tarihinde Verilen	164,50	2,96
18 Kasım 1871 Tarihli Teslim Edilen Mücevherât Bedeli	1.250	22,50
5 Aralık 1871 Tarihli Bir Çift Hayvan Bedeli	235	2,90

²⁶⁵ BOA, Y.EE. 22/64, leff 27 (21 Şevval 1287/14 Ocak 1871).

²⁶⁶ BOA, Y.EE. 22/64, leff 28 (21 Muharrem 1288/12 Nisan 1871).

²⁶⁷ BOA, Y.EE. 22/64, leff 3 (21 Muharrem 1288/12 Nisan 1871).

²⁶⁸ BOA, Y.EE. 22/64, leff 32 (21 Kanunuevvel 1287/2 Ocak 1872).

²⁶⁹ BOA, Y.EE 22/64, leff 1 (1 Kanunusani 1287/13 Ocak 1872).

28 Kasım 1871 Tarihli Saat bedeli olarak verilen 11.250 Frank karşılığı	492,18	7,22
Toplam	17.141,68	980,58
Tahsil Olunan Miktar (Mücevherat Bedeli İle Birlikte)	1.414,50	25,46
Kalan	15.727,18	955,12
Faizle birlikte kalan Toplam	16.682,30	

Görüldüğü gibi Murad Efendi'nin maaş hesabı dışında yaptığı alışveriş ve aldığı şahsi borçlanmalardan da 1871 senesine ait Hristaki'ye 16.682 lira 30 kuruşluk borcu mevcuttu. Hristaki'nin yazdığı senetlere göre bir sonraki sene olan 1872'de Murad Efendi'nin Hristaki'den aldığı şahsi borçlar ise şöyledir:²⁷⁰

Tablo-5: Murad Efendi'nin 1872 Yılında Hristaki'den Aldığı Miktarlar		
Tarih	Mühür	Miktar
12 Ocak 1872	Valide Sultan	1.894 Lira 80 Kuruş
12 Ocak 1872	Murad Efendi	16.682 Lira 30 Kuruş
15 Şubat 1872	Murad Efendi	300 Lira
26 Şubat 1872	Murad Efendi	2.000 Lira
23 Haziran 1872	Valide Sultan	200 Lira
18 Temmuz 1872	Murad Efendi	4.000 Lira
22 Temmuz 1872	Valide Sultan	200 Lira
17 Ağustos 1872	Murad Efendi	1.265 Lira 21 Kuruş
25 Eylül 1872	Murad Efendi	2.000 Lira
2 Ekim 1872	Valide Sultan	300 Lira
11 Aralık 1872	Murad Efendi	846 Lira
Toplam		29.488 Lira 31 Kuruş

²⁷⁰ BOA, Y.EE 22/64 (11 Şevval 1289/ 12 Aralık 1872).

11 Ocak 1875 tarihinde Murad Efendi tarafından Hristaki Efendi'ye takdim edilen senette maaş hesabından kalan borcunun 1.040.000 kuruş olduğu beyan edilmiştir.²⁷¹ Borcun lira olarak hazırlanan senetteki miktarı ise toplam 96.746 liradır.²⁷² Bu miktar Hristaki Efendi tarafından hazırlanan cetvelde de aynı şekilde gösterilmiştir.²⁷³ Maaş hesabı dışında aynı sene olan 1875 yılında Murad Efendi'nin yaptığı şahsi borçlanmalar ise şu şekildedir:²⁷⁴

Tablo-6: Murad Efendi'nin 1875'te Hristaki'den Aldığı Şahsi Borçlar (Lira)		
Tarih	Teslim Alan	Miktar
2 Şubat 1875	Murad Efendi	700
16 Şubat 1875	Murad Efendi	600
22 Şubat 1875	Murad Efendi	1.000
4 Mart 1875	Murad Efendi	1.500
6 Mart 1875	Murad Efendi	25.000
23 Haziran 1875	Murad Efendi	1.000
Toplam		29.800 lira

Nihayet 1876 yılına gelindiğinde, Hristaki'nin hazırladığı deftere göre Murad Efendi'nin en başından sonuna kadar toplam borcu olarak 127.505 lira 13 kuruşluk bir meblağ biriktiği görülür. Bu miktarın 18.218 Lira 16 kuruşu ise faizdir. Bu borca Selahaddin Efendi'nin aldığı miktarın, Baltacı Aristidi'ye yapılan ödemenin ve Süleyman Faik Efendi yoluyla alınan miktarın da eklenmesi; ayrıca Hristaki'ye yapılan ödemelerin düşülmesinin ardından kalan miktar 145.224 lira 9 kuruşa yükselir.²⁷⁵ Borcun ödenmesi hususunda ise Murad Efendi ve annesine yapılacak maaş ödemeleri teminat olarak gösterilmiştir. Nitekim Hristaki Efendi, Murad Efendi ve annesinden olan borçlarına karşılık 1876 senesinin Ocak ayına kadar Hazine'den alacakları olan toplam 1.495.000 kuruş maaş bedelinin, kendisine ödenme şeklini

²⁷¹ BOA, Y.EE. 22/67, leff 3 (30 Kanunuevvel 1290/11 Ocak 1875). Arzu Terzi, **a.g.e.**, s. 47.

²⁷² BOA, Y.EE. 22/67, leff 4 (30 Kanunuevvel 1290/11 Ocak 1875).

²⁷³ BOA, Y.EE 22/69, leff 1 (31 Kanunuevvel 1291/12 Ocak 1876).

²⁷⁴ BOA, Y.EE 22/69, leff 1; Y.EE. 22/67, leff 1 ve leff 2 (20 Cemaziyelevvel 1292/24 Haziran 1875).

²⁷⁵ BOA, Y.EE. 22/69, leff 1 (31 Kanunuevvel 1291/12 Ocak 1876).

yapılacak aylık ödeme miktarları ile hazırladığı cetvellerde göstermiştir.²⁷⁶ Bahsedilen miktara eklenmiş olan bir harcama da Murad Efendi'nin kendisi için Paris'ten sipariş ettiği faytonun fiyatıydı. Bu harcamayı da Hristaki üstlenmiştir. Hristaki, arabanın Paris'ten alınıp İstanbul'a getirilmesi için yaptığı tüm masrafları 24 Eylül 1875'te hazırladığı cetvelde şöyle sıralamıştır:²⁷⁷

Tablo-7: Murad Efendi için 1875'te Paris'ten Getirilen Fayton Masraflarının Tutarı (Lira)	
Paris'e Sipariş Olunan Lando'nun Pahası	571
Lando'nun Paris'ten Dersaadet'e Kadar Vapurla Nakli Masrafı	38
Dersaadet'te Gümrük Resmiyle Masârif-i Sairesi	49
Kayık için İki Defa Tediye Olunan	250
Kayığın İkmali için Sonradan Tediye Olunan	50
Toplam	959 Lira

Yukarıdaki tabloda bahsedilen, Murad Efendi'nin Paris'ten getirdiği fayton için yapılan harcamayla ilgili burada şunu söylemek yerinde olacaktır. Osmanlı maliyesinin iflâsının ilan edildiği bir yılda, veliaht Murad Efendi'nin Paris'ten fayton sipariş etmesi ve 959 lira gibi ciddi bir miktarın ödenmesi; devlet yönetiminin ve israfın ulaştığı boyutları göstermesi bakımından kayda değerdir. Böyle bir atmosferde devletin yıkılışı da kaçınılmaz hâle gelmektedir.

Murad Efendi, maaş hesabı dışında şahsi olarak Hristaki'den muhtelif meblağlar talep ettiğinde, Hristaki bu borçlanmalar için tek tek borç pusulaları düzenliyor ve bunları Murad Efendi'ye mühürleterek borçlarını teminat altına alıyordu.²⁷⁸ Bu senetlerden biri olan: *“İş bu bin iki yüz seksen dokuz senesi cemaziyelahirinin on üçüncü Cumartesi günü Saadetli Hristaki Efendi'den karzen bin*

²⁷⁶ BOA, Y.EE. 22/69 (31 Kanunuevvel 1291/12 Ocak 1876).

²⁷⁷ BOA, Y.EE. 22/66, leff 3 (24 Eylül 1875).

²⁷⁸ Arzu Terzi, **a.g.e.**, s. 53.

*iki yüz altmış beş buçuk aded lira-yı Osmani küsur yirmi kuruş ahz eylediğimi müş'ir iş bu sened i'tâ olundu. 13 Cemaziyelahir 1289 ve 5 Ağustos 1288/18 Ağustos 1872” şeklinde yazıp Murad Efendi’ye mühürlettiği 1.265 liralık borç senedi örnek olarak gösterilebilir.*²⁷⁹

Bu borçlanmaların bazısında aylık %1 hesabıyla faiz uygulanırken, bazısında ise Hristaki’nin faiz yürütmediği görülmektedir. Nitekim Hristaki, Murad Efendi’ye 6 Mart 1875’te verdiği 25.000 lira gibi büyük bir meblağ için faiz işletmemiş, borç senedini “*bilâ-faiz*” şeklinde düzenlemişti. Ayrıca yine aynı defterdeki 1.500 liralık borca ise, az evvelkinden daha az olmasına rağmen faiz uygulanmıştı.²⁸⁰

Diğer taraftan Hristaki’nin Murad Efendi’ye ait borçları ödediği veya kefil olduğu da görülmektedir. Marangoz Mişlik’e olan 183 liralık borcun ödenmesi için Murad Efendi dairesinden Süleyman Efendi tarafından Hristaki’ye dilekçe verilmiştir.²⁸¹ Murad Efendi’den 115 lira alacağı olan Mösyö Dann ise yine bunu Hristaki Zoğrafos’tan temin etti.²⁸² Hristaki’nin bunu yapmaktaki asıl maksadının, kendisi tarafından kapatılan borç miktarını yine kendi hesap defterine kaydederek, bu miktarı Murad Efendi’den tediye edene kadar işlettiği faizden faydalanmak olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim buna kanıt olarak, Hristaki’nin yaptığı şu uygulama örnek gösterilebilir. Hristaki, Murad Efendi’nin 1871 yılında 17.940 kuruş borç aldığı bir tüccarın borcunu kapatıp üstüne yeni bir senet tanzim etti. Hristaki, verdiği senede göre 1 lira 120 kuruş hesabıyla borç alınan miktarı 149,5 liraya çevirerek Murad Efendi namına karşı tarafa iletti ve senet suretini de kendi defterine kaydetti.²⁸³

Yukarıdaki tablolardan ve yazılanlardan anlaşıldığına göre, Hristaki’nin kaydını tutup defterlere işlediği Murad Efendi’ye ait toplam borçlanmaları şu şekilde sayabiliriz. 1869-1870 yıllarına kadar 19.490 lira, 1871 yılında 16.682 lira, 1872 senesinde 27.093 lira ve 1875 yılında 29.800 lira. Böylece Hristaki’nin bizzat kendi

²⁷⁹ BOA, Y.EE. 22/65, leff 5 (13 Cemaziyelahir 1289/18 Ağustos 1872).

²⁸⁰ BOA, Y.EE. 22/67, leff 2 (27 Muharrem 1292/5 Mart 1875).

²⁸¹ BOA, Y.EE 22/64, leff 29 (23 Haziran 1287/5 Temmuz 1871).

²⁸² BOA, Y.EE 22/64, leff 30 (25 Temmuz 1287/6 Ağustos 1871).

²⁸³ BOA, Y.EE, 22/21, leff 12 (8 Recep 1288/23 Eylül 1871).

yaptığı hesaplarda, maaş borçları dışarıda kalacak şekilde, her yıl olmasa bile kaydedilen beş sene için Murad Efendi'nin toplam borcu 93.065 lira tutmaktadır.

Bu kayıtlardan sonra, Murad Efendi'nin V. Murad olarak tahta çıkışından dört ay önce yani 12 Ocak 1876'da Hristaki'nin hazırladığı defterde bulunan kayda göre borçların miktarı 145.224 lira 9 kuruşa yükselir. Bu miktarın içinde Hristaki'nin işlettiği faiz olarak 18.218 lira 16 kuruş da bulunmaktadır.²⁸⁴ Yani Murad Efendi yarım sene içinde 34.000 lira kadar daha borçlanmıştı. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Hristaki, 145.224 liralık verdiği borçları temin edebilmek için 1876 senesinin Ocak ayına kadar Hazine'den alınacak toplam 1.495.000 kuruş maaş bedelini karşılık göstermiştir. Bu miktar 14.238 liraya tekabül etmektedir ve Murad Efendi'nin bir yıllık maaşının toplam miktarıdır. Yani toplam borç tutarı olan 145.224 liranın çok altındadır. Yine Hristaki, kendisine yapılacak ödeme şeklini, maaşların tahsil edildiği dönemlere göre düzenlediği cetvellerle belirtmiştir.²⁸⁵

Belirtildiği gibi burada sayılan borçlar Hristaki'den nakit olarak temin edilen borçlarken, maaş hesabı ayrı tutulmuş ve hesaba dâhil edilmemiştir. Ayrıca Hristaki, kendisi tarafından yapılan alışverişler dışında başka hiçbir hesabı defterlerine eklememiştir. Yine bu miktarlara aylık %1 faiz ve yarım komisyon, yani aylık %1,5 ve senelik %18 faiz uygulandığı unutulmamalıdır. Murad Efendi'nin ileri tarihli maaşlarını dahi önceden teslim aldığını yukarıda belirttiğimize göre, borçları karşılığında aylık maaşı dışında bir geliri olmadığından, bu miktarın uygulanan faizle birlikte her sene arttığına dikkat çekmek gerekir. Az evvel verilen örnekteki gibi, toplam 135.224 lira olan borcun parça parça ödenmesi için Murad Efendi'nin bir yıllık maaşına karşılık gelen 14.238 liranın gösterilmesiyle borçların kapanmayacağı da ortadadır. Elbette bu durumdan hem Hristaki'nin hem de Murad Efendi'nin farkında olmadığını düşünmek büyük bir yanlış olur. Zira bu ikili, borçların temin edilmesi için Murad Efendi'nin tahta çıkmasını, böylece epey kabarık olan borçların hazine yani devlet tarafından garanti altına alınarak tesviye edilmesini beklemekteydi. Nitekim

²⁸⁴ BOA, Y.EE. 22/69, leff 1 (31 Kanunuevvel 1291/12 Ocak 1876).

²⁸⁵ BOA, Y.EE. 22/69 (31 Kanunuevvel 1291/12 Ocak 1876).

Birinci Bölüm’de anlatılan Murad Efendi’nin tahtı elde etmek için giriştiği faaliyetlerin Hristaki tarafından desteklenmesinin başka bir açıklaması olamaz.

2. V. Murad’ın Borçlarına Karşılık Mücevherlerin Hristaki Zoğrafos’a Verilmesi

V. Murad 30 Mayıs 1876’da Osmanlı tahtına çıktıktan sonra²⁸⁶ şehzadeliğinden beri yanında olan ve para temini konusunda her türlü desteği kendisinden esirgemeyen Hristaki Zoğrafos, artık padişahın özel sarrafı olmuştu. Buna ilaveten cülusun ilk haftasında, 3 Haziran 1876’da ise Hristaki Zoğrafos, V. Murad’ın annesi Şevkiefsar Valide Sultan’ın da sarraflığına tayin edildi.²⁸⁷

Dönemin kaynaklarından başlayıp günümüze kadar yazılmış her eserde geçen V. Murad’ın borçlarına karşılık, Sultan Abdülaziz’e ait mücevherlerin Hristaki Efendi’ye rehin verildiği ve Hristaki’nin de bu mücevherleri Avrupa’ya kaçırdığı söylentisinin iç yüzü aslında şöyle idi: V. Murad’ı tahta çıkaran vükela heyeti, ilan ettikleri cülus hatt-ı hümayununda padişaha ait birtakım gelirleri Hazine’ye aktarmış ve padişahın maaşında da küçülmeye gitmişti. Bunun sebebi, 1875’te ilan edilen iflastan beri maliyenin bir türlü toparlanamayışı idi. Buna mukabil olarak darbe heyeti, ekonomiyi ayakta tutmak ve Balkanlardaki karışıklığı bastırabilmekte kullanılacak kaynağı elde etmek için padişahın sarrafı olan Hristaki Zoğrafos’tan borçlanma talebinde bulundu. Bu sırada Hristaki, önceki anlatılan gelişmelerde görüldüğü gibi V. Murad’ın akıl sağlığını kaybettiğinin farkında olarak, padişaha öteden beri verdiği borçların tahsil edilmesi için tuttuğu hesabı arz ederek yapılacak borçlanmaya bu borçları da ilave etti. Hristaki’nin buradaki amacı, yapılacak resmi borçlanma mukavelesine şehzadeliğinden itibaren V. Murad ve annesine verdiği borçları kaydettirmek ve böylece borçları hem tahsil edebilmek hem de teminat altına alabilmektir.²⁸⁸ Nitekim yapılan mukavelede Hristaki, tuttuğu kayıtlara binaen hem V. Murad’ın hem de annesinin 1292 sene-i rûmisi şehr-i haziranının on beşinci gününe,

²⁸⁶ Cevdet Küçük, “Murad V” **DİA**, C. 31, İstanbul 2006, s. 184.

²⁸⁷ BOA, MB.İ, 31/128 (10 Cemaziyelevvel 1293/3 Haziran 1876); Ali Akyıldız, **Haremin Padişahı Valide Sultan**, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 375; Arzu Terzi, **Saray Mücevher İktidar**, s. 92.

²⁸⁸ **A.e.**, s. 91-95.

yani 27 Haziran 1876 tarihine kadar kendisinden 211.530,5 Osmanlı altını borç aldığını yazar. Buradan sonrasını belge üzerinden takip etmekte fayda vardır:

“Devletlü atufetlü Nuri Paşa Hazretlerine atufetlü Hristaki Efendi Hazretleri tarafından verilen sened-i muvakkat suretidir.

Zât-ı şevket-simat-ı hazret-i padişâhi ile mehd-i ulyâ-yı saltanat-ı seniyye devletlü sultan aliyyetü ’ş-şân efendimiz hazretlerinin bin iki yüz doksan iki sâl-i rûmisi şehir-i haziranının on beşinci gününe kadar rû’yet ve kat’ olunan hesâb-ı âlileri mucibince eski ve yeni tebeyyün eden yalnız iki yüz on bir bin beş yüz otuz buçuk aded Osmanlı altını matlûbât-ı çakerânemin İngiliz altınına tahvilinde hâsıl olan yalnız yüz doksan iki bin üç yüz İngiliz altını eden ve Mabeyn-i Hümâyûn cenâb-ı mülûkâne müşir devletlü atufetlü Nuri Paşa hazretlerine karzen i ’tâsı mukarrer olan yalnız otuz iki bin altı yüz doksan dokuz aded İngiliz altını on şilini ki cem’an iki yüz yirmi beş bin aded İngiliz altınına karşılık li-ecli ’t-te’min Avrupa’ya gönderilmek üzere bu kere müşir-i müşarünileyh hazretleri tarafından memhûr ve cânib-i kemterîden mümzâ vü musaddak iki nüsha defter-i mahsusunun mübeyyin olduğu elmas ve pırlanta ve sair zî-kıymet eşya-yı ma’ûle tamamen yedd-i âcizâneme teslim buyurulduğunu müş’îr olmak ve mukavelât-ı lazimesiyle senedât-ı icâbiyye ve kat’iyyesi tanzimine değin ma’ûlün-bih bulunmak üzere işbu sened-i muvakkat-i kemterî müş’îr-i müşarünileyh hazretlerine takdim kılındı. 20 Cemaziyelahir 1293 ve 30 Haziran 1292.”²⁸⁹

Metnini verdiğimiz geçici senette açıkça görülüyor ki Hristaki Efendi, V. Murad ve annesine verdiği borçlar için 211.530,5 Osmanlı altını gibi bir miktarı kabul etmektedir. Ayrıca bu miktarı Rumî sene ile 15 Haziran 1292’ye, yani miladi takvime göre 27 Haziran 1876 tarihine kadar getirip bu şekilde kaydettirmesinin ise tek bir sebebi vardır. Yukarıda anlatıldığı gibi V. Murad’ın bir darbeyle saraydan alınıp tahta çıkarıldığı tarih 30 Mayıs 1876’dır. Dolayısıyla 27 Haziran’da veliaht Murad Efendi, artık Osmanlı saltanatının sahibi yani padişah’tır. Böylece Hristaki, şehzadelîği döneminden tahta çıktığı tarihe kadar V. Murad’a borç verdiğini iddia ederek öteden beri temin ettiği tüm borçları resmi bir makamın, yani padişahlık kurumunun garantisi

²⁸⁹ BOA, HH.d. 1428, nr. 148 (20 Cemaziyelahir 1293/13 Temmuz 1876). Başında “Hristaki Efendi’den olunan istikrazın defteridir” şeklinde kaydı bulunan bu deftere hem mücevherlerle ilgili anlaşmanın içeriği için hem de Hristaki’nin verdiği borçlanma için ayrıca bakılabilir. Arzu Terzi, *a.g.e.*, s. 94.

altına aldırıyordu. Buradan anlaşıldığına göre V. Murad'ın şehzadelik ve veliahtlık zamanlarında Hristaki Efendi'den aldığı borçlar artık yeni padişahın kendi çabasıyla değil, Hazîne-i Hâssa tarafından ödenecektir. Ayrıca tüm bunlar yetmiyormuş gibi olayın bir diğer açmazı ise hem yeni padişahın şahsî borçlarının hem de devletin yaptığı yeni borçlanmanın karşılığı olarak, tahttan indirilen eski padişahın şahsî mal varlığı olan mücevherlerin gösterilmesi idi.²⁹⁰

Anlaşmaya göre Hristaki Zoğrafos, senette yazıldığı gibi verdiği borçları Osmanlı Altını hesabından İngiliz lirasına çevirir ve V. Murad'ın borçlarına karşılık 192.300 İngiliz lirası olan meblağla birlikte, ayrıca 32.699 İngiliz lirası ve 10 şilin olarak belirlenen devlete ödeyeceği miktar karşılığında kıymetleri belirlenmiş ve mühürlenerek kaydedilmiş mücevherleri Avrupa'ya götürebilecektir.²⁹¹ Mücevherlerin nasıl seçildiğine gelince, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan başka bir Hazîne-i Hâssa Defteri'nden anlaşıldığına göre sarayda mühürlenerek saklanmış Sultan Abdülaziz ve ailesine ait mücevherlerin bedelini yeniden tetkik edebilmek için hem Saray'ın hem de Hristaki'nin ayrı ayrı çalışmaları olmuştur. Önce, Midhat Paşa'nın da görev yaptığı komisyonun huzurunda açılan mücevherler içerisinde 158 tanesi Hristaki ve yanındaki uzmanlar tarafından seçildi. Daha sonra bu mücevherler için saray tarafından kuyumcu esnafından getirilen sarraflarla bedel biçildi. Sarayın yaptırdığı hesaplara binaen 158 parça mücevher için yaklaşık 333.596 Osmanlı lirası bedel kabul edildi. Fakat Hristaki Efendi de kendi getirdiği uzmanlara yaptırdığı inceleme sonucu mücevherlerin 223.697 Osmanlı lirası kıymetinde olduğunu iddia etti. Bundan sonra iki heyet arasındaki 109.899 Osmanlı lirası tutarındaki fark için yeniden hesap yapıldı. Hükümet tarafı ile Hristaki arasındaki bu farkın aslında gayet yüksek bir miktara tekabül ettiği görülmektedir. Bunun önüne geçmek için iki heyet ortak bir çalışma yaparak uzlaşma yolunu tercih etti. Yapılan bu ortak çalışmada ise bu sefer 158 parça mücevherlerin bedeli 262.110 Osmanlı lirası olarak belirlendi. Hristaki'nin seçtiği 158 parça mücevherin, hem Sultan Abdülaziz'e

²⁹⁰ Arzu Terzi, **a.g.e.**, s. 108.

²⁹¹ Görüldüğü gibi 225.000 İngiliz lirasına tekabül eden miktarda, Osmanlı altını hesabıyla V. Murad'ın borçlarına mukabil olarak 211.530 lira 50 kuruş Osmanlı Altını Hristaki tarafından devletten temin edilmişken, 35.969 lira 45 kuruş da Hristaki'nin devlete teslim edeceği borç tutarı olarak belirlenmişti.

hem de hanedanına ait şahsî takılar olduğuna dikkat çekebilmek için bazılarını burada zikretmek yerinde olacaktır.

Mücevherlerin listelendiği sayfanın başında “*çarşıdan celp olunanlar ile atufetlü Hristaki Efendi Hazretleri taraflarından getirilen muhamminlerin tahmin ve takdirde kararlaştırdıkları fiyatın miktarı ve yekûnu*” yazarken, hemen altında mücevherler tek tek listelenmiş ve birinci sütunda Osmanlı lirası olarak kıymetleri, ikinci sütunda “*kırat*” cinsiyle ağırlıkları, üçüncü sütunda saraydaki komisyon tarafından mühürlenirken verilmiş numaraları ve dördüncü sütunda da “*cins-i eşya*” şeklinde mücevherlerin cinsi belirtilmiştir. “*Üç yakutlu pırlanta baston tepesi, göğüslük madalyon, yeşim saplı murassa yelpaze, murassa çalar saat, kundağı murassa ve mahfazasının kapağı içinde isim yazısı pırlanta ile müzeyyen tüfenk, iki taşı düşmüş madalyon yani broş, mahfaza derununda murassa kasatura ve kayış ve murassa tüfenk ve murassa barut veznesi, bir mahfaza derununda altı aded pırlanta yüzük, bir mahfaza derununda murassa dondurma takımı; üç aded tabak, üç aded zarf, üç aded kaşık ve bir aded altın tepsi, bir aded akçe cüzdanı, bir aded altın halkalı gül resimli bilezik, elmaslı dürbün, iki taraflı elmaslı ve sapı incili yelpaze, mineli dürbün, mai mine üzerine ve pırlanta ile müzeyyen sineklik, bir mahfaza derununda bir çift ağır küpe, bir mahfaza derununda murassa sekiz aded zarf maa fincan ve murassa tatlı hokkası ve sapı murassa kaşık, iki büyük Frenk bağı kemer tokası, armudî biçiminde beş salkımlı göğüslük, pırlanta ve zümrüd ve lal taşlarla müzeyyen taç*” 158 parça mücevherlerden bazılarıdır.²⁹²

Yukarıda sayıldığı gibi mücevherlerin çoğu günlük kullanım için uygun şahsî takılarken, ayrıca süs veya dekor amaçlı gayet gösterişli parçalar da mevcuttu. Kayıtları tutulurken yazılan ifadelerden anlaşıldığı üzere bazı mücevherlerin taşları düşmüş veya eksikti. Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilişinden sonra Şevkiefsar Valide Sultan’ın başını çektiği ekip, telaş ve panik içinde ellerine geçen her şeyi yağmaladığından ve daha sonra bunlar toplanıp yine aceleyle paketlenildiğinden dolayı

²⁹² BOA, HH.d. nr. 22654 (10 Mart 1294/22 Mart 1878).

bazı parçalar böyle zarar görmüş olmalıdır.²⁹³ Hristaki'ye teslim edilen mücevherler bu şekilde sıralandıktan sonra listenin altına “yalnız 262.110 adet Lira-yı Osmani'dir” şeklinde not düşülmüştür.

V. Murad'ın şahsî borçlarına karşılık Hristaki'ye mücevherlerle yapılacak ödemeyi içeren anlaşma toplam yedi maddeden oluşmaktadır. Elbette bu anlaşma içerisinde yukarıda bahsedildiği gibi devletin Hristaki'den olan borçlanma talebi de mevcuttu. Nitekim belirlenen yedi maddede V. Murad'ın borçlarına mukabil olan meblağ, devlete ayrılacak miktar, borçlanmanın faiz oranları ve rehin verilen mücevherlerin ne gibi işlemlerden geçeceğine dair bilgiler de bulunmaktadır. Anlaşmanın maddeleri ise şu şekildedir:

“Birinci madde: Müşarünileyh Hristaki Efendi hazretleri Hazîne-i Hâssa-yı Şahane'ye iki yüz yirmi beş bin aded İngiliz lirası ikraz edip bu meblağın yüz doksan iki bin üç yüz İngiliz lirası ile on şilini Lira-yı Sterlin yüz on kuruş hesabıyla müşarünileyh Hristaki Efendi'nin 15 Haziran 1292 tarihine kadar rüyet ve kat' ve hazine-i müşarünileyhima canibinden kabul ve tasdik olunan hesap mucibince yalnız iki yüz on bir bin beş yüz otuz adet Lira-yı Osmani ile elli kuruştan ibaret olan matlubuna mahsûben ve kûsur otuz iki bin altı yüz doksan dokuz adet İngiliz lirası ile on şilini nakden hazine-i müşarünileyhimaya verilmiştir.

İkinci Madde: İşbu istikrazın tediyesine işbu iki yüz doksan iki senesi Haziran'ının on beşinci gününden itibaren bir sene müddet tayin olunmuştur.

Üçüncü Madde: Tarih-i mezburdan itibaren meblağ-ı müstakraz-i mezkur üzerine senevî yüzde on iki güzeşte ve yüzde bir komisyon yürütülecektir.

Dördüncü Madde: İstikraz-ı mezkura karşılık celp olunan muhamminlerin tahminine göre iki yüz altmış iki bin yüz şu kadar Lira-yı Osmani kıymetli pırlanta cevahir ve diğer zi-kıymet hazine-i müşarünileyhima canibinden rehin olarak müstakriz-i müşarünileyh yedine teslim kılınmıştır.

²⁹³ BOA, HH.d. 1428, nr. 153-148. Sultan Abdülaziz'e ve mensuplarına ait 158 parça mücevherin tam listesi ve ilaveten bazısının fotoğrafı için yine bkz. Arzu Terzi, **Saray Mücevher İktidar**, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

Beşinci Madde: Hazîne-i Hâssa-yı Şahane'nin doksan bir senesi tahsisatı bakiyesinden tediye olunmak üzere meblağ-ı mezbura mahsûben hazine-i müşarünileyh canib-i alisinden doksan yedi yük elli bin kuruşluk havale itasıyla mezkûr havale vilayâtta tesviye olunacağından akçenin Dersaadet'e nakil ve îsali masarifatıyla bunun Dersaadet'e vürudunda İngiliz lirasına tahvili için ve masarifi-sairesi hazine-i müşarünileyhimaya ait olacaktır.

Altıncı Madde: Tarih-i mukaveleden bir sene mürurunda havalâtta makbuz olacak meblağ ba'd-el-mahsûb fazlası maa-güzeşte ve komisyonu mecmuu müceddeden re'sü'l-mâl ittihaz kılınarak tamamen tediyesine kadar re'sü'l-mâl-i cedîd üzerine senevi yüzde on iki güzeşte ve yüzde bir komisyon hesab olunacak ve mezkûr istikraza mahsûben Hazîne-i Celîle'nin vukuu bulacak teslimatı üzerine karşılıklı senevi yüzde on iki güzeşte yürütülecektir.

Yedinci Madde: Mevâdd-ı sâbıkada beyan olunduğu üzere bir sene müddet iktizasıyla müşarünileyhin gayri-ez-makbuzât tebeyyün edecek matlûbâtı tarafeynin rızasıyla tecdîd-i mukavele olunacaktır ve eğer iktizâ-yı müddetten itibaren bir ay içinde tecdîd-i mukavele olunamaz ise Efendi-i Müşarünileyh yedinde merhûn olan mücevherâtın içinden matlûbâtı mikdârını şerâik-i âtiye ile satmağa mezundur. Şöyle ki merhûnât-ı mezkureden gerek Dersaadet'te ve gerek Avrupa'da satılanlar evvel emirde müzayedeye konulup bir ay müddet mezar edildikten sonra takarrür edecek bedel ve kıymetle fûruht edilecektir ve bunların satıldıkça kaç gûne mezadda gezdiğini ve kaçta satıldığını mübeyyin burada esnafkethüdası ve Avrupa'da dellallar tarafından alınacak şehâdetnâmeler ibraz kılınarak bunlar kabul olunacaktır ve bunlar için icab eden masârif-i nakliye ve sigorta ve dellaliye ve sâir masârif ve rûsumat ve icab ederse gümrük resmi Hazîne-i Hâssa-yı Şâhâne hesabına raci' olacaktır.”²⁹⁴

Anlaşma metninin girişinde Sadaret'in tasvibiyle, Hazîne-i Hâssa namına Mabeyn-i Hümâyun Müşiri Nuri Paşa diğer tarafta da Hristaki Zoğrafos Efendi kendi namına olarak bu anlaşmanın düzenlendiği yazmaktadır. Buradan anlaşıldığı üzere

²⁹⁴ BOA, HH.d. 1428. Defter bu mukavele ile başlamaktadır. Ayrıca bu mukavelename, BOA, Y.PRK.HH. 2/39 numaralı kayıta da bulunmaktadır ve bu kayıta ilaveten sekizince madde adı altında, Zarifi'nin bu anlaşmada Hristaki için kefalette bulunduğu yer alırken, Zarifi'nin kefaletnamesi de yine aynı dosyaya eklenmiştir, BOA, Y.PRK.HH. 2/39, leff 2 (12 Mart 1294/24 Mart 1878). Ayrıca Zarifi'nin kefil olduğunu belirten belgenin çevirisi için bkz. Arzu Terzi, a.g.e., s. 179, “Zarifi'nin Kefaletnâmesi”.

Sadaret'ten alınan onayla birlikte mukavele yetkisi Mabeyn Müşiri'ne verilmiştir. Hatırlanacağı üzere Damat Nuri Paşa, Sultan Abdülaziz'in hal'inden sonra darbe heyeti tarafından Mabeyn Müşirliği görevine getirilmişti. Ayrıca Sultan Abdülaziz ve ailesine ait mücevherlerin yağmalanmasında, V. Murad'ın annesi Şevkiefsar Valide Sultan ile işbirliği yapmıştı.²⁹⁵ Birinci maddede görüldüğü gibi Hristaki, toplamda 225.000 İngiliz lirası borç verecektir ve bu meblağın çoğunluğunu oluşturan 192.300 İngiliz lirası ve 10 şilinlik kısmı V. Murad'ın borçlarına karşılık gösterilmiştir. Aynı maddede yazdığına göre, 1 Sterlin 110 kuruştan hesaplanarak bu miktar 211.530 Osmanlı Lirası 50 kuruşa çevrilmiştir. Hristaki'nin 27 Haziran 1876 tarihine kadar V. Murad'a verdiği borçlara mukabil bu miktarın Hazine tarafından ödeneceğinin altı ise özellikle çizilmiştir. Çünkü Hristaki, burada kendisinin şehzadelikten itibaren verdiği borçları V. Murad'ın tahta çıkışının yirmi sekizinci gününe kadar getirerek resmiyete dökmektedir. Bundan sonra yaklaşık 13 sene boyunca verdiği tüm borçların tediyesi devlet hazinesinin garantisi altındadır. Nitekim bu miktar düştükten sonra birinci maddede görüldüğü gibi Hristaki Efendi, Hazine'ye yalnızca 32.699 İngiliz lirası 10 şilin ödeme yapacaktır.

İkinci madde ise borcun ödenme süresinin anlaşma tarihinden yani 15 Haziran 1292'den itibaren bir sene olduğunu belirtir. Üçüncü maddede alınan meblağ üstüne imza tarihinden itibaren senelik % 12 faiz ve % 1 komisyon ekleneceği yazılıdır. Buradaki yıllık faiz ve komisyon oranları, Hristaki'nin V. Murad'a verdiği borçları incelediğimiz kısımda da anlatıldığı gibi bu borçların faiz oranlarıyla benzerlik göstermektedir. Dördüncü maddede, komisyonca kıymetleri belirlenmiş 158 parça ve 262.110 lira tutarındaki mücevherlerin Hristaki'ye rehin olarak teslim edildiği belirtilmiştir. Beşinci maddeden anlaşıldığına göre Hristaki, verdiği borca karşılık bazı vilayet gelirlerinin havale edilmesiyle teminat almıştır ve bu havale uygulamasına dair her türlü masrafı hazineye yüklemiştir. Altıncı maddeye göre bir sene geçtikten sonra, vilayetlerden havale edilerek gelen miktar düşüldüğünde, geriye kalan borç miktarıyla faiz ve komisyonlar toplanarak yeni borç miktarı tespit edilecektir ve bu miktara yine aynı faiz oranı uygulanacaktır. Yedinci maddede ise bir sene sonrasında kalan borçlar mukabilinde ne yapılacağı anlatılmaktadır. Buna göre iki tarafın rızasıyla, kalan borç

²⁹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, s. 51, 68-70.

için yeni bir mukavele yapılacaktır. Fakat mukavele yapılmazsa Hristaki Zoğrafos, elinde rehin bulunan mücevherleri satabilecektir. Mücevherlerin satılma usulü ise yine bu maddede şöyle belirlenmişti: Hristaki, mücevherleri İstanbul'da veya Avrupa'da satma hakkına sahipti fakat mücevherler satışa müzayede usulüyle sunulacaktı. Müzayedeye konulan mücevherler bir ay kadar mezatta kalacak ve bedelleri tespit edildikten sonra satılacaktır. Mücevherlerin kaç gün mezatta kaldığı ve ne kadara satıldığı İstanbul'da esnaf kethüdası tarafından, Avrupa'da ise tellallar tarafından verilen *şehâdetnâmelerle* belirtilecektir. Mücevherlerin satışıyla ilgili her türlü masraf (sigorta, nakliye, gümrük vergisi, tellallık parası) ise yine Hazine tarafından karşılanacaktır.²⁹⁶

Defterde sonraki sayfada ise yan yana olarak “*sûret-i istifâsı*” ve “*sûret-i tediyesi*” şeklinde iki tabloda borcun nasıl alınacağı ve nasıl ödeneceği belirtilmişti. Hristaki, V. Murad'ın borçlarına karşılık olan 211.530 lira 55 kuruşluk miktar dışında kalan 35.969 lira 45 kuruş için önce 20.000 liralık bir ödeme yapmıştır. Kalan 15.969 lira 45 kuruş ise 20, 27, 29, 31 Temmuz ve 5 Ağustos 1876 tarihlerinde parça parça ödenmiştir.²⁹⁷

Hristaki Zoğrafos'un verdiği borcun geri ödemesi için yukarıda bahsedildiği gibi bazı vilayetlerden havale olarak vilayetlerin aşar gelirlerinden belirlenecek miktarlar tahsil edilecekti.²⁹⁸ Nitekim bunun için, yukarıdaki tablonun yanına yapılan bir hesap tablosuna göre toplam 97.500 Osmanlı lirasının, altı vilayetin gelirlerinden 31 Temmuz 1876 tarihi baz alınarak ödeneceği belirlenmişti. Buna göre Hüdavendigar vilayetinden 25.000 lira, Aydın vilayetinden 20.000 lira, Adana vilayetinden 10.000 lira, Halep vilayetinden 10.000 lira, Konya vilayetinden 17.500 lira ve Sivas vilayetinden 15.000 lira şeklinde tahsisat ayrılacaktı.²⁹⁹

²⁹⁶ BOA, HH.d. 1428, nr. 285-284. Bu defterin sayfaları geriye doğru tutulmuştur. Arzu Terzi, **a.g.e.**, s. 109.

²⁹⁷ BOA, HH.d. 1428, nr 283. Hristaki, 20.000 lira teslim edildikten sonra 8 Temmuz 1292'de 4.700 lira, 15 Temmuz'da 1.000 lira, 17 Temmuz'da 4.000 lira, 19 Temmuz'da 3.000 lira ve 24 Temmuz'da 3.269 lira olarak toplam borç miktarı olan 35.969 lirayı parça parça teslim etmiştir. Arzu Terzi, **a.g.e.**, s. 110.

²⁹⁸ BOA, Y.PRK.HH. 2/39, leff 1 (21 Rebiülevvel 1295/25 Mart 1878).

²⁹⁹ BOA, HH.d. 1428, nr. 282. Arzu Terzi, **a.g.e.**, s. 111.

Görüldüğü gibi Hristaki Efendi, şimdilik Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulabildiğimiz en erken 1863'e tekabül eden tarihten itibaren V. Murad ve annesi Şevkiefsar Valide Sultan'a verdiği borçların karşılığı olarak devletle bir borç mukavelesi düzenlemiş ve Sultan Abdülaziz hanedanına ait mücevherleri rehin olarak kendi tasarrufuna alabilmişti. Üstelik bunları ister Avrupa isterse de İstanbul'da satma hakkına sahipti. Önceki bölümlerde kısa olarak Hristaki'nin ne gibi işler yaptığı, hangi şirket ve bankalarda ortaklığı bulunduğundan bahsetmiştik. Hatırlanacağı üzere Hristaki Efendi'nin sarayla ve dolayısıyla devletle tanışmasının yolunu açan hadise, saray mutfağına et temin etmesiydi. Bundan sonra giderek serveti büyüyen Hristaki, İstanbul'da şöhret kazanırken Beyoğlu'nun sayılı sarrafları arasına girmiş ve devlete borç temin edebilecek kadar büyüebilmişti. İşte Hristaki'nin saraya et temin ettiği "kasaplık" günlerine atıfta bulunarak, mücevherlerle ilgili en çarpıcı tespit yine dönemin şahitlerinden Mehmed Memduh'un eserindeki şu cümlelerdir: "*Abdülaziz Han'ın saraydan ihracıyla nukûd ve cevâhir iç hazinede kalmıştı. Yedi milyon liralık konsolide tahvilâtı, Rumeli demiryolu hisse senedâtı Hazîne-i Mâliye'ye alınıp, yedi-sekiz yüz bin lira kıymet tutan mücevherât Sultan Murad Hazretlerinin düyûnu örtülmek üzere sarraf Hristaki Efendi'ye tamamen devir ve ita kılındı. Hristaki Efendi, devlete et temin ederek servetini arttırmıştı. Murad Han cûlus ettikten sonra bir dert bî-derman esiri olunca Hristaki Efendi Avrupa'ya gitti. İşte kasaplıktan yetişmiş olan Hristaki'ye mücevherler kurbanlık koç gibi kurban olmuştur.*"³⁰⁰ Ayrıca yine aynı yerde yazılana göre mücevherlerin Hristaki gibi nüfuz sahibi bir bankere verilmesinin asıl sebebi, darbe ekibinin gücünü ve yerini muhafaza edebilmek için nakdî desteğe ihtiyaç duyduğuydu. Yani piyasadan daha kolay ve hızlı bir şekilde para temin edebilmek için Hristaki'nin gücünü kullanmak istediklerinden mücevherleri rehin vermişlerdi.³⁰¹ Özetle Hristaki Efendi, Sultan Abdülaziz ve ailesine ait mücevherleri alıp yaptığı anlaşma neticesinde mukavelenin sekizinci maddesine binaen Paris'e gitti.

³⁰⁰ Mehmed Memduh, *Mir'ât-ı Şuûnât*, s. 94.

³⁰¹ A.e. s. 94; *Mirat-ı Hakikat*'te de olay şu şekilde özet olarak verilmişti: "*Damat Nuri Paşa'nın Mabeyn Müşirliğiyle saraydaki mücevherler tamamen yok oldu. Sultan Murad bir milyon lira borç içinde tahta oturmuştu ve yine Hristaki'den akçe alınmıştı. Hristaki borçlara karşılık mücevherleri rehin alarak Londra'ya kaçırdı. Nuri Paşa da kalan mücevherleri talan edip sus payı olarak hal' işine iştirak edenlere dağıttı.*" Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, s. 186-187. Mahmud Celaleddin Paşa, yanlış

3. Mücevherlerin Geri Alınması:

Birinci Bölüm’de bahsedildiği üzere V. Murad, tahta çıkarılmak için saraydan götürüldüğü gün başına gelen korku ve panik dolu olaylardan başlayıp devam eden amcası Sultan Abdülaziz’in öldürülmesi ve Çerkez Hasan Vakası gibi gelişmelerden sonra akıl sağlığını bir türlü toparlayamadı. Bunun üzerine devletin içinde bulunduğu zor şartları düşünmek zorunda olan darbe heyetinden geriye kalanlar, aldıkları karar neticesinde veliaht Abdülhamid Efendi ile görüşüp anlaşma sağladıktan sonra 31 Ağustos 1876’da II. Abdülhamid’i tahta çıkardı. V. Murad’ın hal’ fetvasında amcasınıninkiyle aynı olacak şekilde, fakat bu sefer gerçeği yansıttığı üzere padişahın daimi bir cinnet halinde olduğu ve bu sebeple görevini yerine getiremediği yazıyordu.³⁰²

II. Abdülhamid’in tahta çıkışından sonra ilgilendiği sorunlardan biri, amcası Sultan Abdülaziz’e ve ailesine ait mücevherlerin rehin verilmesi meselesiydi. Sultan Abdülaziz’i tahttan indirip yerine V. Murad’ı tahta çıkaran vükela heyeti, bu sefer de V. Murad’ı tahttan indirip yerine II. Abdülhamid’i cülus ettirmişti. Tüm bunların farkında olan II. Abdülhamid, görevdeki devlet adamlarına tam olarak itimat etmemekteydi. Öncelikli hedefi kendine yakın bir devlet ricali oluşturmakken, iktidarını sağlamlaştırmak için maddi açıdan da güçlü olması gerektiğinin farkındaydı. Eğer Sultan Abdülaziz ve ailesine ait mücevherlerin bir şekilde geri alınmasını sağlarsa, padişah mal ve mülklerinin bir sonraki padişaha geçmesi kaidesine binaen bu mücevherlerin, dolayısıyla da belli bir maddi gücün sahibi olacaktı. Nitekim 16 Nisan 1877 tarihli bir kayıttan öğrendiğimize göre II. Abdülhamid, mücevherlerle ilgili hukuki süreci başlatmayı kafasına koyduğundan, Abdülaziz hanedanını temsil etmesi için bir vekil tayin edilmesini ve seçilen vekilin hükümete bildirilmesini istiyordu.³⁰³

II. Abdülhamid ise, konuyu gündeme getirerek saltanat makamına ait mücevherlerin kendisine teslim edilmesi için padişah olarak dava açmak zorunda olduğundan, *“hâkân-ı sâbık Sultan Murad Hazretlerinin zâtlarına ait düyûn*

hatırlıyor olmalıdır ki Hristaki’nin Paris yerine Londra’ya gittiğini yazmıştır. Oysa Hristaki, anlaşmanın yedinci maddesini bahane edip mücevherlerle birlikte Fransa’ya gitmişti.

³⁰² Cevdet Küçük, “Murad V”, **DiA**, C. 31, s. 185-185.

³⁰³ BOA, BEOAYN.d. nr. 1074, s. 152 (2 Rebiülahir 1294 / 16 Nisan 1877). Arzu Terzi, **a.g.e.**, s. 128.

mukâbilinde Hristaki Efendi'ye rehin edilmiş olan mücevherât-ı malûmeden cennet-mekan Abdülaziz Han Hazretleri hânedân-ı fehâmına âid bulunanlar için ikâme-i davâ ile muâmele-i haczin icrâsı zımında iktizâ eden vekilin muahharan müteallik buyurulan emr ü ferman-ı hümayûn-ı hazret-i şehinşâhi mucebince devletlü Hamdi Paşa hazretleriyle bi'l-muhâbere nasbı derdest olduğu gibi saltanat-ı seniyye'ye mahsus olan mücevherât için taraf-ı eşref-i cânib-i padişâhîden tayini lazım gelen vekilin intihâbı hakkında şâyân buyurulmuş olan müsaade-i aliyye-i hazret-i şehriyâri üzerine Rüsûmat Emîni devletlü Kani Paşa şu işin hakâyıkına vâkıf zevâtan olmasıyla vekalet ehl olduğu ve diğer bir vekil dahi Heyet-i Ayan azâsından saadetlü Kostaki Efendi hazretleri malûmat-ı kâmile ashabından bulunduğuna binâen onun dahi vekil nasb edilmesi...” şeklindeki irade ile işin ehli ve konuya olan vukufı dolayısıyla Kostaki Efendi ile Kani Paşa'yı kendi namına olarak vekil tayin etti.³⁰⁴ Bu irade ile Kani Paşa ve Kostaki Efendi, II. Abdülhamid adına önceki padişaha ait mücevherlerin geri alınması için dava açmaya mezun edildi.

Kani Paşa ve Kostaki Efendi, kendilerine tebliğ edildiği üzere yanlarına Babialı Hukuk Müşaviri Mösyö Taran'ı da alarak meselenin incelenmesi için çalışmış ve görevlendirildikten hemen hemen bir ay sonra gayet etraflı bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre heyet, “evvelâ mücevherât-ı merhûnenin cinsi ve nev'iyle cihet-i taalluku ve aidiyeti meselesi”, “sâniyen Nuri Paşa'nın mukavele-i mezkûrenin akdinde haiz olduğu derece-i iktidar ve mezuniyeti meselesi” ve “sâlisen hâkân-ı sâbık hazretlerinin rehin mukâbilinde esâsı ittihaz olunmuş olan deynin nev'iyle keyfiyet-i sübutu meselesi” olarak üç ana başlık altında konuyu incelemiştir. Yani öncelikle Hristaki'ye rehin verilen mücevherlerin cinsleriyle kimlere ait oldukları araştırılacak, ikinci olarak Nuri Paşa'nın mukavele imzalanırken ne derece yetkiye sahip olduğuna bakılacak, üçüncü olarak da mücevherler rehin verilirken V. Murad'ın ne kadar borcu olduğu incelenecekti.³⁰⁵

³⁰⁴ BOA, İ-DH. 745/60928 (2 Rebiülahir 1294/16 Nisan 1877); İ-DH. 743-60738 (12 Rebiülahir 1294/26 Nisan 1877). Arzu Terzi, **a.g.e.**, s. 129.

³⁰⁵ BOA, İ-MMS. 56/2583, varak 2 ve varak 4 (10 Cemaziyelevvel 1294/23 Mayıs 1877). Arzu Terzi, **a.g.e.**, s. 129.

Heyet kendilerine verilen görevi yerine getirmek için, mücevherlerin rehin verilirken yapılan mukaveleye dair ne kadar belge varsa ilgili kurumlardan bunları talep ederek detaylı bir incelemeden sonra raporlarını sundu. Raporun ilk başlığı olan mücevherlerin cinsleri ve kime ait olduğuyula ilgili yapılan araştırma sonucu toplamda 259.310 lira kıymetindeki mücevherlerin hanedan mensuplarından on kişiye ait olduğunu tespit etti. Bu mücevherlerden 91.650 liralık kısmı Bezmialem Valide Sultan'a, 79.740 liralık kısmı Pertevniyal Valide Sultan'a, 15.150 liralık kısmı Yusuf İzzettin Efendi'ye, 5.700 liralık kısmı Mahmud Celaleddin Efendi'ye, 4.450 liralık kısmı Abdülmecid Efendi'ye, 10.400 liralık kısmı Saliha Sultan'a, 19.030 liralık kısmı Başkadın Efendi'ye, 18.340 liralık kısmı İkinci Kadın Efendi'ye, 5.000 liralık kısmı Üçüncü Kadın Efendi'ye ve 9.850 liralık kısmı Dördüncü Kadın Efendi'ye aitti. Ayrıca rapora göre, *“hâkân-ı esbâk müşârinileyh hazretlerinin zatına mahsus olarak çekmecesinden zuhur etmiş yalnız iki bin sekiz yüz liralık eşya bulunduğu...”* yazılıydı ki buna göre Sultan Abdülaziz'e ait mücevherlerin, yani II. Abdülhamid'in kendi namına açılacak davada talep edebileceği miktarın 2.800 liraya tekabül ettiği belirtilmişti. Heyet, meseleyi kolaylaştırmak için, mücevherin 93 parçaya bölünürse bunun ancak bir parçasının Sultan Abdülaziz'e ait olduğunun tespit edildiğini de rapora ekledi.³⁰⁶

Heyetin ikinci meselesi olan Nuri Paşa'nın yetki sorununda ise, önce mukavelenin maddeleri incelenmiş, daha sonra Nuri Paşa ile Mütercim Rüşdü Paşa'nın ifadelerine başvurulmuştur. Heyetin istediği izahatlar karşısında iki paşa da kendisini savunmuş ve devletin içinde bulunduğu mali sıkıntıya binaen bir borç anlaşması yapılması gerektiğini söyleyip, Hristaki'nin bu borcu ancak V. Murad'ın borçlarının da ödenmesiyle ilgili bir teşebbüs olursa üstelenebileceğini söylediğini ifade etmiştir. Hristaki'nin istediği karşılığın münasebetsiz olduğunu, fakat bulundukları vaziyet içinde başka şanslarının olmadığını da belirtirler. Rüşdü Paşa, sarayın borçlanma talebi için Valide Sultan'a başvurulması gerektiğini savunarak aslında sorumluluğu üstünden atmak ister. Bundan sonra borçlar için mücevherlerin tayini ve temini konusunda Midhat Paşa'nın da dâhil olduğu komisyonun saraya getirilen kuyumcularla mücevherler için kıymet belirlediklerini aktarırlar. Bu sebeple

³⁰⁶ BOA, İ-MMS. 56/2583, varak 2 (10 Cemaziyevvel 1294/23 Mayıs 1877). Arzu Terzi, **a.g.e.**, s. 131.

Midhat Paşa'ya da başvurulması gerektiğini tavsiye eder. Rüşdü Paşa, devletin yapacağı borçlanma için saraya ait malların rehin verilmesinin adaba mugayir olduğunu, fakat o sıralarda Sırbistan'daki karışıklığın devleti zor durumda bıraktığı için bu işe mecbur olunduğunu da ilave eder. Son olarak Mütercim Rüşdü Paşa, meselenin kendi yetkisi dışında olduğunu belirterek olaydan sıyrılmak ister. Aslında anlaşılıyor ki iki paşa da o vakit alelacele yapılan bu usulsüz işin ucunun kendilerine dokunacağını farkında olduğundan hedefleri çarpıtarak dikkatleri üzerlerinden uzaklaştırmak istiyorlardı. Görüldüğü gibi heyet, mukavele imzalanırken görevde bulunan devlet ricalinden cevaplamasını istediği sorularla mukaveledeki “*zât-ı hazret-i vekâlet-penâhinin muvâfakat ve tasvibiyle*” ibaresindeki yetki sorununu açığa çıkarmıştı. İki paşanın kasıtlı olarak belirsizce verdiği cevaplar buna delalet etmektedir.³⁰⁷

Heyetin incelediği üçüncü ve son başlık olan V. Murad'ın borçları meselesine gelince, hatırlanacağı üzere mukavelenin birinci maddesinde 27 Haziran 1876 tarihine kadar V. Murad'a verilen borçlara karşılık olarak Hristaki'nin belirlediği miktarı Hazîne-i Hâssa'nın da kabul ve tasdik ettiği yazıyordu. Yine yukarıda yazıldığı gibi Hristaki, 192.300 İngiliz lirası ve 10 şilnlik kısmı V. Murad'ın borçlarına karşılık göstermişti. Bunun üzerine heyet, Hazîne-i Hâssa muhasebecisinden konuyla ilgili bilgi istedi. Fakat muhasebeci, V. Murad'ın borçlarına dair ellerinde herhangi bir kayıt bulunmadığını, bu miktarın Hristaki Efendi tarafından belirlendiğini belirtti. Buna ek olarak, V. Murad'ın borçlarını Süleyman Faik Efendi'nin tuttuğunu, temize çekilen defterin de Şevkiefsar Valide Sultan tarafından mühürlendiğini söyledi. Defterin Nuri Paşa'da görüldüğünün belirtilmesiyle, tekrar Nuri Paşa'nın bilgisine başvuruldu fakat paşadan gelen yanıtta borçların kaydıyla ilgili bilgi sahibi olmadığı yazılıydı.³⁰⁸ Buradaki tikanıklık, aslında borç hesabının Hristaki'nin kendisi tarafından düzenlenen senetler üzerinden yapılması ve bu senetlerin herhangi bir devlet görevlisiyle paylaşılmamasından, üstelik bu duruma yönelik Valide Sultan'ın dahi yardımcı olmamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim ne Hazine'de ne de başka bir kurumda V. Murad'ın borçlarına mukabil hiçbir belge mevcut değildi. Belki de Hazîne-i Hâssa, V.

³⁰⁷ BOA, İ-MMS. 56/2583, varak 3 ve varak 4 (10 Cemaziyelevvel 1294/23 Mayıs 1877).

³⁰⁸ BOA, İ-MMS. 56/2583, varak 4 ve varak 5 (10 Cemaziyelevvel 1294/23 Mayıs 1877).

Murad'ın şehzadelik zamanından kalan borçlarını kendisinden talep eden sarraf veya esnafın yazdığı arzuhallerden bir çıkarım elde edebilirdi fakat buradaki mesele Hristaki'nin eski padişaha ne kadar borç verdiği idi. Bu yüzden heyet, elinde bilgi ve belge olmadığından eski padişah V. Murad'ın senet veya belge mukabilinde ne kadar borcu olduğunu tespit edememiş, mukavelenamenin birinci maddesinde yazılan miktarı kabul etmekle yetinmiştir. Heyetin çalışmalarını tıkayan bu eksiklik, tezi hazırlarken bizim de yaşadığımız en büyük güçlüklerden biri olmuştur. Ayrıca hem mukavelenin yapıldığı hem de bu soruşturmanın açıldığı sıralarda V. Murad'ın akıl sağlığı yerinde olmadığından annesiyle birlikte kendi dertlerine düştüğü de unutulmamalıdır.

Üçüncü maddeye yönelik olan çalışmalarını da belirten heyet, rapora “*Mütâlaât*” adında bir başlık açar ve kendi nihai görüşlerini beyan eder. Öncelikli hedefleri dava açmak olduğundan, II. Abdülhamid'i ilgilendiren kısım için 2.800 lira kıymetindeki Sultan Abdülaziz'e ait mücevherlere dikkat çeker. Daha sonra mücevherlerin tam olarak kimlere ait olduğunun tespit edilemediğini, zaten bu tespit meselesinin Sultan Abdülaziz ailesinin kendi içinde çözmesi gerektiğini, her şeyden önce dava açılırsa bu yolla mücevher aidiyetinin kesin olarak çözülebileceğini belirtir. Nuri Paşa'nın Hazîne-i Hâssa Nazırı sıfatıyla böyle bir mukavele yapmasının yetkisi dışında kaldığına, yetkisiz imzalanan mukavelenin Hazine tarafından tek taraflı olarak feshedebileceğine, üstelik mukavelede “*irade-i seniyye*”den hiç bahsedilmediğine dikkat çeker. Heyetin önemseddiği bir diğer nokta ise, mücevherlerin Hristaki'ye mukavele imzalanmadan yedi gün önce verildiği ve Hristaki'nin şehzadelik zamanında V. Murad için verdiği borçları rehin mücevherlerle sağlama bağlamak için bu işe giriştiğidir. Eğer dava açılması kabul edilirse, Hazine'nin mukaveleyi feshettiği Hristaki'nin vekili Paspali Efendi'ye bildirilecek, böylece mücevherlerin Hazine'ye geri dönmesi sağlanacaktı. Fakat bu kadar hızlı ve çabuk meselenin çözülemeyeceğinin farkında olan heyet, mücevherlerin satışlarına engel olabilmek için haciz koyulması gerektiğini söyler. Ayrıca heyet, hanedana ait mücevherlerin ortalıkta satılmasının devletin şanına yakışmayacağını da ekler.³⁰⁹

³⁰⁹ BOA, İ-MMS. 56/2583, varak 5 ila varak 8 (10 Cemaziyelevvel 1294/23 Mayıs 1877). Arzu Terzi, a.g.e., s. 138-139.

Bundan sonra konuyla ilgili Sadaret tezkiresiyle II. Abdülhamid'e bilgi verilmiş, burada ise gerekli paranın temin edilerek mücevherlerin rehinden kurtarılması teklif edilmiştir. Ayrıca mukavelenin tek taraflı feshedilmesinin, Hristaki'nin Avrupa'da bulunmasından dolayı devlet aleyhine olumsuz tesir bırakabileceği, bu konuda ise Sadaret, Maliye ve Hazîne-i Hâssa'nın aynı fikirde olduğu söylenmiştir. Abdülhamid'in cevaben yazdırdığı hâmişine irade ise şu şekildedir: *“İstikrâz-ı mezkûrun akdi esbabına mürâcaat olunmak üzere Hazîne-i Hâssa Nezâreti'ne mezuniyet itası ve fakat teşebbüsât-ı mâliyenin bu işe ta'alluku olmadığı gibi dâvânın işbu teşebbüsât neticesine ta'allukunda bi fâide husûlünü farz ve takdir etmeğe dahi mahal görülemediğinden bunun bilâ-te'hîr ikâmesi müteallik ve şeref-sünûh buyurulan emr ü fermân...”* Böylece II. Abdülhamid, mücevherlerin kurtarılması için borçlanma yapılmasına Hazîne-i Hâssa'yı mezun kılar ve davanın açılmasından yana olduğunu dile getirir.³¹⁰

Ancak en sonunda, hükümet borçlanma yoluyla rehin mücevherleri kurtarma fikrinden vazgeçti. Hristaki ile yapılan telgraf trafiğinde alınan karar, mücevherlerin Osmanlı Bankası'na teslim edilmesiydi. Böylece hükümet, dava açmaktan vazgeçecek ve anlaşma mukavelesinin yenilenmesi için Hristaki ile oturulup anlaşılacaktır. Hristaki bu teklifi kabul etti ve gönderdiği Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığına vurgu yaptığı dokunaklı telgraflar ardından mücevherleri Osmanlı Bankası'na teslim etti. Bankaya teslim edilen mücevherleri tahkik için Hamdi Paşa, Kani Paşa, Kostaki Efendi, Mösyö Taren ve Hristaki'nin İstanbul'daki vekili Paspali Efendi'nin dâhil olduğu heyet çalışmalara başladı. Mücevherler tahkik edildikten sonra tekrar sandıklarına koyulup mühürlendi. Böylece II. Abdülhamid'in asıl hedefi olan mücevherlerin satılmamak üzere teminat altına alınması işi gerçekleştirilmiştir. Şimdi sıra Hristaki'yle borçlar mukabilinde anlaşmaya varmaktı. Fakat burada da II. Abdülhamid'in özel bir şartı vardı. II. Abdülhamid mücevherleri bizzat incelemek istediğini belirtti. Bu inceleme sonrasında II. Abdülhamid beğendiği mücevherleri alacak, eğer beğenmediği olursa Hristaki Efendi'ye geri verilecekti. Hristaki bu meseleye karşılık, mücevherlerin içinde ortaklarının da payı olduğunu, hatta

³¹⁰ BOA, İ-MMS. 56/2583, leff 2 (17 Cemaziyelevvel 1294/30 Mayıs 1877). Arzu Terzi, a.g.e., s. 143-144.

kendisinin %40, ortaklarının ise %60 hissesinin olduğunu belirtti. II. Abdülhamid'in meseleyi hızlandırmak istemesiyle, biran önce mücevherlerin padişah tarafından incelenmesi safhasına geçilmesi, alınan mücevherler mukabilinde düzenlenecek belgeler için Zarifi'nin kefalet edeceği bildirildi. Ek olarak II. Abdülhamid, amcası Sultan Abdülaziz hanedanını memnun etmek ve biraderi V. Murad'ın borçları için bir suret-i tesviye aradığını belirtti. Ayrıca Hristaki Efendi, Paris'ten İstanbul'a davet ediliyordu. Hristaki, meselenin olumlu neticelenmesi için gayet sükûnet içinde yazdığı telgraflarında, bu davetten onur duyduğundan fakat hastalığı hasebiyle Paris-İstanbul arası gibi uzun bir seyahati bünyesinin kaldıramayacağından bahsediyordu. Hristaki, meselenin olabildiğince kendi lehine çözülmesi için iyi niyetlerinin göstergesi olarak, II. Abdülhamid'in kendisini de heyet içinde görevlendirdiğini bildirdiği Muhacir Komisyonu'na 300.000 kuruşluk bir yardımı bağışlamaktaydı.³¹¹

Tam bir karmaşayı andıran, uzun bir mesai ve zaman sarfıyla devam eden, II. Abdülhamid ile Hristaki Efendi arasında geçen mücevher meselesi nihayet şu surette neticelenmişti. Mücevherlerden II. Abdülhamid'in beğenip alacaklarına karşılık, emlak-ı hümayun arasından bazıları rehin gösterilerek beş seneliğine Hristaki'nin tasarrufuna verilecektir. Ancak bu rehin işlemi, iki tarafın da izni olmaksızın mülklerin satılamayacağı ve hatta geri alım şartıyla yapılacaktır. Mücevherlerin incelenmesinden sonra geri verileceğiyle ilgili kefalet istenmekteydi ve bu işe kefil olarak Zarifi seçilmiştir. Son olarak borcun toplam miktarıyla ödeme planının tespit edilmesiyle ilgili yeni bir mukavelenin düzenlenmesine karar verilmiş, böylece iş sonuca bağlanmıştır. Bundan sonra sıra, padişah mülklerinin rehin verilmesine geldi. Neticede 9 adet çiftlik rehin olarak gösterildi. Bunlar Beykoz ve Anadolu Hisarı tarafında birer adet, Çekmece civarında üç adet ve Tırhala'da dört adet olacak şekilde, toplamda 621.115 kuruş yıllık hasılatı olan çiftliklerdi. Ayrıca İstanbul'da toplam 37 parça emlak-ı hümayun da rehin olarak gösterildi ve bunların toplam geliri 1.002.995 kuruştı.³¹²

³¹¹ Arzu Terzi, **a.g.e.**, s. 144, 153-155, 157-170. Hristaki Zoğrafos'un Sadaret'e gönderdiği telgrafların tercümesi için bkz. **A.e.**, s. 153 vd.

³¹² BOA, HH.d. 1428, nr. 262-261. Burada sayılan çiftlik-i hümayunların yıllık gelirleriyle birlikte, rehin gösterilen 37 adet emlak-ı hümayûnun bulunduğu yerler, cinsleri ve yıllık gelirleri ile ilgili bkz. Arzu Terzi, **Saray Mücevher İktidar**, s. 175-178.

Nihayet anlaşmanın son maddesine binaen Hristaki Efendi ile yeni bir “*Konturâto*” yapıldı. Sekiz maddelik bu anlaşmanın ikinci maddesinde, birinci maddeye atfen çiftliklerin on iki senelik gelirleri, o mal varlığının kıymeti kabul edileceği için, yukarıda sayılan tüm emlak-ı hümâyunun toplam kıymeti 19.489.320 kuruştur ve 1 lira, 107 kuruştan hesap edilerek 182.143 lira olarak kabul edildiği yazıldı. Diğer maddelerde de kefalet ve koşulla rehin edilen padişah mülkleriyle ilgili bilgi verilirken, eğer Hazine beş sene içinde borcu kapatırsa Hristaki de bu mülkleri Hazîne-i Hâssa’ya geri vermeyi taahhüt ediyordu. Ayrıca borcun ödenmesi için yine, vilayet gelirlerinden havale çıkarılacağı ve ödemelerin kendilerine aktarıldıktan sonra Hazîne-i Hâssa tarafından yapılacağı belirtiliyordu. Borcun tesviye edileceği beş sene içinde ödeme yapılmazsa, Hristaki’nin de bu mülkleri ne surette alıkoyacağı da anlatılmaktaydı. Son olarak George Zarifi’nin bu işe kefil olduğu da kaydedilir.³¹³ Ek olarak Zarifi’nin kefil olarak seçilmesindeki asıl amaç, mücevherler için rehin verilen padişaha ait mülklerin satışını engellemektir.³¹⁴

II. Abdülhamid, saraya getirilen mücevher sandıklarını Zarifi, Paspali Efendi, Maliye Nazırı Kani Paşa ve Sait Paşa’nın da huzurda bulunmasıyla açar ve içlerinden bir kısmını seçer. Nitekim II. Abdülhamid’in 158 parçalık mücevher içinden seçtiği 107 tanesinin tahmini değeri tek tek liste şeklinde yazılır. II. Abdülhamid’in el koyduğu bu 107 parçalık mücevher ise 227.650 liraya tekabül etmekteydi. Ayrıca II. Abdülhamid’in Hristaki Efendi’ye verilmek üzere bıraktığı mücevherlerin de listesi yapılmış ve tahmini kıymetleri yine kaydedilmiştir. Bunlar da 51 parça kadardı ve 34.460 lira tahmini kıymet biçilmişti.³¹⁵

Bundan sonra nihayet geri kalan mücevherlerin Hristaki’ye teslim edilmesi ve kalan borcun tespit edilerek ne surette ödeneceğine sıra geldi. Burada yine aynı arşiv defterinden yapılan takibe göre şu manzara ortaya çıkmaktaydı. Yapılan mukavele metnindeki faiz ve komisyon şartına göre yıllık %12 faiz ve %1 komisyon işletilmesi

³¹³ BOA, HH.d 1428, nr. 265-263. Bu deftere ait sayfaların geriye doğru tutulduğunu daha önce belirtmiştik.

³¹⁴ Murat Hulkiender, **Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi**, s. 103-104.

³¹⁵ BOA, HH.d. 1428, nr. 249-246, 245-244. Sultan Abdülhamid’in seçtiği 107 parça mücevher ve Hristaki’ye bırakılan 51 parça mücevherin türü, tek tek tahmin edilerek belirlenmiş kıymetleri ve bazılarının fotoğrafları için bkz. Arzu Terzi, **a.g.e.**, s. 185-195.

kabul edilmiştir. Bu sebeple önce Hristaki'den borç alınan miktar tespit edildi ve buna yıllık faiz eklendi. Ayrıca yine anlaşılmaya göre, eğer padişah mücevherler içinden bazılarını alırsa, mücevherlerin belirlenen fiyatına ek olarak %15 zam yapılacaktı. Yapılan hesaplar ve Hristaki'ye bir sene içinde teslim edilen ödemeler düşüldükten sonra bir de ilk mukavelede belirtilen havale bedeli toplam miktardan çıkarıldı. Çünkü bunların ödemesi yapılmaktaydı ve esas belirtilen miktar Hazîne-i Hâssa tarafından ödeneceğinden net rakama ulaşmaya çalışılmıştı. Böylece Hristaki Efendi'ye verilecek miktar tüm faizlerin hesabı, havalelerin düşülmesi ve bir yıllık yapılan ödemenin de çıkarılmasıyla toplamda 139.019 lira 67 kuruş idi. Bu miktarın beş seneye bölünmesiyle, ödemelerin devam ettiği 1294 yılında 7.757 lira 10 kuruş ve diğer dört sene için yıllık 32.818 lira ödenmesine karar verildi. Aslında genel toplam; Zarifi'ye verilecek kefalet ücreti, vilayet gelirlerinden yapılacak havale ve beş sene içinde ödenecek miktarla birlikte 256.353 lira 48 kuruşa ulaşmaktaydı.³¹⁶

Görüldüğü gibi Hristaki Zoğrafos, şehzadeliğinden itibaren V. Murad'a temin ettiği borçların ödemesini, II. Abdülhamid ise Sultan Abdülaziz ve ailesine ait mücevherlerin büyük bir kısmını geri alabilmişti. Sultan Abdülaziz'e ait mücevherlerin Hristaki'ye teslim edilmesi meselesi, V. Murad'ın borçlarına karşılık önce verilip, daha sonra da geri alındıktan sonra nihayet bu şekilde neticelendi.

³¹⁶ BOA, HH.d. 1428, nr. 259-256. Arzu Terzi, **a.g.e.**, s. 161-170.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

V. MURAD'IN YAPTIĞI MUHTELİF BORÇLANMALAR VE BORÇLARIN AKİBETİ

A) KÖÇEOĞLU AGOP'TAN ALINAN BORÇLAR

Köçeoğlu Agop, 1820-1893 yılları arasında İstanbul'da yaşamış Ermeni asıllı bir sarraftı. Agop devlet nezdinde ilk defa Darphane'de çalıştı ve buradan sonra Sultan Abdülmecid döneminde saray kuyumcubaşısı tayin edildi. Köçeoğlu Agop'un zenginleşmeye başlaması bundan sonra oldu. Tanzimat'ın israf ve lüks harcamalarıyla meşhur saraylı kadınları, Agop'tan mücevherlerini rehin bırakmak kaydıyla borç alarak Beyoğlu dükkânlarında bu borçlarla yüklü miktarda alışveriş yapıyorlardı. Harcamalarıyla birbiriyle yarışan saraylılar, elbette biriken borçlarını geri ödeyemediklerinden, rehin verdikleri mücevherler de Agop'a kalıyordu. Devrinin önde gelen sarrafları arasında gösterilen Agop, bunlar dışında 1869'da Şirket-i Umumiye-i Osmaniye'nin idare meclisinde görev aldı. Bunun yanında Credit General Ottomane Bankası'nın kurucuları arasında bulundu. 1870'de Sadrazam Mehmed Emin Âli Paşa'nın sarraflığını yaptı fakat 1871'de Âli Paşa'nın vefatıyla bu durum pek uzun sürmedi. 1875'te VI. Daire Belediye Meclisi üyeleri arasında Agop Efendi de bulunuyordu. Agop Efendi İstanbul'un sair yerlerinde köşk, konak ve yalı gibi birçok mal varlığına sahipti.³¹⁷

Köçeoğlu Agop'un Sultan Abdülmecid'e duyduğu hürmet vesilesiyle Murad Efendi'ye intisap ettiği bizzat kendisi tarafından yazılan arzuhallerde geçmektedir. Agop Efendi, Sultan Abdülmecid'in büyük oğlu Murad Efendi'yle veliahtlığı zamanında yakınlık kurarak onun borç temin ettiği kaynaklardan biri oldu. Tabi ki Köçeoğlu Agop'un Murad Efendi'ye borç vermesinin tek sebebi, babası Sultan Abdülmecid'e duyduğu hürmet değildi. Köçeoğlu Agop, veliahtlık makamında bulunan şehzadeye temin ettiği borçları, vakti gelince tahta çıktığında kendisinden

³¹⁷ Melike Oktay, "19. Yüzyılda Bir Galata Bankeri: Köçeoğlu Agop Efendi", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004, s. 53-56.

faizleriyle birlikte geri alabileceğinin farkındaydı. Özellikle bazı zamanlar Murad Efendi'ye senetsiz olarak verdiği borçların açıklaması bu olmalıdır. Çünkü veliahdın güvenini kazanmak için yaptığı tahmin edilen bu hareketin başka türlü mantıklı bir izahı olamaz. Yukarıda bahsedildiği gibi Hristaki Efendi de veliahdın sarraflığını yaptığından, Beyoğlu'nda Agop gibi Murad Efendi'ye kredi açacak pek çok banker mevcuttu. İleride görüleceği gibi Agop, V. Murad'ın tahta çıkışının hemen ardından bir defter tanzim ederek borçlarının hesabını yeni padişaha iletcekti. Ayrıca Agop, Murad Efendi için sadece borç temin edilen bir kaynak değildi. Veliahdın sair mekanlarda düzenlediği toplantılara bizzat katılır, burada dönen meşrutiyet sohbetlerine dâhil olurdu. Köçeoğlu Agop da Murad Efendi'yi Çengelköy'deki Köşkü ile Bebek'teki yalısında misafir ederdi.³¹⁸

1. Borçların Verilme Dönemi

Bu bahsedilenler ışığında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tasnifi bitmiş evrak üzerinden takip edilebildiğine göre, V. Murad'ın şehzadeligi zamanında Köçeoğlu Agop'tan temin ettiği bilinen ilk borç 25 Ağustos 1862 tarihlidir. 725.000 kuruş tutarındaki bu istikraz için tahvil suretinde bir senet hazırlanarak Agop'a takdim edilmiştir. Senet ise şu şekildedir:

“Vech-i tahrîr-i hurûf oldur ki

*Bin iki yüz yetmiş sekiz senesinin Ağustos on üçüncü günü tarihinden devletlü necâbetlü Murad Efendi Hazretlerinin umûr-ı husûsâtları için bâlâda mestûr eşya bahâsından dolayı yedi yük yirmi beş bin kuruş Köçeoğlu Agop Efendi'ye, Efendi-i Müşârinileyh Hazretlerinin düyûnu olmakla, ol veçhile mebâliğ-i mezbûr zimmetimizde deyn olup işbu memhûr tahvîl mûmâileyh Agop Efendi'ye i'tâ olundu”.*³¹⁹

Ayrıca senedin alt tarafında, Murad Efendi namına olarak Kahvecibaşı İbrahim'in mührü yer almaktadır. Borç lira hesabıyla 7.250 lira tutmaktadır.

³¹⁸ Ziya Şakir, *Çırağan Sarayı'nda 28 Sene: V. Murad'ın Hayatı*, s. 79.

³¹⁹ BOA, Y.EE, 54/188 (13 Ağustos 1278/25 Ağustos 1862).

Murad Efendi'nin Köçeoğlu Agop'tan yaptığı borçlanmalarda 1863 senesi içerisinde yapılanlar borçların önemli bir kısmını teşkil eder. 1863 yılına ait ilk borçlanma, Ocak ayı içerisinde yapıldı. Böylece 23 Ocak 1863 tarihinde hazırlanan senetle Murad Efendi'nin Agop'a olan borcuna 150.000 kuruş daha eklendi.³²⁰ Yapılan bu istikrazı yine aynı yıl Agop Efendi'den alınan 9 Şubat'ta 20.000³²¹ ve 30.000 kuruş³²², 20 Şubat'ta 150.000 kuruş³²³, 24 Mart'ta 500.000 kuruş³²⁴, 26 Mart'ta 750 lira³²⁵ ve faizsiz bir sene vade ile 13 Eylül'de 4.162 lira 80 kuruşluk³²⁶ borçlanmalar izledi.

Murad Efendi, bu borçlanmaları yaparken ya kendi ya da bendegânının mührüyle mühürlettiği senetleri Agop'a teslim ediyordu. Bazı senetlerde sadece borç alınan miktar belirtilerek borç tasdik edilirken, bazılarında ise alışveriş veya yapılan başka bir harcamanın karşılığı olarak miktarın verildiği yazılıyordu. Nitekim bu cümleden olarak Murad Efendi'nin kendi dairesine aldığı eşyaların bedeli olan 277.950 kuruş için 23 Kasım 1864 tarihinde “*Devletlü necâbetlü Murad Efendi hazretlerinin daire-i devletleri mefruşatı masârifâtından olmak üzere ber-vech-i bâlâ iki yük yetmiş yedi bin dokuz yüz elli kuruş matlûbât-ı âcizânem*” şeklinde bir senet tanzim edildi.³²⁷

Murad Efendi'nin Köçeoğlu Agop'tan yaptığı borçlanmalar sadece yukarıda verilen senelerle sınırlı olmadı. Aşağıda bahsedileceği gibi borçlanmalar Murad Efendi'nin tahta çıktığı döneme kadar devam etti. Bundan önce Murad Efendi, 12 Temmuz 1866 tarihli senetle 500 lira daha istikrazda bulundu.³²⁸ Ardından Murat Efendi'nin Agop'tan aldığı borçlara 30 Ocak 1873 tarihli senetle 750 liralık bir borç daha eklendi.³²⁹ Böylelikle 1862 ile 1873 seneleri arasında Murad Efendi'nin Agop'tan senet mukabilinde aldığı borçların toplam tutarı 75.442 lira 30 kuruşa ulaştı.

³²⁰ BOA, Y.EE, 54/183 (11 Kanunisani 1278/23 Ocak 1863).

³²¹ BOA, Y.EE, 54/184 (28 Kanunisani 1278/9 Şubat 1863).

³²² BOA, Y.EE, 54/186 (19 Şaban 1279/9 Şubat 1863).

³²³ BOA, Y.EE, 54/187 (1 Ramazan 1279/20 Şubat 1863).

³²⁴ BOA, Y.EE, 54/189 (4 Şevval 1279/24 Mart 1863).

³²⁵ BOA, Y.EE, 54/190 (5 Şevval 1279/26 Mart 1863).

³²⁶ BOA, Y.EE, 54/180 (Gurre-i Teşrinievvel 1278/13 Eylül 1863).

³²⁷ BOA, Y.EE, 54/191 (23 Cemaziyelahir 1281/23 Kasım 1864).

³²⁸ BOA, Y.EE, 54/193 (29 Safer 1283/12 Temmuz 1866). Arzu Terzi, **a.g.e.**, s. 58.

³²⁹ BOA, Y.EE, 54/173 (1 Zilhicce 1289/30 Ocak 1873). Arzu Terzi, **a.g.e.**, s. 58.

Tablo-8: Köçeoğlu Agop'un Senet Mukabilinde V. Murad'a Verdiği Borçlar	
Borç Alınan Tarih	Borç Alınan Meblağ (Lira)
25 Ağustos 1862	7.250
23 Ocak 1863	50.000
23 Ocak 1863	1.500
30 Ocak 1873	750
9 Şubat 1863	200
9 Şubat 1863	300
20 Şubat 1863	1.500
24 Mart 1863	5.000
26 Mart 1863	750
13 Eylül 1863	4.162 lira 80 kuruş
23 Kasım 1864	2.779 lira 50 kuruş
12 Temmuz 1866	500
30 Ocak 1873	750
Toplam	75.442 lira 30 kuruş

Yukarıdaki tablo sadece senet mukabilinde alınan borçları gösterirken, pek tabiidir ki Agop'un Murad Efendi'ye verdiği borçların miktarı bu kadarla sınırlı değildi. Murad Efendi, yaptığı alışverişlerle birlikte bazı harcamalarını Agop vasıtasıyla yapmaktaydı. Bu minvalde daha ileride Murad Efendi'nin, Kurbağalıdere Kasrı'nın inşa masrafları için Agop'a başvurulduğundan bahsedilecektir. Bunlara ilaveten Agop, öteden beri saraya mensup olduğundan ve ileride tahta çıkacağına kesin gözüyle baktığı Murad Efendi'ye temin ettiği borçların çoğu için *maalesef* senet düzenlememişti. Bunun sebebini kendisi, Murad Efendi'yle olan dostluğu ve bağlılığı şeklinde açıklasa da ileride görüleceği gibi borçları temin edemediği vakit, senet tanzim etmemesinden şikâyet edecekti.

Murad Efendi'nin Köçeoğlu Agop'tan aldığı tüm borçları en net olarak yine Agop tarafından hazırlanıp takdim edilen defterden takip etmekteyiz. Agop bu defteri 23 Haziran 1876'da V. Murad tahta çıktıktan üç hafta sonra, borçlarını temin edebilmek maksadıyla hazırlayıp sundu. Deftere göre Agop, 31 Ekim 1864 tarihinde Murad Efendi'nin Kurbağalıdere'de bulunan kasrının inşa masrafı olarak 44.255 lira 19 kuruşluk masrafları üstlenmişti.³³⁰ 18 Haziran 1876'da V. Murad tahta çıktıktan iki hafta sonra Mabeyn Müşiri Damat Nuri Paşa yediyle Agop'tan yapılan borçlanmada ise tutar 1.140 liraydı.³³¹

Aynı defterde Agop, bundan sonra tek tek sıraladığı borçları *nakit olarak verilenler, eşya pahası olarak verilenler ve mücevher bedeli olarak verilenler* şeklinde ayırarak toplam rakamı çıkarmak için bir hesap yapar. Bu hesaba göre “*Lala Ahmet Efendi zamanında verilen sair eşya pahası*” olarak kaydettiği borcu 9.302 lira 46 kuruş olarak gösterir. Cetvelin hemen altına yine geçmiş dönemde verilen mücevherlerin bedeli olarak “*mücevherât ve eşyâ-yı mütenevvia bahâsı*” şeklinde belirttiği 22.316 lira 54 kuruşu ekler. Mücevher bedelinin altına ise Agop, 1 Eylül 1868 tarihli senet mukabilinde verdiğini belirttiği 99.250 lirayı kaydeder. Buraya kadarki alacakları için toplam tutarın 130.869 lira olduğunu ifade eder. Bu miktardan kendisine teslim edildiğini belirttiği 32.813 lira 30 kuruşu düşer ve yeni meblağ olarak 98.055 lira 70 kuruş yazar. Elde ettiği bu meblağın altına da “*yed-i âcizânemle olan istikrâzât hesâbı yekûnu*” şeklinde kendi verdiği nakit bedeli olarak 400.454 lira 26 kuruşu ekler. Nihayet bu son iki miktarı toplayıp 498.509 lira 96 kuruş olarak toplam alacağı olduğunu ifade eder.³³²

Köçeoğlu Agop, 498.509 lira olarak hesap ettiği borçları, V. Murad tahta çıktıktan sonra hazırladığı bir defterle saraya iletse de bu borçların tediyesine dair herhangi bir geri dönüş alamadı. Bundan sonra aşağıda anlatılacağı gibi, borçlarının geri ödenmesi için uzun süre çaba sarf edecekti.

³³⁰ BOA, Y.EE, 55/77, leff 4 (30 Cemaziyelevvel 1281/31 Ekim 1864).

³³¹ BOA, Y.EE, 55/77, leff 3 (23 Cemaziyelevvel 1293/18 Haziran 1876).

³³² V. Murad'ın tahta çıkışının 24. günü Köçeoğlu Agop tarafından hazırlanıp sunulan hesap defteri: BOA, Y.EE, 55/77 (30 Cemaziyelevvel 1293/23 Haziran 1876).

2. V. Murad'ın Borçları İçin Komisyon Kurulması

II. Abdülhamid'in tahta çıktıktan sonra ilgilendiği meselelerin başında biraderi eski padişah V. Murad'ın borçları meselesi gelmektedir. Çünkü bu mesele doğrudan II. Abdülhamid'e dokunmaktaydı. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi için V. Murad'a borç temin edilerek darbenin finanse edildiği konularından şüphe etmeyen II. Abdülhamid³³³, öncelikle amcası Sultan Abdülaziz'e ait mücevherlerin peşine düştü. Elbette bu işi çözmek için V. Murad'a ait borçların tespit edilmesi gerekiyordu. Darbeyi yapan heyet hem V. Murad'ın padişahlığını sağlamlaştırmak hem de kendi yerlerini muhafaza etmek için mücevherler mukabilinde yeni padişahın borçlarını örtüp bir de borçlanma yapmıştı.

II. Abdülhamid işe önce, ağabeyinin müsrifliğinden haberdar olduğu için Çırağan Sarayı'na kapattığı V. Murad'a maaş tayin ettirerek başladı. II. Abdülhamid'in buradaki amacının hem Çırağan'da aleyhinde düzenlenebilecek bir faaliyetin önüne geçmek hem de V. Murad'ın bitmek bilmez borçlarını durdurmak olduğu söylenebilir. II. Abdülhamid'in emri ile Sadrazam'ın başkanlığında kurulan komisyon, diğer hanedan üyelerine tahsis edilen maaşları değerlendirerek V. Murad ve ailesi için aylık maaş miktarını belirledi. 18 Eylül 1876'da çıkan irade ile Çırağan Sarayı'nda ikamete mecbur bırakılan V. Murad ve ailesine belirlenen miktarda maaş bağlanması kabul edildi. Buna göre eski padişah V. Murad için aylık 125.000 kuruş, annesi Şevkiefsar Kadın Efendi için 50.000 kuruş, V. Murad'ın oğlu Selahaddin Efendi için 20.000 kuruş, V. Murad'ın kızları Hatice ve Fehime Sultan için 10.000'er kuruş, V. Murad'ın dört kadın efendisi için de her birine 15.000 kuruştan toplam 60.000 kuruş tahsis edilmesine karar verildi. Görüldüğü gibi V. Murad ve ailesine Çırağan Sarayı'nda geçimlerini sağlayabilmek için toplamda 275.000 kuruş tahsis edilmiş ve bu hesap çizelgesinin altına şöyle bir not düşülmüştü: “*İşbu dairede olan eşrâfın mevcudiyetine nazaran selâtin-i izâm hazerâtına mahsus olan tayinâtın iki misli i'tâ olunduğu halde idare edeceği tahmin kılınmıştır*”.³³⁴ Bu ibareden anlaşıldığına göre, müsrifliğiyle ün salmış V. Murad ve ailesinin bu miktarla idare etmeleri gerektiği *kibarca* tembih ediliyordu ve aslında borçlanmalarına hoş

³³³ İbnülemin Mahmud Kemal, “Abdülhamid-i Sâni'nin Notları”, **TTEM**, S. 90, s. 64-66.

³³⁴ BOA, İ.DH, 731/50935 leff 1 (28 Şaban 1293/ 18 Eylül 1876).

bakılmayacağı söyleniyordu. Ayrıca belgenin devamında, padişah'tan gelen emir doğrultusunda her ay çıkarılan maaşların Maliye Hazinesi'nden Hazîne-i Hâssa'ya aktarılması ve buradan ödenmesi belirtiliyordu.³³⁵

II. Abdülhamid, Çırağan Sarayı'na kapattığı ağabeyi V. Murad ve ailesi için toplamda 275.000 kuruşluk aylık ödemenin tahsis edilmesinden sonra V. Murad'a ihtar niteliğinde şu mektubu gönderdi:

“Benim tarafımdan biradere selam etsinler.

Zarifi'ye olan borçlarının ve çıkmayan maaşlarının tesviyesi için Hazîne-i Hâssa Nâzırına emir verilmiştir.

Çünkü mâh be-mah maaşlarını Agop Efendi vasıtasıyla alacaklarından artık bir borç ve istikraz etmeğe mahal kalmaz. Bunun üzerine eğer bir taraftan bir lira bile borç edilecek olur ise mesmû' olduğu halde müteessif olacaklardır.

Bundan böyle maaşlarının Agop Efendi vâsıtasıyla tesviye olunacağını hiçbir kimsenin bilmemesi ve işitmemesi matlûb ve mültezimdir.

Zira ol vakit Hazîne-i Hâssa tahammülünün mâ-fevkinde bir müşkilâta düçar ettirilmiş olacağından ileride şu yolda vuku bulan tesviye dahi defâ-yı bir tas'ibâta tesadüf ettirileceği pek tabîîdir.”³³⁶

Mektupta da açıkça görüldüğü gibi II. Abdülhamid, V. Murad'ı artık borçlanmaması konusunda uyardı. Ayrıca maaşının Hazîne-i Hâssa'dan ödeneceğine dikkat çekerek, aslında iplerin kendi elinde olduğunu belirtiyordu. Diğer hanedan üyeleri maaşlarını Maliye Hazinesi'nden almaktayken burada V. Murad ve ailesi için özel bir durum oluşturulmuştu.

³³⁵ BOA, İ.DH, 731/50935 leff 2 (28 Şaban 1293/ 18 Eylül 1876). Konu ayrıca BOA, MB.İ, 32/29'da da geçmektedir. Çırağan Sarayı'nda özel bir statü ile aslında hapis tutulan V. Murad ve ailesi için tahsis edilen maaşın Maliye Hazinesi'nden değil de Hazîne-i Hâssa'dan alınacağı hem Babıali'ye hem de Hazîne-i Hâssa'ya tebliğ edildi.

³³⁶ BOA, Y.EE, 4/14. (Belgenin üzerinde tarih bulunmamasına rağmen içerdiği konu ve ilgisi bakımından V. Murad'a maaş tahsis edilmesinden hemen sonra Abdülhamid tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır.) Arzu Terzi, **a.g.e.**, s. 120-121.

V. Murad'a Çırağan Sarayı'nda geçimini sağlaması için maaş tahsis edilmesi işini çözen II. Abdülhamid, bundan sonra eski padişahın borçlarının tespit edilmesi için bir komisyon kurulmasına karar verdi. II. Abdülhamid'in emri doğrultusunda 16 Ekim 1876'da komisyonda kimlerin görev yapacağı bildirildi. Daha sonra çıkan irade ile 2 Aralık 1876'da Mahmud Celaleddin Paşa başkanlığında kurulan komisyona Rıza Paşa, Namık Paşa, Arif Paşa, Kâni Paşa ve Mustafa Efendi ile Kadri Bey memur edildi. Komisyonun üç temel görevi vardı. Birinci işleri, eski padişah V. Murad'ın borçlarını tetkik ederek toplam borcunu tayin etmektir. İkinci olarak, Sultan Abdülaziz'den V. Murad'a intikal eden eşya, mal ve sairinin türü, miktarı ve kıymeti tespit edilecekti. Komisyonun üçüncü ve son görevi ise, borçların toplam miktarıyla Sultan Abdülaziz'e ait malların değerini karşılaştırmak ve fazla veya eksik çıkan rakamı belirlemektir.³³⁷

Komisyon, çalışmalarını tamamladıktan sonra yaptıkları incelemelere dair mazbatayı hükümete teslim etti. Bu incelemeler sırasında komisyonun çalışmalarına yardımcı olan iki önemli unsurun, Hristaki ve Agop tarafından hazırlanıp V. Murad'ın tahta çıkışının hemen ardından verilen hesap defterleri olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki Üçüncü Bölüm'deki "*V. Murad'ın Borçlarına Karşılık Mücevherlerin Hristaki'ye Verilmesi*" başlığında anlatılan ve Hristaki tarafından mücevherlerin rehin verilmesi için yapılan mukavelede kendisinin kabul ettiği miktar olmalıdır. Çünkü burada Hristaki, 27 Haziran 1876 tarihine kadar V. Murad'a 211.530,5 Osmanlı lirası borç verdiğini kabul etmektedir.³³⁸ İkincisi ise, "*Köçeoğlu Agop'tan Alınan Borçlar*" başlıklı bölümde anlatılan ve Agop tarafından V. Murad'ın tahta çıkışından 24 gün sonra verilen defterdir. Burada ise Agop, bahsedildiği gibi tek tek verilen nakit para, alınan eşya pahası, yapılan inşaat masrafı, mücevher ve takıların tutarını sıralamış ve hesabını çıkarttığı toplam miktarı saraya iletmişti. Burada ise Agop'un toplam talebi, kendi yaptığı ve tek tek gösterdiği hesaplar sonucunda 498.509 lira kadardı.³³⁹

Komisyonun yaptığı çalışma sonuçlanınca, ulaştığı sonuç hem Sultan Abdülaziz'in vefatı meselesine dokunduğundan hem de tahttan indirilen V. Murad ile

³³⁷ BOA, İ.DH, 732/60057 (15 Zilkade 1293/2 Aralık 1876). Komisyon haftada bir gün, Perşembe günü toplanacaktı ve her türlü tahkikat için Mahmud Paşa delaletiyle soruşturma iznine sahipti. Ayrıca komisyona "*sûrat-i kâmile ile*" yani hızlı bir şekilde görevlerini yapmaları tembihlenmişti.

³³⁸ BOA, HH.d, 1428, nr. 285.

³³⁹ BOA, Y.EE, 55/77, leff 3 (30 Cemaziyelevvel 1293/23 Haziran 1876).

alakadar olduğundan dönemin basını bu habere duyarsız kalamadı. Buna binaen 24 Mart 1877 tarihli Vakit Gazetesi, komisyonun ulaştığı sonuçları şu şekilde duyurdu:

“Cennetmekan Sultan Abdülaziz Han hazretleriyle hakan-ı sabık Sultan Murad Han hazretlerinin düyûnâtı hesaplarının tetkik ve rüyeti için Namık Paşa ile bazı vükela ve memurinden teşekkül eden komisyon tetkikatını ikmal edip mazbatasını takdim etmişti. Sultan Abdülaziz Han hazretlerinin düyûnu cami-i şerif ve ebniye-i miriye mesarifi müstesna olduğu halde iki yüz bin liradan ve Sultan Murad Han hazretlerinin zaman-ı saltanatlarıyla ondan evvelki düyûnu sekiz yüz bin liradan ibaret olarak bunun beş yüz bini Köçeoğlu’na ve küsuru dairesi halkının maaşatıyla saireye olup bunlardan başka daha bazı kesana birtakım borçlar olduğu gibi müddet-i malume zarfında tesviye edilmek ve edilmediği halde satılmak üzere Devlet-i Aliyye’nin bidayet-i zuhurundan beri selâtin-i izâm hazinelerinde iddihar kılınmış olanlarla Sultan Aziz hazretleri zamanında yeniden alınan mücevherat ve vakadan sonra sultan-ı müşarüniyleh hazretlerinin kadınlarıyla onların mensubatinın malı olduğu halde müsadere olunan mücevherat Hristaki Efendi’ye olan borçlara mukabil rehin edilmiş ve yüz bin lira da vilayattan havale gösterilmiş olduğu ve işbu mücevherat terhin edilen borçlar müşarüniyleh Sultan Murad hazretlerinin esna-yı saltanatlarında olmayıp ondan evvel edilmiş ve Sultan Aziz hazretlerinin kadınlarıyla onların mensubatı ellerinden alınan mücevherat mal-i zatileri olup zabt ve müsadere kılınmasından dolayı dava etmek üzere bulunmuş idiği mesmuat-ı sahihadandır. İleride mazbata sureti derdest edildiği halde aynen derc edilecektir.”³⁴⁰

Komisyonun raporuyla tasdik edilen Köçeoğlu Agop’un V. Murad’a verdiği borçlar 498.509 lira olarak belirlenmişti. Neticede Agop’un borçları komisyon tarafından tasdik edilmişken, komisyonun kurulmasına ait iradelere arşiv belgeleri içinden rastlanabildiğini, fakat komisyonun sonuç raporuna ait herhangi bir belgenin henüz bulunamadığını burada belirtmekte fayda vardır.

³⁴⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılab*, Dergah Yayınları, İstanbul 2013, s. 290-291; 9 Rebiülevvel 1294/24 Mart 1877 tarihli 505 numaralı Vakit Gazetesi’nden nakledilen haber. Arzu Terzi, *a.g.e.*, s. 117.

3. Borçların Ödenememesi ve Agop'un Tepkileri

V. Murad'ın 29-30 Mayıs gecesi yapılan operasyonla saraydan alınıp Bab-ı Seraskeri'deki biat töreniyle padişah olduğundan bahsetmiştik. Tahta çıkışının ilk günü, borçlarının tesviye edilmesi veya hiç olmazsa teminat altına alınması için yeni padişaha Agop tarafından bir mektup gönderildiği anlaşıyor. Çünkü 30 Mayıs 1876 tarihinde V. Murad, “*Mahsus selam ederim. Matlûbunuzun hülâsasını alıp hıfz ettim. İnşallah tesviyesine gayret ederim, fakat ortalığın darlığı da malumunuzdur. İnşallah tesviye olunur*” şeklinde bir cevap mektubuyla Agop'u teskin etmeye çalışmıştı.³⁴¹

Köçeoğlu Agop, komisyon tarafından tespit edilen borçlarının tahsili için sürekli olarak V. Murad ve annesine mektup yazdı. Agop, 3 Nisan 1877 tarihli ilk mektubunda Paskalya Bayramı sebebiyle acilen paraya ihtiyacı olduğunu V. Murad'a ifade etti. Karşılığında kendisine ödeme yapılması için mühürdar efendiye talimat verildiği cevabını aldı. Ancak kendisine herhangi bir ödeme yapılmadığından dolayı bu duruma “*teessüf*” ettiğini belirten Agop, yaşadığı maddi sıkıntılardan dolayı ödeme yapılmasını beklediğini Valide Sultan'a bildirdi.³⁴²

Köçeoğlu'nu sık aralıklarla mektup göndermeye sevk eden asıl sebep ise, daha önce bahsettiğimiz 24 Mart 1877'de Vakıf gazetesinde yayımlanan “*Sultan Aziz ve V. Murad'ın Borçlarına Dair*” başlıklı haberin ardından borçların inkâr edildiğine dair söylentilerdi. Agop, V. Murad ve annesinden bu konu hakkında bir yalanlama alabilmek için 4 Nisan 1877 tarihli şu mektubu gönderdi: “*Sultan Murad Han hazretlerinin düyûnât-ı vâkilerine dair Vakıf Gazetesi'nde derç olunmuş olan hülâsa-yı düyûnât neşrinden sonra hâkipâ-yı seniyyelerinin bazı büyük mahallere ol kadar deynimiz yoktur deyü buyurduklarınız mesmu'-ı acizânem olarak ve bu hususu kulunuzun alacağı hakkında dahi anlaşılabilir olduğundan her ne kadar matlûbât-ı bendegânem için efendimiz tarafından böyle bir şey söylerseniz diye memul etmedim ise de keyfiyeti bu vesile ile der-i hatır ettirmeğe kulunuzca mecburiyet hâsıl oldu*”.³⁴³

³⁴¹ BOA, Y.EE, 54/88 (6 Cemaziyelevvel 1293/30 Mayıs 1876).

³⁴² BOA, Y.EE, 54/86, leff 9 (22 Mart 1293/3 Nisan 1877).

³⁴³ BOA, Y.EE, 54/86, leff 8 (21 Mart 1293/4 Nisan 1877).

Aynı gün gönderdiği diğer bir mektupta “*Bir ceridede gördüğünüz malumat üzerine bazı taraflara borcumuz yoktur diye cevap vermişsiniz. Ve bendeniz tarafından dahi borcunuz yoktur diye neşr olunuyor imiş. Hasbe’l-kader böyle bir şey vuku bulur ise de şimdiye kadar Sultan Murat’ınki var olmamıştı. Sizleri görmek mümkün değildir ki bu tarikin ne derece fena netice hâsıl eder olduğunu şifâhen ve ber-tafsîl ifade ederim. Sultan Murad’ın tahvil ve tahvilsiz ve dairesine ve kulunuza borcu olduğu dünyaya malumdur ve bu hususda kendileri tahtta bulundukları zaman lütfen birçoğunu Hazîne-i Hâssa kâtiplerine kayıt buyurmuş idiniz. Birçoğu yedlerinde efendimizin mühr-i âlileriyle mühür senetleri var. Kulunuza olan borçları hakkında kendileri teşekküründen aciz bulunduğum veçhile her kimselere neşr ve ilan eylemişler idi*” şeklindeki ifadelerle bu iddialar karşısındaki şaşkınlığını dile getirdi.³⁴⁴

Köçeoğlu Agop borçların inkâr edildiği söylentisini duyar duymaz, bunun yalanlanmasını istediği 4 Nisan 1877 tarihli mektubunun ekinde ayrıntılı hesap cetvellerini de listeleyip, borçlarının hatırlatmasını yaptı. Agop bu hesap cetvellerini; Lala Ahmed Efendi zamanında verilen nakit ve eşyalar, İbrahim Efendi zamanında verilen nakit ve eşyalar, Kurbağalıdere Kasrı inşasında yapılan harcama ve eşya olarak verilenler, Avrupa seyahatindeki masraflar için verilen nakit ve eşyalar ve son olarak ya Seyyid Bey ve İbrahim Efendi aracılığıyla ya da doğrudan V. Murad’a takdim edilen mücevherler ve nakit şeklinde sıraladı.³⁴⁵ Gönderilen hesap cetvellerinden başka bir mektubunda da bahseden Agop, daha evvel gönderdiği defterlerin alacakların ödenmesine tesir etmemesinden dolayı yaşadığı sıkıntıları aktararak tekrar yaşanmasına engel olmak istedi. Buna göre V. Murad’ın şehzadeligi sırasında birkaç defter daha takdim ettiğini hatırlatan Agop, alacaklarını görüşmek için V. Murad’ın kendisini Nuri Paşa’ya sevk ettiğini hatırlattı. Ayrıca Şevkiefsar Kadın Efendi’den kendisine alacakları konusunda endişelenmemesi ve aydan aya ödeneceğine dair bir mektubun geldiğini de ekledi. Agop bu sürecinden devamında, “*Nuri Paşa sairlerin işlerine bakıp bendenizin işlerine bakmıyor*” diye arzda bulunduğunu ve Şevkiefsar Kadın Efendi’nin kendisine “*Hülâsayı Sadrazam’a verdim. Sadrazam doğrudan*

³⁴⁴ BOA, Y.EE, 54/86, leff 6 (21 Mart 1293/4 Nisan 1877).

³⁴⁵ Gönderilen cetvellerin hülâsa edildiği mektup için bkz. BOA, Y. EE, 54/86, leff 4 ila leff 10 (3-7 Nisan 1877).

doğruya senin işini tesviye edecektir. Nuri Paşa falan lazım değil.” dediğini hatta “Damad-ı Şehriyâri Mahmud Paşa ile Necib Paşa Hazerâtı kulunuza borcunuz var olduğunu beyan ile edası hususuna himem eylemelerine dair bezl-i gayret eylemek olduğu” cevabını verdiğini ifade etti.³⁴⁶

Köçeoğlu Agop, mektubunun devamında padişahın V. Murad’ın borçlarının tetkik edilmesi için kurulmasını emrettiği komisyonun Nuri Paşa elinde bulunan defterleri tek tek kendisinin takdimiyle incelediğini hatırlattı. Komisyonun kurulmasına kadar geçen süreyi *“Lakin hastalıktır, iş böyle tehire kalmıştı”* cümlesiyle tarif ederek söze başlayan Agop, komisyonda kendisinden alacakları ispat için senet istenmesi karşısında yaşadığı sıkıntıları aktardı. Köçeoğlu Agop, borçlarını temin etmeye çalışırken kendisinden senet istenmesine anlam verememiş ve zaten çoğu borçları senetsiz teslim ettiği için zor durumda kalmıştır. Fakat aşağıda bulunan kendi ifadelerine göre, bunca yıldır saraya borç temin ederken hiç senet hazırlamadığını, borçlar için kendi tuttuğu defterler üzerinden hesabını yaptığını ve bu vakte kadar hiçbir sıkıntı yaşamadığını belirtir:³⁴⁷

“Şevketli efendimiz tarafından tayin buyurulmuş olan komisyonda Nuri Paşa’daki defter-i âcizânem ele alınarak yegan yegan esamileri ve mukaddema baş bağlanmış olan hesapların müfredatı soruldukça takım takım takdim eyledim. Ancak Saray-ı Hümayûn’da usulümüz eskiden beri senetsiz ahz ve ita etmek idi ve öteden beri efendiler hazerâtından ahvâl-i mezkûre iktizasınca katiyen senet istememiş idik. Sultan Abdülmecid Han’ın cümle harem-i hümayûnlarıyla dahi senet ile ahz ve ita olunmayup kulunuz tarafından daimü’l-vakit defter ile icra olunmuştur ve doğrusu ya şân-ı âli-i padişahî sayesinde Saray-ı Hümayûn’da inkâr vukuu bulmamış olduğu mûcib-i iftiharımız bulunmuştur. Bu veçhile bendeniz dahi efendimizden emniyet etmeyip de sairleri gibi senet istememiş idim. Mademki sairlerine vermişler idi kulunuza dahi verirler idi. Lakin usul-i kadime muktezasında senet istemek hususu inkâr zuhurundan içtinap eylemek anlaşılıyor diye mahzâ ayıb idi. Bununla beraber şu kadar senelerden beri hizmetinizde bulunduğum halde ne efendilerimiz tarafından inkâr ve ne de

³⁴⁶ BOA, Y.EE, 54/86, leff 8 (21 Mart 1293/4 Nisan 1877).

³⁴⁷ BOA, Y.EE, 54/86, leff 8 (21 Mart 1293/4 Nisan 1877).

*kulunuz tarafından bir hayli yani vermediğimi vermişim gibi bir hal vukua gelmemiştir.”*³⁴⁸

Borçları teslim ederken karşılığında senet istememenin kendi saflığından olduğunu ifade eden Agop, V. Murad ile olan borç ilişkisini ise şöyle açıklamaktadır; *“Allah doğruluktan ayırmasin. Doğrunun sahibi Allah’tır ve doğruyu meydana çıkarır. Hiçbir vakit şüphe etmedim ki sizler de kulunuzu sahtekâr yerine korsunuz deyü ve sizlerden katiyen vesvese etmemiş ve etmez olduğumu biliyorsunuz. Defter-i mezkûra dâhil olan on dokuz bin sekiz yüz elli kesenin o vakit senede rabt edildiğinin sebebi diğer hesaplar alınmaz olduğu halde bir karışıklık olmasın mülahazasından ibaret bulunmuştur. Mezkûr on dokuz bin sekiz yüz elli keseye hiçbir para faiz koymamışım, bundan maada marifet-i âcizânem ile vermiş olduğum altınlar için senevî yüzde on iki hesabıyla faiz geçirmişim, hatta dışarıdan yüzde on sekize alınsın diye emir buyurmuş olduğunuz akçelerin faizini bile takdim eylemiş olduğum defterde on ikiye tenzil etmiş idim ki güce gelmesin deyü. Fakat bendeniz bankerlere on sekizden ve yirmi dörtten ziyade faiz vermişim. Eğerçe dışarıya verdiğim faizlerin defterine bakılsa belki bunun iki misli faiz vermişim. Hudâ biliyor ki bu işler bir fahiş ahz ve ita olunsun da para kazanılsın için olmamıştır. Sizin kalb-i seniyyeleriniz dahi bu babda şehadet eder. Eğer diğer bankerler gibi ikrâzâtı Hazîne-i Celîle’ye atmış olsa idim, iki kat kazanıyor idim. Ne yapalım, öteden beri bende bulunduğumuz hasebiyle ve kendileri Efendizâdemiz bulunmaları münasebetiyle darü’l-kullarında vacibe-i dinimizdir, borcumuzdur diyerek hizmet eylemeye mecbur olmuş idik.”* Köçeoğlu Agop, mektubunun son bölümünde ise Valide Sultan’dan kendisini haklı çıkaracak bir mektup yazmasını istediğini belirterek talepte bulundu;

“Ol hizmetlere mukabil mükafat göreceğimize hiç şüphemiz yoktu iken böyle bir kaza geldi başımıza ortalığın darlığı da gün be gün sıkılmakta olduğundan artık kimseye temin edecek ve karşılık gösterecek ve söz söyleyecek halim Hüda âlem kalmadı. Efendimiz tarafından bu borcumuz vardır yoktur sözü umarım ki kulunuzun matlubatına dair olsun bize bunu sizler efendimizin deynidir diye tasdik buyuracaksınız yoksa maazallah-u teala bir de üzerimize hilebazlık gibi bir şey

³⁴⁸ BOA, Y.EE, 54/86, leff 8 (21 Mart 1293/4 Nisan 1877).

söyleyecek olursa kulunuz mahpuslarda sürünerek alacaklılarım da efendilerimizin kapısını tasdii eylemeye mecbur olacaklar. Bu veçhile merhamet-i seniyye buyurarak Sultan Abdülmecid han efendimizin ruh-ı pakları için olsun kulunuz dahi kölelerinden bulunduğum ecilden bu cevabıma bir karşılık ihsan ederek bendelerine teslim eylemeleriyle beraber bir de icab eden mahalle bu söz kulunuzun matlubatı hakkında olmayıp şüphe ettiğiniz bir mahal var ise ona ait olduğunu lütfen ve merhameten beyan eylemeleriyle bu hususta bendenizin kabahatli olmadığımı bildirir bir mektubu niyaz ettim.”³⁴⁹

Köçeoğlu Agop aynı tarihlerde yazdığına kanaat getirdiğimiz başka bir mektubunda ise borçları inkâr etmenin meydana getireceği sorunları şu şekilde ifade etmiştir;

“Sizin işinize doğrudan doğruya sadrazam bakacak diye ferman buyurmuşsunuz. Ve Sadrazam bazı mahallerde kulunuzun alacağı olduğunu temin eylemiş idi. Malum-ı devletinizdir ki bunlar hepsi komisyonda bakıldı. Meydana çıktı. Şimdi bunlar alenen malum iken sizlerin duyûnat yoktur demekten şu hâsıl olacaktır ki ashâb-ı matlûb alacağını isteyecek, muhâkemât zuhur eyledikçe mecbur olunacak. Bir taraftan dahi ashâb-ı matlûb lazım gelen ispatlarını meydana koyacak. Maazallahü Teâlâ bir büyük rezalet mucip olacağı malumdur. Avrupalarda ve ceridelerde falan adamın alacağı yoktur diye söylemiş iken alacağı mahkeme ile hükm tahtına alınmış denecek. İnkâr etmekle her yerde her kaidede büyük ve küçük her insana en ayıplı bir şey olduğunu sizler bizden iyi bilirsiniz. Maazallahü Teâlâ Sultan Murad tarafından bu kadar deyni varmış ise de deynini inkâr ettirenler söylenecek olur ise ne yüzümüz kalacak ve bizlerin de hali ne olacak diye gece gündüz pek fena azâb-ı derûn içindeyim. Çünkü kapılarda mahkemelerde ecnebi sefaretlerinde ve düvel-i saire gazetelerinde rezaletler hakkımızda söylenmek olmaktan ise ne yapalım 16 senede bir milyon lira borçlu olmuş olsak herkes bilir ki bu borcun içinde güzeşte işlemiştir. Hazine bile vaktine göre fahiş faizler vermiştir. Bari şunca felaket başa geldi ise hiç yoksa rezalet olmasın. Dünya ve ahiret sonra kendisi de bizimle dava edeceğine şüphem yoktur. Rica ederim bunun cevabını kulunuza bildiriniz. Zira

³⁴⁹ BOA, Y.EE, 54/86, leff 8 (21 Mart 1293/4 Nisan 1877).

kimsenin yanında yüzümüz kalmayıp da cevap bulamıyoruz. Efendim bu sözleri bütün kapatmanın çaresi yine sizlerden olur. Başkasından icra olunamaz. Bunu biliniz ki bu yolda gidilirse sonra sizler pişman olursunuz. Yine emr-i irade efendim hazretlerininindir."³⁵⁰

Köçeoğlu Agop'un gönderdiği bu mektupları alan Şevkiefsar Kadın Efendi, öncelikle borcun inkâr edilmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığını, nerelere sarf edilmiş olduğunu bildiğini ifade eden bir cevap gönderdi. Ayrıca Agop'tan istenilen senetlerle ilgili, âdet olduğu üzere senetlerin kendisi tarafından da mühürlendiğini belirten Şevkiefsar Kadın Efendi, *"Ne yapalım bunca vakitten beri borçlar maaşından artmadığından verilmemiş olduğundan 16 seneden beri güzeşte işlemiş, misli kadar da faiz teraküm etmiş. Siz de bu derece ziyade faiz istemeyip hakkaniyet üzere efendimizin borcunu tesviye olmasına ben de say u gayret eder tesviye olunması emelimdir"* şeklinde cevap verdi.³⁵¹

Köçeoğlu Agop, 7 Nisan 1877 tarihinde bir mektup daha göndererek Şevkiefsar Kadın Efendi'ye dışarıda dönen söylentilerle ilgili duyduğu rahatsızlığı tekrar ilettili. Agop, V. Murad'ın Çırağan Sarayı'nda hapis tutulduğunu ve borçların kendisine tahsis edilen aylık miktarla tesviyesinin zor olduğunu bildiğinden, sürekli olarak içerde bulunan Şevkiefsar Kadın Efendi'nin desteğini alarak meseleyi çözmek istiyordu. İlk olarak *"Dışarda bir türlü söylüyorlar içeride bir türlü söylüyorlar. Bendeniz efendim de inkâr etmeyeceğiniz gün gibi aşikâr biliyorum. Hakkı bilen dostlarınızın cümlesi yine böyle biliyor. Ancak dışarıda bendenizin söylediği gibi söylüyorlar. Borcum işittiğimi söylemektir. Zira efendimize yalan söyleyemem. Ahd etmişimdir ve dostlarınızın efkârı efendimizin vâris-i saltanat olduğu ecilden borçları dahi devletin vermesi lazım gelir diyorlar."* şeklinde tekrar Şevkiefsar Kadın Efendi'den borçların inkâr edilmediğinin beyan edilmesini isteyip, daha sonra ise borçların hükümet tarafından ödenmesiyle ilgili Şevkiefsar Kadın Efendi'den destek beklemekteydi. Köçeoğlu Agop'un Şevkiefsar Kadın Efendi'yi uyardığı bir diğer mesele ise alacakların komisyona sevk edilmesiyle ilgiliydi. Agop'a göre *"bunlar"*

³⁵⁰ BOA, Y.EE, 54/86, leff 6 (21 Mart 1293/4 Nisan 1877).

³⁵¹ BOA, Y.EE, 54/86, leff 5 (21 Mart 1293/4 Nisan 1877). Metindeki ifade bozukluğu mektubun orijinalinden kaynaklanmaktadır.

şeklinde tabir ettiği kimseler, meseleyi kendi haysiyetlerine dokunacağından dolayı mahkemeye götürmek istiyordu. Bundan dolayı komisyonu toplayarak tüm alacak konusunu Şevkiefsar Kadın Efendi'ye devretmek niyetindeydiler. Ellerindeki en büyük kanıt ise senetlerin bir kısmının Şevkiefsar Kadın Efendi tarafından mühürlenmiş olmasıydı. Bu görüşlerini “*Dünya muvacehesinde eğer böyle bir sebebin mesnedini sizden arıyorlar ki sizin sebebinizle mahkemeye düşürsünler. Herkes mahkemelerde sürünsün siz de ruhsatınızla mahkemeye düşün de Efendimizin şanına dokunsun diyerdir.*” şeklinde ifade eden Agop, Şevkiefsar Kadın Efendi'yi bu durumdan kurtarmak için ona tavsiyelerde bulunmuştur.³⁵² Buna göre Agop'un borçların teminiyle ilgili tavsiyesi ve Şevkiefsar Kadın Efendi'den yazmasını istediği “*suya sabuna dokunmayacağını*” düşündüğü cevap sureti ise şu şekildedir; “*Sultan Murat'a ait bir miktardır. Benim borcum değildir. Sultan Murad borcudur diye işar buyurasınız. Ve bir de diğer duyûnât için de bunlar vaktiyle alınmıştır. Doğrusu hiçbirisini inkâr edemeyiz biliyorsunuz. Efendimizin borcudur. Ancak 16 seneden beri bizim maaşâtımızdan verilemez idi ki veremedik. Ancak şu vaktimizde verecek idik. Hasbe'l-kader şimdiye değin kalmış olduğundan, 16 senede faizler işlemiş olduğundan bir misli faiz teraküm etmiş bu faiz hesabına hakkaniyetle bakılıp tesviye olunmasını yine de murad eder isteriz.*”³⁵³

27 Eylül 1877'de V. Murad'ın annesine bir mektup daha gönderen Köçeoğlu Agop, borcunun V. Murad'ın sultanlığı zamanında ödeneceğini ancak bir “*kazanın*” vuku bulduğunu ve sürüncemede kaldığını söyledi. V. Murad'ın “*mallarını yani Ergani kömür madenini ve maden-i sâireyi ve emlâki ve çiftlikâtı ve Fevâid-i Osmaniye vapurlarını ve haneleri ve mücevherâtla nakit ve konsolideyi alıp da âcizlerine vaki olan duyûnâtını bilâ-tesviye*” yani ödenmeden bırakmasının hakkaniyete sığmayacağını vurguladı. Ayrıca borçlarının ödenmesi için bir komisyona sevk olduğunu hatırlatarak borçların “*ne işlere sarf ve harç olunduğunu yegan yegan veya defter ispat ve beyan*” edildiği halde bir sonuca bağlanmadan bırakıldığını belirtti. Bunun üzerine yapacak bir şeyi bulunmayan Şevkiefsar Kadın Efendi,

³⁵² BOA, Y.EE, 54/86, leff 3 (26 Mart 1293/7 Nisan 1877).

³⁵³ BOA, Y.EE, 54/86, leff 3 (26 Mart 1293/7 Nisan 1877).

“Allah’ın rızası ka’il olamayacağı, malları kim kaldırmış ise borçları dahi onun vermesi şer’ân ve kanûnen lazım gelir iken” şeklinde cevap verdi.³⁵⁴

Malî sıkıntılar yaşayan Köçeoğlu Agop, alacaklarını temin etmek için girişimlerini hızlandırdı. Bu girişimler sonucunda V. Murad’ın annesi, II. Abdülhamid’e alacak meselesinin çözüme kavuşmasını istediği bir yazı gönderdi. Yaşanan süreçten Agop Efendi’ye de haber veren Valide Sultan, padişaha gönderdiği yazıdan sonra Ferik Said Paşa ve Osman Bey’in kendisine geldiklerini belirtti. Bu görüşmede Said Paşa’nın memurları tenkit etmekten başka bir şey yapmadığını belirterek bu olayla ilgili “taşa söz tesir eder de ona etmez” şeklinde serzenişte bulundu. Ayrıca kendisi tarafından vekâletin Sadaret’e devredildiğini ve buna dair yazının kendisine gönderildiğini ekledi. Bu yazıdan sonraki süreç içinse “*Emaneti gizlice Zât-ı Hazret-i Penâhîlerine gösterip, yine kâğıtları tarafımıza İbrahim Efendi vasıtasıyla gönderesin. Halimizi anlayıp merhamet etsinler*” şeklinde tavsiye ve temennide bulundu.³⁵⁵

18 Mart 1880 tarihinde Agop’a yazı gönderen V. Murad, öncelikle Agop’un parasını istemesi ve isteme tarzı konusundaki tepkisini şu şekilde dile getirdi: “*Dün tarafıma adam göndermişsiniz. Niçin kâğıt yazmadınız da şifâhen adam gönderip söylettiniz. Ve ben sizden faiziyle para aldım. Ve benim senden aldığım banka kaimesiydi ve mah be mah bin kuruş vermek kolay idi. Ve bir kere de bin kuruş vermiştim. Ve sen ne kadar hatırsızmışsın, bu günde bizim maaşlar kaç ayda çıktığı malumundur. Hiçbir bilmediğimiz adam, bize mürüvvet edip hatırımızı sayarlar. Sen ise bizim halimizi bilir iken bu günde para istiyorsun*”. Ardından “*Ben maaşımla kendi evimi idare edemiyorum*” diyerek Çırağan’da yaşadığı sıkıntıyı ifade etti ve “*borcumu ödeyene kadar eğer ister isen, bende şimdi para verecek vaktim yoktur*”. Bu şekilde Agop’un beklemesi gerektiğini vurguluyordu.³⁵⁶

Köçeoğlu Agop’un Şevkiefsar Kadın Efendi’ye gönderdiği mektuplardan şunları çıkarmak mümkündür. II. Abdülhamid tarafından borçların tetkik edilmesi için

³⁵⁴ BOA, Y.EE, 55/17 (15 Eylül 1293/27 Eylül 1877). Arzu Terzi, a.g.e., s. 118.

³⁵⁵ BOA, Y.EE, 16/58. Şevkiefsar Valide Sultan’ın samimiyetle şikâyetlerini belirttiği bu mektubunun üzerinde tarih bulunmamaktadır.

³⁵⁶ BOA, Y.EE, 54/94 (6 Rebiülevvel 1297/18 Mart 1880).

kurulan komisyon, Agop'un kendi sunduğu defteri kabul etse de borçların ayrıntılı dökümü için ondan verilen meblağlarla ilgili senet talep etti. Fakat Agop kendi ifadesiyle, öteden beri sarayda âdet olduğu üzere senet tanzim edilmediğini ve Sultan Abdülmecid'e duyduğu hürmetten dolayı V. Murad'a borç temin ederken para kazanmak niyetinde olmadığını söyledi. Aslında işlettiği faizler ve tuttuğu hesaplara bakılırsa, zaten işi bankerlik olan Agop'un para kazanmamak gibi boş bir hedefle yola çıkmadığı ortadadır. Agop'un buradaki niyetinin, V. Murad'ın annesinin suyuna giderek borçları teminat altına almak ve ödenmesini sağlamak olduğu söylenebilir. Zaten borçların miktarıyla ilgili gelen şikâyetlere, borçlara uyguladığı faizlerin on küsur senedir işlediği şeklinde cevap vermişti. Anlaşıldığına göre, komisyon yaptığı çalışma sonrasında tespit edilen borçların ödenmesiyle ilgili tüm sorumluluğu V. Murad ve annesine bırakmıştı. Fakat kendilerine tahsis edilen aylık ile bu miktarın ödenmesinin yıllar süreceğini bilen Agop, borçların devlet tarafından teminat altına alınmasını istediği için V. Murad ve annesini mektuplarıyla tazyik altında tuttu. Agop'un borçlarının tesviyesine yönelik talepleri bunlarla sınırlı olmadı. Bundan sonra hem V. Murad ve annesine hem de II. Abdülhamid başta olmak üzere devlet erkânına yazdığı arzlarla borçlarının peşini bırakmadı.

4. Köçeoğlu Agop'un Devlet Nezdinde Yaptığı Müracaatlar

16 Eylül 1877 tarihinde Damat Nuri Paşa'ya yazı gönderen Köçeoğlu Agop, *“elinde bulunan borç senetlerinin tarihinin geçtiğini ve bir buçuk senedir bir işlem yapılmadığı için bari akçe verilmiyorken elindeki kontratların tecdidini”* talep etti. Ayrıca V. Murad'dan olan alacağına dair hesabı Babıali'ye göndermesine rağmen henüz bir cevap çıkmadığını ifade etti.³⁵⁷

Köçeoğlu Agop, 3 Ekim 1877'de Sultan II. Abdülhamit'e³⁵⁸, 31 Ekim'de Maliye Nazırı Yusuf Paşa'ya³⁵⁹ ve 18 Kasım'da da Adliye Nezareti'ne³⁶⁰ göndermiş olduğu yazılarda Sultan Abdülmecid ve V. Murad devirlerinde devletin en sıkışık zamanlarında mali yardımlarından bahisle, V. Murad'dan olan alacaklarını talep etti.

³⁵⁷ BOA, Y.EE, 54/91 (8 Ramazan 1294/16 Eylül 1877).

³⁵⁸ BOA, Y.EE, 55/79, leff 3 (25 Ramazan 1294/3 Ekim 1877).

³⁵⁹ BOA, Y.EE, 55/79, leff 1 (23 Şevval 1294/31 Ekim 1877).

³⁶⁰ BOA, Y.EE, 55/79, leff 2 (12 Zilkade 1294/18 Kasım 1877).

Agop, alacaklarının temini için “*nasıl ki padişaha ait mal varlıkları devrediyorsa borcunun da o şekilde devrettiğini*” ifade ederek müşkül durumda olduğunu vurgulayıp, alacaklarının hemen ödenmesini istedi.³⁶¹

11 Mayıs 1880 tarihinde Köçeoğlu Agop, Padişah’a ve Sadaret’e birer ariza daha gönderdi. Bu arizasında, daha evvel 1877 yılının Ekim ve Kasım aylarında Maliye ve Adliye Nezaretleri ile Padişah’a yazdığı mektuplardan sonraki süreçler hakkında bilgi verdi. Buna göre Agop’un alacakları için Sadaret’ten Adliye Nezareti’ne “*Ne Hazîne-i Mâliye ve ne de Hazîne-i Hâssa-yı Hümayun’dan*” ödenebileceği ifade edilerek “*bir yolda icap ve iktizasına bakılması*” tavsiye edildi. Bu karar aynı zamanda Adliye Nezareti’nden Agop’a da gönderilmiştir. Agop, borcunun ödenmesi için iki hazinenin de sorumlu tutulmaması karşısında haklılığını ortaya koymak istedi. Hazine’ye olan hizmetlerinin yanı sıra daha evvel de uğradığı haksızlıklarda Hükümet aleyhine dava açmadığını belirttiği arzında üzerinde durduğu argümanları ise şöyle sıraladı: “*Halbuki filhakika Devlet-i Aliyye ile Saltanat-ı Seniyye’nin yekdiğerinden kâbil-i tasdik olmadıkları mütâlaası ve Hâkân-ı Sâbıkın hitâm-ı saltanatları Hânedân-ı Saltanat-ı Seniyye’ye mahsus olan külliyyetli emvâl-i mevcûda ait hazine-i devlete intikal eylediği ve Hâkân-ı Sâbık hazretlerinin şunca deynleri hazâyin-i müşarünileyhten tesviye olunmuş olduğu ve matlûbât-ı mezkûre-i bendegâneme dair Devâir-i Âliye’ye tebliğ ettirmiş olduğum müteaddid evrak-ı resmîyelere cevaben matlûbât-ı mezkûremin saltanat-ı seniyyenin duyûn-ı sâiresi sırasında ileride tesviye kılınacağıнын bâ-varaka-yı resmîye âcizlerine takdim buyurulmuş olduğu ve buna mümasil hâlât-ı kesîre meydanda durur iken acizlerinin bu hususu Hâkipâ-yı Şâhâne’ye ve Babialî’ye müracaatla tesviyesini talep ve istirham eylemekliğim ve tâbiyet-i sadaka-yı kemterâneme yakışan bir hal bulunduğundan...*”³⁶²

Agop’un alacaklarının hangi hazineden ödenmesi gerektiği konusu muallakta iken Köçeoğlu Agop, Sadaret’e ispat olarak gösterdiği senetler ile alacaklarını temin etmeye çalışıyordu. Ayrıca daha evvel Şevkiefsar Kadın Efendi’nin ifade ettiği V. Murad’ın maaşlarının ödenmediği iddiası da Agop tarafından öne sürülen başka bir

³⁶¹ BOA, Y.EE, 55/79, leff 3 (25 Ramazan 1294/3 Ekim 1877).

³⁶² BOA, Y.EE, 55/27 (29 Nisan 1296/11 Mayıs 1880).

konuydu. Bununla birlikte 25 Mayıs 1880 tarihinde Sadaret'ten Maliye Nezareti'ne gönderilen yazıda “*müşarünileyh hazretleri ise zaman-ı saltanatları tahsisâtını kemâlen almış ve bu cihetle bu iddianın gerek Hazîne-i Hâssa'ya ve gerek maliyeye taalluku kalmamış olduğundan*” denilerek bu iddialar kabul edilmedi. Ayrıca Adliye Nezareti'ne Agop'un alacakları hakkında nasıl bir yol izlenmesi gerektiği sorulmuştur. Adliye Nezareti ise yine V. Murad'ın istikrazda bulunduğu Fabrikatör Henry'nin alacakları konusunda, “*Maliye Hazinesi'nden ödenmesi gerektiği*” kararını emsal olarak gösterdi. Bunun üzerine Agop'un borçlarının da bu yolla ödeneceği Maliye Nezareti'ne bildirildi.³⁶³

27 Mayıs'ta Maliye Nezareti'nden “*Hukuk Müşavirlerinin Mütâlaanâmesi*” olarak gönderilen cevapta, “*Hükümdarların mahsûsâtının Maliye Hazinesi'nden büsbütün ayrı olduğu*” beyan edildikten sonra V. Murad'ın Maliye Hazinesi'nden değil alacağı olmak, aksine borçlu olduğu belirtildi. Bundan dolayı herhangi bir ödenmemiş maaşın bulunmadığı vurgulanarak Henry'nin talep ettiği “*Matlûbâtın Maliye Hazinesi tarafından tesviyesi*” kabul edilemez olarak nitelendirildi. Ayrıca Agop borçlarına emsal olarak gösterilen Henry'nin alacağı için V. Murad'ın tahsisatını hacze alması tavsiyesinde bulunuldu.³⁶⁴

Diğer taraftan Agop'un alacaklarının ödenmesinde izlenecek yol belirsizliğini korurken Agop, yeni bir defter daha hazırlayarak alacaklarını beyan etti. Buna göre 500.327 kuruş V. Murad'dan, 333.835 kuruş Şevkiefsar Kadın Efendi'den eşya pahası olarak alacağı bulunan Agop'un listesindeki toplam miktar 834.162 kuruşa ulaşmaktaydı.³⁶⁵ Agop, hazırladığı defterde alınan mefruşatlar ve mücevherler için yapılan alışverişleri tek tek sıralamış, V. Murad ve annesinin hesabını ayrı tutmuştu. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta vardır. Bu da Agop'un bu belgeyle talep ettiği miktardır. Çünkü daha önce bahsettiğimiz gibi, V. Murad'ın tahta çıkışından 24 gün sonra Agop'un kendi hazırlayıp sunduğu defterde toplam borç için 498.509 lira yazılıydı. Üstelik bu rakamı, II. Abdülhamid'in kurulmasını emrettiği komisyon dahi onaylamıştı. Bu tarihe kadar ve aslında daha sonra bile hiç ödeme

³⁶³ BOA, Y.EE, 54/165, leff 1 (15 Cemaziyelahir 1297/25 Mayıs 1880).

³⁶⁴ BOA, Y.EE, 54/165, leff 1 (17 Cemaziyelahir 1297/27 Mayıs 1880).

³⁶⁵ BOA, Y.EE, 54/165, leff 2 (15 Cemaziyelahir 1297/25 Mayıs 1880).

yapılmadığını bildiğimiz 498.509 liralık toplam borcu için Agop, şimdi hazırladığı hesap cetveline 500.327 kuruş ve 333.835 kuruş yazmıştı. Toplamda 834.162 kuruş eden bu miktar lira hesabıyla ancak 7.944 liraya tekabül etmektedir ki bu miktar Agop'un talep ettiği 498.509 liranın çok altındadır. Buradaki miktarın belgede kuruş olarak belirtildiği açıkça görüldüğü için Agop'un bu belgede talep ettiği miktarın, toplam alacakları içinden yalnızca bir kısım eşya pahası olarak belirttiğini farz etmek gerekir.

Alacaklarının ödenmesi konusu henüz netlik kazanmayan Köçeoğlu Agop, 4 Haziran 1880 tarihinde takdim ettiği arzuhalde borcunun ödenmesi için “*Kavânin-i Devlet-i Aliyye müsâid olduğu halde*” sonuçsuz kaldığını tekrar belirtti ve bu durumda “*Merhamet-i padişâhîlerinin*” kail olmadığını vurguladı.³⁶⁶

Borçlarını temin edemeyen Köçeoğlu Agop, 18 Eylül 1887 tarihinde Sadaret'e gönderdiği arzında bu defa yaşadığı malî sıkıntıları ön plana çıkararak borcunun ödenmesini istedi. Yaşadığı durumu “*Bir takım bankerler aleyhime îlâmlar alıp, yüz kuruşluk malımı on kuruşa sattırmak için müzâyedelere verilmesi doğrusu tavkı beşerin tahammül edeceği ahvalden olmadığı ve artık kullarının dahi şu tazyikât ve ahvâl-i fevkalâdeye karşı bir dakika sabır ve tahammüle takatim kalmadı*” sözleriyle belirtti ve alacağı hangi hazineden verilirse verilsin bir an evvel ödenmesini talep etti.³⁶⁷

Köçeoğlu'nun borçlarını temin edemediği sıralarda yaşadığı sıkıntılardan birisi de Korpiller ile aralarındaki alacak meselesi olmuştur. Köçeoğlu Agop'tan alacaklarını temin edemeyen Korpiller, meseleyi Ticaret Mahkemesi'ne taşıdı.³⁶⁸ Agop'un Korpiller ile aralarında davalık olan borç meselesinin çözülmesine dair 18 Nisan 1891 tarihli Ticaret Mahkemesi raporunda V. Murad'ın borçlarından da bahis olundu. Burada V. Murad'dan olan alacaklarından dolayı iki tarafın mahkemelik olduğu ifade edildi. Daha sonra alınan karar doğrultusunda mahkemedeki belgelerin birinde, V. Murad'ın borçlarından bahsedildiği anlaşılmca bu belge mahkemeden geri çekildi. Ardından mahkemeye gönderilen yazıda, Korpiller'in V. Murad'ın zimmetinde bulunan

³⁶⁶ BOA, Y.EE, 55/29 (25 Cemaziyelahir 1297/4 Haziran 1880).

³⁶⁷ BOA, Y.EE, 55/44 (29 Zilhicce 1304/18 Eylül 1887).

³⁶⁸ BOA, Y.EE, 22/59 (11 Ramazan 1308/20 Nisan 1891).

alacaklarından dolayı ne eski padişaktan ne de Hazine'den hiçbir şey talep edemeyeceği hükmü verildi.³⁶⁹

Bundan sonra Köçeoğlu Agop, alacaklarıyla ilgili Sadaret'e yeni bir ariza daha gönderdi. Burada V. Murad'a verdiği borçlardan dolayı sıkıntıda olduğunu *“Tebaa-yı ecnebiyyeden müteaddid sarrafâna medyûn ve mahkûm olduğum mebâliğ-i külliye Hakân-ı Sâbık Sultan Murad Han hazretlerinden dolayı vâki olan ikrâzât-ı mâlume-i bendegânemden mütevellid olub”* ifadeleriyle açıkladı. V. Murad'ın cülusundan hemen sonra hazırladığı defterde beyan ettiği şekilde 498.590 lira alacağı bulunduğunu vurgulayan Agop, o dönemdeki Sadrazam Edhem Paşa ve ardından Sadık Paşa zamanında kurulan komisyonlarda borcunun ödenmesine karar verilmişken bunun *“bazı gavâil”* sebebiyle ertelendiğini belirtti. Alacaklarını temin etmek için girişimlerini devam ettirdiğini ve *“bir takım yerli ve yabancı kimselere olan borcundan dolayı da icra memurları tarafından tazyik”* olunduğundan dolayı acilen alacaklarının ödenmesini talep etti.

Ayrıca Agop yine bu arizasında, *“Hâkan-ı Sâbık Sultan Murad Han Hazretlerinden dolayı vâki olan dört yüz doksan sekiz bin beş yüz dokuz aded Lira-yı Osmanî ve doksan altı kuruş itiraz kabul etmez matlûbât-ı mütevâtire-i bendegânem evvel emirde hâkan-ı müşârünileyima cülûs-ı hümayûnları akabinde takdim defterde tasdik ve kabul buyurulan ifâsı hususu irade ile bir komisyon-ı mahsûsa marîfetiyle tedkiki derdest-i icra olunduğu...”* şeklinde örnek gösterildiği gibi yukarıda da bahsettiğimiz üzere özellikle Vakıf Gazetesi'nde yayımlanan komisyonun sonuç raporunda Agop'un borçları olarak 498.590 liranın kabul edilmesinden sonra, bu borçlarından bahsederken sürekli olarak *“itiraz kabul etmez”* ve *“tasdik ve kabul buyrulan”* şeklinde vurgu yapmayı ihmal etmiyordu.³⁷⁰

Köçeoğlu Agop, Sadaret'e gönderdiği bu arzından sonra hem Sadaret hem de Maliye Nezareti'ne *“Protestoname”* gönderdi. Burada 1876 senesinden bu yana faizi

³⁶⁹ BOA, Y.PRK.AZN, 5/26 (9 Ramazan 1308/18 Nisan 1891).

³⁷⁰ BOA, Y.EE, 54/62. Aynı yerde bulunan bu ariza ve aşağıdaki dipnotta bulunan protestonamenin üzerinde tarih bulunmamaktadır. Tahmini tarihlendirme olarak 1909 senesi gösterildiyse de içerdiği ifadeler bakımından Agop tarafından yazıldığı belli olan belgelerin bu tarihli olması imkânsızdır. Çünkü Agop 1893'te vefat etmiştir. Yanında bulunan klasörlere ve bahsettiği konuya dikkat edildiğinde 1891 yılına ait olması muhtemeldir.

de dâhil olmak üzere 498.590 lira alacağı olduğunu hatırlatarak yeniden kendisine ödeme yapılmasını talep etti.³⁷¹

Bundan sonra Agop'un borçlarının temini için kimlere ne kadar müracaatta bulunduğunu bilemiyoruz. En sonunda Köçeoğlu Agop, yakın dostluk dahi kurduğu V. Murad'a şehzadeliğinden beri verdiği borçlar için hiçbir şekilde ödeme alamadan 1893'te vefat etti.³⁷²

Agop'un vefatının ardından veresesi davayı devralarak avukatları vasıtasıyla süreç içinde toplanan evrakın V. Murad'ın vefatından sonra Yıldız Sarayı'nda muhafaza edildiğini belirterek kendilerine verilmesini talep etti.³⁷³ Neticede II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından komisyonca yapılan tetkik sonucunda, 26 Mayıs 1909'da ne Agop ne de V. Murad hayatta değilken, Köçeoğlu Agop'un V. Murad'a temin ettiği borçların Düyûn-ı Umûmiye arasına dâhil edilmesine ve ödenmesine karar verildi.³⁷⁴ Bundan sonra Agop'un sağ iken 17 sene boyunca peşinde koştuğu borçlarının, ellerinde mahkeme kararı mevcutken, vârisleri tarafından Hazine'den tesviye edilip edilmediğini şu an için tespit edemedik. Fakat nihayetinde, şehzadeliğinden itibaren yakınında bulunan ve hem maddi hem de manevi olarak V. Murad'ın en büyük destekçisi olan Agop, borçların temini için verdiği mücadelede olumlu bir sonuç elde edememişti. Agop'un en büyük talihsizliği, tahta çıktığı zaman ödemelerin yapılacağına inandığı V. Murad'ın akıl sağlığını yitirerek tahttan uzaklaştırılması oldu. Agop, dışarıda borçlarının temini için 17 sene hem II. Abdülhamid'le hem de devlet ricaliyle mücadele ederken, içerde ise V. Murad Çırağan Sarayı'nda 28 sene boyunca hapis hayatı yaşamak zorunda kaldı.

Burada Köçeoğlu Agop vefat ettikten sonra alacaklarıyla ilgili düzenlenen bir mahkemeden de bahsetmekte fayda vardır. Agop elbette borç verdiği gibi, bunları temin edemediğinde yaşadığı sıkıntıları atlatabilmek için başka bankerlerden borç da almaktaydı. Nitekim bu cümleden olarak Agop borç almak için Tubini ailesine başvurduğunda, yapacağı borçlanma mukabilinde daha önce kendisine verilen

³⁷¹ BOA, Y.EE, 54/63. Agop'un Protestoname'si.

³⁷² Melike Oktay, a.g.tez, s. 53.

³⁷³ BOA, BEO, 3549/266158 (25 Rebiülahir 1327/16 Mayıs 1909).

³⁷⁴ BOA, Y.EE, 55/45 (6 Cemaziyelevvel 1327/26 Mayıs 1909).

hanedana ait bazı mücevherleri teminat olarak Tubini'ye rehin vermişti.³⁷⁵ Köçeoğlu Agop, Tubini'ye olan borçlarını ödeyemedi. Zira görüldüğü gibi V. Murad'dan umut ettiği paraların hiçbirini geri alamamıştı. Yukarıda anlatıldığı üzere sürekli olarak Sadaret ve Maliye Hazinesi'ne yaptığı başvurularda komisyonla tespit edilen 498.509 lira 96 kuruşluk borcunu aramakta olan Agop, sonunda Tubinilerin de bastırmasıyla bu aileye olan borçlarına karşılık bazı borçlarını Tubinilere devretti. Tubinilerle yapılan 6 Kasım 1881 tarihli mukavele neticesinde Agop bazı borçlarını Tubinilere devrederek toplamda 141.929 liralık borcu olduğunu kabul etti. İşte bu mukavelede borçların yarısına denk gelen yani 70.764 lira 57 kuruşluk kısmının Köçeoğlu Agop'un V. Murad ve annesinden olan alacaklarıyla ödeneceği beyan edilmişti. Bunun üzerine Tubini ailesi, Fransa Sefareti aracılığıyla yaptığı başvuruyla Maliye Hazinesi'nden bu miktarı talep etti. Sefaretin 17 Ekim 1893 tarihiyle Ticaret Mahkemesine yaptığı başvuru sonucunda, artık hayatta olmayan Agop namına veresesi tarafından bakılan dava için borçlara karşılık haciz koyulmasına karar verildi. 18 Ekim 1893'te Birinci Ticaret Mahkemesi'nin aldığı karar mucibince, Agop'un Tubini ailesine olan borcuna mahkeme masrafları ve biriken faizler de eklenerek Damga Resmi Nizamnamesi'nin ilgili maddelerince miktar kuruş üzerinden hesaplanarak toplamda 19.000.000 kuruş yani 190.000 liralık miktara haciz uygulanmasına karar verildi.³⁷⁶

V. Murad'ın şehzadeligi boyunca yaptığı borçlanmalar, elbette buraya kadar olan kısımda anlatılan Hristaki ve Agop'tan alınan meblağlarla sınırlı değildi. V. Murad, ihtiyaçlarına binaen başka bankerlerden de borç temin etmiştir. Bu borçlanmalar için de yer yer senet düzenlenirken, bazen de senetsiz olarak borçlanma

³⁷⁵ Köçeoğlu Agop'un borçlarına karşılık olarak Tubini ailesine rehin olarak teslim ettiği mücevherlerin listesi için bkz. Melike Oktay, **"19. Yüzyılda Bir Galata Bankeri: Köçeoğlu Agop Efendi"**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004, s. 65-66. Tablo 2 ve Tablo 3: Tubini'ye Emanet Olarak Verilen Mücevherleri Gösterir Cetvel.

³⁷⁶ BOA, Y.PRK.MŞ 5/31 leff 1 (6 Teşrinievvel 1309/18 Ekim 1893). Tubinilerin alacaklarıyla ilgili Fransa Sefareti üzerinden yaptığı başvurular tabiidir ki burada bu şekilde sonuçlanmadı. Daha sonra Sefaret ve hükümet arasında gelişen olaylar, Osmanlı Devleti ile Fransa arasında giderek büyüyen diplomatik bir krize dönüştü ve netice 1901 Krizi ile sonuçlandı. Osmanlı Devleti ile Fransa arasında Lorando ve Tubini ailelerinin alacaklarıyla başlayıp bu şekilde gelişen olaylar için bkz. Metin Ünver, Murat Hulkiender, **II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Fransız İlişkilerinde Krizler ve Çatışmalar-1901 Hadisesi (Lorando ve Tubini Meselesi)**, İlgil Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018.

yapılmıştır. Ayrıca yine bir kısım borçların faiz işletilerek alındığı, bazısında ise faiz yürütülmediği görülmektedir.

B) V. MURAD'IN YAPTIĞI ÇEŞİTLİ BORÇLANMALAR VE BORÇLARIN DURUMU

1. Kurbağalıdere Kasrı ve Diğer Kasırlar için Yapılan Borçlar

V. Murad, amcası Sultan Abdülaziz'in Kurbağalıdere Köşkü'nü kendisine tahsis etmesinden sonra, değişik tarihlerde kapsamlı birtakım onarım ve inşa gibi faaliyetlerle yeni sayfiyesine masraf etti. Bunlar arasında yapılan tadilat ve onarımları içeren ve 6 Ekim 1865'te tutulan bir defterde görülüyor ki köşk ve müstemilatında bulunan çalışanlar için yeni odalar yapılmış, köşkün ihtiyacını karşılamak için bir kuyu açılmış ve bu kuyuda kullanılmak üzere bir kuyu makinası getirtilmişti. Ayrıca yeni bir köşk inşa edilmiş, bahçesine mermerden fiskiye yaptırılmış, yine bahçe için süslemeler getirtilmiş, köşkler için mefruşatlar sipariş edilmiş, demir parmaklıklar ve kilitler için dahi yüklü bir miktar para ödenmiş, merdivenler ve etraftaki duvarlar, mermerlerle birlikte malta taşıyla gayet gösterişli bir şekilde bezenmişti. Nihayet yapılan tüm bu masrafların tutarı ise 43.977 lira 50 kuruşa ulaşmaktaydı. Köşk, bahçe ve müstemilat için yapılan masrafların defterlerdeki kayıtları ise aşağıdaki tablodaki gibiydi.³⁷⁷

Tablo-9: Kurbağalıdere Köşkü İçin Yapılan Masrafın Tutarı	
Yapılan İş Kalemi	Yapılan İş Tutarı (Kuruş)
Ağalar Dairesi, Mutfak ve Kiler inşa masrafı	175.000
Su Kuyusu Masrafı	30.000
Kuyu Makinası Masrafı	11.000

³⁷⁷ BOA, Y.EE, 22/3 (15 Cemaziyelevvel 1282/6 Ekim 1865). Ayrıca tutulan deftere göre inşaat süresince iki kalem şeklinde işçilere toplam 35.000 kuruş verilmiş ve genel toplamdan bu tutar düşüldükten sonra borç defteri 43.627 lira 50 kuruş olarak kaydedilmişti.

Bahçe Duvarı ve Kapıları için sarf edilen	15.000
Mermer Fıskiye ve Bahçe Süslemeleri Tutarı	170.000
Eşyalar Tutarı	1.300.000
Yeni Kasır İnşa Tutarı	40.000
Amele yevmiyeleri ve sair Masraflar	2.656.750
Toplam (Kuruş)	4.397.750
Toplam (Lira)	43.977,50

Agop'un düzenleyip sunduğu defterden anlaşıldığına göre, Kurbağalıdere Köşkü'nün tadilata alınmasıyla ilgili yukarıda geçen toplamda 43.977 liralık masrafın kaynağı da yine Köçeoğlu Agop idi. Nitekim Agop Efendi, *“Kadı karyesinde Kurbağalıdere üzerinde vâki’ kebir kasrın inşâsına ve eşyâsına müteallik mikdarât...”* başlıklı listesinde kalem kalem yapılan tüm masrafları sıralamıştır. Burada tuğladan kirece kadar tüm inşaat masraflarıyla birlikte; köşk için kullanılan yaldızlı maun kapılar, ağır çerçeveli aynalar, dolaplar ve raflar, perdeler, perde kornişleri ve köşkün tüm mefruşatı gibi tek tek tutulan kayıtların karşısına meblağlarını da yazmıştı. Buna göre Kurbağalıdere Köşkü'nün inşasından dekorasyonuna kadar yapılan harcama, V. Murad'a yukarıda belirtilenden biraz daha fazla olacak şekilde toplam 44.255 lira 19,5 kuruşa mâl olmuştu.³⁷⁸

V. Murad'ın Kurbağalıdere Köşkü'ne yaptırdığı inşaat bittikten sonra artık burada, eski köşke ilave olarak yeni bir köşk, bazı müştemilat ve bir de av köşkü mevcuttu. V. Murad'ın Kurbağalıdere'deki esas köşkü, İstanbul'daki en gösterişli yapılar arasındaydı.³⁷⁹ Kenarlıkları altın yaldızlı ceviz kapılar, billur merdiven parmaklıklarıyla bembeyaz parlıyordu. Köşk pek fazla meşhur olunca, Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan gelip köşkü görmek istedi. Valide

³⁷⁸ BOA, Y.EE, 55/77, leff 2 (30 Cemaziyelevvel 1293 / 23 Haziran 1876). V. Murad'ın Kurbağalıdere'de bulunan köşkünün bugüne ulaşan kısımlarıyla ilgili yapılan arazi çalışmaları ve hazırlanan bilimsel rapor için bkz. Davut Hut, “Veliahd Murad-Yeni Osmanlılar İlişkisinde Fikirtepe V. Murad Köşkü”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 20, Kültür Ocağı Vakfı, İstanbul 2009, s. 101-142.

³⁷⁹ Kurbağalıdere Köşkü'nün mimari değerlendirmesi için bkz. “Murad V Köşkleri”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. VIII, İstanbul 1995, s. 318.

Sultan'ın geleceği gün, merdivenlerin üstüne siyah boyayla koca bir leke görüntüsü verilmeye çalışıldı. Valide Sultan bu merdivenlerden çıkarken “*kasır ne kadar güzel olmuş*” demiş ve o sırada da gözü kara lekeye ilişkince “*fakat bu leke münasebetsiz duruyor*” şeklinde şikâyetini belirtmişti. Nitekim köşk, gözünde nazar olduğuna inanılan Valide Sultan'ın nazarından işte bu vesileyle korunmuştu.³⁸⁰

Burada, büyük masraflar harcanan köşkün İstanbul'daki sayılı yapılar arasında bulunduğunu hem bizzat köşkte yaşamış hem de V. Murad'ın soyundan gelen bir zattan aktarmakta fayda vardır. Ali Vasıb Efendi, V. Murad'ın oğlu Selahaddin Efendi'nin oğlu olan Ahmed Nihad Efendi'nin oğludur. Muradiye Köşkü olarak da anılan Kurbağalıdere'deki bu köşkte çocukluğunun geçtiğini ve İstanbul'da böylesi mükemmel bir köşk olmadığını anlatır. Ali Vasıb Efendi, köşkün ceviz ağacı kaplamaları, billur tırabzanları ve üst kata çıkılan merdivenin iki taraflı olduğunu, bunların ise İstanbul'da başka bir mekânda karşısına çıkmadığından bahseder.³⁸¹

1873 yılında Kurbağalıdere Köşkü için yine bir inşaat masrafının yapıldığını görmekteyiz. 1873 senesinin Ocak ve Kasım ayları arasında, Kurbağalıdere Kasrı içinde bulunan Küçük Köşk'ün tamir masrafı olarak 8.127 kuruşluk bir harcama yapıldı. Köşkün çevre duvarları için 24.296 kuruşluk bir masraf çıkarken, buna ilaveten Kurbağalıdere Kasrı içinde bulunan ve bugüne ulaşan hamam için 38.390 kuruşluk bir meblağ sarf edildi.³⁸² Böylece 1873 senesinde Kurbağalıdere Kasrı müstemilatı içinde bulunan yapılar için toplamda 70.813 kuruşluk harcama yapıldı. Bu miktar 674 lira 40 kuruşa tekabül etmektedir.

Aynı sene içinde tutulan başka bir kayıta ise bu sefer inşaat masrafı değil, köşk için alınan eşyalarla birlikte köşkte çalışan personelin giderlerinin yazıldığı görülmektedir. Buna göre 1873 yılı kastedilerek, 1289 ve 1290 senesinde terzi, halıcı ve marangoz masraflarıyla birlikte arabacı, bahçıvan, aşçı kilerci, tablakâr gibi Kurbağalıdere Köşkü'nde çalışanlar için değişik aylarda 159.394 kuruş, 75.349 kuruş, 100.844 kuruş ve 90.799 kuruş harcama yapıldı. Bu miktarlar, köşk için yapılan

³⁸⁰ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s. 61.

³⁸¹ Ali Vasıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtırâtı: Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İşittiklerim*, Haz. Osman Selahaddin Osmanoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 93.

³⁸² BOA, Y.EE, 22/21, leff 10-13-14 (Mayıs, Teşrinisani ve Zilhicce 1289/Ocak-Kasım 1873).

harcamaların yanında Murad Efendi'nin özellikle akşamları verdiği yemek davetlerini organize eden personelin maaşlarıydı. Bunlar içinde sadece 1289 senesi Kanunievvel ayına ait toplam 1.298 liralık masrafın, Murad Efendi'nin 1289 Kanunievvel maaşı olan 1.000 lira ile mahsup edildiği ve geriye 298 liralık borç kaldığı belirtildi.³⁸³

“Necâbetlü Murad Efendimiz hazretlerinin Kurbağalıdere’de bulunan kasr-ı hümayunun masarifi” başlıklı bir diğer defterdeki kereste, çinko, kurşun, kiremit, sıvacı yevmiyesi, camcı, yeni mermerler, yeni kapılar ve saire şeklinde kalem kalem işlenen masraflardan anlaşıldığına göre 1875 yılında köşk ciddi bir bakımdan geçirilmişti. Yapılan bu tadilatın masrafı ise 242.574 kuruş tutmuştu. Lira hesabıyla bu miktar 2.425 lira 74 kuruş etmekteydi.³⁸⁴ V. Murad tarafından köşke yapılan son tadilat ve harcamanın bu olması gerekir. Zira bu tadilattan 14 ay sonra tahta çıkan V. Murad değil köşkle ilgilenmeyi, kendisine dahi bakamayacaktı. Nitekim daha evvel bahsedildiği üzere tahta çıkışı sırasında yaşadığı olaylar sonucu akıl sağlığını kaybetmişti. Zaten V. Murad üç ay kaldığı tahttan indirildikten sonra Kurbağalıdere Çiftliği, II. Abdülhamid tarafından V. Murad'ın oğlu Selahaddin Efendi'ye tahsis edildi. Ancak daha sonraki tarihlerde V. Murad vefat ettikten sonra, kızları tarafından ağabeylerine dava açıldı.³⁸⁵ Bu davada V. Murad'ın kızları, çiftliğin babalarına ait olduğu için, usulen kendilerinin de vâris olduğunu ve sadece Selahaddin Efendi'ye terk edilemeyeceğini savundu. Adliye ve Maliye Nezaretleri, Defter-i Hakani Emaneti ile Hazîne-i Hâssa memurlarından oluşan dört kişilik komisyon kuruldu ve konuyla ilgili çalışma yapıldı. Burada yapılan çalışmadan sonra alınan karara göre, çiftlik tapusuyla birlikte Selahaddin Efendi'ye devredildiğinden dolayı, vârisler arasında paylaşılması *“gayr-i caiz”* görülerek kız kardeşlerinin açtığı dava geçersiz sayıldı. Ayrıca önceki tarihlerde çıkan irade gösterilerek çiftliğin vaktinde Selahaddin Efendi'ye tapusuyla birlikte devredildiğinin vurgusu yapıldı.³⁸⁶ Konuyla ilgili Ali Vasıb Efendi de, Kurbağalıdere Çiftliği'nin kız kardeşlerinin itirazlarına rağmen uzun

³⁸³ BOA, Y.EE, 22/21, leff 1 ila leff 5 (1 Mayıs 1289/13 Mayıs 1873).

³⁸⁴ BOA, HH.d, nr. 18363, leff 6 (17 Mart 1291 / 29 Mart 1875).

³⁸⁵ Davut Hut, **a.g.m.**, s. 104-105.

³⁸⁶ BOA, MV, 180/46 (26 Şevval 1331/28 Eylül 1913); İ.DUİT, 3/81 (11 Zilhicce 1327/24 Aralık 1909). Selahaddin Efendi ile kız kardeşleri arasında geçen veraset davasıyla ilgili diğer belgeler ise şunlardır: BOA, İ.DUİT, 3/84; İ.DUİT, 5/131; İ.DUİT, 6/2; Y.A.HUS, 526/134.

süren dava ve inceleme süreçlerinden sonra şahsi malı olduğunun ispat edilmesiyle dedesi Selahaddin Efendi'ye kaldığını belirtmiştir.³⁸⁷

Elbette V. Murad'a ait sayfiyeler sadece Kurbağalıdere Köşkü ile sınırlı değildi. V. Murad'ın henüz şehzadelik zamanlarında, 2 Ağustos 1866 tarihine tekabül eden bir kayıta, kendisine ait Gölbaşı'nda bulunan köşk (Gölbaşı Kasrı) için yapılan masrafla birlikte işçi maaşlarının tutarı olarak 9.366 kuruşluk bir meblağ mevcuttur. Gider olarak gösterilen bu miktar için, ödemenin ne şekilde yapıldığı veya paranın kimlerden temin edildiğiyle ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.³⁸⁸

Ayrıca yine V. Murad'a ait Bebek sırtlarında bulunan Nisbetiye Kasrı için de 1876'nın Mart ve Mayıs aylarında yapılan inşaat ve tamiratları gösteren kayıtlar mevcuttur. Buna göre önce 18 Mart 1876'da Nisbetiye Kasrı'na yapılan tamir masrafları için 2.253 liralık miktar borç defterine eklendi. Ardından 19 Mayıs 1876'da yine Nisbetiye Kasrı'nın inşaat ve tamirat masrafı olarak 2.249 lira 37 kuruşluk bir harcamanın daha yapıldığını öğreniyoruz.³⁸⁹

2. 1861- 1873 Yılları Arası Muhtelif Borçlar:

V. Murad'ın şehzadelik zamanlarında, Hristaki ve Agop'tan başka yaptığı borçlanmalara dair bilgi veren ilk senet 31 Mart 1861 tarihlidir. V. Murad ve annesi Şevkiefsar Kadın Efendi'nin isimlerinin verildiği senette, sarraflardan Mösyö Kondori'ye temin ettiği eşyaların karşılığı olarak 5.000 lira borçlanıldığı ifade edilmiştir. Fakat V. Murad, temin ettiği borcu henüz geri ödemedi Sarraf Kondori iflas etti. Mart 1861'de alınan borç ise artık 580.000 kuruş yani 5.840 liraya ulaştı. Bunun üzerine Kondori'den alacağı olan Falanka adlı bir başka tüccar Kondori ile anlaşp, yaptığı başvurular neticesinde alacağına mukabil bu borcu kendi uhdesine geçirdi. Böylece Maliye Nezareti'ne 10 Ocak 1863 tarihinde yazdığı yazıyla da V. Murad'ın 5.840 liralık Kondori'ye olan borcu artık Falanka namına ödemesi kabul edildi.³⁹⁰ Sarraf Kondori'ye olan borcun ödenemediği ve Eylül 1864 tarihine

³⁸⁷ Ali Vasıf Efendi, **a.g.e.**, s. 163.

³⁸⁸ BOA, TS.MA.d, nr. 2263 (20 Rebiülahir 1283 / 2 Ağustos 1866).

³⁸⁹ BOA, HH.d, nr. 18362, leff 10 ve leff 15 (6 Mart 1292/18 Mart 1876 ve 7 Mayıs 1292/19 Mayıs 1876).

³⁹⁰ BOA, A.MKT.MHM. 252-43 (20 Recep 1279/11 Ocak 1863).

gelindiğinde miktarın 1.266.608 kuruşa yani 12.062 küsur liraya yükseldiği 2 Eylül 1864 tarihinde hazırlanan defterin kaydından anlaşılmaktadır.³⁹¹

V. Murad'ın istikrazda bulunduğu diğer bir sarraf ise Kigork Efendi olmuştur. 13 Temmuz 1862 tarihli borç senedine göre 2.396 Lira 140 kuruş için İbrahim Efendi vasıtasıyla Kigork Gümüryan'dan borç alındı. Bu senede göre, 1863 Ağustos'una kadar vadeyle alınan para için bir de gerdanlık rehin bırakıldı. Bir sene vadeyle faizsiz geri ödeneceği beyan edilen borç senedinin altında ise V. Murad namına hareket eden Kahvecibaşı İbrahim Efendi'nin mührü vuruldu.³⁹²

V. Murad adına gerçekleştirilen 7 Şubat 1863 tarihli bir diğer borç senedine göre 8.000 lira tutarındaki miktar, Leonar Levad bazirgandan bir sene vade ile Şubat 1864'te ödenmek üzere alındı. Bu borç senedinin altında da V. Murad namına Kahvecibaşı İbrahim Efendi'nin mührü mevcuttu. Ayrıca senedin en alt kısmında mührü ve yazısı bulunan Köçeoğlu Agop bu borç için kefil olmuştur.³⁹³ Aşağıdaki hesap cetvelinde, bahsedilen 1864 yılına kadar yapılan borçlanmaların bir kısmına örnek olması bakımından, V. Murad'ın bu yıla kadarki giderleri tek tek sıralanmıştır.³⁹⁴

Tablo-10:	
V. Murad'ın 1864'te Yaptığı Borçlar ve Harcamaların Listesi (Kuruş)	
Lala Ahmed Zamanında Yapılan Faiziyle Birlikte Nakit Masraflar Tutarı	828.151
Lala Ahmed Zamanındaki Eşya Pahası	930.246
İbrahim Efendi Zamanında Alınan Nakit Tutarı	1.544.872
Sarraf Kondori'nin Faiziyle Birlikte Borcu	1.266.608
Hediyelik Mücevherat Masrafı	545.250
Rehin Verilen Mücevher Tutarı	510.000

³⁹¹ BOA, Y.EE. 22/7 (30 Rebiülevvel 1281/2 Eylül 1864).

³⁹² BOA, Y.EE. 54/179 (Gurre-i Temmuz 1278/13 Temmuz 1862).

³⁹³ BOA, Y.EE. 54/185 (5 Şubat 1278/7 Şubat 1863).

³⁹⁴ BOA, Y.EE. 22/7 (30 Rebiülevvel 1281/2 Eylül 1864).

Muhtelif Satın Alınan ve Hediye Verilen Mücevherler Tutarı	1.222.989
Yeni Deftere Göre Yapılan Masraf Tutarı	995.808
Toplam (Kuruş)	7.803.924
Toplam (Lira)	74.323

Moroğlu Mıgırdıç da V. Murad'ın borç aldığı bankerler arasındaydı. Mıgırdıç, geleceğin padişahına borç verdiğinin farkında olacak ki cömert davrandığı bu ticarete dair veliahttan bazen senet alırken çoğu zaman da senetsiz olarak borç temin etmekteydi. Üstelik padişah adayına borç vererek ona yardımcı olmak gibi büyük bir nimetten faydalanması, Mıgırdıç'ın kendi gururunu dahi okşamaktaydı. Ayrıca Kurbağalıdere'deki ihtilal meclislerine Mıgırdıç da gelip gitmekteydi. Mithat Cemal'in verdiği bilgilere göre, Mıgırdıç'ın V. Murad ile olan dostluğu epey ileri düzeyde olacak ki bu ikili birlikte avlanmaya dahi gitmekteydi. Nitekim Mıgırdıç öldüğünde terekesinden bu av günlerinden hatıra olarak V. Murad tarafından kendisine hediye edilmiş altın bir tüfek çıkmıştı.³⁹⁵

Mıgırdıç'ın V. Murad'a senetle verdiği borçlar içinden dört tanesi, aynı şekilde suretleri saklanarak tek bir belgeye kaydedilmiştir. Bu senetlere göre Moroğlu Mıgırdıç, borç alınan miktarları V. Murad namına olarak Seyid Bey'e teslim etmiştir. Dört senetten ilki 6 Ocak 1869 tarihinde 300.000 kuruşun V. Murad tarafına verildiğini belirtiyordu. İkinci senet, 26 Ocak 1869'da 200.000 kuruşun Seyid Bey'e teslim edildiğini yazıyordu. Üçüncü senede göre 23 Şubat 1869'da 100.000 kuruş borç alındı. 15 Mart 1869 tarihli son senette ise 200.000 kuruşluk bir borçlanma mevcuttu. Böylece V. Murad'ın Mıgırdıç'tan 1869 senesinde senet mukabilinde aldığı borçların miktarı 800.000 kuruşa ulaştı.³⁹⁶

³⁹⁵ Mithat Cemal Kuntay, **a.g.e.**, s. 262-264. Az sonra bahsedilecek olan Mıgırdıç'ın düzenlediği dört senet, kaynak gösterilmeksizin burada da bulunmaktadır.

³⁹⁶ BOA, Y.EE, 22/68, leff 5 (27 Teşrinisani 1285/9 Aralık 1869).

23 Temmuz 1871’de Alanko adlı sarraftan yapılan borçlanma için “*Altın 118 kuruştan hesap olunarak yalnız 149 adet Osmanlı altını*” şeklinde bir senet düzenlendi ve V. Murad’a 149 lira teslim edildi.³⁹⁷

Yine V. Murad adına Kulekapısı’nda Sandalyeci Mösyö Leon bazirgandan 18 Ağustos 1871’de 149,5 lira alındı ve düzenlenen borç senedine “*Mösyö Leon hesabı olarak yalnız 149,5 Osmanlı lirası teslim olunup, yedlerinden bir kıta senet ahz olunacaktır*” yazıldı.³⁹⁸ Ayrıca daha sonra V. Murad 4 Haziran ve 6 Haziran 1875 tarihiyle düzenlenmiş iki senetle biri 138 diğeri 118 lira olarak toplamda 256 liralık borcu Mösyö Leon’dan Kahvecibaşı İbrahim Efendi tarikiyle almıştır.³⁹⁹

3. 1873-1890 Yıllarında Borçların Âkıbeti

V. Murad’ın borçlanmaları yıl yıl devam etse de bunların ödemesinin aynı şekilde nizami olarak yapıldığına dair kayıt bulmak pek mümkün değildir. Fakat ödemeleri belirsiz olan borçlara rağmen, yine de her sene alınan borç miktarı giderek artmaktaydı. Buradaki manzaranın, V. Murad’ın veliahtken verdiği iktidar mücadelesi boyunca para temin etmek zorunda kalması dolayısıyla ortaya çıktığı muhtemeldir. Bu kadar yapılan borçlanma için sadece V. Murad’ın müsrifliğini göstermek pek doğru bir açıklama olamaz. Nitekim devam eden borçlanmalardan biri olan, V. Murad’ın 1873’te Sarraf Kopani’den aldığı üç ayrı borçlanmaya dair üç senet şu şekilde tanzim edildi:

“Beşiktaş Saray-ı Hümayûn’u 12 Teşrinisani sene 1873.

Bu tarihten iki sene mürurunda Kopani sarrafından ahz eylediğim üç bin adet Lira-yı Osmani’yi aynen tediye ederim.

*Bu üç kıta senedi kendi mührümle temhir edip verdim.”*⁴⁰⁰

Diğer iki senet de aynı şekilde düzenlenmiştir. Görüldüğü gibi iki sene vadeli olarak üç kalemde alınan borçlar için herhangi bir faiz işlemi uygulanmamıştır. Bu senetlere göre V. Murad, Sarraf Kopani’den 3.000, 5.000 ve 6.000 liralık borç almış

³⁹⁷ BOA, Y.EE, 22/21, leff 29 (11 Temmuz 1287/23 Temmuz 1871).

³⁹⁸ BOA, 22/21, leff 11 (6 Ağustos 1287/18 Ağustos 1871).

³⁹⁹ BOA, Y.PRK.ML. 1-18 (25 Mayıs 1291/6 Haziran 1875).

⁴⁰⁰ BOA, Y.EE, 22/21, leff 23 (12 Teşrinisani 1873/24 Kasım 1873).

oldu ve ödeme süresi olarak iki sene belirlendi. Toplamda 14.000 lira eden bu borçlanma için faizsiz iki sene vade verilmesi ilgi çekicidir çünkü miktarın fazlalığı gözden kaçırılmamalıdır. Zira daha önce bahsedildiği gibi veliahtken V. Murad'ın aylık geliri ortalama 95.000 ila 120.000 kuruş arasında değişmekteydi. Yani 904 ila 1.140 liraya denk gelen veliahdın maaşı göz önüne alınırsa, ortalama bir senelik maaşını tek kalemde borçlandığı daha net bir şekilde anlaşılabilir.

V. Murad'ın Avusturya tebaasından kuyumcu Mr. Jules Schwabacher adında bir esnaftan aldığı mücevherlerin bedeli olan 3.056 lira 41 kuruş geri ödenmeyince adı geçen esnaf borcunun tediyesi için Avusturya sefaretine başvurmuştur. Nitekim 21 Ağustos 1873'te yaptığı başvuruda *“Süleyman Efendi tarafından yedine verilmiş olan bir kıta senetle ispat eylemekte olduğu ve matlûbuna destres olmak için bu ana kadar her türlü teşebbüsâtı icra etmiş ise de ale'l-hesâb olarak böyle bir para alamamış olduğumdan”* şeklinde borcunu talep etti.⁴⁰¹ Borcun ödemesinin yapılmadığı ise bir sene sonra yeniden 3 Eylül 1874'te çekilmiş protestodan anlaşılmaktadır.

Mr. Jules Schwabacher verdiği protestoda, V. Murad'ın önce kendisinden 1870 Haziran'ında altın ve gümüş cinsinden saatlerle birlikte döşemelik kumaş aldığını ve bunun bedelinin 5.906 lira 41 kuruş olduğunu yazdı. Daha sonra 1871'de tekrar saat nev'inden bazı mücevherler alındığını ve bunların da 2.958 lira 25 kuruşa baliğ olduğunu ekledi. Tam tutarı 8.864 lira 66 kuruş olan borcu için alışverişin yapıldığı tarihlerde; 1870 Haziran'ında 1.110 lira, 1871 Eylül'ünde 1.750 lira ve 1872 Mayıs'ında 2.500 lira ile toplamda 5.350 lira ödeme yapıldığını ve kalan borcunun 3.514 lira 66 kuruş olduğu hesabını sundu. Ürünler alınırken verilen senet mucibince %12'den işletilen faizle 2.286 lira 66 kuruş da faiz hesabı bulunduğunu ilave etti. Toplamda 5.801 lira 32 kuruş olan borcuna dair *“Meblağ-ı mezbûru henüz istihsal edememiş ve taahhüdât-ı vakıâyı ifâ ve namus-ı âcizânemi vikâye için yüzde on sekiz ve yirmi kuruş faiz ile akçe istikrâzına mecbur olmuş olduğuma mebni harekât-ı vakıâdan ve o münasebetle tertip edecek olan zarar ü ziyandan dolayı işbu varaka ile protesto eder ve küsur-ı matlûbâtım için hîn-i tediyesine değin nizâmen yüzde on iki faiz zam edeceğimi dahi beyan ederim. Konsolato tarafından işbu protestonamenin bir*

⁴⁰¹ BOA, HR.TO, 165/52, Leff 1 (26 Cemaziyelahir 1290/21 Ağustos 1873).

sureti tercüman vasıtasıyla müşâriünileyh Murad Efendi hazretlerine îsâli mercûdur” ifadeleriyle protestosunu ilettiler.⁴⁰²

Yukarıdaki görüldüğü gibi, V. Murad’ın gerek sarraflardan ve gerek esnaftan yaptığı borçlanmalarda meblağın bir kısmının ödendiği veya geri ödeme yapılmadığı zamanlarda, karşı tarafın uğradığı maddi zarar ciddi boyutlara ulaşmaktaydı. V. Murad’ın borçlu olduğu bankerlerden bazısının iflas ettiği, bazısının da başkalarına borçlu duruma düşerek mahkemelerle uğraşmak zorunda kaldığı görülmektedir. Nitekim bu alacaklılardan Beyoğlu’nda bulunan Paris ve Londra merkezli bir mağaza olan Albert Kun’un, derdini gayet duygusal bir şekilde takdim ettiği 10 Haziran 1875 tarihli arzuhali bu konuya örnek olması bakımından aynen aktarıyoruz:

“Paris’te bulunan dâinlerime karşı ettiğim taahhüdâtı ifaya muktedir olamadığımdan mûmâileyhimâ bu kere aleyhimde ikâme-i dava etmek üzeredirler ki bunun neticesi zaruri ilan-ı iflası müeddi olacaktır. Yirmi senedir envai meşakk ile kesb eylediğim haysiyetin küllüyen mahvolmasından içtinap ve ale’l-husûs iflasın netâyic-i muzırından istikbalimi temin için atıü’z-zikr tedbire müracaattan başka çarem kalmamıştır. Şöyle ki devletlû necabetlû Murad Efendi Hazretleriyle vâlide-i ismet-penâhilerine ve hanedan a’zâ-yı kirâmına altı seneden beri i’tâ etmiş olduğum yüz yirmi bin frank kıymetindeki eşyanın akçesini talep için bundan bir sene mukaddem müşâriünileyh hazretlerinin validelerine vuku’ bulan müracaâtımda yakında hesaplarımın tesviyesine bakılacağı cevabı verilmiş ise de elan çâkerlerine bir akçe i’tâ olunmamış ve bu müddet zarfında müşâriünileyhimâ hazerâtınca matlûbât-ı çâkeranemin tesviyesinde suhûleti mucib olmak üzere dâinlerimi ikna için ihtiyar etmediğim fedâkarlık kalmamıştır. Ve ondan başka devletlû ismetlû Behiyye Sultan Hazretlerinde dahi kendi siparişleri üzerine mahsûsen Paris’te imal ettirip göndermiş olduğum cihaz bedelinden dolayı yüz on bir bin frank kadar matlûbum olup meblağ-ı mezbûr müşâriünileyh hazretlerinin geçen Teşrinisani evâilinde tediyeye olunacağı vaat buyurulmuş ise de müddet-i mezkûre mürûr edip âcizlerine henüz bir akçe verilmemiştir. İşbu arizâ-yı acizânem müşâriünileyh hazeratına bir vasıta ile arz

⁴⁰² BOA, HR.TO. 165-87. 3 Eylül 1874; HR.TO. 165-84. 11 Eylül 1874.

*olunacak ise kendi hizmetleri için vâki ettiğim taahhüdâtı ifa edebilmek üzere biran evvel i'tâ ve tesviyesi esbabının istihsaline şüphem yoktur.”*⁴⁰³

V. Murad'ın tahta çıkmasından iki hafta önce 12 Mayıs 1876'da hazırlanan defterde çeşitli kimselerden alınan borçlar ve yapılan harcamaların kaydı mevcuttur. Bu deftere göre; Mısırlıoğlu Andon Bey, Mösyö Şave, Sarraf Artin, Akif Bey, Salih Ağa gibi terzi, kuyumcu, keresteci, kömürcü ve sair esnaf gibi toplamda 57 isimden alınan borçların tutarı 10.989 liraydı. Bunlara ilaveten 8.940 lira 78 kuruşun Kahvecibaşı İbrahim matlubu olduğu yazılıydı. Yine 1.500 lira için Tavukçuzade Artin Ağa'nın matlubu şeklinde kayıt düşüldü. Ragıp Ağa'dan 507 lira 33 kuruş ve Ahmed Ağa'dan ise 693 lira 63 kuruş alındığı kaydedildi. 9.459 lira 33 kuruş için Döşemeci Andri bazirgana borç olduğu belirtildi. 3.061 lira 88 kuruşun haremdeki iki kalfanın yaptığı borçlanma olduğu yazılırken, 1.243 lira da Selahaddin Efendi'nin lalası Ali Efendi'den alındığı eklendi. 383 lira Kostaki'nin alacağı şeklinde kaydedildi ve 914 liranın da Hazîne-i Hâssa Emanet Ambarı'ndan alınan eşyaların bedeli olduğu belirtildi. Böylece bu defterde belirtildiğine göre, V. Murad'ın kayıtları bulunan farklı kişilere toplamda 37.184 lira 95 kuruş borcu bulunuyordu. Ayrıca 1871-1875 yılları arası harem mensuplarıyla bendegânının tedahülde kalan maaşları için toplam 14.804 liralık alacak mevcut olduğu yazılıdır. Anlaşıldığına göre V. Murad'ın bendegânı, 4 sene içerisinde ortalama 15 ay maaş alamamıştı.⁴⁰⁴

V. Murad'ın tahta çıkışının hemen ardından, kendisinin padişah olmasını fırsat bilen alacaklıları tek tek başvurarak borçlarını temin etmeye çalıştı. Bunun önüne geçmek ve V. Murad'ın kimlere borçlu olduğunun netleşmesi için Hazîne-i Hâssa Nezareti, V. Murad'ın borçlu olduğu kimselere verdiği senetleri toplattı. Bu iş için V. Murad'ın mensuplarından Kahvecibaşı İbrahim Efendi ile Harem-i Hümayun Levazım Müdürü Süleyman Faik Bey'e başvuruldu. V. Murad'ın muhtelif tarihlerde yaptığı borçlanmalar, onun en yakınlarından olan İbrahim Efendi'nin getirdiği senetlerin suretleri kaydedilerek tek tek hesaplandı. Ayrıca Süleyman Faik Bey de padişaha tahsis edilmiş köşk ve kasırlara yapılan harcamaların kayıtlarını getirdi. Yapılan bu

⁴⁰³ BOA, HR.TO. 460/23 (6 Cemaziyelevvel 1292/10 Haziran 1875).

⁴⁰⁴ BOA, HH.d. nr. 18361 (17 Rebiülahir 1293/12 Mayıs 1876).

çalışma sonucu, 14 Haziran 1876'da 15 sayfalık çeşitli borçlar ve harcamaların tespit edilip kaydedildiği defter tanzim edildi.⁴⁰⁵

Bu defterdeki kayıtlara göre V. Murad, 9 Şubat 1866'da Mösyö Rövalaki vasıtasıyla Reisman Mıgırdıç'tan senelik %12 faiz ve senetle 1.640 lira almıştır. Bu miktara 3.110 liralık faizi de eklendi ve toplam borç 4.750 liraya yükseldi.⁴⁰⁶ V. Murad'ın 19 Mayıs 1867'de yaptığı diğer borçlanma ise dönemin Sadrazamı Mehmed Emin Âli Paşa'dandı. Âli Paşa'dan 1.000 lira alan V. Murad'ın bu borcuna 1.331 lira 30 kuruş da faiz eklendi ve yeni meblağ 2.331 lira 30 kuruş olarak deftere kaydedildi.⁴⁰⁷ V. Murad'ın 27 Nisan 1870'te Döşemeci Covanni adlı bazirgandan yapılan alışverişin karşılığı olarak 1.292 lira borcu bulunuyordu.⁴⁰⁸ Saatçi Ohannes Hancıyan'dan yapılan alışverişin karşılığı olan 474,5 lira 33 kuruş borç yine bu deftere kaydedildi.⁴⁰⁹

Bundan sonra defterin devamına, V. Murad'ın 1 Ekim 1873 tarihinde Saatçi Andrequepe'den aldıklarına mukabil 1.482 lira 50 kuruşluk borç eklendi.⁴¹⁰ Diğer kayda göre V. Murad, 25 Ekim 1874'te Sarraf Karabet'ten senelik %12 faiz ve senet karşılığında 2.000 lira borç aldı. Bu miktara 391 lira 88 kuruş faiz eklendi ve V. Murad'ın Karabet'e olan yeni borcu 2.391 lira 88 kuruş olarak deftere yazıldı.⁴¹¹ Yine defterdeki diğer bir kayda göre, 13 Ocak 1875'te Jan İstimiyadis adlı bazirgandan senelik %12 faizle 20.000 lira borç alan V. Murad'ın bu borçlanmasına da 17 aylık faiz eklendi ve 23.708 liralık meblağın kaydı yapıldı. Aynı yıl alınan borçlar içine 1.699 liralık bir borçlanma daha kaydedilmişti fakat kimden yapıldığı yazmıyordu. Bu borç için de 5 aylık faizin eklenmesiyle 1.785 lira deftere not edildi.⁴¹² 13 Aralık 1875'e ait Kahvecibaşı İbrahim Efendi'nin getirdiği pusulada V. Murad'ın; kuyumcu,

⁴⁰⁵ BOA, HH.d. nr. 18362 (21 Cemaziyelevvel 1293/14 Haziran 1876).

⁴⁰⁶ BOA, HH.d. nr. 18362, leff 3 (23 Ramazan 1282/9 Şubat 1866).

⁴⁰⁷ BOA, HH.d. nr. 18362, leff 2 (7 Mayıs 1283/19 Mayıs 1867).

⁴⁰⁸ BOA, HH.d. nr. 18362, leff 6 (15 Nisan 1286/27 Nisan 1870).

⁴⁰⁹ BOA, HH.d. nr. 18362, leff 8 (4 Mayıs 1286/16 Mayıs 1870).

⁴¹⁰ BOA, HH.d. nr. 18362, leff 9 (19 Eylül 1289/1 Ekim 1873).

⁴¹¹ BOA, HH.d. nr. 18362, leff 5 (13 Teşrinievvel 1290/25 Ekim 1874).

⁴¹² BOA, HH.d. nr. 18362, leff 1 (5 Zilhicce 1291/13 Ocak 1875).

kunduracı, ekmekçi, tüfekçi ve terzi gibi sair esnafa toplamda 14.181 lira 56 kuruş borcu olduğu yazıyordu.⁴¹³

13 Ocak 1876 tarihli Mösyö Koronyo'dan senelik %12 faizle alınan 11.527 lira 16 kuruşluk senet de deftere kaydedilenler arasındaydı. Bu borcun 1.580 liralık faizi de eklenince yeni tutar 13.108 lira oldu.⁴¹⁴ Ayrıca V. Murad'ın dairesindeki, köşk ve kasırlarındaki yaptığı harcama giderlerine ilişkin 13 Ocak 1876 tarihli kayıta toplam 2.636 lira 17 kuruşluk borcu kaldığı yazılıydı.⁴¹⁵ 18 Mart 1876 tarihli diğer bir kayıta Nisbetiye Kasrı'nın inşaat ve tamirat masrafı tutarı olarak 2.253 liralık borcun kaldığı belirtildi.⁴¹⁶ Yine iki ay sonra, 19 Mayıs 1876'da Nisbeti'ye Kasrı'na yapılan masraflar için 2.249 lira 37 kuruş harcandığı kaydedildi.⁴¹⁷ 28 Mayıs 1876'daki 5.470 lira tutarındaki senedin sureti "*Tuhafici Macarlı Albert adlı tüccardan alınan borç*" şeklinde yazılarak eklendi.⁴¹⁸ Son olarak 13 Haziran 1876'da V. Murad tahtta iken toplam 12 ayrı senetle verilmiş 65.198 liralık borçlanmanın kaydı da deftere ilave edilmiş fakat kimlerden alındığı belirtilmemiştir.⁴¹⁹

Böylece V. Murad henüz tahtta iken 14 Haziran 1876 tarihinde hazırlanan Hazîne-i Hâssa Defteri'ne göre, padişahın senetle aldığı tespit edilen toplam borçları 146.826 lira 43 kuruşa ulaşmaktaydı. Buradaki miktarın epey kabarık olduğuna dikkat çekmekte fayda vardır. Ayrıca bu miktarın V. Murad'ın tüm borçlarının karşılığı olmadığını belirtmek gerekir. Zira yukarıda anlatılan Hristaki Zoğrafos ile Köçeoğlu Agop'tan alınan büyük miktarlarla birlikte değişik dönemlerde parça parça ve farklı kişilerden alınan borçlar veya yapılan harcamalar bu defterde kayıtlı değildir. Nitekim V. Murad'ın borçlarının tam dökümünü çıkartmak şu an için imkânsız gibi görünmektedir.

V. Murad'ın borçlarına dair diğer bir alacak ihtilafı İsviçreli Saatçi Andrequepe tarafından Almanya Sefareti'ne başvuruda bulunulması ile oldu. 21 Aralık 1878

⁴¹³ BOA, HH.d. nr. 18362, leff 14 (1 Kanunuevvel 1291/13 Aralık 1875).

⁴¹⁴ BOA, HH.d. nr. 18362, leff 4 (1 Kanunusani 1291/13 Ocak 1876).

⁴¹⁵ BOA, HH.d. nr. 18362, leff 11 (1 Kanunusani 1291/ 13 Ocak 1876).

⁴¹⁶ BOA, HH.d. nr. 18362, leff 10 (6 Mart 1292/19 Mayıs 1876).

⁴¹⁷ BOA, HH.d. nr. 18362, leff 15 (7 Mayıs 1292/19 Mayıs 1876).

⁴¹⁸ BOA, HH.d. nr. 18362, leff 12 (16 Mayıs 1292/28 Mayıs 1876).

⁴¹⁹ BOA, HH.d. nr. 18362, leff 13 (1 Haziran 1292/13 Haziran 1876).

tarihinde Almanya Sefareti'nden Babıali'ye gönderilen yazıyla borcun ödenmesi için ilgili makama konunun devredilmesi istendi.⁴²⁰ Buna göre borcun ödenmesi için konu 31 Aralık'ta Hazîne-i Hâssa Nezareti'ne devredildi.⁴²¹ Fakat borcun verildiğine dair herhangi bir senet tespit edilemediğinden, işin aslı Darüssaadet'üş-şerife Ağalığı'na yazılarak malumat istendi.⁴²² Sonrasında tespit edilen 8 Şubat 1875 tarihli Süleyman Faik imzalı pusulada saat, kordon ve tamirat masrafı olarak V. Murad ve annesiyle, Kadın Efendi ve Selahaddin Efendi hesaplarına İsviçreli Andregupe tarafından 28 Eylül 1872'den 22 Ekim 1874'e kadar verilen 1330,5 lira gösterildi.⁴²³

Almanya Sefareti üzerinden V. Murad'ın borçlarına dair yapılan diğer bir talep Teodor Vençağa'nın eşya gideri olan alacağı ile ilgilidir. Almanya tebaasından döşemeci Teodor Vençağa 596 liralık alacağı için Ocak 1879'da yaptığı başvurudan netice alamaması üzerine Almanya Sefareti'ne başvurarak borcun ödenmesini talep etti.⁴²⁴ 9 Şubat 1879 tarihinde Almanya Sefareti'nden gelen yazı Hazîne-i Hâssa Nezareti'ne havale edildi.⁴²⁵ Bunun üzerine borcun ödenmesi için 23 Nisan'da Darüssaadet'üş-şerife Ağalığı'ndan borç hakkında bilgi talep edildi fakat konunun ne surette çözüldüğüne dair bilgi mevcut değildir.⁴²⁶

Fransa tebaasından olan Menler isimli bir tüccar ise V. Murad tarafından alınan eşyayla ilgili elinde senetler olduğunu, fakat ödeme yapılmadığını beyan ederek sefaret aracılığıyla senetlerin bedellerinin ödenmesini talep etti. Konu, 5 Şubat 1879 tarihinde Hazîne-i Hâssa Nezareti'ne sevk edilerek gereğinin yapılması istendi.⁴²⁷

Yine Beyoğlu esnafından yapılan bir alışverişte, V. Murad namına olarak o zamanın meşhur dükkânlarından Mir et Cottureau mağazasından annesi tarafından alınan eşyaların ödemesiyle ilgili bir anlaşmazlık olduğu görülmektedir. Mağazanın Fransa Sefareti üzerinden yaptığı 9 Şubat 1880 tarihli başvuruda, mağazadan alınan 7.550 Frank tutarında eşya için ödeme yapılmadığı söyleniyordu. Önceleri Valide

⁴²⁰ BOA, Y.PRK.HH. 4/38, Lef 2 (26 Zilhicce 1295/21 Aralık 1878).

⁴²¹ BOA, Y.PRK.HH. 4/38, Lef 3 (6 Muharrem 1296/31 Aralık 1878).

⁴²² BOA, Y.PRK.HH. 4/38, Lef 1 (27 Muharrem 1296/21 Ocak 1879).

⁴²³ BOA, Y.PRK.HH. 4/38, Lef 4 (27 Kanunusani 1290/8 Şubat 1875).

⁴²⁴ BOA, Y.PRK.HH. 5/2, Lef 3 (24 Muharrem 1296/18 Ocak 1879).

⁴²⁵ BOA, Y.PRK.HH. 5/2, Lef 2 (27 Kanunusani 1294/9 Şubat 1879).

⁴²⁶ BOA, Y.PRK.HH. 5/2, Lef 1 (1 Cemaziyelevvel 1296/23 Nisan 1879).

⁴²⁷ BOA, HR.TH. 34/24 (12 Safer 1297/5 Şubat 1879).

Sultan'dan kastedilenin Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Kadın Efendi olduğu sanılmışsa da yapılan uyarıyla birlikte, V. Murad'ın validesi Şevkiefsar Kadın Efendi olarak yapılan tahsisatın tetkiki istendi.⁴²⁸ Hazîne-i Hâssa'daki tahkikat sonrasında, bahsedilen borca dair bir kaydın bulunmadığı ve dolayısıyla herhangi bir talep olunamayacağı bildirildi.⁴²⁹

Çeşitli devletlerin tebaalarından olan ve V. Murad'dan alacaklı durumda bulunan yabancıların, bağlı bulundukları devletin sefaretlerine başvurmaları üzerine Hariciye Nezareti'ne gönderilen dilekçelerin sayısı artmaya başladı. Bunun üzerine Nisan 1880'de Babıali'de kurulan komisyonda bir müracaat makamının tespit edilmesi kararlaştırıldı. Sonraları muallakta kalan bu konu, Rusya tebaasından bir alacaklının borcunun ödenmesi için Ağustos 1880'de Rusya Sefareti'ne yaptığı başvuru üzerine tekrardan gündeme gelerek Sadaret'e gönderildi.⁴³⁰ Ancak V. Murad'dan alacak iddiasında bulunan yabancıların talepleriyle ilgili ne yapılacağı ve borçların ödenip ödenmemesi konusunda Babıali uzun bir süre çelişkide kaldı. Nitekim özellikle Rusya ve İngiltere tebaasından iki kişinin sefaretler aracılığıyla yaptığı başvurular neticesinde olayın başka boyutlara ulaşmasından endişe duyulduğu için hukuk müşavirlerinden alınan bilgiler çerçevesinde bu konunun neticeye bağlanması istendi. Buna göre, Sadaret ve Maliye Nezareti arasında yapılan uzun yazışmalar sonucunda şu karara varıldı: "*Hâkan-ı Sâbık*"ın gerek şehzadeligi zamanında ve gerekse saltanatı süresince aldığı borçların Hazîne-i Celîle ile bir ilgisi bulunmadığı belirtildi. Çünkü V. Murad'ın şehzadelik zamanındaki borçları şahsî borç olarak kabul edilirken, hükümdarlığı süresince de makamı gereği maaşlarını Hazîne-i Hâssa'dan eksiksiz aldığından, kendisinin borçlu olduğu kimselere herhangi bir ödeme yapılamayacağı ifade edildi. Ayrıca şu an kendisine maaş tahsis edildiğinden, alacaklıların Hazine-i Maliye veya devlet aleyhine dava açmaktan kaçınıp, bizzat V. Murad ile uzlaşarak bu meselenin çözülmesi gerektiği ilan edildi.⁴³¹

⁴²⁸ BOA, HR.TH. 34/35, Leff 4 (7 Safer 1297/20 Ocak 1880).

⁴²⁹ BOA, HR.TH. 34/35, Leff 1 (27 Safer 1297/9 Şubat 1880).

⁴³⁰ BOA, Y.A.HUS. 165/101 (5 Ramazan 1297/11 Ağustos 1880).

⁴³¹ BOA, Y.PRK.ML. 2/27 (28 Rebiülevvel 1298/28 Şubat 1881).

14 Şubat 1882’de tutulan bir kayıttan anlaşıldığına göre yukarıda bahsedilen Rusyalı İstimatiyati, V. Murad’dan olan borçlarını halen alamamıştı. Borsada bulunan ve V. Murad’ın borçlarına karşılık gösterdiği konsolitlelerinin satışı, kendisine herhangi bir ödeme yapılmadığı için ertelendi. Bu iş için borsa komiseri görevlendirilirken Rusya Sefareti adına bulunan bir kişinin de katıldığı heyetle yeniden tahkikat yapıldı ve ilgili konsolitlelerin satışı on beş gün geciktirildi.⁴³² Bundan sonra Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Rusyalı İstimatiyati’nin borcunun akıbetiyle ilgili başka bir belgeye rastlanamamıştır.

Diğer taraftan alacaklıların başvurusuyla V. Murad’ın borçları hususunda yaşanan ihtilaflardan dolayı artık ilgili mahkemelerde davaların görüşülüyor olması üzerine 16 Haziran 1890 tarihinde yayınlanan irade ile borçların artık “*suret-i hususide*” çözülmesi istendi. 6 Haziran 1890 tarihinde Fransa vatandaşı Tüccar Mösyö Mosat’ın V. Murad’dan alacakları için Fransa Sefareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazı üzerine irade yayımlanmış ve ona uygun hareket edilmiştir.⁴³³ Nitekim Mösyö Mosat’ın alacaklarının temini için V. Murad ile davalık olması üzerine Babıali, “*Hâkan-ı sâbık müşârünileyhe ait davanın mahkemeye düşürülmesi muvafık maslahat*” olmayacağına kanaat getirdi ve Maliye Nezareti’nden borcu acilen ödemesini istedi.⁴³⁴ Bunun üzerine Mösyö Mosat ile anlaşarak toplamda talep ettiği 5.296,5 lirada indirimle gidilerek toplam 2.500 lira ödenmesi konusunda anlaşıldı.⁴³⁵

4. II. Meşrutiyet Sonrası Borçların Vaziyeti

II. Meşrutiyet’in ilan edilip II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinden sonra V. Murad’ın borçlarıyla ilgili akıbet değişmeye başlamıştır. Hükümet, V. Murad’dan alacak talebinde bulunanlar için kesin bir çözüm arayışına girer. Osmanlı Hükümeti, Hem eski padişahın alacaklı olanların nereye başvuracağı konusunu hem de ödemelerin yapılıp yapılamayacağı ikilemini çözmek için, gelen başvurular ardından konuyu ilgili makamlarla müzakere ederek ortak bir yol haritası izlemek istedi. Bu minvalde öncelikli mesele, alacaklıların borçların temin edilmesi için artık hayatta

⁴³² BOA, Y.MTV. 8/70 (2 Şubat 1297/14 Şubat 1882).

⁴³³ BOA, HR.TO. 204/82 (27 Şevval 1307/16 Haziran 1890).

⁴³⁴ BOA, Y.PRK.ML. 10/52 (11 Ağustos 1306/23 Ağustos 1890).

⁴³⁵ BOA, Y.PRK.ML. 10/52 (11 Ağustos 1306/23 Ağustos 1890); Y.PRK.ML. 10/77 (8 Muharrem 1308/24 Ağustos 1890); Y.A.HUS. 243/66 (18 Cemaziyelahir 1308/20 Ocak 1891).

olmayan V. Murad yerine oğlu Selahaddin Efendi'ye dava açılmasının önüne geçmek oldu.

Bu çerçevede, padişah borçlarının Maliye Hazinesi'ne ait olduğu vurgulanarak, şahsi bir mesele olmadığı için eski padişahın vârislerine dava açılmasının doğru olmadığı belirtildi.⁴³⁶ Bu konuyla ilgili, yani alacaklarını Selahaddin Efendi'den talep etmek isteyenlerin, değişik tarihlerde yaptığı başvurular hep aynı karar gerekçe gösterilerek reddedildi.⁴³⁷ Ayrıca diğer bir konu olan alacaklıların nereye başvuracağı meselesi de artık emsal kararlar ile nihayete bağlandı. Buna göre Sadaret'in Maliye Nezareti'ne gönderdiği tezkerede, V. Murad'dan alacak talep edenlerin, yaptıkları başvurular neticesinde ödemelerin tetkik edilip sonunda gerekli işlemin yapılması için Maliye Hazinesi'nce işlem yapılmakta olduğuna vurgu yapılarak, artık ellerinde senet olup alacak iddiasında bulunanların Hazîne-i Hâssa'ya başvuruda bulunmalarının kesin olarak önüne geçilmesi hedeflendi. Böylece artık alacaklıların Maliye Hazinesi dışında gidecek başka bir adresi kalmıyordu.⁴³⁸ Burada bahsedilenleri izah eden aşağıdaki örneklerle birlikte konu daha anlaşılır olacaktır.

V. Murad'ın borçlandığı şahısların çoğu, tüm borçların genel akıbetinde olduğu gibi tediyesi ya hiç yapılamadığı veya çok geç yapıldığı için vefat etmişti ve borçlar vârislerine intikal etmişti. Bu çerçevede V. Murad'ın Altunizâde İsmail Paşa'dan aldığı 3.500 lira, veresesi Altunizâde Necib Bey tarafından verilen 12 Aralık 1908 tarihli bir arzuhalle talep edildi.⁴³⁹ Maliye Nezareti'nden gelen cevaba binaen Sadaret ise bu borcun ödenmesi için Hazîne-i Hâssa'ya müsaade buyurdu.⁴⁴⁰ Daha evvel yaşanan ihtilaflarda Darüssaadet'üş-şerife Ağalığı'na danışan Hazîne-i Hâssa, V. Murad'ın ölümünden sonra bu borcun tespit edilmesi için borç defterlerini araştırmıştır. Ancak bu defterlerden borca dair malumat çıkmaması üzerine konu tekrardan Maliye Nezareti'ne devredildi.⁴⁴¹

⁴³⁶ BOA, İ.DUİT. 5/132 (1 Rebiülahir 1333/16 Şubat 1915).

⁴³⁷ BOA, İ.DUİT. 3/84 (1 Rebiülahir 1332/27 Şubat 1914).

⁴³⁸ BOA, BEO. 3636/272640 (28 Şaban 1327/14 Eylül 1909).

⁴³⁹ BOA, BEO. 3453/258973 (29 Teşrinisani 1324/12 Aralık 1908).

⁴⁴⁰ BOA, BEO. 3484/261247 (8 Muharrem 1327/30 Ocak 1909).

⁴⁴¹ BOA, BEO. 3631/272278 (24 Ağustos 1325/6 Eylül 1909).

V. Murad'dan alacağı olan Sütçü Kosti'nin 10 Kasım 1909 tarihli başvurusuyla, Hazîne-i Hâssa muhasebesinden aldığı senet tetkik edildi ve borcunun 24.206 kuruş olduğu anlaşıldı. Ayrıca V. Murad'ın borçlarına dair hazırlanan defterden Matbah-ı Âmire masraflarına ait olan alacakları Kosti ile anlaşarak 18.620 kuruşa indirildi. Bu borç, Tasfiye-i Düyûn Kararnamesi mucibince düyûn-ı gayri muntazamaya dâhil edilerek tesviyesine karar verildi.⁴⁴² İlâveten ilgili kararın icrası için konu Maliye Nezareti'ne devredildi.⁴⁴³

V. Murad'a borç vermiş Hacı Hasan Efendi'nin vefatı üzerine pederleri zimmetinde bulunan 4.885 liranın ödenmesi için vârisleri Zehra ve Emine hanımlar da ellerindeki senetle 29 Ocak 1909'da Maliye Nezareti'ne başvurarak verdikleri arzuhal ile alacaklarını talep ettiler.⁴⁴⁴ Arzuhalin ekinde takdim edilen senede göre, V. Murad'ın şehzadelîği sırasında toplamda 4.885 liralık borç, Hacı Hasan Efendi tarafından verilmişti. Borcun geri ödenme şekli ise 27 Kasım 1870 ve 1 Kasım 1872 tarihleri arasında bölünmüş 5 senede göre yapılacaktı.⁴⁴⁵ Maliye Nezareti, arzuhalin verilmesinin ardından araştırılmak üzere 2 Şubat 1909 tarihinde konuyu Hazîne-i Hâssa'ya devretti.⁴⁴⁶ Hazîne-i Hâssa'dan 24 Haziran 1909 tarihinde verilen cevapta borcun Sultan'ın şehzadelîği sırasında alınmış olduğu, hazinece borca dair bir kaydın ortaya çıkmadığı ve bu nedenle hesabın görülemeyip tetkikin Maliye Nezareti'nde yapılması gerektiği bildirildi.⁴⁴⁷ Maliye Nazırı 15 Temmuz 1909 tarihli yazısında, borca dair bilgiye düyûn-ı müdevvere defterinde rastlanılmadığını ve *“vaktiyle bu bâbda takarrür eylemiş olduğu veçhile iddialara cevâb-ı redd verilmekte”* olduğu cevabını Sadaret'e ilettili.⁴⁴⁸

Bunun üzerine alacaklarını temin edemeyen Hacı Hasan Efendi'nin vârisleri, V. Murad'ın oğlu Selahaddin Efendi aleyhine dava açtılar. Burada görüldüğü gibi, V. Murad'ın vefatından sonra bazı alacaklıların borçlarını tahsil edebilmek için başvurduğu yöntemlerden biri de eski padişahın oğlu Selahaddin Efendi aleyhine dava

⁴⁴² BOA. MV. 133/94 (26 Şevval 1327/10 Kasım 1909).

⁴⁴³ BOA, BEO. 3664/274793 (11 Teşrinievvel 1325/24 Ekim 1909).

⁴⁴⁴ BOA, BEO. 3586/268907, Lef 4 (17 Kanunusani 1324/30 Ocak 1909).

⁴⁴⁵ BOA, BEO. 3586/268907, Lef 5 (17 Kanunusani 1324/30 Ocak 1909).

⁴⁴⁶ BOA, BEO. 3486/261377 (11 Muharrem 1327/2 Şubat 1909).

⁴⁴⁷ BOA, BEO. 3586/268907, Lef 3 (6 Cemaziyelahir 1327/25 Haziran 1909).

⁴⁴⁸ BOA, BEO. 3586/268907, Lef 2 (27 Cemaziyelahir 1327/16 Temmuz 1909).

açmaktı. Açılan davanın ardından 16 Şubat 1915 tarihli iradede toplanması istenilen Meclis-i Vâlâ, kararının hûlasasında bu konuya değinerek, yapılan bu başvurularda açılan dava taleplerinin reddedilerek müracaat yerinin Maliye Hazinesi olduğunu belirtti. Ayrıca “*Makâm-ı Saltanat-ı Seniyye’yi ihraz buyuran selâtin-i izâmın emvâl-i metrukesi usulen veresesine kalmamakta bulunduğu gibi düyûnunun da Hazîne-i Mâliye’ye aidiyeti mine’l-kadim cari olan teamül iktizasından bulunmasıyla deyn-i mezkûr için verese-i müşârünileyhe müracaat zaruri olamayacağına binaen*” şeklindeki asli kararını alacaklılara bildirdi. Bunun üzerine 24 Şubat 1915 tarihinde toplanan Meclis-i Vâlâ’nın kararına göre borcun hükümet tarafından ödenmesine ve düyûn-ı gayr-i muntazama içerisinde değerlendirilmesine karar verilerek gereği Maliye Nezareti’ne havale edildi.⁴⁴⁹

Diğer taraftan Meclis’in verdiği karara rağmen Maliye Nezareti, borcun “*düyûn-ı emîriyyeden*” olduğunu ve alındığı zaman itibariyle de düyûn-ı gayr-i muntazamaya dâhil edilmesinin mümkün olmadığını Sadaret’e bildirdi.⁴⁵⁰ Bunun üzerine toplanan 25 Temmuz 1915 tarihli Meclis, “*deyn-i mezkûrun Makâm-ı Saltanat’ı ihrâz etmiş olan Sultan Murad Han hazretlerinin olmasına ve Makâm-ı Saltanat’ı ihraz etmesi dolayısıyla emvâli veresesine intikâl etmediğine binaen hazineye borcu telakkisi tabii ve muktezî olmakla düyûn-ı gayri muntazama meyanına idhâli*” kararını verdi.⁴⁵¹

II. Meşrutiyet sonrası V. Murad’ın borçlarıyla ilgili yapılan başvurulardan biri de Lorando ailesine aitti. Çünkü V. Murad’ın borçlandığı bankerler arasında Lorando ailesi de bulunmaktadır. V. Murad veliahtken, 31 Mart 1866’da Banker Lorando’dan 5.000 lira borç almıştı. Borcun ödemesi yapılmayınca, Lorando ailesi adına vekil olarak hareket eden Mehmet Talat, yaptığı başvuruda elinde bulunan senetle de tasdik edilen borcun ödenmesini talep etti. Fakat yapılan başvurular ve uzunca süren görüşmeler sonucunda devletin bu konudaki yaklaşımı, Osmanlı Devleti ile Fransa arasında çıkan 1901 Krizi ardından Lorando ve Tubini ailelerine yapılacak ödemelerin kabul edilmesinden sonra, V. Murad’dan talep edilen 5.000 liranın da bu ödemeler

⁴⁴⁹ BOA, MV. 196/123 (9 Rebiülahir 1333/24 Şubat 1915).

⁴⁵⁰ BOA, BEO. 4366/327388 (20 Haziran 1331/3 Temmuz 1915).

⁴⁵¹ BOA, MV. 198/90 (13 Ramazan 1333/25 Temmuz 1915).

arasına dâhil edildiği ve dolayısıyla vaktinde yapılan tediyeeler arasında bu miktarın da bulunduğuydu.

V. Murad'ın borçlarının da dâhil edildiği, Lorando-Tubini Hadisesi olarak bilinen bu borç meselesinin siyasi bir kriz haline dönüşmesinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Lorando'nun 7 Mart 1875 tarihinde Nafia ve Maliye Nezareti'ne verdiği toplamda 85.000 liralık borçla birlikte, Tubini'nin Köçeoğlu Agop'tan alacaklarına karşılık devraldığı tahvilleri mahkeme yoluyla temin edemeyip Fransa Hükümeti'ne başvurmasıyla borçların akıbeti değişmeye başladı. Bu borçların, ödemelerinin yapılmaması ve faizlerin işlemesi dolayısıyla toplamda 504.000 liraya kadar yükseldiği bir sırada, Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan Gayrimüslim okullarının akıbetiyle ilgili alınan bir karar Fransa'yı harekete geçirdi. Bu karara göre, artık açılacak okullara ferman alma zorunluluğu getiriliyordu. Osmanlı topraklarında bulunan kendisine bağlı müesseselerin varlığıyla ilgili bir belirsizlik peyda olacağını düşünen Fransa Hükümeti, Lorando ve Tubini'ye ait yukarıda zikredilen 504.000 liranın ödenmesi için İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek meseleyi halletmeye çalıştı. Nota'nın içeriği dört temel madde halinde, Osmanlı Devleti'nde faaliyet halinde olan Fransız müesseselerinin mevcudiyetinin tanınmasına, buradaki personelin atanmasına ve bu okullara ait vergi muafiyetine ilişkin taleplerdi. Daha sonra tekrar iletilen notayla bu müesseselerin tasdik edilmesi ve varlıklarının tanınmasını, aksi halde yaptırım uygulanacağını bildiren Fransa Hükümeti, bu kararında ne kadar ciddi olduğunu gösterecek şekilde 7 Kasım 1901'de Midilli Adası'na asker çıkarttı ve gümrük gelirlerine el koydu. Neticede Osmanlı Devleti, maruz kaldığı bu korsanlığı andıran hareket sonrasında, hem Lorando ve Tubini'ye ait alacaklara dair bir ödeme planı yapmak hem de Fransa'nın notayla talep ettiği maddeleri kabul etmek zorunda kaldı. İşte bu gelişme ile Osmanlı Devleti'nin önceki bir tarihte yaptığı borçlanma, siyasi bir krize dönüşerek malî bir gelişmenin eğitim tarihini etkilediği ilk olay olmuştu.⁴⁵²

⁴⁵² Şamil Mutlu, "Lorand-Tubini Alacakları Meselesi ve 1901 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması", **Kanuni'den Günümüze Türk-Fransız Münasebetleri**, Mostar Yayınları, İstanbul 2012, s. 215-219. Ayrıca Lorando-Tubini borçlarının siyasi bir kriz haline gelmesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler için bkz. Metin Ünver, Murat Hulkiender, **II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Fransız İlişkilerinde Krizler ve Çatışmalar-1901 Hadisesi (Lorando ve Tubini Meselesi)**, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018.

Konuyu bu şekilde özetledikten sonra şimdi, borcun V. Murad'la olan kısmıyla ilgili ayrıntılarına değinelim. Lorando ailesinin V. Murad'a verdiği 5.000 liralık borcun ödenmesi için yine bu ailenin vekili olan Mehmet Talat tarafından Hazîne-i Hâssa'ya 30 Ocak 1909 tarihinde yapılan başvuruda borcun ödenmediği söylenmişti. Bu sırada V. Murad'ın vefat etmesinden dolayı eski padişahın alacağı bulunanlar, oğlu Selahaddin Efendi'ye açtıkları davalarla borçlarını talep etmekteydi. Aynı zamanda Selahaddin Efendi ise, II. Abdülhamid tarafından tasdik edilen Çırağan Sarayı'na kapatılan V. Murad ve mensuplarına bağlanan maaşlarla ilgili, kendisine bir müddet ödeme yapılmadığı için mağdur olduğunu söylüyor ve bu eksik kalan meblağın ödenmesi için talepte bulunuyordu. İşte bu trafik arasında Babıali, Hazîne-i Hâssa'ya gönderdiği bir yazı ile V. Murad'ın borçları için Hristaki, Lorando, Tubini başta olmak üzere sair bir kısım bankerlere ne kadar ödeme yapıldığının tespit edilmesini istedi.⁴⁵³

Bu sırada Maliye Nezareti'nden gelen cevapta ise Lorando'nun daha önce Ticaret ve Nafia Nezaretleri ile Hazine-i Maliye'ye verdiği borç mukabilinde hükümetçe tesviye edilmiş 344.488 liranın içinde olup olmadığının bilinemediği belirtildi.⁴⁵⁴ Son olarak Hazîne-i Hâssa ile Maliye Nezareti'nin yaptığı tetkiklerde, ödenen miktar içinde 5.000 liraya ait bir kayıt olmaması ilgi çekici görülürken, muhtemelen toplam rakam olan 344.000 liranın arasında bu miktarın da olduğu söylendi. Fakat ellerinde ödemenin yapıldığına dair senet bulunmadığı ve dolayısıyla bu miktarın kabul edilemeyeceği kararına varıldı.⁴⁵⁵ Başlarca Maliye Nezareti ile Hazîne-i Hâssa arasında ödemenin yapılıp yapılmayacağıyla ilgili bir görüşme süreci yaşandıysa da talep olunan miktarın ödemesinin yapılmayacağına karar verilmişti. Bu sırada yine alınan karar mucibince V. Murad'a ait borçların Maliye Hazinesi tarafından ödendiğine şu şekilde vurgu yapıldı: *“Selâtin-i sâbıkaya ait düyûn hakkında iktiza eden muamelenin öteden beri Hazîne-i Mâliye'ce tayin ve icra kılınmakta olmasına mebni cennet-mekân Sultan Murad Han-ı Hâmis hazretlerine Banker Lorando'nun ikraz eylediği iddia olunan mebâliğin Hazine-i Hâssa'ya cihet-i taalluku*

⁴⁵³ BOA, BEO, 3556/266644 (29 Rebiülahir 1327/20 Mayıs 1909).

⁴⁵⁴ BOA, BEO, 3583/268683 leff 2 (18 Mayıs 1325/31 Mayıs 1909).

⁴⁵⁵ BOA, BEO, 3652/272369 leff 2 (26 Ağustos 1325/8 Eylül 1909).

görülememiş...” Sonuç olarak Babiali tarafından alınan 15 Mart 1910 tarihli kararla, Lorando ailesinin talep ettiği miktarın daha önce ödenen meblağ içinde olduğu söylenerek 5.000 liranın ayrıca ödenmeyeceği belirtildi.⁴⁵⁶

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra borçlarını tahsil edebilmek için başvuru yapanların yanına ek olarak bir de V. Murad’ın maiyetinde çalışıp, vaktinde alamadıkları bazı aylıkları için borç talebinde bulunanlar vardı. Nitekim bunlardan Kâtip Tevfik Efendi, Kilerci Hacı Hüseyin, Hamal Kahraman, Ömer ve Mehmet Ağalar, alamadıkları maaşların karşılığı olan 16.830 kuruş için Hazine-i Hâssa muhasebesinden tanzim kılınan ilan ile 8 Mart 1910 tarihinde yaptıkları başvurudan sonuç alabildiler. Tasfiye-i Düyûn Kararnamesi mucibince, maaş alamadıkları zaman ile başvuru yapılan süre arasındaki akçe farkı hesaplanarak alacakları 12.946 kuruşa indirildi ve bu miktar *“düyûn-ı umûmiyye-i gayri muntazama defterine idhâl olunmak üzere evvel emirde tebliğ kılındı”* şeklinde karara bağlandı.⁴⁵⁷

Buraya kadar anlaşılan o ki V. Murad’ın borçları, iki farklı dönemde iki farklı âkıbete uğradı. Bu dönemlerden ilki, V. Murad’ın tahttan indirilmesi ve yerine II. Abdülhamid’in cülus etmesiyle başlayan dönemdi. II. Abdülhamid, V. Murad’ın aldığı borçların iktidar mücadelesi yolunda ve hatta amcaları Sultan Abdülaziz’in vefâtı meselesinde kullanıldığına olan inancından dolayı, ağabeyinden olan alacaklarını talep eden herkesin sonuçsuz kalmasını sağladı. Önceleri V. Murad’ın borçları için komisyon kurulduysa da bu komisyonla sadece Köçeoğlu Agop’un borçları tespit edilmişti. Daha önce de bahsedildiği gibi, Agop’un alacaklarıyla ilgili bir girişimde bulunulmadı. V. Murad’ın borçlarına dair II. Abdülhamid’in emri çerçevesinde hareket edildiği anlaşılan devletin izlediği yol ise şöyleydi; Alacakların şahsi borç meselesi olmasından dolayı, kendisine aylık maaş tahsis edilmiş eski padişah V. Murad’dan alacak iddiasında bulunanların, yine şahsi olarak kendisine müracaat ederek bu şekilde borçlarını temin etmeleri gerekmekteydi. Bunun imkânsız olduğundan veya çok uzun bir sürece tekabül eden bir dönemi kapsayacağından yukarıda bahsetmiştik. Zaten II. Abdülhamid’in istediği de buydu. Bu dönem içinde, V. Murad’dan alacak talebinde bulunanlardan sadece Gayrimüslimler arasında, bağlı

⁴⁵⁶ BOA, BEO. 3708/278094, leff 2 (3 Rebiülevvel 1328/ 15 Mart 1910).

⁴⁵⁷ BOA, MV. 137/96 (25 Safer 1328/8 Mart 1910).

oldukları devletlerin elçiliği yoluyla yapılan ve çok büyük meblağlara denk gelmeyen miktarların bazısının ödenmesi kabul edildi. Bunda ise amaç, özellikle Avrupalı devletlerin tepkisini çekmemektir. Nitekim az evvel görüldüğü gibi, sadece V. Murad'ın borçlarını içermese bile, Lorando ve Tubini alacakları meselesi, Midilli Adası'nın işgaliyle neticelenen siyasi bir krize dönüşmüştü.

V. Murad'ın borçlarının akıbetinin değiştiği ikinci dönem ise, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve ardından II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra başladı. Artık hükümet, V. Murad'dan alacak talep edenlerin, devletin Hazîne-i Hâssa, Maliye Nezareti ve Sadaret gibi kurumlarına yapılan başvuruları tek elde toplamayı hedefledi. Bunun için borç talebinde bulunanlara Maliye Hazinesi'ne başvurmaları gerektiği bildirildi. Ayrıca V. Murad'ın alacaklıları, onun vefatından sonra oğlu Selahaddin Efendi'ye varisi olduğu gerekçesiyle dava açmak yoluyla borçlarını talep etmeyi de denemişti. Nitekim hükümet, yine aldığı bir kararla borçların şahsi borç olduğu ve varislerine intikal edemeyeceğini duyurdu. Böylece Selahaddin Efendi'ye yönelik dava açılma teşebbüslerinin de önü kesildi. Bundan sonra, V. Murad'ın kendilerine borçlu olduğunu iddia eden ve ellerinde senet bulunan alacaklıların talepleri, önce incelenmek ve daha sonra ise bir neticeye bağlamak üzere görüşülmeye başlandı. Burada hükümet, yapılan başvurularda ilk olarak senetleri değerlendirmek ve bu senetlere dair devlette herhangi bir kayıt olup olmadığını aramaya koyuldu. Daha sonra ise başvuru yapanların alacakları, gerekli tetkikler yapıldıktan, hatta bazen talep edilen miktar karşılıklı anlaşarak yeniden hesaplandıktan sonra düzensiz borçlar içine kaydedilerek belirli bir ödeme planına alındı. Ancak bu ödemelerin gündeme alınıp uygulamaya koyulduğu vakit, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katıldığı döneme tekabül ettiğinden, borçların ne kadarının ne miktarda geri ödendiği kesin olarak tespit edilememektedir. Ayrıca bu belirsizliğin bir kısmı da arşiv belgelerinin düzensizliğinden kaynaklanmaktadır.

SONUÇ

Sultan Abdülmecid'in ilk evladı olan Mehmed Murad, şehzadelikten itibaren ilgi ve özenle yetiştirildi. Aldığı eğitimler sonrasında resim ve mimariye ilgi duyan Murad Efendi, piyano çalıp besteler yapıyordu. Tüm törenlere gayet alımlı ve Avrupai tarzdaki kıyafetleriyle katılan Murad Efendi, Beyoğlu'ndaki Gayrimüslim çevreler üzerinden kurduğu ilişkilerle Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip ediyordu. Murad Efendi henüz şehzade iken, halk arasında hem Müslümanların hem de Gayrimüslimlerin yoğun ilgisini kazanmıştı. Ayrıca yine şehzadelik döneminde, babası Sultan Abdülmecid tarafından veraset sistemi gündeme getirildi ve Murad Efendi'nin popülerliği değişmeye başladı. Çünkü Sultan Abdülmecid, mevcut veliaht biraderi Abdülaziz Efendi iken, kendisinden sonra oğlu Murad Efendi'yi padişah yapmak istiyordu. Bundan sonra Şehzade Murad'ın hayatındaki en büyük hedef, biran evvel Osmanlı tahtına çıkmaktı. 1861'de babasının vefat etmesiyle Sultan Abdülaziz'in saltanatı başlarken, Murad Efendi de *veliahd-ı saltanat* makamına yükseldi. Artık Sultan Abdülaziz'den sonra tahtın ilk vârisi olan Murad Efendi, Kurbağalıdere Köşkü başta olmak üzere kendisine ait sair mekânlarda topladığı yenilik taraftarlarıyla Osmanlı Devleti'ne anayasal yönetimi getirmek ve özgürlükleri arttırmak için toplantılar düzenliyor ve her kesimden dostlarının fikirlerini değerlendiriyordu.

Murad Efendi'nin Saray'dan ve dolayısıyla Padişah'tan uzak olduğu için özellikle seçtiği Kurbağalıdere Köşkü'nde yoğunlaşan bu toplantılar aslında 19. Yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı toplumunda görülen anayasal yönetim etrafında şekillenen düşünce hareketlerinin ana kaynağı oldu. Zaten bu toplantılar gerek döneminde gerekse daha sonraları "*ihtilal meclisleri*" olarak anılıyordu. O zamanlar veliaht olan Murad Efendi'nin önderliğini yaptığı bu meclislere Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi meşhur Yeni Osmanlılar üyeleriyle birlikte Hristaki Zoğrafos, Köçeoğlu Agop ve Moroğlu Mıgırdıç gibi dönemin nüfuzlu sarrafları da katılmaktaydı. Bu yüzyılda adı sıkça duyulan ve Sultan Abdülaziz yönetimini eleştiren Ali Suavi, Ebuzziya Tevfik ve Basiretçi Ali Efendi gibi birçok isim, Murad Efendi'nin köşkünde yapılan toplantılarda değerlendirilen siyasi atmosfere göre hareket etmekteydi. Nitekim bu isimler yaptıkları muhalefet yüzünden sürgün edildiklerinde, kendilerini

Avrupa'ya davet edip hem onları destekleyen hem de Murad Efendi'yle birlikte Sultan Abdülaziz'e karşı hareket edense Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa'ydı. Fâzıl Paşa'nın yenilik taraftarlarını desteklemekteki en büyük etkenin, Sultan Abdülaziz tarafından Mısır'da verasetten düşürülmesi olduğunu vurgulamak gerekir. Avrupai tarzı yaşam, Veliaht Murad Efendi'nin hayatının her köşesinde görüldüğü gibi bu toplantılara da sirayet etmişti. Kurulan sofralar alafranga usullerle tertip edilirken, yemekler esnasında ise müzik çalınıyordu. Murad Efendi'nin henüz veliahtken, yazları hemen hemen her akşam olacak şekilde düzenlediği bu ziyafetler, katılanların sayısına bir de padişah adayının müsrifliği veya daha iyi bir ifadeyle bonkörülüğü eklenince hem gösterişli hem de maliyetli birer akşam eğlencesine dönüşüyordu.

Murad Efendi veliahtken, amcası Sultan Abdülaziz'in yanında katıldığı Avrupa seyahatinde de yoğun bir ilgiyle karşılaşmıştı. İngiltere veliahdıyla kurduğu diyalog, onun mason çevrelerle iletişime geçmesine sebep oldu. Daha sonra Murad Efendi mason teşkilatına dâhil oldu. Topladığı ilgiyle birlikte kurduğu bağlantılar da artan Murad Efendi'nin etrafında kendisine muhalif bir zümrenin şekillendiğini gören Sultan Abdülaziz, önce Murad Efendi'nin saraydan çıkışını sınırlayıp, dışarıyla olan bağlantısını kısıtlamaya çalıştı. Bu sırada Namık Kemal'in yazdığı "*Vatan Yahut Silistre*" adlı oyun sahnelenirken, halkın coşku ve heyecanla hürriyetperver fikirleri desteklemesi ve oyunda geçen "*murad*" ifadelerinin Murad Efendi'yle ilişkilendirilmesi sonucu, Namık Kemal başta olmak üzere birçok Yeni Osmanlılar üyesi sürgün edildi. Veliaht Murad Efendi, amcası Sultan Abdülaziz tarafından tazyik altında tutulduğu bu dönemde kendisini içkiye verirken, elbette meşrutiyet yanlılarıyla kurduğu temasları el altından da olsa devam ettirdi. Zaten artık hem halk arasında hem de devlet ricali içerisinde Sultan Abdülaziz aleyhine duyulan hoşnutsuzluk iyiden iyiye artmaya başlamıştı.

Murad Efendi etrafında toplanan meşrutiyet yanlıları, artık kendilerini sürgünlere gönderen ve gazetelerini kapatan Sultan Abdülaziz ve Babıali otoritesi karşısında padişah değişikliğinin şart olduğuna inanıyordu. Üstelik devlet ricali içerisinden Midhat ve Süleyman Paşa gibi önemli isimler de parlamenter sistem için mücadele etmekteydi. Ayrıca bireysel çıkarları için Hüseyin Avni, Mütercim Rüşdü paşalar ve Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'nin başını çektiği zümre etrafında bazı

devlet adamlarının toplanmasıyla artık Sultan Abdülaziz'in saltanatı sona doğru yaklaşıyordu. Veliaht olan Murad Efendi ile kurulan temaslarla Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesine karar verildi ve gece yarısı yapılan operasyonla V. Murad'ın padişahlığı ilan edildi. *Erkân-ı hal'* veya *erkân-ı erbaa* olarak anılan heyetin yaptığı darbeyle 30 Mayıs 1876'da nihayet padişah olan V. Murad, içerde ve dışarıda coşkuyla desteklenirken hem darbeyi yapan heyet hem de meşrutiyet yanlılarının hevesleri ve sevinçleri kursaklarında kaldı. Çünkü öteden beri yaşadığı tazyik ve korkularla sinirleri yıpranan V. Murad, darbe gününün değiştirilmesi haberi kendisine verilmeyince gece yarısı yaşadığı heyecan ve stres dolu hadiseleri kaldıramadı. Tüm bunların üstüne zaten bozulan akıl sağlığı, henüz padişahlığının beşinci gününde Sultan Abdülaziz'in vefat etmesiyle tamamen sarsıldı. Bu gelişmeden epey etkilenen V. Murad'a bir diğer darbe de padişahlığının on altıncı gününde Çerkes Hasan tarafından Hüseyin Avni Paşa'nın katledilmesiyle geldi. Artık yeni padişah yatağında donuk gözlerle yatıyor, ayağa kalktığı anda ise huzuruna gelen paşaları öpüp kucaklamak, merdivenlerden inerken çıkmak ve çıkarken inmek gibi tuhaf hareketlerde bulunuyordu.

V. Murad'ın durumu gittikçe kötüleşirken, darbe heyetinden geriye kalan Midhat ve Mütercim Rüşdü paşalar, padişahın düzelmesi için yurtiçi ve yurtdışından getirilen doktorlarla farklı tedaviler denemekteydi. Bu sırada V. Murad'ın sergilediği dengesiz hareketler yüzünden ne Cuma Selamlığı ne de Kılıç Alayı yapılabilmisti. Halk arasında durmak bilmeyen V. Murad'ın delirdiğine dair söylenen dedikoduları dindirmek isteyen vükela heyeti, amcası Sultan Abdülaziz'in vefatına üzülen padişahın sırtında çıban çıktığı haberini gazeteler vasıtasıyla yaydı. Vükela heyetinin halkı yatıştırmak için yaptığı açıklamalar işe yaramadığı gibi V. Murad'ın iyileştirilmesi için uygulanan tedaviler de fayda etmedi. İçerde halkın hoşnutsuzluğuyla birlikte bir de ulema tarafından padişahın şer'an hükümdarlık vasfını yitirdiği ve dolayısıyla yönetimin bozulduğu yollu söylemleriyle uğraşan vükela heyeti, dışarıda da özellikle Balkanlarda gelişen olaylar karşısında tedbir almak zorundaydı. Sonunda vaziyeti idare etmekte zorlanan vükela heyeti, veliaht konumunda bulunan Abdülhamid Efendi ile görüşerek onu tahta geçirmek istedi. Nihayet 31 Ağustos 1876'da V. Murad'ın doksan üç günlük saltanatına son verildi ve

II. Abdülhamid tahta çıkarıldı. Bundan sonra V. Murad, ömrünün sonuna kadar yirmi sekiz sene boyunca Çırağan Sarayı'nda yaşamaya mecbur edildi. Burada geçen yıllar boyunca önceleri annesi Şevkiefsar Kadın Efendi tarafından V. Murad'ın tedavisine yönelik doktor tavsiyelerinden hocalara muska yaptırılmasına kadar maddi manevi her şey denendi. V. Murad'ın belli bir süre sonra akıl sağlığına kavuştuğu bilinmektedir.

Popülerliğini yaşadığı sıkıntılarla dahi kaybetmeyen V. Murad, Çırağan Sarayı'nda rahat bırakılmadı. 1876-1878 yılları arasında toplamda üç defa Çırağan Sarayı'ndan kaçırılmak istendi. İçerde annesi ve kendisiyle kurulan temaslarla 1876 Kasım'ında kadın kıyafetleriyle Çırağan'a girmek isteyen dört kişinin yakalanmasıyla ilk teşebbüs sonuçsuz kaldı. Bu girişimden sonra Mayıs 1878'de Ali Suavi önderliğinde yapılan *Çırağan Vak'ası*, V. Murad'ı kaçırmaya yönelik ikinci teşebbüs oldu. Bu girişim de Ali Suavi'nin Çırağan'a girdiği sırada başına vurularak öldürülmesiyle amacına ulaşamadı. V. Murad'ın kaçırılmasıyla ilgili son gelişme, *Cleanthi Scalieri-Aziz Bey Komitesi* adındaki masonların kurduğu örgüt tarafından planlanmıştı. Bu örgütün planına göre V. Murad, Çırağan'dan kurtarılıp tekrar padişah ilan edilecekti. Fakat örgüt içine II. Abdülhamid tarafından yerleştirilen muhbir sayesinde komitenin faaliyetleri açığa çıktı ve Temmuz 1878'de örgüt üyeleri yaptıkları bir toplantı sırasında düzenlenen baskınla yakalandı. V. Murad'ı kaçırmaya yönelik son teşebbüs de sonuçsuz kalırken, komitenin lideri konumunda olan Scalieri yakalanamadı ve Avrupa'ya kaçtı. II. Abdülhamid, biraderi V. Murad'ın kaçırılması için yapılan bu teşebbüslerden epey rahatsız oldu. Çırağan Sarayı'nı adeta yasaklı bölge gibi hem kara hem de deniz tarafından korumaya aldırdı. İçerde bulunan V. Murad ve ailesinin temasları da kısıtlandı. Artık hem tahttan ümidini kesen hem de akıl sağlığını güç bela toparlayan V. Murad, vefat edene kadar burada mahpus bir hayat sürdü. Çırağan'da geçirdiği yıllarda, kendi çocuklarıyla ilgilendiği, onlara piyano çalmayı öğretip Fransızca için teşvik ettiği bilinmektedir. Ayrıca eski padişah yine burada geçen yıllarda besteler yaptı. Annesinin vefatı, kızlarının karıştığı yasak aşk gibi olayları kaldıramayan V. Murad, ağırlaşan şeker hastalığı sebebiyle 29 Ağustos 1904'te vefat ederek Yeni Camii Türbesi'nde annesinin yanına defnedildi.

V. Murad, şehzadeliğinden itibaren gerek yetiştiriliş tarzı ve gerekse kişiliği dolayısıyla müsrif bir yapıya sahipti. Zaten Tanzimat Dönemi boyunca sadece V.

Murad değil, tüm hanedan mensuplarının harcamaları aşırı derecelere ulaşmaktaydı. Elbette bunlar arasında ayrı olarak V. Murad'ın yaptığı harcamaları, sadece msriflikten kaynaklandığı şeklinde nitelemek yanlış olur. Çünkü yukarıda bahsedildiği gibi özellikle 1870 yılına doğru gelindiğinde, V. Murad artık tamamen saltanat için mücadele eden ve tüm yenilik taraftarlarının hamisi konumunda bir veliahttı. Kurbağalıdere Köşkü'ndeki toplantılara ev sahipliği yapan V. Murad, adeta hrriyetperverlerin hamisi idi. Buradaki toplantıların maddi yükünü üstlenirken, ihtilal meclisleri sayesinde kendisine taraftar toplamaktaydı. Padişah adayı V. Murad sadece bu meclislerin yükünü çekmiyordu. Ayrıca Namık Kemal gibi kendisi uğruna sürgüne giden yenilik taraftarlarına maddi destek dahi sağlamaktaydı.

V. Murad'ın kendisine tahsis edilen maaşlarıyla idare edememesi, temelde iki etken sonucu ortaya çıkan bir gelişmenin ürünüydü. Bunlardan birincisi, tahta çıkmak için desteklerini topladığı hrriyetperverlerin hamiliğini yaparken sarf etmek zorunda olduğu harcamaların klfetiydi. İkincisi ise şehzadeliliğinden beri alışık olduğu müsrifliği idi. Yaptığı harcamaların lszlğnden bahsetmiştik. Zira V. Murad'ın bir aylık maaşı 95.000, 110.000 ve 125.000 kuruş şeklinde değişkenlik gösterirken, bu miktarın yuvarlak olarak 1.110 liraya denk geldiği hesaplanırsa, tek kaleimde yaptığı borçlanmaların 5.000 lira ve hatta bazen daha fazlasına ulaştığını gözlemledik. Sadece buradaki miktarlar bile göz önüne alındığında, beş aylık maaşını tek seferde borç olarak temin etmekten kaçınmayan V. Murad'ın maaşı dışında bu borçları ödemek için ne başka bir kaynağı ne de başka bir teminatı vardı. Aslında hem V. Murad'ın hem de ona borç veren bankerlerin tavırlarından anlaşıyor ki borcu veren ve borcu alan her iki taraf, teminat olarak V. Murad'ın tahta çıkacağı fikrini yeterli görmekteydi. Çünkü tahta çıkış tarihi belli olmayan V. Murad, aldığı bu 1.100 lira dolaylarındaki aylık maaşıyla hem geçimini sağlamak hem de borçlarını ödemek zorundaydı. Nitekim 1.100 lira, maaş olarak küçümsenemeyecek bir miktar olsa da alınan borçlar karşısında devede kulaktı. Ancak parça parça yapılacak ödemelerle borçların tediyesinin imkânsız olduğu ortadayken, tek çözüm ise V. Murad'ın padişah olmasıyla borçların hazine tarafından garanti altına alınmasıydı.

Hazine-i Maliye'nin içinde bulunduğu sıkıntılar hasebiyle V. Murad'ın maaşı 95.000 kuruştan aşığı düşmemiş ve 125.000 kuruştan da yukarı çıkmamıştır. Fakat

bazı aylar, yine yaşanan mali buhranlar sebebiyle maaşların eksik ödendiği de olmuştur. V. Murad zaten kendisine tahsis edilen aylık maaşını, şahsi bankeri olan Hristaki Zoğrafos'tan temin etmekteydi. V. Murad, aylık maaşını Hazine'nin yatırmasını beklemeden Hristaki Efendi'den tahsil ederken, Hristaki ise elinde bulunan V. Murad'ın maaşına ait senetle Hazine'ye başvurup parasını alıyordu. Bu maaş kırdırma usulüne göre Hristaki, maaş senedini Hazine'den temin edebildiği tarihe kadar geçen süre için aylık %1 faiz ve yarım komisyon yürütmekteydi. Gelirleriyle yetinemeyen V. Murad, ileri tarihli maaşlarını dahi Hristaki Efendi'den henüz vakti gelmeden temin etmekteydi. Böylece V. Murad hem mevcut maaşlarını işletilen faiz oranlarını kabul ederek dezavantajla alıyor, hem ileri tarihli maaşlarını daha erken temin ediyor hem de bunlardan ayrı olarak şahsi borçlanma yapıyordu.

V. Murad'ın kendisine tahsis edilen aylık maaşını önceden temin etmesi yüzünden kaynaklanan maaş hesabı üzerinden dahi borcu bulunurken, bunlara bir de sair bankerlerden aldığı şahsi borçlar eklenmekteydi. Yukarıda anlatıldığı gibi V. Murad'ın tahta çıkış tarihine kadar geçen sürede en çok borç aldığı iki banker Hristaki Zoğrafos ve Köçeoğlu Agop olmuştur. Bunlardan ilki, zaten V. Murad'ın şahsi bankeri olması hasebiyle kendisine kolayca para temin edebiliyordu. Zira V. Murad'ın maaşlarının kontrolü Hristaki'nin elindeydi. Hristaki, veliaht konumunda bulunan V. Murad'a şehzadeligi boyunca borç temin etmekten kaçınmadı. Çünkü vakti gelince padişah olacak V. Murad'dan borçlarını faiziyle birlikte kolayca temin edebileceğine inanıyordu. Hristaki, V. Murad'a verdiği borçların büyük bir bölümünde yine maaş hesabında olduğu gibi, aylık %1 faiz ve yarım komisyon hesabıyla faiz uyguluyordu. Bu faiz hesabı ise aylık % 1,5 ve yıllık %18'e tekabül ediyordu. İşletilen bu faizin epey yüksek olduğunu tekrar belirtmek gerekir. Çünkü borçlanmalar ardı arkası kesilmeden yapılırken, borçlara bir de bu faiz miktarları eklenmekteydi. Dolayısıyla toplam miktar sürekli olarak yukarı doğru bir artış göstermekteydi. Bunlara ilaveten Hristaki'nin borç temin ederken bazen faiz işletmediği de olmuştu. Nihayetinde Hristaki Zoğrafos, profesyonelce yapılan anlaşmayla borçlarını fazlasıyla temin edebildi. V. Murad'ın tahta çıkışının dördüncü haftası içinde hükümet kendisinden borçlanma talep edince, yapılacak anlaşmaya V. Murad'a en başından beri temin ettiği borçların ödenmesi şartını koyarak kendisinden istenilen meblağı verebileceğini belirtti. Böylece yapılan

anlaşmayla, V. Murad'ın borçlarına karşılık aldığı Sultan Abdülaziz ve ailesine ait olan mücevherlerle birlikte Paris'e gitti. Mücevherlerin akıbeti, II. Abdülhamid'in tahta çıkışıyla değiştiyse de sonuçta Hristaki, yine on beş sene boyunca V. Murad'a verdiği borçları temin edebilmişti.

V. Murad'ın borç aldığı önemli kaynaklardan diğeri de Köçeoğlu Agop'tu. Fakat Agop, verdiği borçları tediye etmek konusunda Hristaki kadar şanslı değildi. Agop sadece V. Murad'a para temin etmiyor, ayrıca onun düzenlediği toplantılara da ihtilalci sıfatıyla katılıyordu. Zaten bu meclislerin iki güçlü para kaynağından biri bizzat Agop'tu. Tahta çıkacağına kesin olarak inanılan V. Murad için her türlü fedakârlıkta bulunan Agop, hem V. Murad ve hem de annesi Şevkiefsar Kadın Efendi için toplamda 498.509 lira tutarındaki meblağı 1862-1876 yılları arasında parça parça temin etmişti. Fakat Agop, Hristaki gibi hükümetle anlaşma yapacak bir fırsat bulamamış ve o daha borçlarının toplam hesabını henüz yapmışken V. Murad tahttan indirilmişti. Bundan sonra Agop, hem V. Murad ve annesi Şevkiefsar Kadın Efendi'ye hem de II. Abdülhamid, Sadaret ve Maliye'ye yazdığı arzuhallerle borçlarını talep ettiyse de netice alamadı. Agop'un en büyük kozu, II. Abdülhamid tarafından kurulan komisyon tarafından alınan kararla V. Murad'a verdiği 498.509 liranın tasdik edildiği olsa da bu dahi yeterli olmadı. Neticede Agop, sürekli olarak "*itiraz kabul etmez*" ve "*komisyonca tasdik edilmiş*" olarak nitelediği borçlarının 1876'dan 1893'e kadar geçen on yedi sene boyunca çeşitli makamlara yaptığı başvurularla ödenmesini istedi. Fakat kendi tarafına bir kuruş bile ödeme yapıldığını göremeden vefat etti.

Sadece doksan üç gün padişah olarak tahtta kalan V. Murad'ın, tespit edilebildiği kadar, 1861-1876 yılları arasında farklı bankerlerden olan borçlarını ilgili bölümlerde incelemeye çalıştık. Bu borçlanmalar için genelde ya kendisi ya da bendegâni tarafından mühür vurulan senetlerle alınan miktarlara aylık ve yıllık faiz uygulanmaktaydı. V. Murad, Galata'nın meşhur bankerlerinden nakit olarak borç temin ederken, Beyoğlu'nun büyük mağazalarından yaptığı alışverişler için de fatura düzenletiyor ve ödemenin daha sonra yapılacağını taahhüt ediyordu. Tüm masraflarını borçları üzerinden idare eden V. Murad, yaşadığı talihsizlikler sonucu tahta bedbaht olarak çıkmak zorunda kaldı. Daha sonra akıl sağlığı giderek bozulan yeni padişahın alacaklıları dönem dönem hükümete başvurularda bulundaysa da çoğu neticesiz

kalmıştı. Çünkü hükümet, eski padişahın borçlarının Maliye Hazinesi'ne devredilmesini kabul etmiyordu. Üstelik birçok borçlunun elinde ne senet ne de benzer bir belge mevcuttu. Zaten senetlerin kanıt olarak gösterildiği başvurular bile, V. Murad'a ait borçların şahsi borçlar sınıfına girdiği, dolayısıyla ödemenin devlet tarafından yapılamayacağı beyan edilerek reddedildi. Borçların büyük bir kısmının akıbeti hep aynı oldu. Birçoğu temin edilemezken, verdiği meblağların ödenmesini bekleyen pek çok banker ise ya iflas etmiş veya vefat etmişti. Vârislere aktarılan borçların gidişatı, 1900'lere gelindiğinde değişim gösterdi. Artık hükümet, kesin olarak V. Murad'dan alacak talebinde bulunanların Hazîne-i Hâssa ile işi olmadığını bildirdi. Ek olarak bu alacaklar için V. Murad'ın oğlu Selahaddin Efendi'ye dava açmanın yersiz bir teşebbüs olduğu da belirtildi. Ayrıca yapılan bazı başvurular değerlendirildi ve V. Murad'a ait küçük bir kısım borçların Düyûn-ı Gayr-i Muntazama'ya dâhil edilerek ödenmesine karar verildi. Nihayet V. Murad'ın borçları meselesinin, artık kendisi vefat ettikten dört beş sene sonra, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve özellikle II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle hükümet tarafından bir neticeye bağlanmak istendiği anlaşıyor. Fakat Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde henüz tasnifi biten ve ulaşabildiğimiz mevcut belgelerden bunu kesin bir hükme bağlamak şimdilik imkânsız görünmektedir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV VESİKALARI

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

a. Belgeler

A.MKT.MHM, (Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı): 252/43.

A.MKT.NZD, (Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı): 358/73, 358/76, 359/42.

BEO, (Babıali Evrak Odası Evrakı): 3631/272278, 3664/274793, 3453/258973, 3484/261247, 3486/261377, 3549/266158, 3586/268907, 3586/268907, 3636/272640, 4366/327388, 3556/266644, 3583/268683, 3652/272369, 3708/278094.

HR.TH, 34/24, 34/35.

HR.TO, (Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı): 165/52, 165/87, 204/82, 460/23.

İ.DH, (İrade Dahiliye): 484/32626, 731/50935, 732/60057, 745/60928, 743/60738.

İ.DUİT, (İrade Dosya Usulü): 3/81, 3/84, 5/131, 5/132, 6/2.

İ.MMS, (İrade Meclis-i Mahsus): 56/2583.

İ.HUS, (İrade Hususi): 120/42.

MB.İ, (Mabeyn İrade): 32/29.

MV, (Meclisi Vükela Mazbataları): 180/46, 196/123, 198/90, 133/94, 137/96.

Y.A.HUS, (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı): 165/101, 229/52, 234/20, 243/66, 306/93, 477/158, 526/134.

Y.EE, (Yıldız Esas Evrakı): 22/64, 16/58, 22/21, 22/21, 22/21, 22/3, 22/59, 22/66, 22/68, 22/7, 22/76, 22/77, 22/79, 23/30, 4/14, 54/159, 54/165, 54/173, 54/179, 54/180, 54/183, 54/184, 54/186, 54/187, 54/188, 54/189, 54/190, 54/191, 54/193, 54/62, 54/63, 54/86, 54/88, 54/91, 54/94, 55/17, 55/27, 55/29, 55/44, 55/45, 55/77, 55/79, 22/14, 22/14, 22/64, 22/65, 22/67, 22/68, 22/69, 54/185.

Y.MTV, (Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı): 8/70.

Y.PRK.ASK, (Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat): 92/73.

Y.PRK.BŞK, (Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı): 72/108.

Y.PRK.AZN, (Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı): 5/26.

Y.PRK.HH, (Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hâssa): 2/39, 4/38, 5/2, 8/24.

Y.PRK.ML, (Yıldız Perakende Evrakı Maliye Nezareti Maruzatı): 10/52, 10/77, 1/18, 2/27.

Y.PRK.MŞ, (Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Maruzatı): 5/31.

Y.PRK.TKM, (Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği): 28/67, 35/50, 36/32, 48/3.

b. Defterler

BEOAYN.d, (Babialı Evrak Odası Ayniyat Defterleri): nr. 1074.

HH.d, (Hazine-i Hâssa Defterleri): nr. 18361, 18362, 18363, 1428, 22654.

TS.MA.d, (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri): nr. 2263

B. SÜRELİ YAYINLAR

1. Gazeteler

Sabah

Vakit

C. TELİF ESERLER

1. Kitaplar

Abdurrahman Şeref:

Tarih Musahabeleri, Kavram
Yayınları, İstanbul 1978.

Ahmet Mithat Efendi:

Üss-i İnkılap, Dergah Yayınları,
İstanbul 2013.

Ahmed Saib:

**Sultan II. Abdülhamid ve
Saltanatının İlk Yılları,** Yay.
Adem Kara, IQ Kültür Sanat
Yayıncılık, İstanbul 2008.

_____:

Târih-i Sultân Murad-ı Hâmis,
Hindiye Matbaası, Mısır 1326.

_____:

Vak‘a-yı Sultan Abdülaziz,
Hindiye Matbaası, Mısır 1326.

Akkurt, İbrahim:

**Fetvanın Gücü İki Padişah’ı
Tahtından İndiren Şeyhülislam
Hasan Hayrullah Efendi,**
Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.

Akyıldız, Ali:

**Mümin ve Müsrif Bir Padişah
Kızı Refia Sultan,** Kapı Yayınları,
İstanbul 2015.

_____:

**Sürgün Sefir Sadullah Paşa
Hayatı, İntiharı, Yazıları,** Türkiye
İş Bankası Kültür Yayınları,
İstanbul 2011.

_____:

**Para Pul Oldu Osmanlı’da Kâğıt
Para, Maliye ve Toplum, İletişim
Yayınları,** İstanbul 2014.

_____:

**Haremin Padişahı Valide Sultan
Harem’de Hayat ve Teşkilât,**
Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

Ali Vasıf Efendi:

**Bir Şehzadenin Hâtırâtı: Vatan
ve Menfâda Gördüklerim ve
İşittiklerim,** Haz. Osman

Selahaddin Osmanoglu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

Basiretçi Ali Efendi:

İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme, Hüseyin Enver Matbaası, İstanbul 1325.

Cevdet Paşa:

Tezâkir, Yay. Cavid Baysun, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Cezar, Yavuz:

Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. y.y.dan Tanzimat'a Mali Tarih), Alan Yayıncılık, Ankara 1986.

Cezar, Mustafa – Sertoğlu, Midhat:

Mufasssal Osmanlı Tarihi, C. VI, Güven Yayınevi, İstanbul 1972.

Çelik, Hüseyin:

Ali Suavî, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Ebuzziya Tevfik:

Yeni Osmanlılar Tarihi, Haz. Şemseddin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973.

Ergenekon, Ali (yay. haz.):

Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990.

Fahri Bey:

İbretnümâ-Mabeynci Fahri Bey'in Hatıraları ve İlgili Bazı

Belgeler, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara 1989.

Hulkiender, Murat:

Bir Galata Bankerinin Portresi: George Zarifi (1806-1884), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkez, İstanbul 2003.

Hülagü, Metin:

Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri; Hususi Doktoru Âtîf Hüseyin Bey'in Hatıraları 1909-1918, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal:

Son Sadrazamlar, Dergah Yayınları, İstanbul 1982.

İrtem, Süleyman Kâni:

Bilinmeyen Abdülhamid Hususî ve Siyasî Hayatı, yay. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2003.

_____:

Sultan Abdülaziz ve Bir Seraskerin İhtilali, yay. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2004.

_____:

Birinci Meşrutiyet ve Sultan Abdülhamid, Haz. Osman Selim

Kocahanoğlu, Temel Yayınları,
İstanbul 2004.

Karaer, Nihat:

Paris Londra, Viyana;
Abdülaziz'in Avrupa Seyahati,
Phoenix Yayınevi, Ankara 2012.

Karal, Enver Ziya:

Osmanlı Tarihi, TTK Yayınları,
Ankara 1947.

Kazgan, Haydar:

Galata Bankerleri, Tarihçi
Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014.

Kuntay, Mithat Cemal

**Namık Kemal-Devrinin İnsanları
ve Olayları Arasında,** Türkiye İş
Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
2010.

Mahmud Celaleddin Paşa:

Mir'ât-ı Hakikat, Tercüman
Yayınları, İstanbul 1979.

Mardin, Şerif:

**Jön Türklerin Siyasi Fikirleri
1895-1908,** İletişim Yayınları,
İstanbul 2008.

_____:

**Yeni Osmanlı Düşüncesinin
Doğuşu,** Çev. Mümtaz'er Türköne,
Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İletişim
Yayınları, İstanbul 1996.

Mehmed Memduh:

Mir'ât-ı Şuûnât, Ahenk Matbaası,
İzmir 1328.

_____:

Hal'ler İclaslar, Matbaa-yı
Hayriye ve Şürekası, İstanbul 1329.

Mehmet Galip Bey:

Sadullah Paşa Yahud Mezardan
Nidâ, Yay. Nazir Akalın, Dergah
Yayınları, İstanbul 2003.

Midhat Paşa:

Tabsıra-i İbret, Naşiri; Ali Haydar
Midhat, Hilal Matbaası, İstanbul
1325.

Mordtmann, Andreas David:

İstanbul ve Yeni Osmanlılar,
Siyasi, Sosyal ve Biyografik
Manzaralar, Pera Yayıncılık,
İstanbul 1999.

Öztuna, Yılmaz:

Bir Darbenin Anatomisi, Ötüken
Neşriyat, İstanbul 2013.

Sir Henri Elliot:

İntihar mı İmâte mi? Yâhud
Vak'a-yı Sultan Aziz, Naşiri:
Kitapçı İlyas, İstanbul (Yayın tarihi
yok).

Süleyman [Hüsnü] Paşa:

Hiss-i İnkılab Yahud Sultan
Abdülaziz'in Hal'i ile Sultan
Murad-ı Hamis'in Cülusu, Tanin
Matbaası, İstanbul 1326.

Şakir, Ziya:

**Çırağan Sarayı'nda 28 Sene
Beşinci Murad'ın Hayatı**, Akıl
Fikir Yayınları, İstanbul 2011.

Şehsuvaroğlu, Haluk Y.:

Sultan Aziz Hayatı-Hal'i-Ölümü,
TBMM Milli Saraylar Yayınları,
İstanbul 2011.

Terzi, Arzu:

Hazine-i Hassa Nezareti, TTK
Yayınları, Ankara 2000.

_____:

Saray Mücevher İktidar, Timaş
Yayınları, İstanbul 2009.

Tevfik Nureddin:

Sultan Aziz'in Hal'i ve İntihârı,
Karabet Matbaası, İstanbul 1324.

_____:

Sultan Murad'ın Cülûsu ve Hal'i,
Karabet Matbaası, İstanbul 1324.

Tezcan, Semih - İşmen,
İsmail:

**İlk Türk Masonları ve Sultan
Murat V**, Mimar Sinan Yayınları,
İstanbul 1998.

Türkgeldi, Ali Fuat:

Görüp İştittiklerim, TTK
Yayınları, Ankara 2010.

Uçarol, Rifat:

Siyasi Tarih (1789-2010), Der
Yayınları, Sekizinci Baskı, İstanbul
2010.

Uluçay, M. Çağatay:

Padişahların Kadınları ve Kızları, TTK Yayınları, Ankara 2001.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:

Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları, TTK Yayınları, Ankara 1992.

_____:

Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, TTK Yayınları, Ankara 2000.

_____:

Midhat ve Rüşdü Paşaların Tevkiflerine Dâir Vesikalar, TTK Yayınları, Ankara 1987.

Ünver, Metin - Hulkiender, Murat:

II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Fransız İlişkilerinde Krizler ve Çatışmalar-1901 Hadisesi (Lorando ve Tubini Meselesi), İlgı Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018.

Yılmaz, Faruk:

Osmanlı Borçları Tarihi (Duyun-u Umumiye), Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

Ziya Paşa:

Verâset-i Saltanat-ı Seniyye, Dersaadet 1326.

2. Makaleler

Abdurrahman Şeref:

“Sultan Abdülaziz’in Vefatı- İntihar mı Katl mi?”, **TTEM**, S. 83, Teşrinisani 1340 İstanbul, s. 321-335.

Çelik, Hüseyin:

“Mustafa Fazıl Paşa ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin Tüzüğü”, **Tarih ve Toplum**, C. 18, S. 108, İstanbul 1992, s. 6-8.

_____:

“Sultan V. Murad ile İlgili İngiliz Gizli Belgeleri” **Türklük Araştırmaları Dergisi**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ayrı Basım, İstanbul 1993, s. 173-186.

Hut, Davut:

“Veliahd Murad-Yeni Osmanlılar İlişkisinde Fikirtepe V. Murad Köşkü”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 20, Kültür Ocağı Vakfı, İstanbul 2009, s. 101-142.

İbnülemin Mahmud
Kemal:

“Hatıra-yı Âtîf”, **TTEM**, S. 84, İstanbul 1341, s. 41-54.

_____:

“Sultan Abdülaziz’e Dair”, **TTEM**, S. 86 İstanbul 1341, s. 177-195.

_____:

Abdülhamid-i Sâni’nin Notları”, **TTEM**, S. 90. İstanbul 1926, s. 60-68.

_____ : “Abdülhamid-i Sâni’nin Notları”, **TTEM**, S. 91, İstanbul 1926, s. 89-95.

_____ : “Abdülhamid-i Sâni’nin Notları”, **TTEM**, S. 92, İstanbul 1926, s. 152- 159.

Karateke, Hakan T. : “Who is the Next Ottoman Sultan? Attempts to Change the Rule of Succession During the Nineteenth Century”, **Ottoman Reform and Muslim Regeneration, Studies in Honour of Butrus Abu-Manneh**, eds. Itzhak Weismann and Fruma Zachs, I.B. Tauris, London 2005, s. 37-53.

Mutlu, Şamil: “Lorando-Tubini Alacakları Meselesi ve 1901 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması”, **Kanuni’den Günümüze Türk-Fransız İlişkileri, Mostar Yayınları, İstanbul 2012.**

Umur, Süha: “Belgelere Göre 5. Murad’ın Masonluğu”, **Tarih ve Toplum**, S. 38, İstanbul 1987, s. 36-39.

Uzuncarşılı, İsmail
Hakkı: “Sultan Abdülaziz Vak‘asına Dair Vak‘anüvis Lütfi Efendi’nin Bir Risalesi”, **Belleten**, S. 28, Ankara 1943, s. 349-373.

- _____ : “Ali Suâvi ve Çırağan Vak‘ası”, **Belleten**, S. 29, TTK, Ankara 1944, s. 71-118.
- _____ : “V. Murad’ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi”, **Belleten**, S. 30, TTK, Ankara 1944, s. 245-328.
- _____ : “Beşinci Murad ile Oğlu Salâhaddin Efendi’yi Kaçırarak İçin Kadın Kıyafetinde Çırağan’a Girmek İsteyen Şahıslar”, **Belleten**, S. 32, TTK, Ankara 1944, s. 589-597.
- _____ : “Çerkes Hasan Vak‘ası”, **Belleten**, S. 33, TTK, Ankara 1945, s. 89-133.
- _____ : “Beşinci Murad’ı Avrupa’ya Kaçırma Teşebbüsü”, **Belleten**, S. 37, TTK, Ankara 1946, s. 195-209.
- _____ : “Beşinci Sultan Murad’ın Tedâvisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar”, **Belleten**, S.38, TTK, Ankara 1946, s. 317-367.

3. Ansiklopedi Maddeleri

- Akün, Ömer Faruk: “Nâmık Kemal”, **DİA**, C. 32, İstanbul 2006, s. 361-378.

- Akyıldız, Ali; “Mahmud Nedim Paşa”, **DİA**, C. 27, İstanbul 2003, s. 374- 376.
- _____ : “Tanzimat”, **DİA**, C. 40, İstanbul 2011, s. 1-10.
- Beydilli, Kemal: “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, **DİA**, C. 43, İstanbul 2013, s. 430-433.
- _____ : “Mahmud II”, **DİA**, C. 27, İstanbul 2003, s. 352-357.
- _____ : “Süleyman Hüsni Paşa”, **DİA**, C. 38, İstanbul 2010, s. 89-92.
- Buzpınar, Şit Tufan: “Mustafa Fâzıl Paşa”, **DİA**, C. 31, İstanbul 2006, s. 300-301.
- Dönmez, İbrahim Kâfi: “Cünûn”, **DİA**, C. 8, İstanbul 1993, s. 125-129.
- Gencer, Ali İhsan: “Hüseyin Avni Paşa”, **DİA**, C. 18, İstanbul 1998, s. 526-527.
- Hanioğlu, M. Şükrü: “Batılılaşma”, **DİA**, C. 5, İstanbul 1992, s. 148-152.
- Küçük, Cevdet: “Murad V”, **DİA**, C. 31, İstanbul 2006, s. 185-185.
- Küçük, Cevdet-Ertüzün, Tevfik: “Düyûn-ı Umûmiyye”, **DİA**, C. 10, İstanbul 1994, s. 58-62.

Sakaoğlu, Necdet:

“Murad 5”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C. 2, Yayın Yönetmeni Ekrem Çakıroğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 247-250.

_____:

“Murad V”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. V, İstanbul 1994, s. 510-513.

Terzi, Arzu:

“Hazîne-i Hâssa”, **DİA**, C. 17, İstanbul 1998, s. 137-141.

Uçman, Abdullah:

“Ali Suâvi”, **DİA**, C. 2, İstanbul 1989, s. 445-448.

_____:

“Ziyâ Paşa”, **DİA**, C. 44, İstanbul 2013, s. 475-479.

Uzunçarşılı, İsmail
Hakkı:

“Murad V”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 8, İstanbul 1960, s. 647-651.

4. Tezler

Bayar, Yener:

“1873-1875 Orta Anadolu Kıtılgı”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakıncağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

Kısa, Ahmet:

“Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey Komitesi 1876-1878”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.

Korkmaz, Adem:

“Midhat Paşa’nın Hayatı İdari ve Siyasi Faaliyetleri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016.

Oktay, Melike:

“19. Yüzyılda Bir Galata Bankeri: Köçeoğlu Agop Efendi”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

Varol, Özge:

“II. Abdülhamid Dönemi’nde Düyun-ı Umumiye İdaresi’nin Kuruluşu ve İşleyişi”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

EKLER

EK-1: V. Murad'ın fotoğrafları.

V. Murad'ın veliahtlık zamanlarındaki bir fotoğrafıyla, padişahlığı döneminde çekilmiş sakallı bir fotoğrafı.

(Ali Vasıb Efendi: **Bir Şehzadenin Hâtırâtı: Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İşittiklerim**, Haz. Osman Selahaddin Osmanoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004)

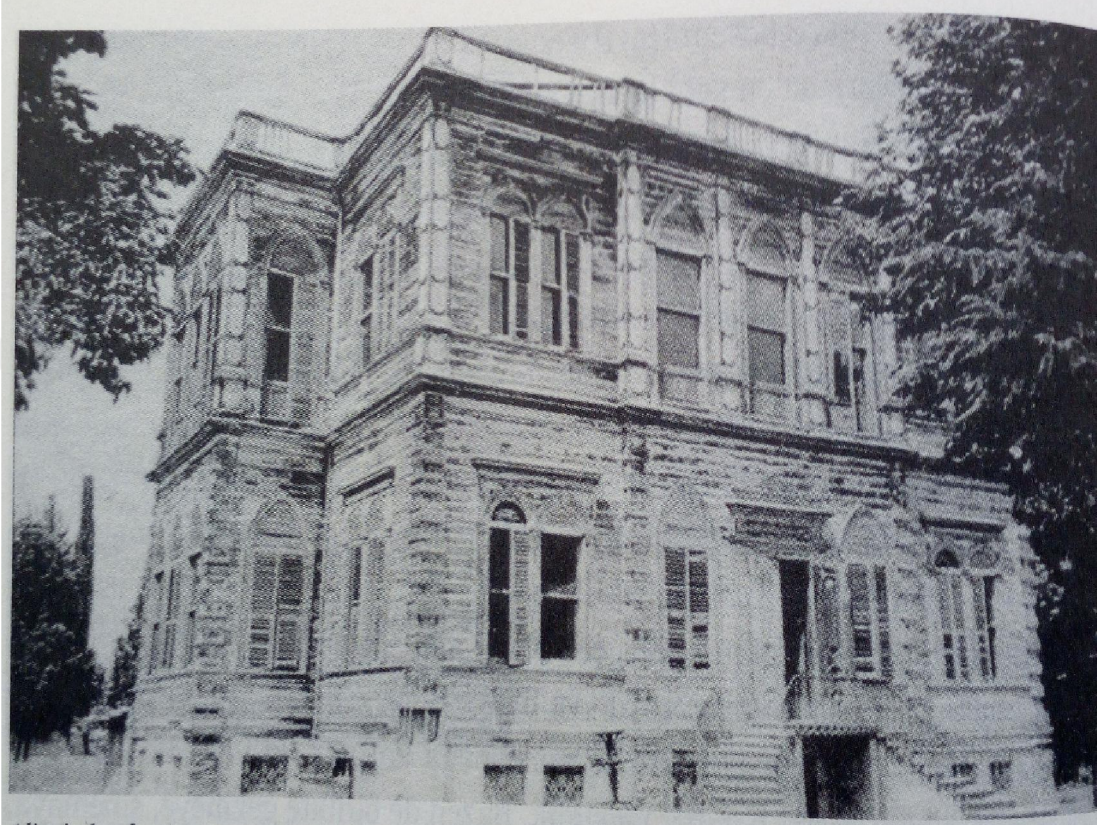
EK-2: V. Murad'ın karakalem olarak çizilmiş resmi.

Viyana'da yayınlanan "Extrablatt" adlı gazetesinin 27 Şubat 1890 tarihli nüshasında muhalifler, yukarıda bulunan karakalem çizimin altına V. Murad'ın akıl sağlığına kavuştuğunu fakat bunun II. Abdülhamid tarafında gizlendiğini yazmışlardır. V. Murad'a sempati besleyenler, II. Abdülhamid'e olan sitemlerini Avrupa'daki gazetelerden duyurmaktaydılar:

"Çırağan Sarayı'nda mevkuf bulunan Murad Efendi'nin ahd-i saltanatı pek az müddet devam etmiştir. Müşarünileyh muhtellü'ş-şuur olduğu cihetle Çırağan Sarayı kendisi için darüşşifa olmuştur. Ahiren Murad Efendi'nin vefatı haberi her tarafta şüyu bulmuş ise de bu dahi suret-i katide tekzip edilmektedir. Müşarünileyhte illet-i dimağiyye mevcut olduğu meşâhir-i etıbbadan vaktiyle kendisini muayene etmiş olan müteveffa Doktor Leidesdorf'un verdiği rapor ile de sabit olmuştur. Murad Efendi Sultan Mecid hazretlerinin ekber evladıdır. Sultan Aziz Han hazretlerinin hal'inden sonra serîr-i saltanata ik'ad edilmiş ise de illet-i dimağiyyeye düçar olduğundan biraderleri Abdülhamid Han hazretleri serîr-i saltanatına cülus buyurmuşlardır" (BOA, Y.A.HUS, 234/20).

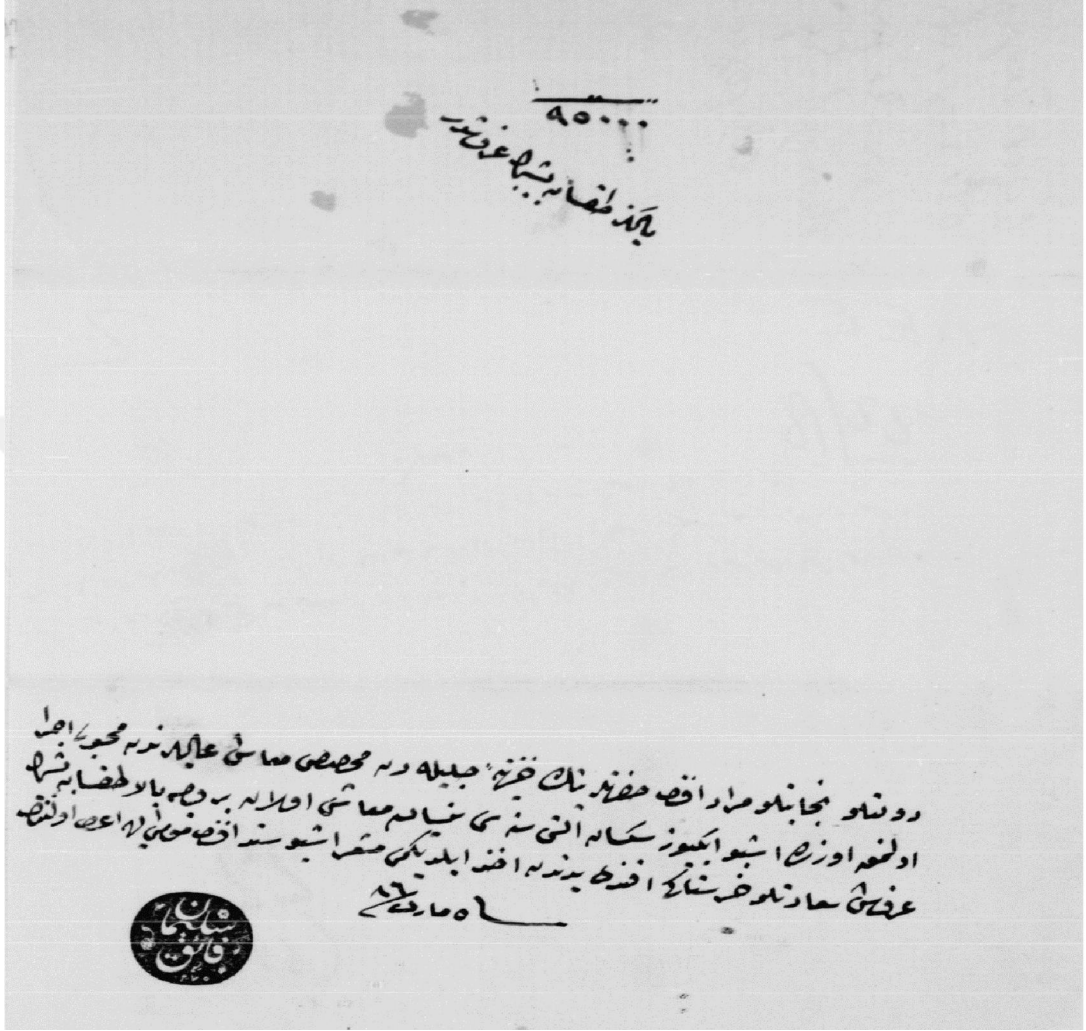
EK-3: V. Murad’a ait Kurbağalıdere Köşkü.

V. Murad’a ait Kurbağalıdere Çiftliği içinde bulunan ve *Kurbağalıdere Köşkü*, *Muradiye Köşkü* veya *Büyük Köşk* adıyla anılan kasrın fotoğrafı.

(Ali Vasıf Efendi: **Bir Şehzadenin Hâtırâtı: Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İştiklerim**, Haz. Osman Selahaddin Osmanoglu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.)

EK-4: V. Murad'ın Hristaki Zoğrafos üzerinden aldığı maaşına dair bir senet.

V. Murad'ın 1870 Nisan'ına ait veliahtlık maaşı olan 95.000 kuruşu, henüz vakti gelmeden bir ay önce yani 17 Mart 1870'de Hristaki Zoğrafos'tan aldığını gösteren senet.

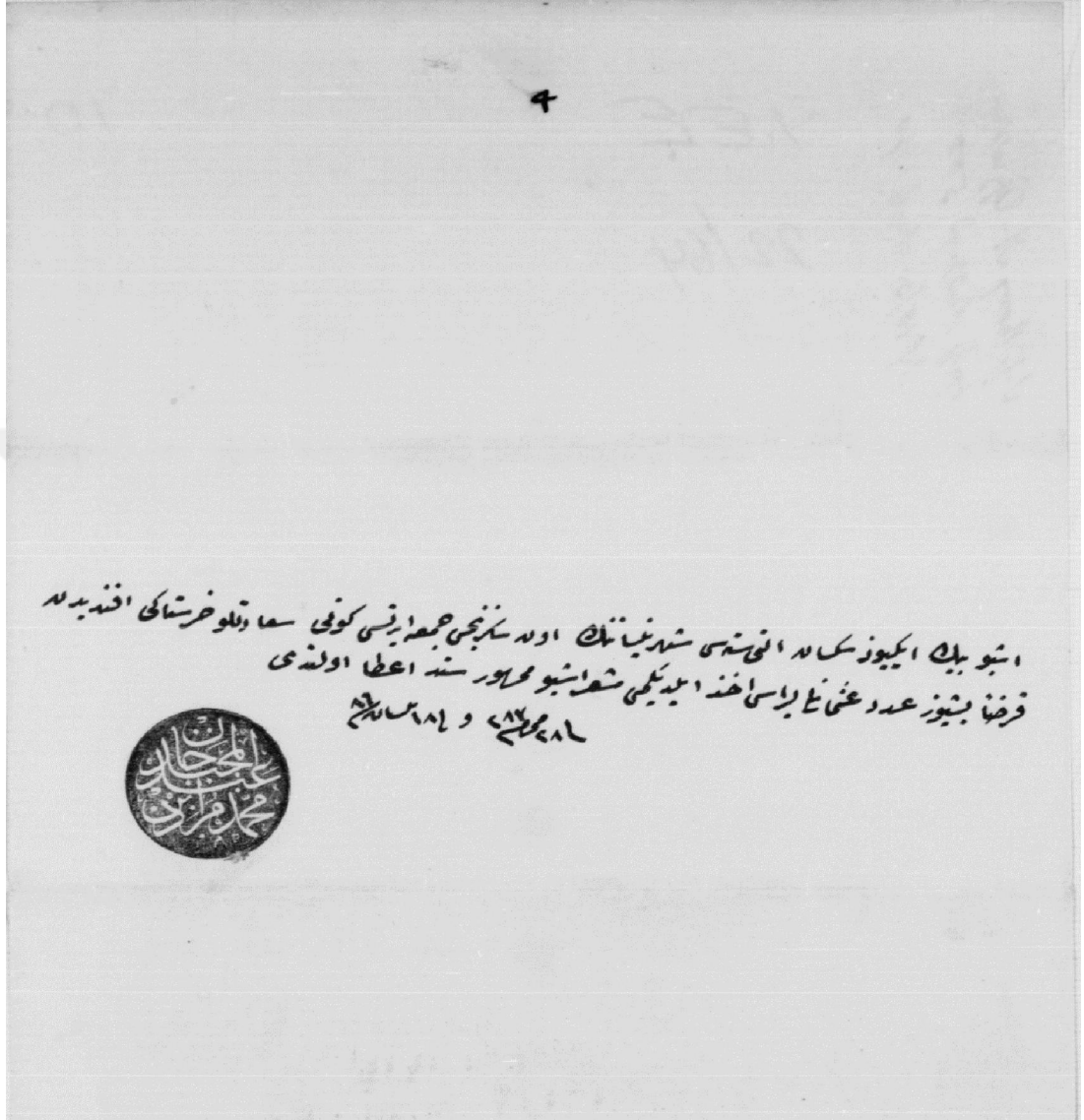
“Yalnız doksan beş bin (95.000) kuruştur.

Devletlü necâbetlü Murad Efendi hazretlerinin Hazine-i Celile'den muhassas maaş-ı âlilerinden mahsûbu icrâ olunmak üzere işbu iki yüz seksen altı senesi Nisan maaşı olan berveç-i bâlâ doksan beş bin kuruşu saadetlü Hristaki Efendi yedinden ahz eylediğimi müş'ir işbu senet efendi-i mumaleyhe i'tâ olundu. 5 Mart 1286.

Mühür: Süleyman Faik.”

(BOA, Y.EE, 22/18, leff 2)

EK-5: V. Murad'a ait bir borç senedi.

V. Murad'ın 30 Nisan 1870'te henüz veliahtken, Hristaki Efendi'den aldığı 500 lira mukabilinde düzenlenen ve üzerinde kendi mührü bulunan bir borç senedi.

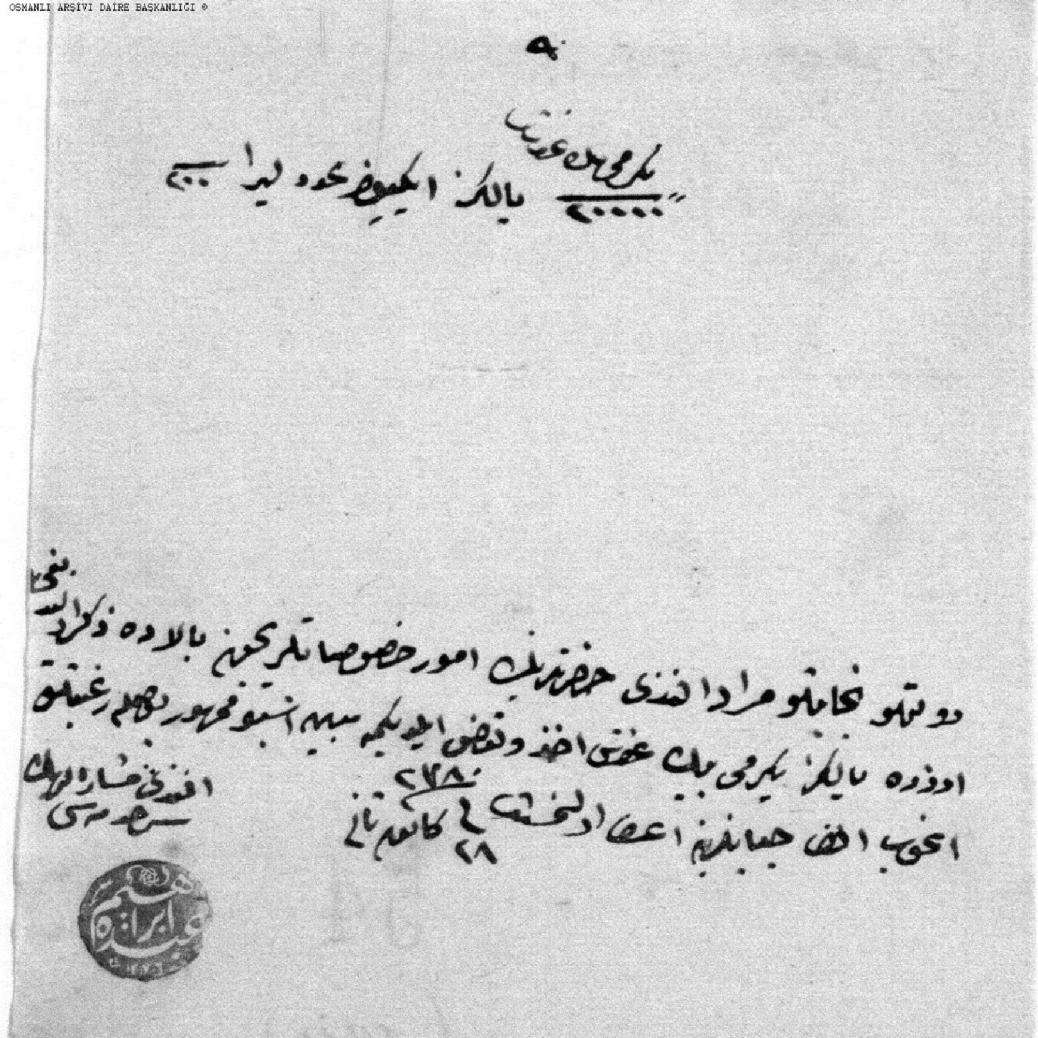
“İşbu bin iki yüz seksen altı senesi şehr-i nisanının on sekizinci cumartesi günü saadetli Hristaki Efendi'den karzan beş yüz aded Osmanlı lirası ahz eylediğimi müş'ir işbu memhûr sened i'tâ olundu.”

28 Muharrem 1287 ve 18 Nisan 1286.

Mühür: Mehmed Murad bin Abdülmecid Han.

(BOA, Y.EE, 22/64, leff 10)

EK-6: V. Murad'ın bendegâni vasıtasıyla aldığı borcu gösteren senet.

V. Murad'ın veliahtlığı zamanında, 9 Şubat 1863'te Köçeoğlu Agop'tan 200 liralık borcu bendegânından Kahvecibaşı İbrahim Efendi vasıtasıyla aldığını gösteren ve yine İbrahim Efendi tarafından mühürlenene borç senedi.

“Yirmi bin (20.000) kuruş. Yalnız iki yüz (200) adet lira.

Devletlü necâbetlü Murad Efendi hazretlerinin umûr-ı husûsâtı için bâlâda zikrolunduğu üzere yalnız yirmi bin kuruş ahz ü kabz eylediğime mübeyyin işbu memhûr pusula rağbetlü Agop Efendi cenâblarına i'tâ olunmuştur. 28 Kanunusani 1278.

Mühür: Efendi-i müşarünileyhin ser hademesi İbrahim (Kahvecibaşı İbrahim Efendi).”

(BOA, Y.EE, 54/184)

EK 7: V. Murad'ın yaptığı alışverişe dair fatura.

MIR ET COTTEREAU

MAISON A PARIS 21, rue de la Sourdière. Mrs TAILLEURS & COMMISSIONNAIRES MAISON A CONSTANTINOPLE 6de Rue de Pera

Vente à la Commission
Articles de Paris

C. A. T. Le Prince Murad Effendi P^{as}

Les Marchandises ci-après payables comptant sans Escompte.

CONSTANTINOPLE le 186

Don non sur papier timbré R ^{tes}	446 274 ..
Don Comptote Courant ..	100 149 ..
Total, montant de notre réclamation P^{tes}	546 423
à Déduire	
Pour envoi Duvet fait par C. A. T. à Robert, bottier à Paris pour le montant des chaussures fournies par ce Duvet par notre intermédiaire et qui se trouve compris dans le Comptote ci-dessus, frs 4454.. à 4 = 1/2 %	
	20 043 ..
Net à recevoir pour l'Etat P^{tes}	526 380

*pour acquiescer à tout
pour solde à tout
comptes jadis qui à tout
Mir et Cottureau
le 27 sur 1869*

V. Murad'ın, 19. Yüzyılda Beyoğlu'nun meşhur dükkânlarından olan Mir et Cottureau adlı mağazadan 1869'da yani veliahtken aldığı eşyaların bedeli olarak verilen fatura.

(BOA, Y.EE, 22/21, leff 25)

EK 8: V. Murad'a ait bir harcamanın faturası.

BRONZES D'ART,
PENDUIES
CANDÉLABRES
LAMPES

HUILE DE COLZA
ÉPURÉE.
POSE D'APPAREILS
A GAZ.

CRISTALLERIE DE BACCARAT

SERVICE DE TABLE

MAISON A. CHAVIN
425, Grande Rue de Pera, 425.
à côté St. Marie

M. Son Altesse Mourad Effendi D. C.

CONSTANTINOPLE à PERA, le 10 x 1873

1 verre d'eau taille 1 plateau glace	13.
1 cabaret 3 flacons 12 verres	5.
Total Lires turques	18.

V. Murad'ın veliahtken, 1873'te Beyoğlu'nda bulunan Maison A. Chavin adlı bir saat mağazasından yaptığı 180 Osmanlı lirası tutarındaki alışveriş için yazılmış fatura.

(BOA, Y.EE, 22/21, leff 17)

EK 9: V. Murad'ın annesi Şevkiefsar Kadın Efendi'nin mührü.

“Necabetlü Mehmed Murad Efendi Hazretlerinin vâlideleri devletlü Şevkiefsar Kadın Efendi Hazretleri”

(BOA, Y.EE, 22/65 leff 3)